

AVRUPA BİRLİĞİ

ÖZELİNDE ARAŞTIRMALAR

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Hasan AZAZI

AVRUPA BİRLİĞİ ÖZELİNDE ARAŞTIRMALAR

Editör
Dr.Öğr.Üyesi Hasan AZAZİ

EĞİTİM
yayınevi

AVRUPA BİRLİĞİ ÖZELİNDE ARAŞTIRMALAR

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Hasan AZAZI

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

ISBN: 978-605-74877-2-8

1. Baskı, Kasım 2020

Baskı Cilt

Sage Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Cad. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24

İskitler/Ankara

Matbaa Sertifika No: 47603

Kütüphane Kimlik Kartı

AVRUPA BİRLİĞİ ÖZELİNDE ARAŞTIRMALAR

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Hasan AZAZI

219 s., 165x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-74877-2-8

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Eğitim Yayınevi

Konya Ofis: *Rampalı İş Merkezi Kat: 1 No: 121 Meram/KONYA*

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: *Fevzi Çakmak mah. 10721 sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay/KONYA*

Kurumsal İrtibat No: 0533 151 50 42

Elektronik Posta: bilgi@egitimyayinevi.com

 kitapmatik
internetteki kitapçınız
kitapmatik.com.tr

ÖNSÖZ

AVRUPA BİRLİĞİ ÖZELİNDE ARAŞTIRMALAR adlı bu kitap Avrupa Birliği teması gözetilerek hazırlanmış olup; Demografik, Ekonomik İlişkiler, Turizm, Araştırma-Geliştirme, Bölgesel Kalkınma, Dış Ticaret, Türkiye ile İlişkiler, Gelir Dağılımı başlıkları altında 8 bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma, katkı veren bölüm yazarlarının ve editörün emeği ile gerçekleşmiştir.

Kitapta yer alması için önerilen çalışmalar editörün yoğun çabalarıyla belirlenmiştir. Avrupa Birliği teması ile kitapta yer alan kitap bölümü çalışmalarının, uzun yıllardan günümüze kadar süren Avrupa Birliği ilişkilerini konu alması ve Avrupa Birliği dinamiklerini bütünleştirmeye yönelik katkı sağlaması düşüncesiyle projelendirilmiştir. Ayrıca farklı çalışma alanlarını içermesi nedeniyle literatüre kaynak kazandırılması amaçlanmıştır.

Kitapta yer alan bölümler özgün olup, Editörün görüşünden sonra uygun görülen çalışmaların yayımlanmasına karar verilmiştir. Kitap bölümlerinin hepsi benzerlik raporuna tabi tutulmuş ve bu konuda özel bir hassasiyet gözlenmiştir. Bununla beraber kitapta yer alan bölümlere ait bilimsel sonuçlar, bulgular, yöntemler ve yararlanılan kaynaklar ile öneriler yazarların sorumluluğuna bırakılmıştır.

Editör olarak büyük bir titizlikle ve hassasiyetle üzerinde durduğum bu kitap projesinin gerçekleşmesinde desteğini sağlayan, özgün çalışmalarını bizimle paylaşan değerli yazarlarımıza ve kitabın yayınlanmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunarım.

Dr.Öğr.Üyesi Hasan AZAZI

KATKIDA BULUNANLAR

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Doç.Dr. Feyza BALAN & Doç.Dr. Cüneyt KILIÇ

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMLARIN ETKİNLİK ANALİZİ

Burcu KILINÇ SAVRUL & Kübra İLERİ

DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ

Ahmet Tayfur AKCAN

AVRUPA BİRLİĞİ VE TURİZM

Hasibe YAZIT

TÜRKİYE - AB İLİŞKİLERİNİN SEYRİ, AB VE ORTAKLIĞIN GELECEĞİNE DAİR
MUHTEMEL SENARYOLAR

Önder Aytac AFŞAR

D-8 ORGANİZASYONU'NUN DIŞ TİCARET YAPISI

Günay KOYUNCU & Feyza BALAN

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE) FAALİYETLERİ

Aslı ÖZEN ATABEY

YENİ SÜREÇTE TÜRKİYE-BULGARİSTAN
EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1990-2020)

Hasan AZAZİ

İÇERİKLER

ÖNSÖZ	4
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ	9
1. LİTERATÜR TARAMASI	11
2. EKONOMETRİK ANALİZ	14
2.1. Veri ve Model	14
2.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular	16
3. SONUÇ ve ÖNERİLER	19
KAYNAKÇA	21

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMLARIN ETKİNLİK ANALİZİ	24
1. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE POLİTİKALARI	25
2. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMLAR	28
2.1. Adaylık Öncesi Mali Yardımlar (1964-1999)	30
2.2. Adaylık Sonrası Dönem (2000-2006)	31
2.3. Avrupa Birliği Bütçesi Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	31
2.4. Avrupa Yatırım Bankası Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	32
2.5. Yapısal Fonlar Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	33
2.5.1. Kalkınma Fonu Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	36
2.5.2. Avrupa Sosyal Fonu Çerçevesinde Yapılan Yardımlar	36
2.5.3. Avrupa Balıkçılık Fonu Çerçevesinde Yapılan Yardımlar	37
2.6. Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	38
2.7. Avrupa Birliği Dayanışma Fonu Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	38
2.8. Uyum Fonu Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	39
2.9. Diğer Fonlar	41
2.10. Türkiye Avrupa Mali İşbirliği Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	41
2.10.1. Doğu Anadolu Kalkınma Programı	42

2.10.2. TR82,TR83,TRA1 Düzey 2 Bölgelerini Kapsayan Kalkınma Programı	44
2.10.3. TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı	45
2.10.4. TR 90 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı	46
2.10.5. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölgesel Kalkınma Programı	48
2.10.6. Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı	50
2.10.7. Türkiye – Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı	50
2.11. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Olarak Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	51
SONUÇ	55
KAYNAKÇA	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ	59
KAYNAKÇA	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TURİZM	75
1. TURİSTLERİN SEYAHAT KARARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	75
1.1. Ekonomik Faktörler	75
1.2. Sosyal Faktörler	76
1.3. Psikolojik Faktörler	76
1.4. Toplumsal ve Politik Faktörler	77
1.5. Turizm Talebini Etkileyen Diğer Faktörler	77
2. TURİZM TALEBİNİ SINIRLAYAN FAKTÖRLER	77
2.1. Avrupa Birliği	77
2.2. Avrupa Birliği Genişleme Süreci	78
2.3. Avrupa Birliği ve Turizm	79
3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	82
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	84

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AB İLİŞKİLERİNİN SEYRİ, AB VE ORTAKLIĞIN GELECEĞİNE

DAİR MUHTEMEL SENARYOLAR	87
1. Soğuk Savaş Yılları: Türkiye'nin AB İle İlişkilerinin İlk Dönemi	88
2. Özallı Yıllar	94
3. 1990'lar Sonrası Dönemde İlişkiler	96
4. 1999 AB Aday Ülke Statüsü Tanıyor: Hızlı Reform Süreci	99
5. 2025'e kadar AB'nin Geleceği için 5 Senaryo ve Türkiye - AB İlişkilerini Geleceğine Dair 3 Senaryo	104
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	110

ALTINCI BÖLÜM

D-8 ORGANİZASYONU'NUN DIŞ TİCARET YAPISI

1. D-8 Ülkelerine İlişkin Genel Bilgiler	115
1.1. İRAN	116
1.2. PAKİSTAN	120
1.3. BANGLADEŞ	123
1.4. MALEZYA	126
1.5. ENDONEZYA	128
1.6. MISIR	131
1.7. NİJERYA	133
2. Türkiye İle D-8 Ülkeleri Arasındaki İkili Ticaret Akımları	136
2.1. İran ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	136
2.2. Pakistan ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	139
2.3. Bangladeş ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	142
2.4. Malezya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	144
2.5. Endonezya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	146
2.6. Mısır ile Türkiye Arasında Dış Ticaretin Yapısı	148
2.7. Nijerya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı	151
SONUÇ	153
KAYNAKÇA	154

YEDİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE) FAALİYETLERİ	158
1. ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE)	159
1.1. Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) Kavramı	159
1.2. Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetlerinin Kapsamı	160
2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE) FAALİYETLERİ	161
2.1. Avrupa Birliği Ülkelerinde Ar-Ge Yoğunluğu	165
2.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Finans Kaynağı Bakımından AR-GE Harcamaları	169
2.3. Avrupa Birliği Ülkelerinde AR-GE Personel Sayıları Ve Oranları	177
2.4. Avrupa Birliği Ülkelerinde Bilimsel Yayın Göstergeleri	183
2.5. Avrupa Birliği Ülkelerinde Patent Başvuru Sayıları	186
2.6. Avrupa Birliği Ülkelerinde Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı	190
Sonuç ve Değerlendirme	193
KAYNAKÇA	195

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ SÜREÇTE TÜRKİYE-BULGARİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1990-2020)	198
1. Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu	200
2. Türkiye'nin Genel Ekonomik Durumu	201
3. Türkiye-Bulgaristan Arasındaki Ticari İlişkilerin Genel Durumu	203
4. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından 2008 Krizine Bulgaristan Türkiye Ticari İlişkileri	205
5. 2009-2020 Yılları Arasında Türkiye-Bulgaristan Ekonomik ve Ticari İlişkileri	209
6. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkilerinde Kara Sınır Kapılarının ve Sınır Şehirlerinin Önemi-Edirne Örneği	213
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	217

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ¹

Doç.Dr. Feyza BALAN²

Doç.Dr. Cüneyt KILIÇ³

Gelir dağılımı literatürde farklı şekillerde tanımlanmasına rağmen en genel ifade ile bir ülke içerisinde yaratılan gelirin, geliri yaratan bireyler ya da üretim faktörleri arasındaki dağılımı olarak tanımlanmaktadır. Geliri yaratan bireylerin içinde buldukları sosyo-ekonomik, kültürel ve demografik faktörler gelir dağılımının adaletli ya da adaletsiz dağılımını belirleyen temel faktörlerdir (İpek ve Sekmen, 2016: 360). Bu faktörler içinde de bir toplumu oluşturan erkek ve kadınlar aralarındaki eşitsizlik ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliği gelir dağılımı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bir toplumda fırsatların ve kaynakların ayrılması ve kullanılmasında, hizmetlerin elde edilmesinde bireye cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık yapılması toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ifade etmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin olduğu toplumlarda kadın ve erkek arasında (Coşkun ve Özdilek, 2012: 32-33);

-
- 1 Bu çalışma 1-3 Kasım 2019 tarihinde Bandırma-Balıkesir/Türkiye’de düzenlenmiş olan 10. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi (International Non-Governmental Organisations Conference-N-GO’19)’nde sunulmuş ve bildiriler kitabında yayınlanmış bildirinin genişletilmiş halidir.
 - 2 ÇOMU, Biga İİBF, Çanakkale, Türkiye, feyzabalan@comu.edu.tr
 - 3 ÇOMU, Biga İİBF, Çanakkale, Türkiye, ckilic@comu.edu.tr

- Haklarda eşitsizlik (mülk paylaşımı ve yönetimi, iş ve gelir durumu),
- Ekonomik faaliyet alanında eşitsizlik (istihdam, düşük ücret, meslek seçimi, mobbing, kötü koşullarda çalışma),
- Sağlık ve bağlantılı hizmetlere erişebilme ve kullanabilme eşitsizliği (kız çocukları bağıışıklama, tedavi alma yetersizliği, doğum öncesi, anı ve sonrası bakım alamama),
- Şiddet, taciz-tecavüz ve istismar (kız çocukları ve kadınlara karşı aile içi ve dışı şiddet, kadın sünneti, töre ve namus cinayeti, ensest, paralı seks) ve
- Kamusal yaşam ve siyasal alanda eşitsizlik (seçme ve seçilme hakkı, kamu ve yerel yönetim ile parlamentoda temsil yetersizliği) söz konusu olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olan bu faktörler ekonomik büyüme ve kalkınma, işsizlik, beşeri sermaye, iş verimliliği, bebek ölümleri, yolsuzluk, kayıtdışı ekonomi, yoksulluk ve gelir dağılımı gibi değişkenleri olumsuz yönde etkileyerek bir ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimine zarar vermektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda; kadınların erkeklere oranla işgücüne katılım oranı düşük olmakta, kadınlar erkeklere göre daha düşük ücret almakta, kadınlar erkeklere nazaran daha fazla kayıtdışı ekonomide istihdam edilmekte ve kadınlar erkeklere göre daha sınırlı meslek gruplarında çalışma imkanına sahip olmaktadır. Bu faktörlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda gelir dağılımı adaletinin bozulmasına neden olmaktadır (Roy ve Le, 2019: 10).

Seçilmiş OECD Ülkelerinde (Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Yunanistan, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovenya ve İngiltere) gelir dağılımını temsil etmesi açısından Gini katsayısı ve cinsiyet eşitsizliği endeksinin tarihsel süreçte göstermiş olduğu değişimi Tablo 1 yardımıyla incelemek mümkündür

Tablo 1. Seçilmiş OECD Ülkelerinde Gini Katsayısı ve Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinin Gelişimi

Ülkeler	Değişkenler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Belçika	Gini Katsayısı	0,27	0,28	0,27	0,27	0,27	0,27	0,27	0,27	0,27	0,27	0,27
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,71	0,72	0,72	0,72	0,75	0,75	0,77	0,77	0,78	0,75	0,75
Kanada	Gini Katsayısı	0,32	0,32	0,32	0,32	0,32	0,31	0,32	0,32	0,31	0,32	0,31
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,72	0,72	0,71	0,72	0,74	0,74	0,74	0,74	0,75	0,74	0,73
Çek Cum.	Gini Katsayısı	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26	0,25	0,26	0,26	0,26	0,25
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,67	0,67	0,68	0,68	0,69	0,68	0,68	0,68	0,67	0,69	0,69
Finlandiya	Gini Katsayısı	0,27	0,27	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26	0,26
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,80	0,80	0,82	0,83	0,83	0,84	0,85	0,84	0,85	0,85	0,85
Yunanistan	Gini Katsayısı	0,34	0,33	0,33	0,33	0,34	0,33	0,34	0,34	0,34	0,34	0,33
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,65	0,66	0,67	0,67	0,69	0,69	0,67	0,68	0,68	0,69	0,68

İtalya	Gini Katsayısı	0,32	0,31	0,32	0,32	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,65	0,65	0,68	0,68	0,68	0,68	0,67	0,69	0,70	0,73	0,72
Letonya	Gini Katsayısı	0,35	0,37	0,37	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,71	0,73	0,74	0,74	0,74	0,74	0,76	0,76	0,77	0,75	0,76
Litvanya	Gini Katsayısı	0,33	0,34	0,36	0,37	0,33	0,32	0,35	0,35	0,38	0,37	0,38
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,71	0,72	0,72	0,72	0,71	0,71	0,72	0,73	0,72	0,74	0,74
Polonya	Gini Katsayısı	0,32	0,32	0,31	0,30	0,31	0,30	0,30	0,30	0,30	0,29	0,28
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,68	0,68	0,70	0,70	0,70	0,70	0,70	0,70	0,71	0,72	0,73
Portekiz	Gini Katsayısı	0,37	0,36	0,36	0,34	0,34	0,34	0,34	0,34	0,34	0,34	0,33
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,69	0,70	0,71	0,70	0,72	0,71	0,71	0,71	0,72	0,73	0,74
Slovenya	Gini Katsayısı	0,24	0,24	0,23	0,25	0,24	0,24	0,25	0,25	0,25	0,25	0,24
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,67	0,68	0,69	0,70	0,70	0,70	0,71	0,72	0,74	0,78	0,79
Birleşik Krallık	Gini Katsayısı	0,36	0,37	0,37	0,37	0,35	0,35	0,35	0,36	0,36	0,36	0,35
	Cinsiyet Eşitsizliği	0,74	0,74	0,74	0,74	0,75	0,75	0,74	0,74	0,74	0,76	0,75

Kaynak: (OECD veri tabanı ve World Economic Forum raporlarından derlenmiştir.)

Tablo 1 incelendiğinde seçilmiş OECD ülkelerinde (İtalya ve Litvanya hariç) 2006 yılından 2016 yılının sonuna kadar Gini katsayısının küçüldüğü buna bağlı olarak da gelir dağılımında adaletsizliğin azaldığı görülmektedir. Bu gelişmeye paralel bir gelişmenin cinsiyet eşitsizliğinde de yaşandığı görülmektedir. Seçilmiş bütün OECD ülkelerinde cinsiyet eşitsizliği endeksinin 2006-2016 döneminde büyüdüğünü ve buna bağlı olarak da cinsiyet eşitsizliğinin azaldığını söylemek mümkündür.

Bu iki değişkenin benzer şekilde hareket etmesi iki değişken arasındaki ilişkinin varlığının sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın amacı 2006-2016 döneminde seçilmiş olan OECD ülkelerinde yaşanan cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerinde yaratmış olduğu etkiyi analiz etmektir. Çalışmanın ikinci bölümünde cinsiyet eşitsizliği ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi sorgulayan ampirik literatür gözden geçirilmiş, üçüncü bölümde veri, yöntem, ekonometrik uygulama ve başlıca bulgulara yer verilmiş, dördüncü bölümde ise elde edilen sonuçların özetlenmesi, değerlendirme ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ya da küresel cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerine yönelik olarak literatür taraması incelendiğinde bu iki değişkeni ele alan çalışmanın sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Cinsiyet eşitsizliğine yönelik literatürün daha çok ekonomik büyüme üzerinde etkilerine yönelik olarak çalışmalar yoğunluk da iken gelir dağılımına yönelik literatürde ise literatürün daha çok gelir dağılımını belirleyen unsurlara yönelik olduğu görülmektedir.

Cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardan ilki Dollar ve Gatti (1999) tarafından yapılmıştır. Dollar ve Gatti (1999) eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin kişi başına gelir ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 127 ülke için 1975-1990 dönemine ait verileri kullanarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analizlerinde eğitimde cinsiyet eşitsizliği ile kişi başına gelir arasında negatif bir ilişkinin varolduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Costa ve diğerleri (2009) Latin Amerika Ülkelerinde (Arjantin, Brezilya, Şili, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Meksika, Paraguay ve Uruguay) işgücü piyasasında yaşanan cinsiyet eşitsizliği ile gelir artışı, yoksulluk ve gelir adaletsizliği arasındaki ilişkiyi mikro simülasyonlar yardımıyla analiz etmişlerdir. Analizlerinde işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalmasına bağlı olarak kadınların işgücü piyasasına katılımında yaşanan artışın işgücü piyasasına erişim, yoksulluk ve gelir adaletsizliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Harkness (2010) kadınların istihdama katılımı ve kadınların çalışma hayatından elde ettikleri kazancın hanehalkı geliri üzerindeki etkisini 17 OECD ülkesinde mikro dataları kullanarak analiz etmiştir. Analizinde işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliğinin azaltılarak kadınların istihdama katılım oranlarının artırılmasının hanehalkı gelir eşitsizliğini önemli ölçüde azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Bastagli ve diğerleri (2012) gelir dağılımı ve mali politikalar arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analizlerinde kadınların işgücü piyasasında daha düşük gelir elde etmesi ve daha kısa mesai saatlerine sahip olması gelir dağılımı adaletsizliğine neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kitov ve Kitov (2015) ABD’de 1930-2014 döneminde erkekler ve kadınlar için kişisel gelir dağılımını (PID) açıklamaya çalışan nicel bir model geliştirmişlerdir. Analizlerinde kadınların iyi iş pozisyonlarından mahrum kalmalarının, erkeklerin ise daha yüksek gelir getiren işlerde istihdam edilmelerinin cinsiyetler arasındaki kişisel gelir dağılımını bozucu etki yarattığını ifade etmişlerdir. Kişisel gelir dağılımında adaletin sağlanması için cinsiyet eşitsizliğinin azaltılarak iş ortamında kadın ve erkeklere eşit şartların sağlanmasının cinsiyetler arasında kişisel gelir dağılımının sağlanmasında önemli katkı sağlayacağını dile getirmişlerdir.

Kanwal ve Munir (2015) Güney Asya Ülkelerinde 1980-2010 dönemine ait verileri kullanarak eğitim ve cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırmaların da eğitim ve cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımının önemli belirleyicileri olduğu ve cinsiyet eşitsizliğinde yaşanan artışın gelir dağılımında da adaletsiz bir dağılıma neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Baliamoune-Lutz ve Macgillivray (2015) eğitimde cinsiyet eşitsizliği ile kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi üç farklı döneme (1989-1992, 1992-2010 ve 2010-

2012) ait verileri kullanarak 41 ülke için panel veri analizi yardımıyla test etmişlerdir. Araştırmalarında ilk ve ortaöğretimde cinsiyet eşitsizliğinin kişi başına düşen geliri olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Fonchamnyo ve Fokong (2017) Kamerun için 1970-2014 dönemine ait verileri kullanarak eğitimde cinsiyet eşitsizliği, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi En Küçük Kareler (EKK) yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analizlerinde eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ve gelir dağılımı eşitsizliğinin ise ekonomik büyümeyi olumsuz bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Tunç (2018) 99 farklı gelişmişlik durumuna sahip ülkede kadın ayrımcılığına bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisini En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ve doğrusal kalıp kullanılarak analiz etmiştir. Analizinde daha düşük gelir ve insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde yüksek gelirli ülkelere göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki artışın insani kalkınma düzeyini daha fazla oranda düşürdüğü ve cinsiyet temeline eşitsizliklerin daha yüksek olduğu ve yoksulluğun kadınlaştığı sonucuna ulaşmıştır.

Baloch ve diğerleri (2018) cinsiyet eşitliği ile gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişkiyi 103 ülke için 2006-2013 dönemine ait verileri kullanarak dinamik panel veri analizi yardımıyla test etmişlerdir. Analizlerinde cinsiyet eşitliği ile gelir dağılımı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu ve kadın ve erkek arasındaki eşitliğin artırılmasının düşük gelir eşitsizliğine neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Asongu ve Odhiambo (2019) 42 Sahra Afrikası Ülkesinde 2004-2014 dönemine ait verileri kullanarak eşitsizliğin kadınların ekonomiye katılımları üzerindeki etkisini Genelleştirilmiş Momentler Yöntemini (GMM) kullanarak analiz etmişlerdir. Eşitsizlik ölçütü olarak Gini katsayısı, Atkinson indeksi ve Palma oranı gösterge olarak alınırken kadınların ekonomiye katılımını temsil etmesi bakımından ise kadın istihdamı ve kadın işsizlik oranları gösterge olarak alınmıştır. Analizlerinin sonucunda iki önemli sonuca ulaşmışlardır. Bunlardan ilki Palma oranına dayalı regresyon modelinde eşitsizliklerin kadın işsizliğini arttığı, ikincisi ise Gini katsayısı ve Palma oranına dayalı analizde eşitsizliklerin kadın istihdamını azalttığıdır.

Cinsiyet eşitsizliği ile gelir dağılımı arasındaki literatür genel olarak değerlendirildiğinde, bir toplumda cinsiyet eşitsizliğinin artmasının gelir dağılımı adaletsizliğini artıracığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bunun temel nedenleride cinsiyet eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda; kadınların işgücüne katılımının düşük olmasına, kadınların daha düşük ücret almasına, kayıtdışı ekonominin yüksek olmasına ve kadınların daha sınırlı meslek gruplarında çalışma imkanına sahip olmasına bağlanmaktadır.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

2.1. Veri ve Model

Ekonometrik analizde seçilmiş OECD Ülkelerinde (Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Yunanistan, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovenya ve İngiltere) toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda ekonometrik analizde bağımlı değişken olarak gelir dağılımını temsil etmesi açısından GINI katsayısı kullanılmıştır. Bu katsayı OECD tarafından hesaplanmış olup 0-1 arasında bir değer almaktadır. Katsayının 0 (sıfır) değerini alması mutlak adil gelir dağılımını, 1 (bir) değerini alması ise mutlak adaletsiz gelir dağılımını ifade etmektedir.

Bağımsız değişkenler olarak ise öncelikle küresel cinsiyet eşitsizliği endeksi kullanılmıştır. Bu endeks 2006 yılından bu yana Dünya Ekonomik Formu (World Economic Forum) tarafından hesaplanmaktadır. Endeks 0-1 arasında değer almakta; endeksin 0 (sıfır) değerini alması cinsiyet eşitsizliğinin arttığını, 1 (bir) değerini alması ise cinsiyet eşitsizliğinin azaldığını göstermektedir (World Economic Forum, 2018: vii). Küresel cinsiyet eşitsizliği endeksinin yanında açıklayıcı değişken olarak ekonomik büyüme (% olarak) modele dahil edilmiştir.

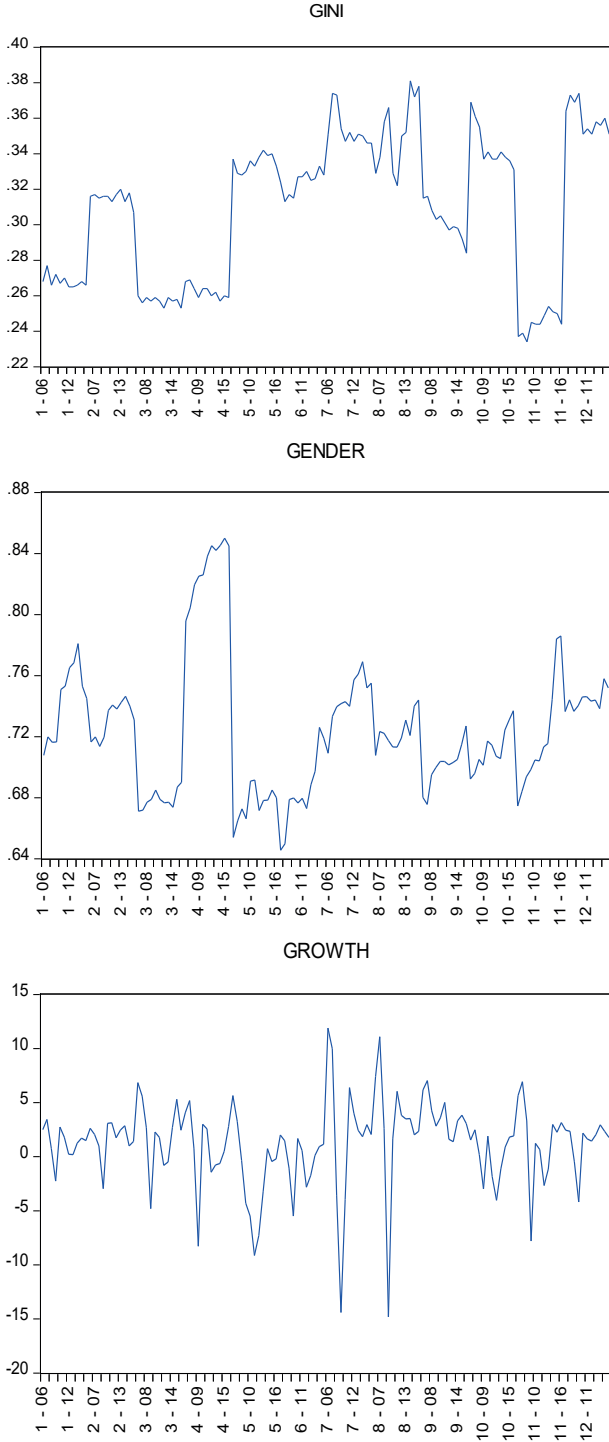
Ekonometrik analiz periyodu, 2006-2016 dönemini kapsamaktadır. Analizde yıllık veriler kullanılmıştır. Ekonometrik analiz dönemine ait Ekonomik Büyüme verileri Dünya Bankası'nın (World Bank) Dünya Gelişme Göstergeleri (World Development Indicators) veri tabanından, GINI Katsayısı OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)'nin veri tabanından ve Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Dünya Ekonomik Formu (World Economic Forum) raporlarından temin edilmiştir.

Seçilmiş OECD Ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini analiz etmek için model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$\text{GINI}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{Gender}_{it} + \beta_2 \text{Growth}_{it} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları ve temsil ettikleri değişkenlerin ismi; GINI: GINI Katsayısı (Gelir Dağılımı), Gender: Küresel Cinsiyet Eşitsizliğini, Growth: Ekonomik Büyüme ve ε_t ise hata terimlerini göstermektedir.

Şekil 1'de çalışmada kullanılan değişkenlerin düzey grafikleri verilmiştir. Şekil 1'den değişkenlerin kendi ortalama değerlerine yakın bir trend izledikleri görülmektedir.

Şekil 1. Analizde Kullanılan Değişkenlerin Düzey Grafikleri

2.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Panel veri analizinde paneli oluşturan kesitlerin birbiriyle bağımlı olup olmaları ile eğim katsayılarının homojen olup olmamalarının belirlenmesi özellikle serilerin durağanlıklarının araştırılmasında büyük önem taşımaktadır. Çünkü birinci kuşak testler yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olduklarını varsayarken, ikinci kuşak testler ise yatay kesit bağımlılığı ve birimler arası korelasyonu dikkate almaktadır.

Literatürde yatay kesit bağımlılığını test etmek için çoğunlukla Pesaran (2004) CDLM testi, Breusch-Pagan (1980) CDLM1 testi ve Pesaran (2004) CDLM2 testlerinden yararlanılmaktadır. CDLM1 ve CDLM2 testleri $T > N$ durumunda, CDLM testi ise, $N > T$ durumunda yatay kesit bağımlılığını test eden tahmincilerdir. Çalışmadaki 2006-2016 dönemini kapsayan 11 yıl (T) ve 12 ülke (N) CDLM testinin uygulanmasını gerekli koşul haline getirmiştir (Güloğlu ve İvrendi, 2008). Test sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2’de sunulan bulgular sonucunda, yatay kesit bağımsızlığını ifade eden boş hipotez istatistiki olarak %5 anlamlılık seviyesinde reddedilememektedir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımsızlığı Test Sonuçları

Sabitli Model						
CD_{LM}	GINI		GENDER		GROWTH	
	Test istatistiği	p-değeri	Test istatistiği	p-değeri	Test istatistiği	p-değeri
	-1,521	0,064	-0,654	0,256	-1,286	0,099

Paneli oluşturan serilerin homojenlik sınamaları için Pesaran ve Yamagata (2008)’nin delta test istatistiklerinden yararlanılmıştır. Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre tahmini yapılan test istatistiklerinin olasılık değeri %5 anlamlılık seviyesinde anlamlı değildir ve boş hipotez reddedilememektedir. Dolayısıyla panel veri setini oluşturan değişkenlerin homojen oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Homojenlik Testi Sonuçları

Model	$\tilde{\Delta}$ test istatistiği	p. değeri	$\tilde{\Delta}_{adj}$ test istatistiği	p. değeri
$gini_{it} = \beta_1 + \beta_2 \cdot gender_{it} + \beta_3 \cdot growth_{it} + u_{it}$	-1,572	0,942	-1,926	0,973

Tablo 2’den hareketle serilerde yatay kesit bağımlılığının bulunmaması, Tablo 3’ten hareketle eğim katsayılarının homojen olması nedeniyle, serilerin durağanlık araştırması yatay kesit bağımsızlığı ve homojenlik varsayımına dayanan Levin-Lin-Chu (LLC) test istatistiği ile gerçekleştirilmiştir. Levin ve Lin (1992),

Levin ve diğerleri (2002) bağımlı değişken Y'nin birinci gecikme katsayısının (β) bütün yatay kesit birimleri için aynı olduğu varsayımını yapmaktadır.

Levin ve diğerleri (2002)'nin test ettikleri sıfır ve alternatif hipotezleri ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) regresyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \beta \cdot Y_{i,t-1} + \delta_i \tau + \sum_{j=1}^{p_j} \phi_j \cdot \Delta Y_{i,t-j} + u_{it}$$

t = 1,2,...,T i = 1,2,...,N

Denklemden τ trendi, yani eğilimi, α_i bireysel etkileri göstermektedir. u_{it} hata teriminin otokorelasyon problemi içermediği varsayılmaktadır. Ayrıca Levin ve Lin (1992, 1993), Levin ve diğerleri (2002), N ve T'nin sonsuza gittiğini fakat T'nin daha hızlı oranda arttığını dolayısıyla N/T'nin sifıra yaklaştığını varsayarak denklemin, Havuzlanmış En Küçük Kareler (POLS) ile tahmin etmektedirler.

$$H_0 : \beta_i = \beta = 0$$

$$H_A : \beta_i = \beta < 0$$

H_0 hipotezi, ilgili serinin birim kök taşıdığını ifade ederken, Alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu belirtmektedir.

Tablo 4, değişkenlere ait hesaplanan LLC istatistik değerlerini ve olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4. Birim Kök Test Sonuçları

TEST	LLC	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
GENDER	-2,636	0,00
GINI	-2,971	0,00
GROWTH	-8,900	0,00

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre her üç değişken için hesaplanan istatistik değerlerinin olasılık değerleri 0.01 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır. Dolayısıyla lapaneli oluşturan bütün değişkenlerin düzeydedurağan oldukları görülmektedir.

Çalışmada (1) nolu regresyonun Panel En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilmesinden önce seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) (DH) ile araştırılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi, vektör otoregresif modele dayanmakta, paneldeki bütün değişkenlerin ortak bir düzeyde durağan olmaları durumunda kullanılmakta ve yatay kesit bağımsızlığını varsaymaktadır. Bununla birlikte, Monte Carlo simülasyonları testin yatay kesit bağımlılığı şartları altında bile güçlü sonuçlar üretebildiğini göstermektedir (Bayar, 2017). Analizlerinde x ve y değişkenleri arasındaki ilişki doğrusal modelle ele alınmaktadır:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t}$$

Yukarıdaki eşitlikte bireysel etkilerin zamanla değişmediği, gecikme uzunluğu k 'nın paneldeki tüm yatay kesit birimleri için benzer olduğu varsayımları altında otoregresif parametre $\gamma_i(k)$ ve eğim katsayısı $\beta_i(k)$ 'nin ise gruplar arasında farklılaşabildiği kabul edilmiştir. DH testine ait hipotezler ise;

$$H_0 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1 \text{ ve } \beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, \dots, N$$

şekindedir. Testin sıfır hipotezinde paneldeki tüm yatay kesitlerde x 'ten y 'ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı kabul edilirken; alternatif hipotezde ise paneldeki bazı yatay kesitlerde x 'ten y 'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu kabul edilir. Bu hipotezlerin sınanmasında Wald istatistiğinden yararlanılmaktadır. Bireysel Wald istatistiğinin ortalaması şeklinde elde edilen $W_{N,T}^{HnC}$ istatistiği aşağıdaki formül ile elde edilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$W_{N,T}^{HnC} = 1/N \cdot \sum_{i=1}^N W_{i,T}$$

Bu teste sıfır hipotezi altında ortalama istatistik $W_{N,T}^{HnC}$ 'nin dağılımı belirlenir. Bunun için T ve N 'nin sonsuza gittiği asimptotik durum ve T 'nin sabit olduğu yarı asimptotik durum ele alınmıştır. DH, T ve N 'nin sonsuza gittiği asimptotik durumda $Z_{N,T}^{HnC}$ ortalama istatistiğinin, T 'nin sabit olduğu ($T > 5 + 2K$ ise) durumda ise yarı asimptotik dağılıma sahip \tilde{Z}_N^{HnC} ortalama istatistiğinin kullanılmasını önermiştir. Ortalama istatistikler aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012):

$$Z_{N,T}^{HnC} = \sqrt{N/2K} \cdot (W_{N,T}^{HnC} - K) \rightarrow N(0,1)$$

$$\tilde{Z}_N^{HnC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} \cdot \sqrt{\frac{T-2K-5}{T-K-3}} \cdot \left[\left(\frac{T-2K-3}{T-2K-1} \right) \cdot W_{N,T}^{HnC} - K \right] \xrightarrow[N \rightarrow \infty]{d} N(0,1)$$

DH testine ait analiz sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. Tablo 4'teki sonuçlar ışığında çalışmada $N > T$ olduğundan nedenselliğin yorumlanması için \tilde{Z}_N^{HnC} test istatistiğine bakıldığında, growth ve gini değişkenleri arasında istatistiki olarak %5 anlamlılık seviyesinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Gender ve gini arasındaki nedensel ilişkilere bakıldığında ise gender değişkeninden gini değişkenine doğru %1 anlamlılık seviyesinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gender ve growth değişkenleri gini değişkeninin istatistiki olarak anlamlı Granger nedenidir.

Tablo 5. Dumitrescu ve Hurlin (DH) Panel Granger Non-Causality Test Sonuçları

Sıfır Hipotez:	W-Stat.	Zbar-Stat.	P-değeri
GINI GENDER ın Granger nedeni değildir	0.66752	-0.90621	0.3648
GENDER GINI'nin Granger nedeni değildir	4.01530	3.23559	0.0012
GROWTH GENDER'in Granger nedeni değildir	1.16171	-0.29481	0.7681
GENDER GROWTH'un Granger nedeni değildir	0.42305	-1.20866	0.2268
GROWTH GINI'nin Granger nedeni değildir	3.28158	2.32785	0.0199
GINI GROWTH'un Granger nedeni değildir	3.26242	2.30415	0.0212

Aralarında nedensellik ilişkisi tespit edilen Gini, Gender ve Growth değişkenlerine yönelik regresyon (1)'in tahmin aşamasında White'ın yatay kesit kovaryans katsayısı yöntemi kullanılarak standart hatalar düzeltilmiş, her bir yatay kesitteki farklı hata varyanslarının olduğu kadar aynı zamanda olası yatay kesitler arası korelasyon sorununu da bir çözüm getirilmiştir. Ek olarak, aynı boyuttaki değişken varyanslılığa izin vermek açısından yatay kesit ağırlıklı GLS (Genelleştirilmiş En Küçük Kareler) yöntemi de eşanlı olarak kullanılmıştır. Bu iki düzeltmenin yer aldığı tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Panel En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GINI				
Yöntem: Panel EGLS				
White cross-section standard errors & covariance (d.f. corrected)				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-ist	P-değeri.
GENDER	-0.194736	0.021111	-9.224483	0.0000
GROWTH	-0.001097	0.000373	-2.939123	0.0039
C	0.455806	0.015009	30.36887	0.0000

Tablo 6'da sunulan Panel EKK yöntemine göre, yüksek değer aldıkça cinsiyet eşitsizliğinin azaldığını ifade eden gender değişkeni, yüksek değer aldıkça gelir dağılımı adaletsizliğinin arttığını ifade eden gini değişkenini istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla ampirik bulgu, ele alınan ülkelerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik gerçekleştirecekleri politikaların aslında gelir dağılımlarında da bir iyileşmeye yol açacağını göstermektedir. Growth değişkeninin gini değişkeni üzerindeki etkisi incelendiğinde ise istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ampirik bulgu, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi ekonomik büyümenin de ülkelerin gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etki yaratacağını göstermektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya genelinde birçok ülkenin, amaçladıkları ekonomik büyüme ve kalkınma, enflasyon (fiyat istikrarı), ödemeler dengesi, cari denge, dış ticaret dengesi gibi değişkenlerdeki oranlarını nispeten istedikleri seviyeye çıkarmış olmalarına

karşın gelir dağılımlarındaki adaletsizlik ve yoksullukla mücadelede istenilen seviyeye ulaşamadıkları ve daha adaletli bir gelir dağılımı ve yoksulluğu azaltacak politikalar konularında çözüm önerileri aradıkları bilinmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yoksullukla dolayısıyla gelir dağılımındaki adalet ile ilişki içerisinde olan bir durumdur. Hem yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliğinin sebeplerinden birisidir hem de yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliğinin artışıyla doğru orantılı olarak artma eğilimi sergilemektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sonucunda kadınlar ve erkekler hane içinde dahi yoksulluğu farklı boyutlarda yaşamaktadırlar. Yani kadınlar erkeklerden daha fazla maddi sıkıntı ile karşı karşıya kalmakta bu maddi sıkıntı da aile içinde huzursuzluklara neden olarak aile bağlarının çözülmesine neden olmaktadır. Dahası, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, hane içinde gelir dağılımı, kaynakları kullanma, mülkiyet üzerinde söz sahibi olma konusunda eşitsizlikler, işgücü piyasasında maruz kalınan ayırım, ev işlerini yapmalarından dolayı iş hayatına katılamama, ekonomik ve politik anlamda sosyal dışlanma gibi sorunlara da yol açmaktadır (Topalhan ve Yeşilkaya, 2017).

Toplumsal barış açısından da gelir dağılımında adaletin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Özellikle teknolojik ilerlemelerle birlikte kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu insanların birbirlerinden oldukça farklı yaşam standartları içerisinde yaşadıklarını fark etmeleri sosyal sorunların nedenlerinden biri olmuştur. Bu anlamda, devlet eliyle gelir dağılımına müdahale edilmesi gerekli hale gelmektedir (Üzümcü ve diğerleri, 2014'den Aktaran Topalhan ve Yeşilkaya, 2017).

Çoğu Avrupa Birliği üyesi olan 12 OECD ülkesi (Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Yunanistan, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovenya ve İngiltere) için 2006-2016 dönemi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin analiz edildiği bu çalışmada ampirik bulgular Costa ve diğerleri (2009), Harkness (2010), Kanwal ve Munir (2015) ve Baloch ve diğerleri (2018)'nin çalışmalarının sonuçları ile benzer şekilde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımındaki adaletsizliği artırdığını ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla gelir dağılımında adaletsizliğe yol açan toplumsal cinsiyet ayrımcılığının önüne geçebilmek son derece önemli bir husus haline gelmiştir. Cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele konusunda kız çocuklarına karşı uygulanan ayrımcılık ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır. Doğdukları andan itibaren çocuklar ebeveynlerince cinsiyetleri ön plana çıkarılmadan yetiştirilmelidir. İlaveten kadın sünneti, kadına yönelik şiddet, tecavüz hükümetler tarafından ciddi cezalar içeren yasalarla önlenmelidir. Kadınların sağlık gereksinimleri yaşam döngülerine göre doğumundan ölümüne kadar bir bütün olarak ele alınıp geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde hükümet düzeyinde her alanda kadına yönelik pozitif ayrımcılık yapılmalıdır (Demirgöz Bal, 2014). Eğitime katılım ve devam konularında kadın-

lara destek ve yardımlar yapılmalıdır. Bakım sorumlulukları ve rolleri noktasında çocuk, engelli ve yaşlı bakımına yönelik sosyal yardımlar kadınların istihdamdan ayrılmalarına sebebiyet vermeyecek, aksine katılımlarını destekleyecek şekilde uygulanmalıdır. Ayrıca çalışma yaşamında çocuklu kadınlara çocuk bakımı bir devlet hizmeti olarak sağlanmalıdır. Kadınlara sosyal alanda sağlanacak bu destekler yanında ekonomik anlamda da destekler sağlanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda kadınların işgücüne katılmalarının önündeki tüm engeller kaldırılmalı ve kadınların ekonomiye ve istihdama daha fazla oranda katılımı teşvik edilmelidir. Kadın ve erkek arasındaki ücret farklılığı ortadan kaldırılmalı, aynı işe aynı ücret uygulaması gerçekleştirilmelidir. Sosyal güvenlik uygulaması sadece çalışan bireylere yönelik olmamalı, tüm vatandaşları kapsayan bir uygulama haline dönüştürülmelidir. Kadını odağına alan, kadın sorunlarını ve gereksinimlerini göz önünde bulunduran politikalar oluşturulmalı ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeceleme devletler tarafından gerçekleştirilmelidir (Mayda ve Vurkun, 2018: 225; Turgut, 2019: 326).

Toplumsal bir sorun olan kadına yönelik her türlü ayrımcılık konusunda ülkeleri yönetenlerin, siyasi partilerin, hukuk, eğitim ve sağlık alanında çalışanların, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşları (STK) vb. toplumun her kesimini içine alacak farkındalık çalışmalarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sosyal ve ekonomik yapı içinde yer alan bütün kurumların koordineli bir şekilde çalışması ve politikalar üretmesi toplumda cinsiyet eşitliğini sağlamada daha etkin politikaların yaratılmasına olanak sağlayarak gelir dağılımı adaletinin sağlanmasına da önemli katkılarda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Asongu, Simplice A.; Odhiambo, Nicholas M. (2019). Inequality and the Economic Participation of Women in Sub-Saharan Africa: An Empirical Investigation. *African Governance and Development Institute (AGDI)- A G D I Working Paper WP/19/027*, 1-20.
- Baliamoune–Lutz, Mina & McGillivray, Mark (2015). The impact of gender inequality in education on income in Africa and the Middle, East. *Economic Modelling*, Vol: 47, 1–11.
- Baloch, Amdadullah; Noor, Zaleha Mohd; Habibullah, Muzafar Shah & Bani, Nor Yasmin Mhd (2018). The Effect of the Gender Equality on Income Inequality: A Dynamic Panel Approach. *Jurnal Ekonomi*, Malaysia 52(2), 1-16.
- Bastagli, Francesca; Coady, David & Gupta, Sanjeev (2012). Income Inequality and Fiscal Policy. *IMF Staff Discussion Note*, SDN/12/08.
- Bayar, Y. (2017). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Emeklilik Fonları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Bir Panel Nedensellik Analizi, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 11(1).
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.

- Costa, Joana; Silva, Elydia & Vaz, Fábio (2009). The Role Of Gender Inequalities In Explaining Income Growth, Poverty And Inequality: Evidence From Latin American Countries. *International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC - IG)*, Working Paper number 52.
- Coşkun, Anahit & Özdemir, Resmiye (2012). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sağlığa Yansıması ve Kadın Sağlığı Hemşiresinin Rolü. *Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi*, 9 (3): 30-39.
- Demirgöz, Bal M. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış, *KASHED*, 1(1):15-28.
- Dollar, D. & Gatti, R. (1999). Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?. Policy Research Report On Gender and Development Working Paper Series, No. 1. *Development Research Group/PREM, The World Bank*.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Fonchamnyo, Dobdinga C. & Fokong, Nubonyin Hilda (2017). Educational Gender Gap, Economic Growth and Income Distribution: An Empirical Study of the Interrelationship in Cameroon. *International Journal of Economics and Finance*, Vol. 9, No. 3, 168-176.
- Güloğlu, B. & İvrendi, M. (2008). Output fluctuations: transitory or permanent? the case of Latin America. *Applied Economic Letters*, 17: 4, 381-386.
- Harkness, S. (2010). The contribution of women's employment and earnings to household income inequality: A crosscountry analysis. *Luxembourg Income Study (LIS) Working Paper Series*, No. 531.
- İpek, Egemen & Sekmen, Özlem (2016). Türkiye'de Gelir Dağılımının Sosyo Ekonomik Profili. *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, 359-374.
- Kanwal, Ayesha & Munir, Kashif (2015). The Impact of Educational and Gender Inequality on Income Inequality in South Asia. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, MPRA Paper No. 66661, University of Central Punjab, Lahore, Pakistan, 1-33.
- Kitov, Ivan O. & Kitov, Oleg I. (2015). Gender income disparity in the USA: analysis and dynamic modelling. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, MPRA Paper No. 67146.
- Levin, A. & Lin, C.-F. (1992). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *UC San Diego*, Working Paper 92-23.
- Levin, A., C.-F. Lin & C.-S. Chu (2002), Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, Vol. 108: 1-24.
- Mayda, Fethi Anıl & Vurkun, Sibel (2018). Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Değerlendirilmesi. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, Vol:4, No:2, 214-228.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). OECD Data, Retrieved June 25, 2019 from <https://data.oecd.org/>.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, No: 435, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with multifactor error structure. *Econometrica*, 74, 967-1012.

- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Roy, Amran & Le, Amy (2019). Gender Equality: Better for Growth, Debt, Income Equality and Sustainability. *Global Demographics & Retirement Research*, State Street Global Advisors.
- Topalhan, T. & Yeşilkaya, F. (2017). Kadın Yoksulluğunu Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle Belirlenmesi. *KARATAHTA İş Yazıları Dergisi*, 9: 55-82.
- Tunç, Mehtap (2018). Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz. *Sosyoekonomi*, Vol. 26 (38), 221-251.
- Turgut, Ayşe Şeyma (2019). Türkiye'deki Gelir Eşitsizliğinin Toplumsal Cinsiyet, Kadının İstihdamı Ve Kadın Yoksulluğu Açısından Değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KOSBED)*, 38, 315-329.
- World Bank (WB). Data Bank: World Development Indicators. Retrieved May 22, 2019 <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>.
- World Economic Forum (2019). Reports. Retrieved May 16, 2019 from <https://www.weforum.org/reports>.
- World Economic Forum (2018). The Global Gender Gap Report 2018. *World Economic Forum* 91-93 route de la Capite CH-1223 Cologny/Geneva Switzerland.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMLARIN ETKİNLİK ANALİZİ

Burcu KILINÇ SAVRUL¹
Kübra İLERİ²

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi gerekliliğinin önem kazanması, bölgesel politikalar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken ulusal ve uluslararası faaliyetleri arttırmıştır. Gelişmeler bölge ve kalkınma kavramlarının birlikte ele alınmasına yol açmıştır. Bölgesel kalkınma, ekonomik kalkınmanın hem bir ürünü hem de bir aşaması olarak değerlendirilir. Bölgesel kalkınma ekonomik kalkınmanın ürünü olduğunda, bölge içindeki iş alanlarının, refah seviyesinin, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, yatırım hacminin artırılmasını ifade eder. Belirlenen bölgelerde yatırım miktarları artırılarak bu yörelerde ekonomik açıdan kalkınmanın sağlanması istenmektedir.

Bölgesel kalkınma politikaları bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını minimize etmeye çalışır. Politikalar bölgenin kalkınmasında çok yönlü etkiler sağlayan Küçük ve Orta Ölçekli İşletme (KOBİ)'lere yarar sağlayan yatırımları arttırmayı hedefler. Bu politikalar aracılığıyla kamu kurumları, özel sektör ve STK'lar arasında işbirliği sağlanır. Mevcut kaynakların en etkin ve en verimli şekilde kulla-

- 1 Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ramazan Aydın Yerleşkesi, Çanakkale, kilincburcu@hotmail.com.
- 2 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, Çanakkale, kubra_ileri17@hotmail.com.

nılması amaçlanır. Bu amaçlarla Türkiye’de hem bölge içi hem de bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak için Avrupa Birliği’nin bölgesel kalkınma politikaları ülkede uygulanmaya çalışılmış, bunun paralelinde Türkiye Avrupa Birliği bölgesel kalkınma yardımlarından yararlanmışır. Bu yardımlar çerçevesinde Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Kalkınma Ajansları faaliyet gösterdikleri bölgelerin kendi aralarında bir rekabet içine girmelerine katkı sağlamışlardır. Bölgede yerli sermayeyi desteklemişler, yatırım, ulaşım, işgücü gibi alanlarda danışmanlık hizmeti vermişlerdir. Faaliyet gösterdikleri bölgede girişimciliği geliştirmek ve bölge halkının kalkınmaya katılmasını sağlamak için uğraşmışlardır.

1. BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE POLİTİKALARI

Bölgesel kalkınma dış yatırımları bölgeye çekme ve istihdam yaratacak sanyai yatırımlarının, iş gücü, sermaye ve toprakla birlikte bölgeye değer katması bölgeyi geliştirmesidir. Bölgesel kalkınma teorisine bakıldığında 1957 yılında G. Myrdal’ın tarafından yayınlanan Ekonomik Teori ve Azgelişmiş Bölgeler ve 1958 yılında A. Hirschman’ın tarafından yayınlanan Ekonomik Gelişme Stratejisi gibi yayınlarla, bölgesel kalkınma bir bilim alanı olmuştur (Malecki,1991: 25).

Gelir seviyesi yüksek olan ile geri kalmış gelir seviyesi düşük bölgelerin arasındaki gelir farkını en az indirmek ve refah seviyelerini arttırmak amacıyla çeşitli politikalar uygulanır, uygulanan bu politikalara bölgesel kalkınma politikaları denmektedir (Günaydın, 2013: 76). Bölgesel kalkınma politikalarının çıkışı Klasik Ekol’e dayanmakta ve 19. Yüzyılda ortaya çıkmaktadır. 1929 ekonomik buhrana kadar olan zamanda birçok devlet, ulus-devlet anlayışını benimsemiş olup bölgesel olan veya bölge yapısını devletin birliği ve bütünlüğüne tehdit olarak görmüştür bu yüzden bölgesel kalkınmayı ikinci plana itmiştir (Yılmaz, 2011: 29). Ancak bölgesel kalkınma politikalarının uygulamaya konulmasında yine 1929 da yaşanan ekonomik buhran sebep olmuştur. Bu ekonomik buhrana ek olarak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle toplumsal olarak yıkım olmuş bölgesel dengesizliklerde daha dikkat çeker hale gelmiştir. Bu durumları düzeltmek, farklılıkları gidermek için bölgesel kalkınma politikaları uygulanmaya başlanmış bu şekilde kalkınma politikaların yerleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Günaydın, 2013: 76).

Bölgesel kalkınma politikaları; 1929 Ekonomik Buhranı’ndan 1973 Petrol Krizi’ne kadar geçen dönemde Keynesyen’nin Geleneksel Kalkınma Yaklaşımı’nın kalkınma politikalarında etkili olduğu görülmüş, 1973 Petrol Krizi sonrasında ise geleneksel bölgesel kalkınma politikaları, yeni faaliyetler karşısında yetersiz kalarak önemini yitirmeye başlamıştır (Yılmaz, 2011: 29). Bölgesel kalkınma politikaları, İkinci Dünya savaşı ile başlayıp 1970’li yıllara gelinceye kadar, merkezi idarenin kontrolünde uygulanmışlardır. Bu dönemde uygulanan politikalar geleneksel politiklardır. 1970’lerden sonra ortaya çıkan, yerel kaynakların kullanılması gerektiği üzerine duran politikalar ise yeni bölgesel politikalar olarak adlandırılmaktadır.

Savaş sonrası uygulanan sosyal politikaların da etkisi ile yatırımların az gelişmiş bölgelere kaydırılması, altyapının iyileştirilmesi gibi amaçlar 1970 krizi sonrasında sosyal devlet anlayışının önemini kaybetmesiyle sosyal politikalarda önemini kaybetmiştir. Kamu tarafından sağlanan desteğin şartlı hale gelmesi istenmiştir (Eraydın, 1983: 136-137). Ayrıca bölgesel dengesizlikler birçok ülkede, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ulusal bir sorun olarak toplumların gündeminde yerini almıştır. Tüm ülkelerin bölgesel farklılıklarını kendi yapısına uygun ekonomik ve sosyal politika ile gidermesi ve bu doğrultuda kendine has uyguladıkları araçları vardır. Yine ülkeden ülkeye değişen bölgesel kalkınma politikaları, ülkelerin farklı dönemlerinde de çeşitlilik gösterebilmektedir (İldırar, 2004: 7-8).

Tablo 1: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri

Özellikler	Geleneksel (Merkeziyetçi) Bölgesel Politikalar	Yeni(Ademi Merkeziyetçi Bölgesel Politikalar
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımların az gelişmiş bölgelere yönlmesi Altyapının geliştirilmesi	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomileri kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi
Karar Verme-Uygulama Sürecinin Yapısı	Ulusal alanda genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci Bölgesel-yerel karar yetkisi Yönetişim ağırlıklı karar süreci Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Politika Araçları	Kamu finansal desteği Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar Bürokratik düzenlemeler	Kamu finansal desteği Koşullara bağımlı örgütlenme Gönüllü ve koşullu bilgilendirme Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Siyasal Ortam	Ulusal politikaların öne çıktığı bir siyasal ortam	Ulusal politikalar ile bölgesel ve yerel politikaların ağırlık kazanması
Siyasi Sorumluluk	Karar verme sorumluluğu olan merkezi hükümet Taşra teşkilatına verilen uygulama sorumluluğu	Ulusal hükümet ve bölgesel ve yerel örgütler (hükümetlerin) doğrudan politika uygulamalarına yönelimi
Uygulamacı Kurumlar	Merkezi hükümet Merkezi hükümetin taşra teşkilatları Bürokratik ilişkiler	Bölgesel birimler Yarı özerk birimler Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

Kaynak: Eraydın, 2004:137.

Geleneksel kalkınma politikalarının çoğu sektör bazında yaklaşımları, büyük endüstriyel projeleri gerçekleştirmek içindir. Bu politikalar ekonomik faaliyetleri, teşvikler ve mali destekler ile bölgesine çekebilmekte, yeni bölgesel politikalar ise geleceğe yatırım yapacak şekilde ekonomik faaliyetleri geliştirmeye ve bölgeye getirmeye uğraşır. 1970’li yıllardan beri uygulanan yukarıdan aşağıya geleneksel politikaların başarısız olması kalkınma yaklaşımlarının sorgulanması gereğini meydana getirmiştir. Buna bağlı olarak, yenilikçi birçok aşağıdan yukarıya doğru kalkınma politikası geliştirilerek uygulanmıştır. Unutulmamalıdır ki; küreselleşmenin getirdiği tehlikelerle yerelde baş edilebilecek basit ve kapsama alanı geniş bir yol mevcut değildir. Bölgeler, kuruluşlar, firmalar, bireyler farklı olmaları sebebiyle farklı sosyo-ekonomik faaliyetler uygulurlar. Böylece, bölgede rastgele bir yere uygulanacak bir faaliyet de o bölge kalkınması için yeterli olmayacaktır (Rodriquez-Pose, 2002: 9).

Bölgesel kalkınma politikaları ekonomik şartlar, tarih, gelişmişlik gibi çeşitli yaklaşımlar sebebiyle ülkeler arası farklılık göstermesinin yanında, ülke uygulamalarında bazı benzer özelliklerin olduğu da görülmektedir. Benzer özelliklerin başta gelenleri şöyledir (Sevinç, 2011: 41-42):

- Ülkede sadece belli sebepler nedeniyle geri kalmış bölgeleri değil tüm bölgeleri içine alan bir yaklaşımın desteklenmesi, En temel önceliğin ise büyümenin, tüm bölgelerin mevcut kaynaklarını en iyi ve etkin bir biçimde kullanarak o bölgenin ulusal kalkınmaya etkisini en yüksek seviyeye ulaştırması ile rekabetin artırılması olması,
- Bölgelerin iş ortamını ve becerilerini geliştirmek üzere beşeri sermayeyi faktörler arası bağları arttırmak,
- Bölgesel olarak rekabet edebilmek için üstünlüklerinin belirlenip bu üstünlüklerin geliştirilerek ve sürdürülebilir hale getirilmesi, yenilikçilik ve girişimciliğin bölge potansiyelini ortaya çıkartmasında temel olması,
- Herkesin ayrı ayrı ihtiyaçlarının karşılanması yerine, üretim yapan kuruluşlar arasında işbirliğinin, bilgi aktarmak amacıyla kurumlar arası ilişkilerin ve bilgi transferinin artırılması amaçlanması, mekânsal ve öncelikler tutarlılığına önem vererek, teknoloji geliştirme, ekonomik alt yapı, turizm, insan kaynakları gibi birçok alanı kapsayan müdahale alanı oluşturulması,
- Uygulamalarda işbirliğine ve karşılıklı fikir alışverişine dayanan, sosyo-ekonomik açıdan kalkınmada bölgelere daha fazla sorumluluk yükleyen, bölgesel koordinasyon birimlerinin kontrolünde; sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler, firmalar ve KOBİ’lerin katılımını sağlayan, merkezi yapının öncülüğünde yatırım ortamının gelişmesi ve altyapının sağlanması durumunun oluşturulması.

Bölgesel kalkınma politikası, farklılaşan ekonomik durumun alanda ortaya çıkışı ve oluşturduğu ekonomik durumun gelişme sürecini etkileyip yönlendirmektedir. Bölgesel politikalar bölge veya ülke için düzenlenebilmektedir. Aslında bölgesel ekonomi politika amaçları genel ekonomi politikaları tarafından belirlenmektedir. Genel ekonomi politikasından hareketle temel bölgesel kalkınma politikası amacı şu şekilde sıralanmaktadır (Erkan,1995: 230):

- Bölgesel kalkınma politikası amaçlarından olan büyüme, genel ekonominin daha hızlı büyüebilmesi için bölgelerde uygun koşulların yaratılması amacıdır. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla devlet yatırımlarının ve özel sektör yatırımlarının etkin koordinasyonun sağlanmasının yanında üretim faktörleri de en iyi şekilde dağıtılmalıdır.
- İstikrar amacı istihdam ve gelirin mümkün olduğunca düzenli gelişmesini sağlayabilmek için üretimin, konjonktürel ve yapısal dalgalanmalardan etkilenecek düşmesinin önlenmesini ele alınmaktadır. İstikrar politikası amacıyla, sektör ve bölge yapısı koordinasyonu ile bölgenin kendi içinde ekonomik yapılarının dengeli bir seyir izlemesi amaçlanmaktadır.
- Dengeleme ve eşitleme amacı ise ekonomik kaynakların bölgeler arasında dengeli olarak eşit dağılım ve donatımının sağlanmasını bölgeler arası farkın minimize edilmesini amaçlanmaktadır. Bu sayede bölgeler arasındaki her türlü sosyal ve ekonomik fark azaltılarak, sağlıklı yaşam ve çalışma için temel şartlar yaratılmış olacaktır. Böylece bölgelerin olabildiğince eşit altyapı düzeylerine ulaştırılması esas alınmaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'YE YAPILAN YARDIMLAR

Bölgesel Politikaların uygulanması çerçevesinde gelişme açısından yeterli er-gumanlara sahip olmayan bölgelerde istihdam sağlama ve ekonomik açıdan destek de bulunmak için Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Garanti Fonu ve Balıkçılı-ğın Yönlendirme, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarımsal Yönlendirme Finans Aracı olmak üzere dört yapısal fon kullanılmaktadır (Uyanık, 2004: 16). Bu fonlara ek olarak; AB'nin ekonomik ve sosyal açıdan yeteri ölçüde gelişmemiş üyeleri için kullandığı bir diğer fon da Uyum Fonudur. AB'nin bölgelerarası farklılıkları azaltmaya yönelik uygulamaları sadece birlik içinde bulunan bölgeler çerçevesinde kalmayıp, genişleme sonrasında dengesizliklerin artmasını önlemek içinde aday ülkeleri içine alan programları da vardır. Bu bağlamda Katılım Öncesi Mali Yardımlar olarak geçen programlar şu şekilde ifade edilebilir (Öncel, 2012: 14):

- ISPA: Katılım öncesi yapısal politika aracı olan program, çevre ve ulaşım projeleri için finansman sağlamayı hedeflemektedir. 2000-2006 yıllarını kapsayan Programın amacı, çevre ve ulaşım sektörlerinde faaliyette olan

Avrupa Birliği mevzuatına aday ülkelerin bu konularda uyumunu hızlandırmaktır. Bu program sektörler bazında uyum fonuna benzer bir yaklaşım sunmakta ve projeler kaynağını çoğunlukla Katılım Ortaklığından, İlerleme Raporlarından, Ulusal Kalkınma Planından, Müktesebatın Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programdan, Çevre ve Ulaştırma sektörlerine ilişkin Ulusal ISPA Stratejilerinden almaktadır. ISPA kapsamında Birlik ve aday ülkeler arasında daha iyi bağlantılar kurmak üzere, ulusal ulaşım şebekeleri arasındaki bağlantıları, Trans-Avrupa ulaşım ağlarını, ve bunların Trans-Avrupa ulaşım ağlarına olan bağlantılarını arttırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda ISPA; kara, demir, deniz yolları, havalimanı, limanlar ve bunların altyapılarının iyileştirilmesine kaynak aktarmaktadır.

- SAPARD: Tarım sektörü ve kırsal kalkınma için özel katılım programı olarak anılan program, hazırlık aşamasında kırsal alanların iyileştirilmesi ve tarımın geliştirilmesi amacıyla finans desteği sağlamaktadır. Bu Program, aday ülkelerin kırsal bölgelerde yaşadığı problemler ve birlik ile aday ülkelerin tarımsal alanda oluşan farklar SAPARD'ı uygulanmasının nedenleri olarak geçebilir. SAPARD'ın uygulanması AB'nin ilgili tüzüklerinde ifade edilen iki ön koşulun sağlanmış olması gerekmektedir. Birinci koşul, yapısal fon prensiplerine dayanan ve 2000-2006 yıllarını içine alan bir Ulusal Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Planı oluşturmak ikinci koşul ise programın mali kısmının, merkezden bağımsız yönetim ilkesi gereği birlik tarafından aday ülkeye devredilmiş olması gerekmektedir (Oktay ve Çukur, 2004). SAPARD, ülkelerin tarımda ve kırsal alanlarda yaşadıkları sıkıntıları gidermelerini hedeflemiş, bu kapsam da program ile tarımda ve gıda sanayide rekabet edebilirliği arttırmaya, istihdam sağlamaya ve kırsal kesimde kalkınmanın sürdürülebilir olmasını sağlayacak faaliyetleri de arttırmaya çalışılmıştır. Aday ülkeler programdan 2000 yılından itibaren, birliğe üye oldukları tarihe kadar yararlanabilmiştir (İldırar, 2004: 155).
- PHARE: Bölgesel kalkınma için hazırlanan programların geliştirilmesi, kurumsal kapasite, sosyal kalkınma ve sanayi sektörünün tekrar yapılandırılmasını hedefleyen program, topluluğa aday olan ülkelerde devlet ve yönetim aygıtlarının güçlendirilmesi için kullanılmaktadır. PHARE (Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Destek Programı) olarak hazırlanmıştır. Bu program, diğer iki program olan SAPARD ve ISPA programları kapsamına girmediği alanlarda çalışma yapan, bölgesel kalkınma politikaları ilk sırada olmak üzere, kurumsal kapasitenin artırılması, sanayi sektörünün kalkınması ve gelişmesi ile KOBİ'lerin geliştirilmesine ilişkin projelere mali destek sağlayan bir programdır (<http://www.researchgate.net>).

Belirtilen bu üç program 2000-2006 döneminde AB'ye üye olacak 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi için hazırlanmış ve uygulamaya konuşmuştur Daha sonra 2007 yılı itibariyle 2013 yılına kadar (2007-2013) 6 yıl boyunca IPA (Üyelik Öncesi Destek Fonu) adı altında yeni bir katılım öncesi mali araç kullanılmaya başlanmıştır (Varol ve Eceral, 2008: 13).

Katılım Öncesi Mali İşbirliği Tüzüğü mali yardımları yürürlüğe girmesiyle katılım ortaklığı belgesinin uygulanmaya başlamasını sağlamıştır. Hazırlanan tüzük çerçevesinde MEDA, Avrupa Stratejisi gibi kuruluşlar kapsamında sağlanan hibeler artık tek bir çatı altında toplanmaktadır. Talepte bulunmasına rağmen, PHARE, ISPA ve SAPARD programlarından program bütçesi önceden kesinleştiği için Türkiye yararlandırılmamış, ancak Türkiye için özellikle MEDA programı gereğince bir kaynak meydana getirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye sağlanacak ekonomik destek ile bağlantılı olarak, AB Konseyi'nde alınacak kararlarda nitelikli çoğunluk arama esası getirilmiş, bu bağlamda belirlenmiş ülkele- rin yardımları engellemesi durumu ortadan kalkmıştır. 2006 yılına kadar sağlanan bu hibeler kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler, birlikler ve vakıfların hazırlayacakları projeler için finans kaynağı olmuştur. Türkiye'de projeler adalet, içişleri, sivil toplum kuruluşları, tarım, ulaştırma, çevre, insan hakları eğitimi, yargı, bölgesel politika gibi yerlerde ve buna ek olarak topluluk programlarına katılma durumunu olumlu şekilde etkileyecek faaliyetleri içeren şekilde hazırlanmıştır. Türkiye'ye 2000 ve 2001 yılında iki projeye destek verilmiştir. Bunlar Eskişehir altyapı ile şehir içi ulaşım projesidir ve bu projeler 110 Milyon Euro mali destek almıştır. O yıllarda bu destekler Vakıflar Bankası ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası aracılığıyla (125 Milyon Euro) verilmiştir (Can ve Kocagül, 2008: 100-101).

2.1. Adaylık Öncesi Mali Yardımlar (1964-1999)

Türkiye-AB arası mali işbirliği ilişkisini incelediğimizde bu ilişki; adaylık öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı süreçte değerlendirilir (<https://www.ab.gov.tr>).

- **1964–1995:** Türkiye; Türkiye-AT Ortaklık Anlaşmasından(1963) Gümrük Birliği(1996) antlaşmasına kadar geçen zamanda mali yardımlardan mali protokoller ile faydalanabildiği bir zamandır. Bu yıllar arasında büyük bir kısmı kredi niteliğinde olmak üzere toplam 1 Milyar Euro mali yardım almıştır.
- **1996–1999:** Türkiye; Gümrük Birliği antlaşmasından adaylık süreci kazandığımız 1999 yılına kadar geçen zamanda Gümrük Birliği antlaşması ile ilgili gerekli ihtiyaçların karşılanması yönünde yardımları kapsamaktadır. Yine bu dönemde de Türkiye'ye büyük bir kısmı kredi niteliğinde olmak üzere toplam 755,3 Milyon Euro yardım sağlanmıştır.

2.2. Adaylık Sonrası Dönem (2000-2006)

Türkiye, 1999 yılında aday ülke olması ile birlikte 2001 sonu itibarıyla hibe niteliğindeki yardımlardan yararlanmaya başlamıştır. Türkiye'ye bu çerçevede adaylık aşamasındaki yasal ve kurumsal eksiklikleri gidermesi için projeler aracılığıyla yıllık 177 Milyon Euro mali destek verilmesi öngörülmüştür. Türkiye 2002-2006 yıllarında sağlanan yaklaşık olarak 1,3 Milyar Euro mali desteği toplam 164 proje için değerlendirmiştir.

Tablo 2: 2002-2006 Döneminde Türkiye Tarafından Kullanılan AB Mali Yardımları (Milyon Avro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
Bütçe	126	144	250	300	500	1320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Kaynak: www.ab.gov.tr

Sağlanan Fonların %30 kurumsal yapılanma, %35'i ekonomik ve sosyal uyum ve yine %35'i AB müktesebatına uyum için kullanılmıştır. Bu fonların aynı zamanda amacı Türkiye'yi Topluluğun programlarına katılım için hazırlamaktır. MEDA-II Programı bu süreçte de devam ettirilmiş olup, 2000-2006 döneminde kullanılması için 890 Milyon Euro ayrılmıştır.

2.3. Avrupa Birliği Bütçesi Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

AB bütçesi gelirleri, ulusal ek bir karar ihtiyacı olmaksızın direkt olarak bütçeye aktarılan öz kaynaklar ve diğer elde edilen gelirlerden oluşur. Öz kaynaklar üç grupta incelenmekte olup şu şekilde sıralanır; KDV payı, geleneksel öz kaynaklar, GSMH bazlı ve diğer kaynaklardır. Bu paylar aşağıda belirtildiği gibidir (<https://www.ab.gov.tr>);

- **KDV'ye dayalı öz kaynak;** birliğe üye devletlerden uyumlu hale getirilmiş olup bu devletlerin KDV matrahlarının %0,3'ü oranında her yıl pay ayrılmasıdır. 2015 yılında bütçe gelirlerinin %14'üdür.
- **Geleneksel öz kaynaklar;** üye ülkelerin ticaretlerinden elde ettikleri gümrük vergilerinin %80'lik kısmı doğrudan birliğin bütçesine aktarılmaktadır. Bu kaynak ise, şeker üretiminden elde edilen vergiler ve üye olmayan diğer ülkeler ile yapılan ithalat ile alınan gümrük vergilerinden oluşmaktadır. Bu kaynağın 2015 bütçe gelirleri arasındaki payı % 11'dir. (Daha sonra 2017 yılından itibaren şeker kotası ve vergisi kaldırılacaktır)
- **GSMH bazlı öz kaynak;** her yıl düzenlemeler yapıldıktan sonra bütçenin açık kalan kısmının bütçenin diğer gelirleri ile finansmanı sağlayacak bir

biçimde üye ülkelerin GSMH'lerine aynı oranın uygulanması ile ortaya çıkar. Bu öz kaynağın ise 2015 bütçe gelirleri içerisindeki payı %73 oranındadır.

- **Diğer kaynaklar;** banka faizleri, birlik çalışanlarından alınan gelir vergisi kesintileri, kullanılmayan AB mali yardımlarının geri ödenmesi, üye olmayan ülkelerin AB programlarına katılmak üzere yaptıkları ödemeler, gecikmiş olan ödemeler üzerinden elde edilen faiz gelirleri gibi gelirler olup toplam gelirlerin %2'sini oluşturur.

Avrupa Birliği bütçesini oluşturan kalemler çok yıllık mali çerçevelerde ortaya konmaktadır. Mali çerçeveler de harcama kalemlerini yıllık olarak harcama yapabilecekleri miktarlar cinsinden göstermektedir. Harcamalar birliğin politikaları ve amaçları doğrultusunda olup Doğal Kaynaklar, Güvenlik ve Vatandaşlık, Küresel Avrupa, Akıllı ve Kapsayıcı Büyüme, Sürdürülebilir Büyüme gibi 5 başlıktan oluşan İdari Harcamalar şeklinde sıralanmaktadır. Bu çerçeve de saydığımız başlıklar altında 2014-2020 yılları arasında yapılacak harcamalar için yaklaşık olarak 1 Trilyon Euro ayrılmıştır. Türkiye'ye sağlanan yardımlar Küresel Avrupa başlığının altında Katılım Öncesi Araç (IPA) kalemi aracılığı ile sağlanmaktadır. Yine bu yıllar arasında bu kalemden ayrılan pay yıllık ortalama 630 Milyon Euro ve toplamda ise 4,5 Milyar Euro olmaktadır (TC Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016: 7).

2.4. Avrupa Yatırım Bankası Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Avrupa Yatırım Bankasının sermayesi üye ülkelerden sağlanan kaynaklar ile oluşmuştur. Her üye olan ülkenin sağladığı katkı oranı ekonomisinin birlik içindeki yerine göre değişmektedir. Birlik içinde ekonomisinin yeri ağır olanın katkısı da o oranda fazla olmaktadır. Avrupa Yatırım Bankası üye ülkelerin desteğiyle, Banka'nın uluslararası sermaye piyasalarındaki kredi notu en yüksek seviye olan AAA çıkmış ve dünyada sayılı kredi kuruluşlarından birisi olmuştur. Kurulduğu günden bugüne AB üyesi, aday ve ortağı olan ülkelerdeki projelere 698 Milyar Euro'nun üzerinde finansman desteği vermiştir. Banka kredi aracılığı ile proje maliyetlerinin %50'sine kadar yatırımları finanse etmektedir. Krediler, projelerin büyüklüğüne göre global krediler (KOBİ'ler için) AYB kredileri ve doğrudan krediler olmak üzere iki bölümde incelenir. Birincisi olan global krediler (KOBİ'ler için) AYB kredileri; yarım yapılacak projenin maliyeti 25 Milyon Euro'nun altında ise bu kredi kullanılmaktadır. Projelere kredileri alabilecekleri kurumlar gösterilerek, krediler bölgede bulunan AYB çalışma ortağı olan yada aracılık yapan bir banka tarafından verilmektedir. AYB'nin ortak çalıştığı bankalar kredileri çoğunlukla yerel yönetimlere ve KOBİ'lere kullanılmaktadır. İkincisi olan Doğrudan Krediler ise kredi başvurusu 25 Milyon Euro'nun üzerinde

olan projeler için geçerli olmakta ve bu krediler için ülkedeki AYB ofisine ya da bankanın Lüksemburg'taki genel merkezine başvuruda bulunmaları gerekmektedir. Türkiye için başvuru noktaları İstanbul ve Ankara'da bulunan Türkiye Ofisleri ve genel merkezdeki Güney Doğu Avrupa Bölümüdür. Doğrudan krediler kamu ve özel sektör kuruluşları, sağlık, eğitim, altyapı, Ar-Ge, sanayi, enerji, çevre ve hizmet sektörleri için hazırlanan projelerin finansmanı için kullanılmaktadır. Kredilerin vadeleri; sanayi sektörü için hazırlanmış projeler de 10-15 yıl, altyapı projelerin de ise 15-20 yıl arasında değişmektedir. Kredilerin geri ödenmediği zamanları da vardır. Avrupa Yatırım Bankasının verdiği destek, aynı şekilde KOBİ kredilerinde olduğu gibi, proje maliyetinin en fazla yüzde 50'sini karşılayabilmektedir (Bilici, 2004: 67).

Avrupa Yatırım Bankası'nın destek verdiği sektörler başında enerji üretimini sağlayan kuruluşlar, elektrik, petrol, gaz ve güneş gibi yenilenebilir enerjinin taşınması, depolanması ve dağıtımını gibi alanlardaki girişimler gelmektedir. Bunun yanında Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ'ler), sanayi, bilişim ve medya, belediye ve çevre altyapıları dahil altyapı hizmetleri, imalat, araştırma ve yenilik, turizm, iletişim, taşımacılık alanları gibi bir çok alanda mali destek sağlamaktadır (Karabacak, 2004: 71).

Türkiye'de Avrupa Yatırım Bankası, 1965 yılından buyana ülkenin önemli yatırımlarına katkıda bulunmuştur. 1965'ten 2010 yılına kadar ülkede finansman sağlanan projelerin toplamı 189, toplamı tutar ise yaklaşık 14 Milyar 719 Milyon Euro'dur. Bu tutarın 8,3 Milyar Euro'luk kısmı 2004 yılından 2008 yılına kadar geçen sürede harcanmıştır. Aracı bankalar ile 47 farklı kredi programının yanında Osmaniye Rüzgar Santrali, Şişecam Bursa Yenişehir Cam Kompleksi, İstanbul Metrosu, Marmaray Projesi, Eskişehir Hafif Raylı Sistemi, İstanbul Deprem Risklerini Azaltma Projesi, Bursa Atık Su Arıtma Tesisi, Ankara-İstanbul Karayolu gibi pek çok önemli projenin finansmanına katkı sağlamıştır (<https://www.tobb.org.tr>).

2.5. Yapısal Fonlar Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Yapısal Fonlar, Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasını sağlayan Roma Anlaşması ile gündeme gelmiştir. Avrupa Sosyal Fonu (ASF), bu anlaşma sonrasında oluşan ilk yapısal fondur. Bu fon ile amaçlanan işsizliği ortadan kaldırmak, çalışanların çalışma şartlarını iyileştirmek, yine çalışanlara mesleki alanda eğitim verilmesi, yaşam şartlarının mümkün olduğunca iyileştirilmesi ve işsiz olan kişilere mali yardım yapılmasıdır. Avrupa Sosyal Fonundan sonra ortaya çıkan ikinci yapısal fon, ortak tarım politikasının bir parçası olan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonudur (ATYGF). Amacı ortak bir finansman yaratarak ürünlerin fiyatlarını düzenlemek ve tarımın alt yapısını daha güçlü hale getirmek olarak

belirlenmiştir. Daha sonrada bölgesel kalkınma politikasının temelini oluşturmuş olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF) kurulmuştur. Bölgesel Politika anlamında yapısal fonların en önemli ve en fazla bölümünü oluşturan fon ile sosyal ve ekonomik anlamda gelişmişlik açısından Avrupa Birliği bölgelerinden geri olan bölgelerin kalkınmasına yardımcı olmayı hedeflemiştir. Bu fondan sonrada balıkçılık için balıkçılık sektörünün gelişmesi ve sürdürülebilir olması amacıyla Balıkçılığı Yönlendirme Mali Aracı (BYMA) adıyla yeni bir fon oluşturulmuştur. AB'nin farklı bölgelerinde uygulanan farklı projelere yapısal fonlar finansal kaynak sağlamaktadır. Projeler genellikle altyapı, işletmelerin ihtiyaçlarına göre destekler, eğitim destekleri, çevrenin korunması, AR-GE ve yerel kalkınma alanları içindir. Üyelerdeki yerel ve bölgesel yönetimler, ticaret odaları, dernekler, KOBİ'ler, projelerini uygulamaya koymak için gelişme programları yardımıyla mali yardım almaktadırlar. Programlar, Avrupa Komisyonu'na teklif edilmesiyle bölgesel ve yerel yönetimler, ekonomik kuruluşlar ve toplumsal ortaklar, komisyonu tarafından kabul edilmesiyle programları yönetirler. Her programa bütçe ve uygulanacak projelere finansman sağlarlar. Bu fonların bütçelerinin büyük bir kısmı, üye devletlerin aracılığı ile meydana gelen programları desteklemek amacıyla kullanılır (Çetin ve Karamustafa, 2002: 65-66).

Tablo 3: Hedef, Fon Kaynağı ve Uygunluk Kriteri (1994-1999)

Hedef	Fon Kaynağı	Uygunluk Kriteri
Hedef 1	ABKF, ASF, ATYGF-Y, BYMA	GSYİH'nın kişi başına düşen payı AB ortalamasının %75'inden az olduğu bölgeler
Hedef 2	ABKF, ASF	İşsizlik oranı, son üç yıldaki işsizlik düzeyinden az olan, sanayi istihdamın son 15 yıllık AB ortalamasının üzerinde olduğu, baz yıla oranla sanayi istihdamının önemli ölçüde azaldığı bölgeler
Hedef 3 Hedef 4 Hedef 5a	ASF ASF ATYGF-Y, BYMA	Bölgesel olarak sınırlandırılmamış Bölgesel olarak sınırlandırılmamış Bölgesel olarak sınırlandırılmamış
Hedef 5b	ABKF, ASF, ATYGF-Y	İstihdam edilenler içinde tarım alanında istihdam payının yüksek olmasının yanında tarımsal gelirin düşük olduğu, düşük seviyede bir sosyo-ekonomik kalkınmanın olduğu bölgeler
Hedef 6	ABKF, ASF, ATYGF-Y, BYMA	Kilometre kare ye düşen sekiz kişiden az nüfusu olan bölgeler

Kaynak: Can, 2004: 25.

Hedefler aşağıda belirtildiği gibidir (Swann, 2005: 185) ;

- Hedef 1: Yapısal olarak geri kalmış bölge ekonomilerinin gelişme ve adaptasyonunu desteklemek suretiyle topluluğa entegrasyonlarını temin etmek,
- Hedef 2: Gerileme, hatta çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalan sanayi bölgelerine yardımcı olmak,
- Hedef 3: Avrupa'da çok önemli bir sorun olan uzun süreli işsizlik sorunu ile mücadele etmek,
- Hedef 4: Gençlere istihdam ve iş olanağı sağlamak,
- Hedef 5: Kırsal kalkınmayı gerçekleştirmek, tarım ve balıkçılığı geliştirmek.
- Hedef 5(a): Tarımda yapısal düzenlemeler gerçekleştirmek ve
- Hedef 5(b): Yüksek oranda tarımsal istihdama sahip, ancak tarım gelirleri düşük seviyede olan, kişi başına düşen GSYİH açısından düşük sosyoekonomik gelişme gösteren ve Hedef 1 kapsamına alınmamış olan bölgelere yöneliktir.
- Hedef 6: Kilometre kareye düşen insan sayısı 8 kişi veya daha az olan ve yaşayan özel bölgeleri kapsamaktadır.

Topluluk Girişimleri, Topluluğun politikaları gereği alınan kararların uygulanmasıyla olumsuz etkilenen ve dolayısıyla topluluğun sorumluluğunda bulunan bölgesel sorunların giderilmesi için komisyonun sorumluluğu ve katkısı ile kabul edilen topluluk girişimleri olan küçük firmalar, altyapı yatırımları, işyerleri için yardım planlarını içermektedir. Fakat asıl hedefleri, küçük ölçekli girişimlerin kuruluş gelişmesinde gerekli alanın oluşturularak iç kalkınma gücünü harekete geçirmektir (Çakmak, 1990:51-53).

1989-1993 döneminde oluşturulan girişimler aşağıda belirtildiği gibidir (Heritier vd.,1999: 66);

- ENVIREG: Çevre sorunları yasayan bölgelerde çevrenin korunması,
- INTERREG: Sınır ötesi işbirliği,
- REGIS: En uzaktaki bölgelerin entegrasyonu,
- STRIDE: En az gelişmiş bölgelerde Ar-Ge'nin teşviki,
- REGEN: Enerji ağları,
- PRISMA: İşletmelere Avrupa Tek Pazarı'na uyum için verilecek hizmetler,
- EUROFORM: Yeni beceri ve nitelikleri,
- HORIZON: Engelli ve diğer dezavantajlı gruplara eşit fırsat tanınması,
- RETEX: Tekstil endüstrisine bağımlı bölgelerde bu sektörün çeşitlendirilmesi,
- KONVER: Askeri hizmetler sektörüne bağımlı bölgelerde bu sektörün çeşitlendirilmesi,

- LEADER: Kırsal Kesimin Kalkınması,
- REACHER: Hedef 1, 2 ve 5b dışında bulunan bölgelerdeki kömür madenlerinin geliştirilmesi (Koçak, 2005: 53).
- PESCA: Balıkçılık sektörünün yeniden yapılandırılması (Şahin, 1998:56).

2.5.1. Kalkınma Fonu Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

1975 yılında faaliyete geçen ve az gelişmiş bölgelere maddi destek sağlamak amacıyla kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF), bütçesinin yaklaşık olarak yarısını kapsamıyla tüm Yapısal Fonlar içinde en önemlisi olmaktadır. Bu fon kaynakları üç şekilde kullanılır (Karabacak, 2004: 75);

- Yenilikçi Faaliyetler: Kalkınma stratejilerinin verimliliğini ve kalitesini yükseltmek amacıyla projelerin oluşmasını sağlayan eylemler olmakta ve fonun yüzde 1'ini oluşturmaktadır.
- Topluluk İnisyatifleri: Avrupa Birliği bütün ülkeleri etkileyen sorunlara müşterek çözümler getirmek üzere, Topluluk İnisyatifleri olarak anılan dört özel program yürürlüğe koymuştur. Komisyon tarafından üyelerine önerilen bu İnisyatifler, yapısal fon bütçesinin %5,35'ini kullanmaktadır.
- Ulusal Programlar: Fikirlerini bölgesel kalkınma planları veya programları şeklinde komisyona sunan ülkelere verilir ve fonun yüzde 90'ını oluşturan harcamalar olmaktadır.

2.5.2. Avrupa Sosyal Fonu Çerçevesinde Yapılan Yardımlar

1958 yılında oluşturulan ASF (The European Social Fund-ESF), Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) kuran Roma Anlaşmasına göre kurulmuştur (Değer ve Öztürk, 2005: 74). Fon, Topluluğun kendi arasında istihdamını arttırmak amacıyla, çalışan kesimin çalışma alanlarını ve mesleki hareketlerini geliştirerek sanayi sektöründe hem değişim hem gelişimi sağlayan, üretim aşamalarının teknolojik gelişmeye ve daha çok da mesleki eğitim ve yönlendirme yolu ile uyumunu kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur (Karluk, 2007: 379).

Fon, Topluluğun ekonomik-sosyal uyum politikasının temel parçalarından olup, yalnız kişiler arasında olan gelir yönünden dengesizliği değil geri kalmış ve zengin bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını da en aza indirmeyi amaçlamaktadır (European Commission, 1993: 3). Böylece fon amaçlarını gerçekleştirmek için beş ana unsura ağırlık vermiştir (Hitiris, 2003: 242);

- Uzun-dönem işsizliği önleme ve işsizlikle mücadele etme ile yeni işe başlayacak olan kişilere yardım etme,
- Eşit fırsatlar yaratma,
- Yaşam boyu eğitim politikası kapsamında normal/mesleki eğitim geliştirme,

- İşgücü yetiştirmede verimliliği temel alma, girişimcilik ve yaratıcılık alanlarında destek verme, araştırma, bilim ve teknolojide mevcut insan potansiyelinin gelişimini sağlama,
- Bayan nüfusun iş gücüne katılımını arttırmak

İmkanların küçük olması, işçilerin en az altı ay çalışması sonrası yardımların verilmesi, sadece belirli devletlerce yapılan harcamaların yüzde 50'sini karşılamasına benzer nedenlerle, fona yönelik eleştiriler artmış ve eleştirilerin sonucunda fonun işleyişi ve çalışma şartları gözden geçirilmiş 1971 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu fon ile ilgili yapılan diğer bir değişim ise 1993 yılında çıkarılan tüzükle; fon kaynaklarından, Topluluk tarafından belirlenen şartlar çerçevesinde kalınmasıyla, aşağıda belirtilen özellikleri sağlayan projeler faydalanabilmektedir (Şahin, 1998: 76-78):

- Uzun süreli işsiz kalmış kişilerin mesleklerine tekrar adapte olmalarına yönelik faaliyetler ile gençlerin çalışabilecek yaşa gelmeleri şartıyla herhangi bir mesleki eğitime yönelik en az iki yıl süre ön mesleki eğitim veya zorunlu eğitime eş değer meslek eğitimi dahil gençlerin mesleğe geçişlerini kolaylaştırılmaya yönelik eğitimler,
- Özellikle sanayideki değişimler ve üretim sistemlerinde meydana gelen değişiklikler sebebiyle işsiz kalma durumlarına karşılık kadın ve erkek işçilerin uyumlarını kolaylaştırmayı amaçlayan faaliyetler,
- Kadın erkek fark etmeksizin işçiler için devamlılık isteyen eğitim ve yönlendirme yoluyla istihdamda istikrar sağlamaya yönelik faaliyetler ile lisansüstü eğitim almış ve yönetici kadroya yönelik eğitim, bilim ve teknolojik alanlarda insan kaynağının geliştirilmesi ve artırılması,
- Yüksek eğitim merkezleri ile bu alanda yatırım veya eğitim merkezleri arasında ilişkileri teşvik aracılığı ile idari personelin, öğretmen, eğitimcilerin öğretimlerini güçlendiren ve geliştiren faaliyetlerdir.

Eğitimin kalitesi ile ulaşılabilirliğini iyileştirmek, rekabet edilebilir kapasiteyi ve istihdamı arttırmak için, Avrupa Sosyal Fonu'nun 1994-1999 yılları arasında istenilen hedeflere ulaşılması için % 14'ü KOBİ'lere verilmiştir (MÜSİAD, 1999: 8).

2.5.3. Avrupa Balıkçılık Fonu Çerçevesinde Yapılan Yardımlar

Balıkçılık sektörünün her alanda geliştirilmesi, rekabeti artırıcı yapılar ile alt-yapıları için gerekli finansmanın bulunması, arz ve talebin sürdürülebilir biçimde dengelenebilmesi, bu alandaki ürünlerin işlenmesi ve pazarlama koşullarının iyileştirilmesiyle başarılı ticari kuruluşların oluşturulmasını sağlamaktadır (Karabacak, 2004: 75). 2007-2013 yılları arasında Ortak Balıkçılık Politikası'nın uygu-

laması yönünde belirlenen; çevresel, ekonomik, sosyal hedeflere finansal kaynak sağlamak için 2007 yılında uygulamaya konulan yeni bir mali araçtır. Balıkçılığı Yönlendirme Mali Aracı'nın yerine getirilmiştir. Bu fon üye ülkelerde yapılan balıkçılık faaliyetlerine, sektörün büyüklüğüne, sektörün ihtiyaçlarına, sektör de çalışan kişi sayısına göre kaynak sağlamaktadır (Doğan, 2011: 4,5).

2.6. Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi (ABİB, European Grouping for Territorial Cooperation) bölgesel ve uluslararası, sınır ötesi işbirliğini geliştirmek ve kolaylaştırmak için oluşturulmuş yeni bölgesel politika aracıdır. Üye ülkelerin bu yeni araçla ilgili hazırlıklarını tamamlayabilmeleri için ilgili tüzük 1 Ağustos 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Daha önce bu alanda faaliyette bulunan oluşumların aksine bu birleşim özel sorumlulukları ve yetkisi bulunan, belirli bütçesi ve organları olan yasal yapı olarak meydana gelmiştir. Bu nedenle mal alım satımının yanında personel istihdam etme hakkı da bulunmaktadır (<http://www.tepav.org.tr>).

ABİB üye ülkelerin yönetimlerini, ulusal parlamentoların onayladığı anlaşmalar olmaksızın bir araya getiriyor olması nedeniyle benzersiz bir yapı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte üye ülkeler kendi bölgelerindeki ABİB'lere potansiyel üyelerin katılımını kabul ettiklerini göstermelidirler. Birlik dışında kalan üçüncü ülkelerin kurumları, üye ülkeler ve kendi yasaları aralarında imzalanan anlaşmaların dahilinde de ABİB'e katılabilmektedir. Bir Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi, kendisini oluşturan otoriteler özellikle de bölgesel ve yerel yönetimler adına hareket etme kapasitesine sahip olması halinde etkinliği artacaktır. Ancak özellikle kolluk güçleri ve düzenleme yetkisi gibi üye yönetimlere ait kamusal yetkiler ABİB'e konu edilemez (ABİB Tüzüğü (AT) No:1082/2006).

2.7. Avrupa Birliği Dayanışma Fonu Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Avrupa Birliği Dayanışma Fonu (ABDF, European Union Solidarity Fund) Avrupa Komisyonu'nun, Ağustos 2002'de Avrupa'yı vuran sel felaketinden sonra mevcut yapısal araçlardan ayrı yeni bir finans aracının kurulması gerektiğinin teklif etmesiyle kuruldu. Daha sonra 2003 yılında yaşanan sıcak hava dalgası sebebiyle çıkan orman yangınları, bunun yanında kuraklık gibi önemli ve büyük felaketlere karşı daha etkin ve örgütlü bir yapının gerekli olduğu bir kez daha ortaya çıktı (<http://www.tepav.org.tr>).

2003 yılından itibaren birliğe aday veya üye olan bir ülke herhangi bir doğal afetle karşılaştığı zaman bu fondan yardım talebinde bulunabilmektedir. Ancak doğal felakete bağlı özel mülklerin gördüğü zararları karşılamamaktadır. Bunun

yanında uzun vadeli inşaat işleri, ekonomideki durgunluğun giderilmesi için yapılacak çalışmalar diğer fonlardan destek alabildiği gibi bu fondanda destek alabilmektedir. Bu fon afetten zarar görenler için geçici barınma imkanı da sağlanmakta ve acil altyapı ihtiyacı durumunda yine destek vermektedir. 2003 yılı ile ABDF, yedi ülkede sekiz tane zor durum da olan bölgeye destek vermiş, bunun toplamın da 833 Milyon Euro harcanmıştır. Bir ülke bu fondan yaralana bilmesi için ortaya çıktığı ülke de GSYİH'sının % 0,6'sı kadar bir zararın olması yada felaketin tutarı tahmini 3 Milyar Euro olması gerekmektedir. Aynı felaketten etkilenen aday veya komşu ülkeler için böyle bir sınır aranmamaktadır. Buna bağlı olarak ekonomik istikrar ve yaşam şartlarına uzun vadede etkileyecek olan büyük felaketlerde ve bölgenin büyük çoğunluğunu etkilemiş olan zararlar da istisnadır. Bu fondan acil yardımlar için ayrılan yıllık miktar 1 Milyar Euro olmakla birlikte beklenmeyen durumlar oluştuğunda sonraki yıl için ayrılan bütçe de kullanılabilir. Sonraki yıldan kullanılabilir miktar da fonun yıllık bütçesinin %7.5'ini oluşturur. Bu fonun destek verdiği faaliyetler ise aşağıda belirtildiği gibidir (Ross ve Prebil, 2010 : 137-139);

- Sağlık ve eğitimle ilgili, enerji, ulaşım, iletişim, içme suyu, kanalizasyon, altyapı tesislerin çalışmasını sağlayacak ilk onarımlar,
- Afette zor durumda kalmış insanlar için geçici olarak kalacakları yer ve ilkyardım hizmetleri,
- Koruma çalışmaları ile kültürel mirası oluşturan yapıların zarar görmesinin engellenmesi,
- Tüm çevre de dahil olmak üzere zarar gören afet bölgesinin temizlik çalışmaları.

2.8. Uyum Fonu Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Birliğin içerisinde bulunan ülkelerde ekonomik ve sosyal uyumu seviyesinin arttırılarak diğer ülkelere göre düşük refah seviyesine sahip ülkelerin kalkındırılmasının hız kazandırılması için bu kapsamda birlik olan bağlarının arttırılması amacıyla bu fon oluşturulmuştur. 2007-2013 yılları program döneminde BYMA ve ATYGF uyum politikasının dışına çıkarılmış, yapısal fonlardan birincisi olan sosyal fon(ASF) ve en büyük bütçelisi olan kalkınma fonu(ABKF) yapısal fonlar içinde yerini almaktadır. Bu dönemde genel hedefler olan Yakınsama, Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam, Avrupa Bölgesel İşbirliği, uyum fonu ve yapısal fonlar ile finansmanı sağlanacaktır. Bu hedefler aşağıda belirtildiği gibidir;

- Yakınsama; Fiziksel ve Beşeri sermayeye yatırım yapmak, bilgi toplumunun oluşturarak gelişiminin sağlanması, sos-ekonomik değişime uyumun sağlanmaya çalışılması, iyi yönetimin sağlanması aracılığı ile az gelişmiş bölgelerdeki büyümenin ve istihdamın iyileştirilmesi, çevrenin geliştirilip

korunmasıyla gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerin birbirleri arasındaki uyumun hızlandırılması amaçlanmaktadır.

- Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam: Yakınsama bölgeleri dışında kalan bölgeler için rekabet edilebilirliğin yatırımcılar için ise bölgelerin çekiciliği ve istihdam edilen kişi sayısının artırılması amaçlanmıştır.
- Avrupa Bölgesel İşbirliği: Uluslararası ticaret hacminin ve ortak yürütülebilecek iş alanlarının geliştirilmesi, bilgi alışverişinin hızlanmasıyla bir birlerine yol göstermenin artması bu şekilde sınır ötesi işbirliğinin sağlanması hedeflenmektedir. 2007-2013 yılları arasında hangi yapısal fonların kullanılacağı bu üç hedef ile bağlantılı araçlar, uygulama bölgeleri ve birlik fonu miktarları tabloda şu şekilde gösterilmiştir.

Tablo 4: Uyum Fonu Çerçevesinde Yapılan Yardımlar

Hedefler	Araçlar	Uygulama Bölgeleri	Tahsis Edilin AB Fonu
Yakınsama	ASF ABKF Uyum Fonu	Kişi Başına GS-YİH<AB-25 Ortalamasının % 75'i İstatistiksel etki: Kişi Başına GSYİH>AB-25 ortalamasının %75'i ve Kişi başına GSYİH<AB-15 ortalamasının % 75'i Topluluğun ortalamasının %90'ından az kişi başı ulusal gelire sahip üye ülkeler	283 Milyar Euro
Bölgesel Rekabet Edilebilirlik ve İstihdam	ABKF ASF	Üye ülkelerin ileri sürdükleri bölgeler listesi(NUTS 1/NUTS 2) 2000-2006 yılları arasında Hedef1 dahilinde olan ve yakınsama hedefinin dışında olan bölgeler	55 Milyar Euro
Avrupa Bölgesel İşbirliği	ABKF	Sınır bölgeleri ve büyük transnasyonal işbirliği bölgeleri	9 Milyar Euro

Kaynak: <http://anahtar.sanayi.gov.tr>

Bu belirtilen üç hedef çevresinde kullanılan Yapısal Fon miktarı, birliğin bütçesinin üçte birinden fazla ve yaklaşık olarak 350 Milyar Euro'dur. Ülkemiz ile ilgili baktığımızda 1999 yılında Birliğin Helsinki Zirvesinde aday ülke olduğu açıklanan ve 2005 yılından itibaren üyelik müzakereleri devam etmekte olup Birliği üyesi konumunda olmadığı için yapısal fonlardan faydalanamamakta, sadece aday ülke olduğu için Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'dan yardım alabilmektedir. Bu araç; aday konumunda olan ülkelerde üye olduktan sonra kullanabilecekleri Yapısal Fonlar ile ilgili gerekli alt zeminin oluşturulması ve idari yapının güçlendirilmesini hedeflemektedir.

2.9. Diğer Fonlar

Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu, Tarımda yapısal gelişmeye ve modern yönelik destekte bulunmaktadır. Kırsal kesimdeki yerel unsurları bir araya getirerek sürdürülebilir bir gelişmenin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalara destek sağlayan Leader da bu fon aracılığı ile finanse edilmektedir (Karabacak,2004: 75). Avrupa Komisyonu tarafından 2008 yılında onaylanan Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı; ülkemiz de üyeliğe kabul edilmeden önceki zamanda gerekli olan öncülleri ve ihtiyaçları dikkate alarak, sürdürülebilir kalkınma için kapasite oluşturmayı, mevcut olan sanayi kuruluşlarını da Birliğin standartlarına yükseltmeyi hedeflemektedir. IPARD Fonları, aşağıdaki önceliklerle yönelik olarak kullanılacaktır (<https://www.ab.gov.tr>);

- Kırsal ekonomiyi destekleyerek, kırsal alanlarda yapılan yatırımların ve ekonomik desteklerin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlanması, Ortak Tarım Politikası, veterinerlik, bitki sağlığı, gıda güvenliği ile ilgili konulara yönelik Topluluk standartlarının uygulanması ve tarım sektörünün sürdürülebilir kılınmasına destek vermesi,
- IPARD Programının ikinci döneminde, tarım-çevre tedbirleri olup yerelde kırsal kalkınma çalışmalarında bu programın katkısının olması, uygulama aşamasında da faaliyetlere her türlü desteğin verilmesi hedeflenmektedir.

2.10. Türkiye Avrupa Mali İşbirliği Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Türkiye'nin AB'ye uyum sürecine yönelik katılım öncesi mali yardım programlanmasına stratejik bir alan oluşturmak amacıyla hazırlanan, 2004-2006 yılları arasında kapsayan Ön Ulusal Kalkınma Planı ÖUKP'dir. Bunun ile mevcut ve yeni kurulacak KOBİ'lerin desteklenmesi, insan kaynaklarının güçlendirilmesi, yeni yatırımların yapılması, kentsel yaşam standartlarının iyileştirilmesi için alt-yapı yatırımlarının desteklenmesi, kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin artırılması, yeni yerel yönetim modelleri ile kurumsal yapının güçlendirilmesi hedef-

lenmektedir. Bu plan DPT koordinasyonunda oluşturulmuştur. Plan çerçevesinde bölge programlarının öncelik alanları ile desteklenecek olan 12 önceliği bulunan Düzey 2 bölgesi saptanmıştır. Ülkemiz ve Birliğin ekonomik işbirliği kapsamında, Ekonomik ve Sosyal Uyum başlığında, ÖUKP’de ifade edilen Düzey 2 bölgelerinde bölgesel kalkınma programları uygulanmıştır. Bu programların genel amacı, bölgesel ve merkezi düzeyde projeler hazırlayarak az gelişmiş bölgelerin rekabet güçlerinin ve istihdam düzeyinin artırılması yoluyla bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının en az indirilmesidir (Şen, 2008: 373).

Bu strateji Türkiye’nin 26 Düzey 2 bölgesi için geliştirilmiştir. Oluşan bu strateji ÖUKP’nın 4 nolu gelişme göstergesinin de genel bir çerçeve meydana getirmektedir. Bu çerçevede, gelişme göstergesi ile amaçlanan 12 Düzey 2 bölgesinin istihdam seviyesi ve rekabet gücünün yükseltilmesi aracılığıyla bölgeler arası gelişme farkının azaltılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda AB Destekli Kalkınma Programları 12 Düzey 2 bölgesinde başlatılmıştır (DPT, 2003:5). Uygulanan AB destekli bölgesel kalkınma ve sınır ötesi işbirliği programları kapsamında, 35 ilde 190 milyon € bütçeli, 16 proje teklif çağrısı ilan edilmiştir. Teklif edilen 5000’den fazla proje arasından standart değerlendirme kriterleriyle seçilen 1237 proje için sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmelerin tutarı 163 milyon Euro’dur (DPT, 2007: 22). Düzey 2 bölgelerinden oluşturulan kalkınma birlikleri ve kapasiteleri iller aşağıda belirtildiği gibidir (DPT, 2005: 11);

TRA1: Bayburt, Erzincan, Erzurum

TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars

TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli

TRB2: Bitlis, Hakkari, Muş, Van

TRC1: Adıyaman, Gaziantep, Kilis

TRC2: Diyarbakır, Şanlıurfa

TRC3: Batman, Mardin, Siirt, Şırnak

TR52: Karaman, Konya

TR72: Sivas, Kayseri, Yozgat

TR82: Çankırı, Kastamonu, Sinop

TR83: Amasya, Çorum, Samsun, Tokat

TR90: Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon

2.10.1. Doğu Anadolu Kalkınma Programı

Bu program kısaca DAKP, yeniliklere açık ve katılımın çok olmasını hedefleyen bir bölgesel plan politika yaklaşımı uygulayarak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için kapasite oluşturması gerektiğinin üzerinde duran bir bölgesel kalkınma programıdır. Başlangıç yılı 2004 olan ve TRB2 Düzey 2 Bölgesi’nde yer

alan iller olan Bitlis, Hakkari, Muş ve Van illerini kapsamaktadır. Bu program üç yıl devam edecektir. Toplam bütçesi 45 Milyon Euro olan program, belirli çerçeve ve kapsamında hibe programları da dahil olmak üzere çeşitli faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Program kapsamında 716 proje başvurusu alınmış, hibeye hak kazanan 325 projeden 309 proje kabul görmüştür (DPT, 2007: 22-25). Genel olarak hedefi, bölgesel farkların azaltılmasına ve yöreye has kabiliyet düzeylerinin ve kapasitelerinin geliştirilmesine öncülük etmek, program sonunda da faaliyetlerin devamlılığını sağlamak ve gelir seviyesini artırmaktır. DAKP Koordinasyonunu sağlayan merkez Van'dır. Programın tarım ve kırsal kalkınma, turizm ve çevre, sosyal gelişme ve kapasite geliştirme, KOBİ'leri destekleme başlıkları gibi faaliyetlerin sürdürülmesini sağlayacak bileşenleri bulunmaktadır. Bu bileşenler aşağıda belirtildiği gibidir (Dinler, 2008: 224-226);

- Tarım ve Kırsal Kalkınma ile amacı Tarım ve Köy işleri Bakanlığı'nın öncülüğünde bölgede eğitimli sınıfta olan tarımla uğraşan personelin artırılmasıdır. Bu şekilde çiftçi gruplarının, kırsal kesimin, çiftçilerin gelirleri artabilecektir. Bu kapsamda Bakanlık bölgede çalışan personeline eğitim programları düzenlenmiş olacaktır. Bölgedeki çiftçilere 17 milyon Euro değerinde aynı yardım yapılacaktır.
- KOBİ'lerin Desteklenmesi ile amaç yeni kurulan ve kurulacak olan işletme sayısının artırılması, mevcut durumda olan işletmelerde devamlılığı sağlanmak, istihdamın artırılması, iş yaşamıyla ilişkili bilgi, prensip ve becerilerin daha iyi anlaşılmasıdır. Bunların gerçekleşmesi için yeni yatırımcılara finansman, iş geliştirme ve idaresi ile pazarlama alanında eğitimle birlikte danışmanlık hizmetleri de verilecektir. Proje hazırlanmak için iş destek ekibi ve Kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir İş Geliştirme Konseyinin yanında ortak kullanım atölyeleri de hazırlanacaktır.
- Turizm ve Çevre başlığı altında çevre kalitesinin yükseltilmesi ile doğal, kültürel ve tarihi mirasın geliştirilmesi, turizmden sağlanan gelirlerin artırılmasıdır. Bu amaca erişebilmek için imaj oluşturma, turizm sektör analizi ve tanıtımı konularında halkı bilinçlendirme çalışmaları yapılacaktır. Bunlara ek olarak Van Gölü kirliliğini önlemek için çalışmaların yapılması gerekmektedir ve Tatvan atık su arıtma tesisi inşasının yapılması hedeflenmektedir.
- Sosyal Gelişme ile de mağdur durumda olan kişilere ve öncelikle de kadınlara yönelik sosyal hizmet alanlarını geliştirilmesi ve bu amaca hizmet için 4 adet gezici sağlık ünitesi oluşturularak kırsal bölgelerde doğum öncesi bakım, ana çocuk sağlığı gibi sağlık ve eğitim hizmetlerinin verilmesi hedeflenmiştir.
- Kapasite Geliştirme amacı ile bölgesel programı gerçekleştirmek üzere, bir program komuta merkezinin oluşturulması ve Yüzüncü Yıl Üniversitesinin

gözetiminde Bölgesel Kalkınma ve Araştırma Merkezi, Program Danışma Kurulu ve İş Geliştirme Konseyi'nin oluşturulmasıdır.

Tablo 5: Doğu Anadolu Kalkınma Programı Bütçesi

Programın Öncelikleri	AB Hibesi (Milyon Euro)
Tarım ve Kırsal Kalkınma	17.00
KOBİ	8.50
Turizm ve Çevre	9.50
Sosyal Gelişme	2.50
Kapasite Geliştirme	6.50
Diğer	1.00
Toplam	45.00

Kaynak: Dinler,2008: 226

Program bütçesine baktığımızda, en fazla payın 17.00 Milyon Euro ile tarım ve kırsal kalkınmaya ayrıldığı bunu sırasıyla turizm ve çevre, KOBİ, kapasite geliştirme, sosyal gelişme ve diğerleri takip etmektedir. En düşük pay ise 1.00 Milyon Euro ile diğer grubuna aittir. Toplamda 45.00 Milyon Euro kaynak aktarılmıştır.

2.10.2. TR82,TR83,TRA1 Düzey 2 Bölgelerini Kapsayan Kalkınma Programı

Bu üç düzey 2 bölgelerini kapsayan program; Amasya, Bayburt, Çankırı, Çorum, Erzincan, Erzurum, Kastamonu, Samsun, Sinop ve Tokat illerinden oluşmaktadır. Programın hazırlığına 2002 yılında başlanmış, daha sonra program 2003 yılı Mali İşbirliği Programlaması kapsamına alınmıştır. Finans anlaşması 2004 yılında Türk Hükümeti ile Avrupa Komisyonu arasında imzalanmıştır. Ayrıca Birliğin PHARE kuralları kapsamında da desteklenmiştir. Program 12.33 Milyon Euro ulusal, 40 Milyon Euro AB desteği olmak üzere toplam 52,33 Milyon Euro bütçelidir (DPT, 2005: 29). Amacı, bölge ekonomisine katkı sunmak, bölgesel ve merkezi düzeyde proje hazırlamayla birlikte uygulama kapasitesini arttırmaktır. Öncelikli alanlar, yerel kalkınma faaliyetleri, küçük düzeyde alt yapı ve teknik yardımlar ile KOBİ'lerdir. Bu öncelikler ise şöyledir (Dinler, 2008: 227) ;

Yerel Kalkınma Faaliyetleri; kar amacı gütmeyen ve kamu aracılığıyla meydana gelmeyen kuruluşları, sivil toplum kuruluşlarını, AR-GE faaliyetlerini, mahalli idareleri, üniversiteler ile meslek eğitimi veren kurumları, ekonomik ve kırsal kalkınma faaliyetleri, bölgenin turizm potansiyelini arttırmaya yönelik faaliyetleri destekleyen faaliyetlerdir. Küçük Ölçekli Altyapılara Destekler; Mahalli idarenin yapacakları tesislerin ve altyapı ihtiyacının giderilmesi ile bu alandaki kalitesinin artırılmasına yönelik yardımlar yapmak. Teknik Yardım, programın başarılı bir şekilde sürmesi için her düzeyde eğitim ve danışmanlık hizmeti vermek, ihtiyaç dahilinde yabancı ve yerli uzmanlardan oluşan bir ekip hazırlayarak

çalışmaların başarılı bir şekilde sonlanmasına yardımcı olmak. KOBİ, bölgedeki KOBİ'ler desteklenerek onların bölge içi ve bölge dışında rekabet güçlerini artırarak faaliyetlerini etkin hale getirmek. Bunun sağlamak için ise bilgiye daha kolay ulaşım, işletme içi eğitim ve danışmanlık gibi hizmetler verilerek, girişimci faaliyetler teşvik edilecektir. Yönetim ve koordinasyonu geliştirme, teknoloji geçişleri, pazarlama ve reklam, mali yönetim, insan kaynaklarını daha nitelikli hale getirilmesi gibi faaliyetler desteklenecektir.

Tablo 6: TR82, TR83 ve TRA1 Düzey 2 Bölgeleri Bütçesi

Programın Öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam (Milyon Euro)
Yerel Kalkınma Girişimleri	7.4	2.46	9.86
KOBİ	11.1	3.7	14.8
Küçük Ölçekli Altyapı	18.5	6.17	24.67
Teknik Yardım	3.0	-	3.0
Toplam	40.0	12.33	52.33

Kaynak: Dinler,2008: 227

Programa bakıldığında, AB desteği en çok 18.5 Milyon Euro ile küçük ölçekli altyapı önceliğine verilmiş olup yine Türkiye Katkısı da 6.17 Milyon Euro ile bu önceliğe verilmiştir. Bunun hemen ikinci sırada KOBİ'lere 24.67 Milyon Euro verilen destek takip etmektedir. En az yardım alan öncelik ise teknik yardım olmuştur. Toplamda 52.33 Milyon Euro destek sağlanmıştır.

2.10.3. TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı

Bu programa baktığımızda; TRA2 Bölgesi Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars'ı, TR72; Sivas, Kayseri ve Yozgat'ı, TR52; Karaman ve Konya'yı, TRB1 ise Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerini kapsamaktadır. Programın hazırlık çalışmalarına 2004 yılında başlanırken, Finans Anlaşması ise 2005 yılının Ocak ayında Türk Hükümeti ve Avrupa Komisyonu tarafından imzalanmasıyla sağlanmıştır. AB PHARE kurallarıyla desteklenen programın bütçesi; 20.67 Milyon Euro ulusal, 70 Milyon Euro AB tarafından olmak üzere toplam 90,67 Milyon Euro'dur. Bunun 8 Milyon Euro'luk kısmı programın uygulama kısımlarına (eğitim, tanıtım programları, teklif faaliyetleri vb.) destek verecek yabancı ve yerli uzmanlardan oluşan Teknik Yardım uzmanları için ayrılmıştır. Amacı ise; Düzey 2 bölgelerinde hem merkezi ve bölgesel düzeyde proje uygulama seviyesini arttırmak hem de ekonomik gelişmelere destek sağlamak (DPT, 2005: 36). Bu programın bileşenleri tarım ve hayvancılık, yerel kalkınma faaliyetleri, KOBİ'ler, küçük ölçekli altyapı, teknik yardım, yönetim yapılarına destekten oluşmaktadır (Dinler,2008: 228-229);

Tarım ve Hayvancılık, tarım alanındaki nüfusun ekonomik kalkınma ve güvenliğini arttırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda eğitim seminerlerinin düzenlenmesine, modern tarımın yaygınlaştırılmasına, hayvancılık kısmında da et ve süt gibi her türlü verimliliğini arttıracak tekniklerin geliştirilmesi ve eğitim ile hibe yolu aracılığıyla verilen malzemelerle geliri artırıcı çalışmaların çeşitlenmesine önem verilecektir. Yerel Kalkınma Faaliyetleri; Mahalli idareler, üniversiteler ve kar gütmeyen kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, bölgenin gelişmesi anlamında yürüttükleri faaliyetler desteklenecektir. KOBİ'ler; bölgedeki KOBİ'lerin girişimcilik kültürünün güçlendirilmesi, yeniliklere adapte olması yoluyla rekabet edilebilirliğini ve gelir seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Proje ile PHARE kuralı çerçevesinde en fazla 100.000 Euro hibe verilecektir. Ancak, proje ortaya koyanların da aynı miktar mali kaynak sağlama şartı bulunmaktadır. Küçük Ölçekli Altyapı Faaliyetleri; Bu kaynağı mahalli idareler kullanarak bölgede yaşayan kişilerin yaşam standardını yükseltmek için küçük çapta olan altyapı sorunlarını gidermek için kullanabileceklerdir. Teknik Yardım da her seviyede danışmanlık ve eğitim hizmeti vermek amacıyla. Yabancı ve yerli uzmanlar bir araya gelmesiyle teknik yardım ekibi oluşturulup görevlendirilecektir.

Tablo 7: TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi

Programın Öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam(Milyon Euro)
Tarım ve Hayvancılık	6.13	2.04	8.17
Yerel Kalkınma Faaliyetleri	9.19	3.06	12.25
KOBİ	18.37	6.13	24.50
Küçük Ölçekli Altyapı	27.56	9.19	36.75
Teknik Yardım	8.00	-	8.00
Yönetim Yapılarına Destek	0.75	0.25	7.00
Toplam	70.00	26.67	90.67

Kaynak: Dinler,2008: 228

Program bütçesine baktığımızda, en çok AB desteği 27.56 Milyon Euro ile küçük ölçekli altyapıya verildiği yine en çok Türkiye katkısının 9.19 Milyon Euro ile bu önceliğe verildiği görülmektedir. AB desteği 70.00 Milyon Euro ve Türkiye katkısı 26.67 Milyon Euro olmak üzere toplam da 90.67 Milyon Euro destek sağlanmıştır.

2.10.4. TR 90 Düzey 2 Bölgesel Kalkınma Programı

Bu programı kapsayan iller Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon ili olmakta ve TR 90 Düzey 2 bölesini oluşturmaktadır. Program, 2005 yılı AB ile Türkiye Mali İşbirliği Programında yer alır. İller tek tek sosyal, ekonomik, mekan düzeyinde farklı müdahale alanları oluştursa da Trabzon ili bölgesel mer-

kez ve bu illerin için de merkez konumunda olmaktadır. Trabzon ili Dokuzuncu Kalkınma Planı ve bu çerçevede belirlenen 12 tane cazibe merkezilerinden bir tanesidir. Böylece Trabzon özelinde bölgesel gelişme için yapılacak her çalışma diğer illeri de etkileyecek ve diğer illerinde merkez ile bir bütün ve uyum içinde olması sağlanmış olacaktır. TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programının 2005 yılı Mali İşbirliği çerçevesinde 6 Milyon Euro ulusal, 18 Milyon Euro AB desteği olmak üzere bütçesi toplam 24 Milyon Euro'dur. Programın genel amacı, ülkemizde bölgeler arası gelişmişlik düzeyinin en aza indirilmesi, yerel ve merkezi kurumsal kapasitenin artırılması olarak belirlenmiştir. AB destekli diğer kalkınma programları gibi bir hibe programı olarak hazırlanmıştır. Hibe verilmesi yoluyla bölgede bulunan 6 ilde teklif çağrısı yöntemi kullanılarak yarışmalar ile projeler seçilip desteklenmiştir. Programın öncelik alanları olan Yerel Kalkınma Faaliyetleri, KOBİ'ler, Turizm ve Çevre Altyapısı aşağıda belirtildiği gibidir (DPT, 2007: 35).

Tablo 8: TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Öncelikleri	AB Desteği	Türkiye Katkısı	Toplam
Yerel Kalkınma Faaliyetleri	4,2	1,4	5,6
KOBİ	6,9	2,3	9,2
Turizm ve Çevre Altyapısı	6,9	2,3	9,2
Toplam	18	6	24

Kaynak: T.C.Kalkınma Bakanlığı, TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı, <http://www.dokap.org.tr/TR90/Default.aspx>, s.1.

Programın AB desteği 18 Milyon Euro ve Türkiye katkısı 6 Milyon Euro olmakla birlikte programın toplam maliyeti 24 Milyon Euro'dur. En çok ulusal ve AB katkısı KOBİ ile Turizm Çevre Altyapısında, en az destek ise Yerel Kalkınma Faaliyetlerine verilmiştir.

Tablo 9: TR90 Düzey 2 Bölgeleri Kalkınma Programı Çerçevesinde İllerin Proje Sayıları ve Hibe Miktarları

İllerin Bileşenler Bazında Proje Sayıları ve Oranları (%)				
İller	KOBİ	Yerel Kalkınma Girişimleri	Turizm ve Çevre Altyapı	Oran (%)
Trabzon	42	19	11	33,64
Ordu	22	13	4	18,22
Rize	16	16	6	17,29
Giresun	13	11	2	12,62
Gümüşhane	6	13	4	10,75
Artvin	4	8	3	7,48
Toplam	103	80	30	100,00

İllerin Bileşenler Bazında Hibe Miktarları (Euro)				
Trabzon	3.528.499,43	1.268.107,04	3.514.626,78	8.311.233,25
Ordu	1.786.125,23	858.585,03	1.447.762,64	4.092.472,90
Rize	1.274.165,57	1.020.394,75	2.175.792,30	4.470.352,62
Giresun	1.130.323,41	784.291,12	750.167,10	2.664.781,63
Gümüşhane	386.596,51	899.568,74	1.354.685,50	2.640.850,75
Artvin	259.757,22	689.974,39	871.178,70	1.820.910,31

Kaynak: T.C.Kalkınma Bakanlığı, TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı, <http://www.dokap.org.tr/TR90/Default.aspx>, s.1

Bu program ile toplam 213 projeye destek verilmiştir. Bu 213 projenin Yerel Kalkınma Faaliyetleri 80'i, KOBİ 103'ü ve Turizm ve Çevre Altyapısı 30'u öncelik alanı içindir. Mali İşbirliği kapsamında yürütülen ve planlama teşkilatı aracılığı ile ulusal organizasyonu sağlanan TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı'nın uygulama birimi, Doğu Karadeniz İlleri Hizmet ve Kalkınma Birliği'dir. Bu kapsam da 6 ilde tanıtım toplantıları düzenlenmiş, proje başvuruları değerlendirilme çalışması yapılmıştır. Böylece 2007 yılında projelerin uygulanmasına geçilmiş ve 2009 yılında projeler başarıyla sonlandırılmıştır.

2.10.5. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölgesel Kalkınma Programı

1977 yılında hazırlanan Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat ve Dicle Havzası'nda hidroelektrik enerji üretimine ve sulamaya yönelik 13 projeyi içine alan ve 1989 yılında ise Master Planın hazırlanmasıyla tarım, kentsel altyapı yatırımlarına, eğitimden sağlığa birçok alanı kapsayan bölgesel kalkınma projesi haline getirilmiştir. Bu projenin kapsadığı iller; Adıyaman, Gaziantep, Kilis (TRC1), Diyarbakır, Şanlıurfa (TRC2), Batman, Mardin, Şırnak, Siirt (TRC3) gibi Düzey-2 bölgeleridir (Gündüz, 2006: 193). GAP Kalkınma İdaresi, 1989 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile resmi gazetede yayımlanmasıyla KHK ile kurulmuştur. Bu projeyi içine alan yerlerin hızlı bir şekilde kalkındırılması amacıyla yatırımlar için plan, altyapı, konut, tarım, enerji, sanayi, maden, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak yöre halkının eğitim seviyesini arttırmak için gerekli şartları sağlamak veya aldırarak, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon için, Başbakanlığa bağlı olarak onbeş yıl süreli olarak kurulan GAP İdaresi Başkanlığı oluşturulmuştur. İlk zamanlar su ve toprak kaynakların verimli hale getirilmesi amacı olan proje daha sonra çok yönlü bölgesel kalkınma projesi haline getirilmiş, 2010 yılına kadar tamamlanmasıyla GAP Master Planı gözden geçirilmiş ve GAP Bölge Kalkınma Planı olmuştur. GAP Master Planı hedefleri; sağlık ve eğitimin ülke ortalamalarına getirilmesi, sanayi altyapı ihtiyaçlarını karşılamak, istihdamın artırılması, kırsal altyapının oluşturulması, bölge içi ve bölge dışı ulaşılabilirliğin artırılmasını sağlamak gibi sıralamak mümkündür.

Program 2001 yılında Avrupa Komisyonu ile Hazine Müsteşarlığı GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı arasında imzalanan MEDA fonundan 47 Milyon Euro hibe verilmesi kararıyla program yürürlüğe konmuştur. Temel amaç; Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak koşuluyla bölge içi üretkenliğin ve istihdam kapasitesinin yükseltilmesi buna bağlı bölgeler arası gelişmişlik durumunun azaltılmasıdır (DPT, 2005: 62).

Program oluşturan bileşenler ise aşağıda belirtildiği gibidir (Dinler,2008: 229-230);

- Kırsal Kalkınma Projesi; bu proje ile bölgede sulama imkanlarından yararlanamayan yöre de bulunan küçük çiftçilere, nakit olarak ya da aynı destek verilmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda tarım dışındaki faaliyetler desteklenerek, süt işleme, besicilik, arıcılık, meyvecilik ve bağcılığın gibi alanların verimli hale getirilmesi düşünülmektedir. Kültürel Mirasın Geliştirilmesi; bu bölgede kültürel mirasın geliştirilmesi üç aşamada olup eğitim, eylem planı ve proje basamaklarından oluşmaktadır. Bu kapsamda öncelikle şahısların Avrupa Komisyonu'nun şartlarını sağlayan projeler üretebilmesi için eğitilmesi amaçlanmaktadır. Daha sonra kültürel mirasın korunması ve kültür turizminin geliştirmeye yönelik projelere destek verilmesi planlanmıştır. 2004 yılında hazırlanan Kültürel Mirasın Geliştirilmesi Projesi kapsamında Şanlıurfa'da bir ofis açılmıştır. Bölgedeki illeri de kapsayacak şekilde Hibe Programı ve Proje Hazırlama Eğitimi verilmiştir. Proje hazırlamaya yardımcı birim, bölgedeki 70 adet kuruluşun 120 projesine yerinde hizmet sağlamıştır.
- Küçük ve Orta Ölçekli Girişimcileri Destekleme Projesi (GAP-GİDEM): Bu proje kapsamında Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin gibi iller de oluşturulan ofislerle bölgeye hizmet verilmektedir. Temel hedefi mevcut olan ve proje sunmaya elverişli girişimcilerin idari, operasyonel ve girişimcilik kapasitelerini geliştirmek, kadınların ve gençlerin ekonomiye kazandırılmasıdır (Sayın, 2006:346). Bu proje ile, 2003 yılında küçük ve orta ölçekli olmak üzere 351 işletmeye danışmanlık hizmeti verilmiştir. Buna ek olarak 29 eğitim semineri verilmiş ve bu etkinliklerden toplam 1392 kişi yararlanmıştır. Böylece girişimler desteklenmeye çalışılmış yerli ve yabancı sermaye bölgeye çekilmek istenmiştir.

Tablo 10: GAP Bölgesel Kalkınma Programı Bütçesi (Milyon Euro)

Programın Özellikleri	Program Bütçesi
Kırsal Kalkınma	24.2
Kültürel Mirasın Geliştirilmesi	7.8
Küçük ve Orta Ölçekli Girişimleri Destekleme	15
Toplam	47

Kaynak: Dinler, 2008: 229.

Kültürel mirasın geliştirilmesine 7.8 Milyar Euro, küçük ve orta ölçekli girişimleri desteklemeye 15 Milyar Euro ve kırsal kalkınmaya 24.2 Milyar Euro destek verilmiş ve en çok destek kırsal kalkınmaya ayrılmıştır. Toplamda 47 Milyon Euro destek sağlanmıştır.

2.10.6. Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Programı

2004-2006 dönemlerini kapsayan program, Türkiye ile Yunanistan'a sınır olan iller aralarındaki işbirliğini Avrupa Birliği kaynakları aracılığıyla desteklemek ve geliştirmek üzere başlatılmıştır. Kapsamı Türkiye ile Yunanistan arasında deniz veya kara bağlantısı bulunan 6 ili (Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Edirne, İzmir ve Muğla) Yunanistan tarafında ise, Meriç, Midilli, Sakız ve On iki Adalar'dır. Toplam bütçesi 19.355 Bin Euro olup, Türkiye tarafı bütçesi Katılım Öncesi Mali İşbirliği Fonundan 15 milyon Euro, ulusal bütçe katkısı ise 4.355 Bin Euro'dur. Programın amacı, Interreg III topluluk girişimi genel amacına uygun olarak iki ülkenin kapsamındaki sınır bölgelerinde bölgeler arası işbirliğini geliştirerek sosyal ve ekonomik merkezlerin gelişmesine katkı sağlamaktır (DPT, 2005: 42).

Tablo 11: Yunanistan-Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği Program Bütçesi (Euro)

Programın Özellikleri	Program Bütçesi
Sınır Ötesi Altyapı	7.741.935
Ekonomik Gelişme ve Altyapı	3.870.968
Yaşam Kalitesi, Çevre ,Kültür	5.806.452
Teknik Yardım	1.935.484
Toplam	19.354.839

Kaynak: Dinler,2008: 230.

Program, sınır ötesi altyapı, ekonomik gelişme ve altyapı; yaşam kalitesi, çevre, kültür; teknik yardım gibi özelliklerden oluşmaktadır. En çok 7.741.935 Euro ile bütçe ayrılan sınır ötesi altyapı en az bütçe ayrılan ise 1.935.484 Euro ile teknik yardım olmuştur.

2.10.7. Türkiye – Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı

Bu programda 2004-2006 yılları arasını kapsamaktadır. Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı DPT tarafından yürütülmektedir. Program; ülkemiz tarafından iki ili Kırklareli ve Edirne'yi, Bulgaristan tarafından Hasköy, Burgaz ve Yambol yerleşim birimleri arasındaki yerel işbirliğini destekleyen bir programdır. Amacı ise iki ülke arasındaki sınır bölgelerinin yerel ve bölgesel anlamda hem dengeli hem sürdürülebilir bir şekilde kalkınmasının önünü açmak, sınırın iki yakasında işbirliği bağının oluşturulması ve geliştirilmesidir. Programın uygulamaya konulması için başlangıç bir çalışma olması açısından 2003-2005 yıllarında Ortak Küçük Projeler Fonu Hibe Programına yıllık 500.000 Euro kaynak aktarılmıştır (DPT, 2007: 37).

Tablo 12: Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı Bütçesi (Euro)

Programın Öncelikleri	Program Bütçesi
Sınır Ötesi Altyapı	8.667.000
Çevrenin Korunması, Geliştirilmesi ve Yönetimi	9.333.000
Kişisel, Toplumsal Faaliyetler	1.500.000
Toplam	19.500.000

Kaynak: Dinler,2008: 231.

Türkiye- Bulgaristan sınır ötesi işbirliği programı sınır ötesi altyapı; çevrenin korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesi; kişisel, toplumsal faaliyetler olmak üç öncelikten oluşmaktadır. En çok bütçe 9.333.000 Euro ile çevrenin korunması, geliştirilmesi ve yönetimi önceliğine ayrılmıştır.

2.11. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Olarak Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Birliğin daha önceleri çeşitli ülke ve ülke gruplarına PHARE, SAPARD, ISPA, Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım ve CARDS gibi fonlar ile verilen yardımlar, 2007-2013 bütçe dönemi (Yeni Mali Perspektifler) itibariyle daha da basite indirgenerek tek bir başlık altında birleştirilmiştir. AB'nin bu yıllar için öngördüğü mali yardımın aracı olan Katılım Öncesi Araç (Instrument for Pre-Accession-IPA) 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. IPA ile geçiş dönemi için destek; IPA faydalanıcısı ve üye ülkeler arasında sınır ötesi işbirliği kapsamında kırsal kalkınma ve insan kaynağının güçlendirilmesi ulaşım, çevre, ekonomi alanlarında her tür ayrıcalık ile mücadele gibi konularda mali kaynak sağlanacaktır. IPA'dan faydalanabilecek ülkeler iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, AB'ye aday ülkeler konumunda olan Türkiye, Makedonya Cumhuriyeti, Hırvatistan tüm alanlarda desteklenebilecektir. İkincisi ise, Batı Balkanlar'daki Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek, Kosova Özerk Yönetimi de dahil olmak üzere Sırbistan gibi potansiyel aday ülkeler ise sadece geçiş dönemi ve kurumsal yapılanma ile üye ülkeler ve diğer IPA ülkeleri arasında sınır ötesi işbirliği konusunda destek sağlanacaktır (European Commission).

SAPARD (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı); aday ülkelerin tarım alanlarında desteklenmesi kapsamında tarımsal sektörleri ve kırsal alanda yapısal uyumla birlikte topluluğun tarım politikasını içeren topluluk kazanımlarının uygulanması açısından sorunların çözümüne yardımcı olmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda hem çiftçilik hem de gıda sanayi üretimi alanında rekabet edebilirliği arttırmak, bu alanda istihdam yaratmaya ve kırsal kesimde sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak şartları da oluşturmayı sağlamaktır. 2006

yılına kadar programın yıllık 520 Milyon Euro'luk (1999 fiyatlarıyla) kaynağı bulunmaktadır. Aday olan ülkeler bu programdan 2000 yılından başlayarak üye oldukları zamana kadar faydalanabilmişlerdir (Ildırar, 2004: 155).

SAPARD uygulamalarına başlayabilmek için Birliğin ilgili tüzüklerinde belirlenen Yapısal Fon prensiplerine dayanan 2000–2006 yıllarını içine alan bir Ulusal Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Planı geliştirmek ve programın mali yönetim kısmının merkezden bağımsız yönetim ilkesi kapsamında kontrol kuralları içinde Birlik tarafından aday ülkeye devredilmiş olması ön koşulları yerine getirilmelidir (Oktay ve Çukur, 2004).

ISPA (Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı); aday ülkelerin çevre altyapılarını ve ulaştırma ağını geliştirip güçlendirmeye yönelik projelere mali kaynak sağlar. Aday olan ülkelerin birlik politikalarıyla yakınlaşmasını ve çevre standartlarıyla uyumunu sağlar. Transit Avrupa ağına aday ülkelerin de katılmasını ve bu ağın aday ülkelere de yayılmasını sağlamaya çalışır. Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı kaynakları bu programdan yararlanan ülkeler arasında kişi başına düşen GSYİH, nüfus ve ülke yüz ölçümüne bakılarak dağıtılmaktadır (Karataş, 2010: 57-62).

PHARE (Doğu ve Orta Avrupa Ülkelerini Yeniden Yapılandırma Programı); program başlangıçta Macaristan ve Polonya'nın ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında faaliyet göstermiş bu çerçevedeki yardımlar hibe şeklinde olmuştur. Önemli iki program olan ISPA ve SAPARD programlarının girmediği yerlerde, bölgesel kalkınma politikaları dahil olmak üzere topluluk programlarına katılarak sanayi sektörünün kalkınması ve KOBİ'lerin geliştirilmesine yönelik projelere destek vermektedir. Bu program aday ülkelere üyelik sorumluluklarının yerine getirilmesi için gerekli yasal ve kurumsal alt yapının oluşturulmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapmıştır (Ildırar, 2004: 157).

Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA); Avrupa Birliği 2007-2013 yılları arasına ait bütçe dönemiyle birlikte aday ülkelere sağladığı mali yardım miktarının en yüksek düzeyinde değişikliğe gitmiştir. Bu kapsamda aday ve potansiyel aday ülkelere yapılan mali destekler Katılım Öncesi Yardım Aracı kısaca IPA adı altında birleştirilmiştir. Beş bölümden oluşan IPA bileşenleri; geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma, sınır ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi, Kırsal Kalkınma (IPARD)'dan meydana gelmektedir. IPA çerçevesinde 2007'den 2013 yılına kadar ülkelere tahsis edilen fon yaklaşık olarak 9,9 Milyar Euro'dur. Bu miktarın yaklaşık olarak yarısını olan 4,8 Milyar Euro, ülkenin yüzölçümü büyüklüğünü ve nüfusu da dikkate alarak Türkiye'ye verilmek için ayrılmıştır (www.ab.gov.tr).

Tablo 13: IPA I Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (Milyon Euro)

Bileşen	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1 667,5
Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1 778,4
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
Toplam	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,3	903,0	4 795,2

Kaynak: (<https://www.ab.gov.tr>).

Türkiye toplam 4795,2 Milyon Euro yardım alarak tüm yardımlar içinde aday ve potansiyel aday ülkelere göre yardımların %48,2'ni almıştır. IPA'nın asıl hedefi aday ülkenin Birliğe üye olma aşamasında önceliğe sahip ve ihtiyaç duyulan projeleri destekliyor olmasıdır. IPA'yı oluşturan bileşenlerin programlanma aşaması ve önceliklerin belirlenmesinde, yardımının hangi sektörlere aktarılacağına işaret eden ana belge Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi'dir (Multi-Annual Indicative Planning Document - MIPD). Sözü edilen bu belge 3'er yıllık aralıklar ile hazırlanmış olup, ülkemizin de katkısı ile Komisyon tarafından her yıl olacak şekilde değiştirilmiştir. Komisyonun bu yeni yaklaşımı kapsamında, 2011-2013 yılları dönemi ile birlikte uygulamaya konulacak projelerin, MIPD belgesinde belirtilen önceliği olan sektörlerde yoğunlaşması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım ile kısıtlı olan kaynakların öncelikli ihtiyaç duyulan alanlarda kullanılarak projelerin etkileri ve sonuçları çok daha fark edilir ve görünür hale gelecektir. Yeni mali yardım yaklaşımının hedeflerinden biri olan sonuçları daha görünür ve fark edilir projelere uygulanması ile hazırlıkları sürmekte olan 2014-2020 AB bütçesinde ülkemiz için ayrılan kısmın daha da artırılmış olmasıdır. Baktığımızda ülkemizin 2007-2010 yıllarında ve 2011-2013 döneminde göstermiş olduğu performans sayesinde ülkemize yapılacak fon tahsisata ve genel olarak Türkiye'nin Birliğe üyeliği konusunda etkili olmuştur. Yine bu yıllarda ulusal çıkarlarımızın korunması yönünde Birliğin hakkımızda alacağı kararlarda aktif olabilecek faaliyetler yürütülmüştür.

IPA II Dönemi, 2014 – 2020 yıllarını içine alan Katılım Öncesi Yardım aracı 2. Dönem olarak adlandırılır. 1.Dönemin devamı şeklinde olan ülkemizin Birliğe uyum ve uygulaması konusunda kapasitesinin artırılması ile sosyo-ekonomik uyuma yönelik kapasitelerinin oluşturulması hedefleri çevresinde faaliyetler gös-

terecektir. Bu yeni dönemde Komisyonun isteği üzerine sağlanan fonların daha etkin ve daha verimli kullanılması adına sektörel bir yaklaşım benimsenmiş, bu kapsam da IPA'nın ilk döneminde bulunan bileşen şeklindeki yapı kaldırılarak yerine bu dönemde finansman sağlanması düşünülen belli sektörler ile bu sektörlerle çalışma yapacak sektör sorumlusu kuruluşlar oluşturulmuştur. Böylece belirlenen temel öncelikli finansman sağlanacak yerleri gösteren belge ülkemiz için Endikatif Strateji Belgesi (Indicative Strategy Paper for Turkey (2014-2020)'dir. Bu belge 2014 tarihinde Komisyon tarafından kabul edilmiş ve belgede de belirtildiği üzere 7 yıllık toplam tahsil edeceğimiz miktar 4.453,9 Milyar Euro tutarında olacağı ifade edilmiştir ([https:// www.ab.gov.tr](https://www.ab.gov.tr)).

Tablo 14: 2014 – 2020 Politika Alanları ve Sektörlere Göre Endikatif Tahsisat Tablosu
(Milyon Avro)

Türkiye	2014	2015	2016	2017	Toplam (2018-2020)	Toplam (2014-2020)
A)Birliğe Üyelik İçin Hazırlayıcı Reformlar	355.1	196.6	240.3	137.2	652.2	1 581.4
Demokrasi ve Yönetişim	540.2	-	-	-	416.3	956.5
Hukukun üstünlüğü ve Temel Haklar	388.9	-	-	-	236.0	624.9
B)Sosyo-Ekonomik ve Bölgesel Kalkınma	155.8	265.8	247.0	261.4	595.3	1 525.3
Çevre ve İklim Eylemi	297.1	-	-	-	347.5	644.6
Ulaştırma	386.0	-	-	-	56.8	442.8
Enerji	59.0	-	-	-	34.4	93.5
Rekabet Edebilirlik ve Yenilikçilik	187.8	-	-	-	156.6	344.4
C)İstihdam, Sosyal Politikalar, Eğitim, Cinsiyet Eşitliğinin Teşviki ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	37.4	62.9	65.9	68.9	199.9	435.0
Eğitim, İstihdam ve Sosyal Politikalar	235.1	-	-	-	199.9	435.0

D) Tarım ve Kırsal Kalkınma	72.0	100.9	77.0	158.1	504.2	912.2
Tarım ve Kırsal Kalkınma	408.0	-	-	-	504.2	912.2
Toplam	620.4	626.4	630.8	636.4	1 940.0	4 453.9

Kaynak: (<https://www.ab.gov.tr>)

Bu yeni dönemde; Demokrasi ve Yönetişim (AB Bakanlığı), Adalet, İçişleri ve Temel Haklar (Adalet, İçişleri, AB Bak.), Ulaştırma (Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı), Çevre ve İklim (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı), Enerji (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı), İstihdam, İnsan Kaynaklarının Gelişimi ve Sosyal Politikalar (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı), Rekabetçilik ve Yenilik (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı), Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği (AB Bakanlığı), Tarım ve Kırsal Kalkınma (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı) olmak üzere 9 tane öncelikli sektör ve sektör sorumlusu kuruluş bulunmaktadır (<https://www.ab.gov.tr>). 2014-2020 yılları dönemi Birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlar adına toplam 1581,4 Milyon Euro, Sosyo-ekonomik ve bölgesel kalkınma için toplam 1525,3 Milyon Euro, İstihdam, sosyal politikalar, eğitim, cinsiyet eşitliğinin teşviki ve insan kaynaklarının geliştirilmesi için toplam 435,0 Milyon Euro, Tarımsal ve kırsal kalkınma için toplam 912,2 Milyon Euro kaynak ayrılmıştır.

SONUÇ

Avrupa Birliği ülkeleri farklı kültürler ve geleneklerden oluşmuş bir topluluktur. Üye ülkeler ve üye olmak isteyen ülkeler arasında doğal olarak toplumsal ve ekonomik farklılıklar bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma politikalarının amacı bu farklılıkları en aza indirmek, bölgelerin rekabet edebilirliğini arttırmak, işsizliği azaltmak, kişilerin refah seviyelerini daha yukarıya taşımaktır. Türkiye’de yine bölgeler arası farklılıklar oldukça fazladır. Ülkede 1960’larda planlı döneme geçilmiş ve bu dönemde BYKP’ları içerisinde bölgesel kalkınmaya önem verilme-ye başlanmıştır. 1999’da Helsinki kararları ile bölgesel kalkınma politikalarında Avrupa Birliği etkisini arttırmaya başlamıştır. 2002 yılında Türkiye’de, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması uygulamasına geçilmiştir. Bölgeler Düzey1, Düzey2, Düzey3 olarak sınıflandırılmıştır. Bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde bölgesel farklılıkları azaltıcı faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulmuştur. BKA’lar ile özel sektör, kamu, üniversite, STK’lar iş birliği ile bölgesel kalkınmada bölgenin gelişmesine katkı sunmaya çalışmışlardır. Ülkede farklı özelliklere sahip bölgeler için farklı kalkınma projeleri hazırlanmaktadır. Projeler hazırlanırken ajanslar aracılığı ile danışmanlık ve eğitim hizmetleri de verilmektedir. Ancak Avrupa Birliği’nden Türkiye’ye Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine göre çok daha düşük miktarda mali yardımın geldiği de önemle vurgulanması gereken diğer bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

- BİLİCİ, Nurettin (2004). Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri (Genel Bilgiler, İktisadi ve Mali Konular, Vergilendirme), Seçkin Yayınları, Ankara.
- CAN, Ergüder (2004) Avrupa Birliği Bölgesel Politikaları ve Yapısal Fonlar Uyum Sürecinde Türkiye için Bir Değerlendirme, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- CAN, Ergüder ve KOCAGÜL (2008).Dilek Akdenizli, Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politikanın Gelişimi ve Yapısal Fonlar, Ankara, s.100-101.
- ÇAKMAK, Bekir (1990).Avrupa Topluluğu Bölgesel Politikası'nın Yapı ve İşleyişi, Yapısal Fonlar ve Diğer Mali Araçlar, Ankara,s.51-53
- ÇETİN, Murat ve KARAMUSTAFA, Osman (2002). Avrupa Birliği'nde Bölgesel Kalkınma Aracı Olarak Yapısal Fonlar, Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl: 39,Sayı:12, İstanbul: Neşa Ofset.(63-79)
- DEĞER, Kemal ve ÖZTÜRK, Lütfü (2005). Avrupa Birliği'nin Bölgesel Kalkınma Politikası ve Türkiye, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.(67-85).
- DİNLER, Z.,(2008), Bölgesel iktisat. Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, s.75
- DOĞAN, Çağrı, (2011). AB Balıkçılık Politikası ve Türkiye'nin Uyum Sürecindeki Durumu, İzmir Ticaret Odası Yayını
- DPT (2003). Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2003, Ankara, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf>). Erişim Tarihi: 08.11.2018
- DPT (2005).Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Genel Uyum Müdürlüğü, Ankara.
- DPT (2007), Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara
- ERAYDIN, Ayda (1983). Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel Ayırıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:31, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, s.136-137.
- ERKAN, Hüsnü (1995). Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Politikası,(İŞGÜDEN, Tamer; ERCAN Fuat; TÜRKAY, Mehmet) Gelişme İktisatı Kuram- Eleştiri-Yorum, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s.230.
- EUROPEAN COMMISSION (1993). The European Social Fund, Employment and human resources development across the European Union 1994-99, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- GÜNAYDIN, D. (2013). Türkiye'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Giderilmesinde Kalkınma Ajansların Yeri: İZKA Mali Destek Programları Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,2 Cilt: 15, Sayı: 1, s.76 ss.73-101.
- GÜNDÜZ, A.Y. (2006). Bölgesel kalkınma politikası. Bursa: Ekin Kitabevi,s.115.
- HERİTİER, Adrienne (1999). Adrienne Windhoff Heritier, Policy Making And Diversity n Europe: Escaping Deadlock, Cambridge University Press, UK, p.66.

- HİTİRİS, Theo (2003). European Union Economics, Fifth Edition, Great Britain: Pearson Education Limited.
- ILDIRAR, Mustafa, (2004). Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri, Nobel Yayın, Ankara, s.7-8.
- KARABACAK, Hakan, (2004). Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile Mali İşbirliği, Maliye Dergisi, 2004, s.70 .MALECKİ, J.E.(1991). Technology and Economic Development, Longman Group UK Ltd. ,p.25.
- KARATAŞ, Halil, (2010). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2010/409, Ankara.
- KARLUK, Rıdvan (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- KOÇAK, Süleyman Yaman(2005), Avrupa Birliği'nde Yapısal Fonların Bölgesel Kalkınmaya Etkisi: İrlanda, İspanya ve Yunanistan Örnekleri, İstanbul: Promat Basın Yayın.
- MÜSİAD (1999), Avrupa Birliği'nde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) Destek Programları, MÜSİAD Yayını: 3, İstanbul.
- OKTAY, E., ÇUKUR, T. (2004). AB'ne Aday Ülkelerin Tarım Sektörünün Birliğe Uyumunda Uygulanan SAPARD Projesi ve Konunun Türkiye Açısından Genel Bir Değerlendirmesi. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18 Eylül, Tokat.
- ÖNCEL, Abidin (2012). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinin Türkiye Bölgesel Gelişme Politikalarına Etkileri, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, No 1,s.14.
- RODRÍQUEZ-POSE, A. (2002). The Role of the ILO in Implementing Local Economic Development Strategies in a Globalized World, Working Papers, London, (31 December), s.9 ss.1-19.
- ROSS, Malcolm G. and Yuri Borgmann Prebil, (2010). Promoting Solidarity in the European Union, The MPG Books Group, UK.
- SAYIN, Meral (2006). Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP GİDEM Projesi, TEPAV Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Avrupa Perspektifi,s.345-357.
- SWANN Dennis (2005).The Single European Market and Beyond, A Study of the Wider Implications of the Single European Act, Routledge Press, U.S.A. and Canada, p.185.
- ŞEN, Ali (2008). Bölgesel Kalkınma ve Hibe Programları, TEPAV Yayınları No:45, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Planlamadan Uygulamaya, 27-28 Kasım, Mersin, s.373.
- SEVİNÇ, Haktan (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye'de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,(6:2).
- ŞAHİN, Ragıp (1998). Avrupa Birliği bütçesi-fonları ve Türkiye'nin tam üyeliği, Ankara, s.56.
- TC. AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI (2016).Avrupa Birliği Bütçesi, Ankara,s.7.
- UYANIK, Faik (2004). Regional Development Policy in Turkey: Perception and Implementation, Katholieke Universiteit Leuven Master of Arts in European Studies,s.16.
- VAROL, Ç. ve T. Ö. ECERAL (2008). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma/ Uygulanamama Süreçleri, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Mersin,s.18.
- YILMAZ, B. (2011). Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları, Akademik Fener, Sayı: 15, s.29 ss.29-41.

Avrupa Birliği, TR-AB Mali İşbirliği. <https://www.ab.gov.tr/5.html>.

https://www.researchgate.net/publication/289129417_

http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271234310r2790.avrupa_birligi_nde_bolgesel_politika_nin_gelisimi_ve_yapisal_fonlar.pdf

T.C.Kalkınma Bakanlığı, TR90 Düzey 2 Bölgesi Kalkınma Programı, <http://www.dokap.org.tr/TR90/Default.aspx>, s.1.

TOBB, Avrupa Yatırım Bankası Ve Türkiye Eylül 2010, https://www.tobb.org.tr/Avrupa_BirligiDa-iresi/Dokumanlar/Raporlar/AYBveTurkiye.pdf.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ

Ahmet Tayfur AKCAN¹

Avrupa Birliği ilk olarak 1951 yılında imzalanan barış anlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu adı altında birlik olmak faaliyetlerini başlamıştır. 1957 yılındaki Roma Antlaşması ile birlikte Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun adı Avrupa Ekonomi Topluluğu olarak değiştirilmiş ve birlik faaliyetlerine devam etmiştir. Son olarak 1992 yılındaki Maastricht Anlaşması ile birliğe üye olan ülkelerin insan haricinde, ticarete konu olan hizmet ve mal metallerinin birliğe üye ülkeler aralarında serbestçe dolaşması kararlaştırıldı (Özgür 2012: 73). Bu bölümde kullanılan veriler 1992 yılında Maastricht Anlaşmasının imzalanmasından sonra resmi olarak Avrupa Birliği adı altında Birlik halinde döndüğü için veriler ve verilerin ortalamaları 1992 yılı ve sonrasında kapsayacak şekilde dizayn edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada yorumlamaya esas teşkil edecek verilerde 1992 yılından önce Avrupa Birliğine ait herhangi bir veri dikkate alınmamış ve yorumlamaya dahil edilmemiştir. Avrupa Birliği genişleme sürecinden sonra genç nüfus ve yaşlı nüfus olarak ayrıca artmıştır. Bu durumlar birliğin özellikle işgücü piyasasını yakından etkilemiştir.

Son zamanlarda özellikle Suriye'deki iç karışıklıktan sonra Suriyeli vatandaşların diğer ülkelere göç etmek zorunda kalmaları neticesiyle göç edilmek istenen bölgeler genellikle istihdam olanaklarının fazla olduğu ve gelişmiş ekonomiye

¹ Doç.Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, tayfurakcan@hotmail.com.

sahip olan ülkelerden yana olmuştur. Bunun haricinde dini ve kültürel varlıkları alanlarında ortak noktaları olan ülkelere de göç etme durumları meydana gelmiştir. Suriyeli vatandaşların ve ekonomik gücü ve istihdam imkanları düşük olan diğer ülke vatandaşlarının, iş sahibi olabilmek amacıyla göç etmek istediği ülkelerin başında Avrupa Birliği ülkeleri gelmektedir. Bu sebeple Avrupa Birliği'ndeki işgücü piyasalarının daha derinden etkilenmemesi için, Avrupa Birliği ülkeleri genelinde göç politikaları daha sıkı uygulanmaya başlamıştır. Bu durumun başlıca nedenlerinde bakarken tarihi derinlik incelendiğinde, gelişmekte olan ülkeler statüsünden gelişmiş ülkeler statüsüne geçen Avrupa Birliği ülkeleri, ihtiyaç duydukları emek faktörünü karşılamak için yoğun şekilde göç alma politikaları uygulamıştır. Ancak bu durum zamanla değişmiştir. Özellikle endüstri 4.0 politikaları kapsamında üretimin genellikle makinalar tarafından gerçekleştirilmesi başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünya genelinde emek faktörüne olan talep azalmasına neden olmuştur. Bu, özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde istihdam olanaklarının, kendi birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarına sunulmasını amaç edinen uygulamaların başlamasına neden olmuştur.

Avrupa Birliği'nde emek hareketliliğinin serbest olmasına yönelik ilk adım 1957 yılında imzalanan ve Avrupa Birliği'nin o zamanki adının Avrupa Ekonomik Topluluğu olmasına neden olan Roma Antlaşması ile atılmıştır. Roman Antlaşmasınının 48. maddesi bu konuyu düzenlemek için ayrılmıştır. Maddeye göre Avrupa Ekonomi Topluluğuna üye olan ülkelerin içerisinde işçi dolaşımının serbest olacağı açıkça hükme bağlanmıştır (Özgür 2012: 75). Bunun nedeni birlik içinde emek ihtiyacı varsa, emek arzı fazla olan ülkelere emek talebi yüksek olan ülkelere emek transferinin sorunsuzca gerçekleştirilmek istenmesidir.

Özellikle 1985 yılında imzalanan Schengen Antlaşması ile Birlik içerisinde sadece işçilerin serbest dolaşımı değil, işçi faktör dışında diğer vatandaşların da vizeye tabi olmaksızın serbest dolaşımının önü açılmıştır. Dolayısıyla 1985 yılından sonra sadece işçilerin dolaşımı değil diğer vatandaşların da serbest dolaşımı mümkün hale gelmiştir. Bu durum çeşitli nedenlerle emek hareketliliği artmıştır. Bu sebeple özellikle 1985 yılından sonra Avrupa Birliği üyesi ülkelerin iç işgücü piyasalarında emek hareketlilikleri üzerindeki kontrol mekanizmaları giderek zayıflamıştır. Bu durum günümüzde sıklıkla tartışılan demografik fırsat penceresi avantajından birlik üyesi ülkelerin yararlanma durumlarını da etkilemektedir.

Demografik fırsat penceresi kişiler arasında farklı terimlerle ifade edilse de aynı noktaya çıkan tanımlar topluluğu olarak görülmektedir. Köksel'e (2016) göre demografik fırsat penceresi, ülkelerin nüfus bakımından dönüşüm süreci içerisinde nüfus artış hızı gerilerken çalışma çağına gelmiş olan nüfusun artması demografik fırsat penceresi olarak adlandırılmaktadır. Bu durum ülkelerin uzun zaman içerisinde sadece bir kere başlarına gelebilecek olan bir fırsat olarak görünmektedir.

Barlow'un görüşünde ise genç nüfusun fazla olması, ülkelerin iş gücü açısından yakalayacakları fırsatlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu fırsattan en iyi şekilde istifade edebilmek için nüfusun bağımlılık oranının azaltılması, bu azalışın da genç nüfusun bağımlılık oranının azaltılması ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yaşlı nüfusun bağımlılık oranı azaltmak, ülkelerin mevcut emek potansiyelinin daha verimli ve etkin kullanılmasını beraberinde getirecektir (Doğan 2018: 38).

Birleşmiş Milletler ise demografik fırsat penceresinin 15 yaşından küçük nüfusun toplam nüfusa oranının %30 ve aşağısında olduğu 65 yaşından büyük olan ve yaşlı statüsünde kabul edilen çalışmaya uygun olmayan nüfusun ise toplam nüfusun %15'inden az olduğu döneme demografik fırsat penceresi adı verilmektedir (Özdemir 2019: 9). Gerek Birleşmiş Milletlere göre, gerekse diğer işin uzmanlarına göre demografik fırsat penceresi ülkeler için geçici mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla her ülkenin tarihlerinde ender yakalayabilebileceği bu fırsattan mümkün olan en yüksek düzeyde faydalanılması gerekmektedir. Bu durum ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasını ve sürdürülebilir büyümesini daha olanaklı hale getirebilecektir.

Avrupa Birliği üyesi ülkeler içerisinde demografik fırsat penceresi daha da önemli hale gelmiştir. Bu durumun temel sebebi Birlik üyesi ülkelerin dinamik ve genç nüfusa olan ihtiyacıdır. Bu husus Avrupa Konseyi'nin 2004 yılında yayınladığı rapora da yansımıştır. Söz konusu rapora göre, Avrupa Birliğine üye ülkeler de yaşanan vatandaş sayısı günden güne artmaktadır. Son zamanlarda Birlik üyesi ülkelerin genelinde genç nüfusun yaşlı nüfusa oranı ise günden güne azalmaktadır. Komisyonu raporuna göre 20 yaşın altında olanlarla 65 yaşın üzerinde olanlar yani artık işgücü olarak sayılmayan insanların oranı 2025 yılından sonra tersine dönmeye başlayacaktır (Akman vd. 2011: 43). Dolayısıyla Birlik üyesi ülkelerin özellikle 2025 yılından sonra genç nüfusa olan ihtiyacı sürekli olarak artacaktır.

Demografik fırsat penceresinde yararlanılma durumunu gösteren diğer bir gösterge ise genç işsizlik göstergeleridir. Genç işsizlik oranlarına bakıldığında dünya genelinde genç işsizlik oranı genel işsizlik oranından daha yüksektir (Günoğan 1999 :67). Bu görüş Avrupa Birliği ülkelerinde de geçerlidir. Dolayısıyla genç işsizlik sorunu dünyanın ortak sorunu olarak nitelendirilebilecek bir durumdur. Hal böyleyken Avrupa Birliği ülkelerinin genç işsizlik sorununa çözüm üretmeleri yaşanan nüfusu bakımından daha elzemdir. Ancak tarihsel süreç incelendiğinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerin demografik fırsat penceresinden dünya geneline göre daha etkin yararlandığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak bu durum Avrupa Birliği bünyesinde gerçekleştirilen istihdam politikalarının neticesinde oluşan bir durum olmayıp, Avrupa Birliği'nin yaşanan nüfusundan dolayı kay-

naklanmaktadır. Gelişmiş ülkelere bakıldığında özellikle ve Rusya gibi ülkeler daha fazla genç nüfusa sahip olmasına rağmen Avrupa Birliği'ndeki oranlarıyla mukayese edildiğinde, arada ciddi bir fark görülmektedir.

Demografik fırsat penceresinden ülkelerin yeterince yararlanabilmesi ve bu pencereden büyüme ve kalkınmaya olabildiğince katkı sağlayabilmesi, çalışma çağına gelen nüfusun eğitim almış olması ile yakından alakalıdır (Bayar 2016:55). Ayrıca iyi eğitim alan nüfusun eğitimleri ile paralel istihdam pozisyonlarında istihdam edilmesi de demografik fırsat penceresinden daha fazla yararlanmalarına neden olabilmektedir. Demografik fırsat penceresinin iyi değerlendirildiği düşünüldüğünde ülkelerin sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyümenin nesilden nesile sağlıklı bir şekilde aktarılması mümkün hale gelecektir.

Demografik fırsat penceresinden yararlanabilmek için genç nüfusun yüksek oranda olması gerekmektedir. İnsanın fizyolojik özellikleri gereği genç nüfusun da zamanla yaşlı kategorisine geçeceğinden ve zamanın avantajı olarak görülen genç nüfus ilerleyen aşamalarda toplumun bağımlı nüfusu içerisinde olma ihtimali yüksek olduğundan, demografik fırsat penceresi ülkeler için geçici mahiyet arz etmektedir. Genç nüfusun fazla olduğu dönemlerde bu fırsattan yararlanmak ülkelerin her açıdan gelişmesine yardımcı olacaktır. Fırsat olarak değerlendirilen bu durum gelecek yıllarda ülkelerin dezavantajına hizmet edecek mahiyet arz edebileceğinden, o aşamaya gelmeden genç nüfustan en yüksek düzeyde istifade edilmelidir. İstifade edilebilmenin en iyi yolu ülkelerin gençlerine yönelik istihdam politikaları uygulamasından ve politikalarına uyumlu eğitim politikalarını ülke geneline yaygınlaştırılmasından geçmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin iyi bir eğitim politikası izlemesi demografik fırsat penceresinden daha üst düzeyde yararlanmasına neden olacaktır. Demografik fırsat penceresi kapandıktan sonra uygulanabilecek her türlü eğitim ve istihdam politikalarının etkileri, fırsat penceresi varken uygulanabildiğinde elde edilen etkiden çok daha düşük düzeyde kalacaktır. Bu nedenle ülkeler eğitim ve istihdam politikalarının zamanlamasına mümkün olduğunca dikkat etmek zorundadır.

Ülkelerin demografik fırsat penceresinde ne ölçüde yararlandıkları hususu değerlendirilirken çeşitli değişkenlere bakılmaktadır. Bu değişkenlerin içerisinde, doğurganlık oranı, yaşam beklenti süresi, genç nüfus oranı, genç istihdam ve işsizlik oranı, nüfus büyüme hızı, ekonomik büyüme hızı gibi göstergeler de bulunmaktadır.

Avrupa Birliği Ülkelerin giderek yaşlanan bir nüfusa sahiptir. Bu durumun en önemli sebepleri daha uzun yaşama süresi ve Avrupa Birliği'ndeki vatandaşların düşük doğurganlık hızları olarak görülmektedir (Erol 2012: 56). Bu etmeler ülkelerin yaşam beklenti sürelerine de etki etmektedir.

Tablo 1: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2018 Yılları Arası Ortalama Yaşam Beklentisi Süresi ve Doğurganlık Oranı

Ülkeler	YAŞAM BEKLENTİ SÜRESİ	DOĞURGANLIK ORANI
AVUSTURYA	79.23532	1.428148
BELÇİKA	79.00241	1.698519
BULGARİSTAN	72.72171	1.402222
ALMANYA	78.81888	1.381481
ÇEKYA	76.04733	1.396296
DANİMARKA	77.9472	1.768519
ESTONYA	72.77285	1.509259
FİNLANDYA	78.83469	1.751111
FRANSA	80.21373	1.894815
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	78.75385	1.644741
HIRVATİSTAN	74.94395	1.485185
HOLLANDA	79.42708	1.672593
İRLANDA	78.66447	1.921481
İSPANYA	80.46549	1.280741
İSVİÇRE	80.50223	1.784444
İTALYA	80.6972	1.31963
LETONYA	71.31641	1.414815
LUXEMBURG	79.2131	1.611111
LİTVANYA	72.11729	1.503704
MALTA	79.56263	1.546667
POLONYA	74.83957	1.425185
PORTEKİZ	77.97263	1.403333
ROMANYA	72.16699	1.455556
SLOVAKYA	74.36034	1.413704
SLOVENYA	77.46003	1.392222
YUNANİSTAN	79.35601	1.334815

Kaynak: databank.worldbank.org/

Tablo 1’de Avrupa Birliği ülkelerinin 1992-2018 yılları arasında ortalama yaşam beklenti süresi ve doğurganlık oranı görülmektedir. Söz konusu Avrupa Birliği ülkelerinden yaşam beklenti süresi en yüksek olan ülke 81 yaş ile İtalya olmuştur. İtalya’yı İsviçre, İspanya ve Fransa takip etmektedir. Yaşam beklenti sürelerinin en düşük olan ülkelere bakıldığında ise yaşam beklentisi süresi 71 yaş ile en düşük olan ülke Letonya’dır. Letonya’yı Romanya, Estonya ve Bulgaristan takip etmektedir. Söz konusu 3 ülkenin yaşam beklentisi süresi ise 72 olarak kayıtlara geçmiştir

Avrupa Birliği üyesi ülkelerin doğurganlık oranlarına bakıldığında, en yüksek doğurganlık oranı %1.9 ile İrlanda olmuştur. İrlanda'yı %1.8 ile Fransa %1.78 ile İsviçre ve %1.56 ile Danimarka takip etmektedir. Söz konusu ülkelere bakıldığında ise en düşük doğurganlık oranı en düşük olan ülkelere bakıldığında ise en düşük ülke %1.28 İspanya olmuştur. İspanya'yı %1.31 ile İtalya %1.33 ile Yunanistan ve %1.39 ile Slovenya takip etmektedir.

Tablo-1 genel itibarıyla incelendiğinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerin yaşam beklentisi süresi yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum hayat standartlarının yüksek olmasıyla ve sağlık sektöründe hem teknolojik olarak ileride olmaları hem de sağlık sektörüne yapılan harcamaların daha yüksek olması ile açıklanabilir. Doğurganlık oranı analiz edildiğinde ise Birlik üyesi ülkelerin diğer ülkelere göre düşük olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum ileride özellikle işgücü alanında ve işgücünün tetiklediği diğer alanlarda ciddi sıkıntılarla karşılaşacak karşılaşacaklarına dair yorumlarını yapılmasına neden olmaktadır. Özellikle demografik fırsat penceresinin uzun süre açık kalması ve mümkün olduğunca kapanmamasının doğurganlık oranı ile yakından ilişkisi vardır. Doğurganlık oranı ne kadar yüksek olursa ülkelerin demografik fırsat penceresinin açık kalma süresi de o kadar uzun olacaktır. Bu sebeple doğurganlık oranı göstermektedir ki; demografik fırsat penceresi Avrupa Birliği üyesi ülkelere daha kısa sürede kapanma yönüne doğru ilerleyecektir. Yaşam beklentisi süresinin ne kadar yüksek olduğuna demografik fırsat penceresi açısından değerlendirecek olursak, yaşam beklentisi süresi uzun olan ülkeler, 65 yaşın üstünde olan vatandaş sayısı ile yani bağımlılık oranını yükseltecek kişi sayısının fazla olması ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda bakıldığında tablo 1 incelendiğinde gerek doğurganlık oranı olarak gerekse yaşam beklentisi süresine bakılarak Avrupa Birliği üyesi ülkelerin demografik fırsat penceresinin daha kısa süreli açık olacağından, hatta kapanma noktasına yaklaştığından söz edilebilir.

Tablo 2: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2018 Yılları Arası Ortalama Olarak Çalışma Çağındaki Nüfusun Bağımlılık Oranı ve Genç Nüfusun Bağımlılık Oranı

Ülkeler	ÇALIŞMA ÇAĞINDAKİ NÜFUSUN BAĞIMLILIK ORANI	GENÇ NÜFUSUN BAĞIMLILIK ORANI
AVUSTURYA	48.30791	23.50546
BELÇİKA	52.53463	26.39815
BULGARİSTAN	48.49244	22.54322
ALMANYA	49.66852	21.90099
ÇEKYA	45.15737	23.28363
DANİMARKA	51.78769	26.97580
ESTONYA	50.21542	25.66826
FİNLANDYA	51.96984	26.56945

FRANSA	55.09632	29.10737
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	46.21754	29.98210
HIRVATİSTAN	49.30833	24.38524
HOLLANDA	48.80603	26.50146
İRLANDA	49.72911	32.84695
İSPANYA	47.15616	22.41124
İSVİÇRE	55.74296	27.57434
İTALYA	50.78836	21.53355
LETONYA	49.99548	25.01568
LUXEMBURG	47.00638	26.32275
LİTVANYA	50.00126	26.54486
MALTA	47.69790	26.30020
POLONYA	45.40235	26.31067
PORTEKİZ	50.10958	23.61916
ROMANYA	47.47760	25.75109
SLOVAKYA	43.64523	26.21834
SLOVENYA	44.68671	22.43166
YUNANİSTAN	49.80917	23.02253

Kaynak: databank.worldbank.org/

Tablo 2 incelendiğinde, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin 1992-2018 yılları arasında ortalama olarak elde edilmiş çalışma çağındaki nüfusun bağımlılık oranları ve genç nüfusun bağımlılık oranları görülmektedir. Çalışma çağındaki nüfusun bağımlı oranları, yani 15-64 yaş arasındaki nüfusun bağımlılık oranlarına bakıldığında, bağımlılık oranı en yüksek olan ülke %55.74 ile İsviçre olmuştur. İsviçre'yi %55.09 ile Fransa, %52.53 ile Belçika ve %51.96 ile Finlandiya izlemektedir. Bağımlılık oranının en düşük olduğu ülkelere bakıldığında Slovakya %43.64 ile bağımlılık oranı en düşük olan ülkedir. %44.68 ile Slovenya, %45.15 ile Çek Cumhuriyeti ve %45.40 ile Polonya izlemektedir.

Genç nüfusun bağımlılık oranlarına bakıldığında, genç nüfusun en yüksek bağımlılık oranına sahip olduğu ülke %32.84 ile İrlanda olduğu görülmektedir. İrlanda'yı %29.98 ile Kıbrıs Rum Yönetimi, %29.10 ile Fransa ve %27.57 ile İsviçre takip etmektedir. Genç nüfusun bağımlılık oranı en düşük olan ülkelere bakıldığında ise en düşük olan ülkenin %21.53 ile İtalya olduğu görülmektedir. İtalya'yı %21.90 ile Almanya, %22.41 ile İspanya ve %22.43 ile Slovenya takip etmektedir.

Nüfusun bağımlılık oranının yüksek olması, daha fazla kişinin çalışmadan diğer çalışanların ürettiği artı değerlerle hayatlarını idame ettirdiklerine işaret etmektedir. Dolayısıyla nüfusların bağımlılık oranının düşük olması hem gelir dağılımında adaletin sağlanması açısından hem de işgücünden en yüksek düzeyde istifade edilmesi açısından önemlidir. Bu sebeple ülkelerin nüfuslarının bağımlılık oranlarını

mümkün olan en aza indirecek şekilde politikalar izlemesi gerekmektedir. Demografik fırsat penceresinden en yüksek düzeyde yararlanmak isteyen ülkelerin nüfuslarının bağımlılık oranlarının düşük olması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışma çağındaki nüfusun daha fazla emek arz etmesi gerçekleştirilebilmektedir. Özellikle genç nüfusun bağımlılık oranları incelendiğinde bağımlılık oranı ne kadardır yüksek olduğuna bakılarak demografik fırsat penceresinden ne kadar yararlandıkları hakkında yorum elde edilebilir. Bağımlılık oranının yüksek olduğu ülkeler fırsat penceresinden daha az yararlanan ülkeler olurken, genç nüfusun bağımlılık oranının daha düşük olduğu ülkeler demografik fırsat penceresinden daha fazla yararlanan ülkeler kategorisine girmektedir. Bu sebeple genç nüfustan en fazla yararlanan ülkenin bağımlılık oranı en düşük olan İtalya olduğu görülmektedir. İtalya'yı sırasıyla Almanya İspanya ve Slovenya takip etmektedir. Bu dört ülke genç nüfusun bağımlılık oranları gidildiğinde Avrupa Birliği üyesi ülkeler içerisinde demografik fırsat penceresi en fazla yararlanan ülkeler kategorisinde olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2019 Yılları Arası Ortalama Olarak Kadın, Erkek ve Toplam İstihdam Oranları

Ülkeler	Kadın İstihdam Oranı	Erkek İstihdam Oranı	Toplam İstihdam Oranı
AVUSTURYA	48.72100	64.31536	56.21079
BELÇİKA	40.70732	55.90825	48.09371
BULGARİSTAN	43.00493	52.14479	47.41557
ALMANYA	47.44575	62.52250	54.73636
ÇEKYA	47.72404	65.82621	56.47818
DANİMARKA	55.69679	66.21278	60.86596
ESTONYA	49.97104	62.25982	55.57375
FİNLANDYA	50.33664	57.90457	54.00500
FRANSA	44.18186	56.54054	50.09700
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	49.34211	66.58364	57.97421
HIRVATİSTAN	39.60461	54.46864	46.67829
HOLLANDA	51.32650	67.89111	59.48089
İRLANDA	47.19007	65.30104	56.10739
İSPANYA	36.07668	56.12596	45.84518
İSVİÇRE	55.37600	62.26932	58.77421
İTALYA	32.58475	55.63032	43.64796
LETONYA	46.55957	58.36464	51.85936
LUXEMBURG	42.92718	62.89718	52.70864
LİTVANYA	47.97071	58.05664	52.57068
MALTA	31.61546	64.84718	47.96764
POLONYA	42.90318	57.78289	50.02789
PORTEKİZ	48.54568	62.92961	55.36668

ROMANYA	48.08107	62.23800	54.91582
SLOVAKYA	44.87164	59.62800	51.95536
SLOVENYA	48.59889	60.12293	54.21129
YUNANİSTAN	33.73107	57.25446	45.28264

Kaynak: databank.worldbank.org/

Tablo 3'te Avrupa Birliği üyesi ülkelerin 1992-2019 yılları arasında ortalama olarak kadın, erkek ve toplam istihdam oranları görülmektedir. İstihdam oranlarına bakıldığında, kadın istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %55.69 ile Danimarka'dır. Danimarka'yı %55.37 ile İsviçre, %51.32 ile Hollanda, %50.33 ile Finlandiya takip etmektedir. Kadın istihdam oranlarının en düşük olduğu ülkelere bakıldığında ise en düşük olan ülke %31.61 ile Malta olduğu görülmektedir. Malta ülkesini %32.58 ile İtalya, %33.73 ile Yunanistan ve %36.07 ile İspanya takip etmektedir.

Erkek istihdam oranlarına bakıldığında ise erkek istihdam oranının en yüksek olduğu ülke % 66.58 ile Kıbrıs Rum Yönetimidir. Erkek istihdam oranlarının en düşük olduğu ülkelere bakıldığında, en düşük olan oran %52.14 ile Bulgaristan'da görülmektedir. Bulgaristan'ı %54.46 ile Hırvatistan, %55.63 ile İtalya ve % 55.90 ile Belçika takip etmektedir.

Toplam istihdam oranlarına bakıldığında, toplam istihdamın en yüksek olduğu ülke %60. 86 ile Danimarka'dır. Danimarka'yı %59.48 ile Hollanda, %58.77 ile İsviçre ve %57.97 ile Kıbrıs Rum Yönetimi takip etmektedir. Toplam istihdamın en düşük olduğu ülkelere bakıldığında ise %43.64 oranıyla İtalya en düşük olan ülkedir. İtalya'yı %45.28 ile Yunanistan, %45.84 ile İspanya ve % 46.67 ile Hırvatistan takip etmektedir.

İstihdam oranı ile demografik fırsat penceresinden yararlanma arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. İstihdam oranı ne kadar yüksek olursa demografik fırsat penceresinden de göreceli olarak o kadar yüksek düzeyde yararlanıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla gerek kadın, gerekse erkek istihdam oranlarına bakıldığında, istihdam oranlarının düşük olduğu ülkeler diğer ülkelere nazaran demografik fırsat penceresinden daha az yararlandığı doğrultusunda yaygın kanı oluşmaktadır. Bu kapsamda toplam istihdam oranının en yüksek olduğu ülkeler olan Danimarka, Hollanda, İsviçre ve Kıbrıs Rum Yönetimi demografik fırsat penceresinden göreceli olarak daha fazla yararlanabilmektedir. Bu oranların en düşük olduğu İtalya, Yunanistan, İspanya ve Hırvatistan ise demografik fırsat penceresinden daha az yararlanabilmektedir. Bu kapsamda özellikle, gençlere yönelik istihdam politikalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması neticesinde, hem kadın istihdam oranı hem de erkek istihdam oranı artacak ve bu durumda genel istihdam oranının artmasıyla sonuçlanacaktır. Toplam istihdam oranının artması da demografik fırsat penceresinden daha fazla yararlanılması sonucuna ulaşmak için yeterli bir done olarak kabul edilebilecektir.

Tablo 4: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2019 Yılları Arası Ortalama Olarak Genç Kadın, Genç Erkek ve Genç Toplam İstihdam Oranları

Ülkeler	Kadın İstihdam Oranı	Erkek İstihdam Oranı	Toplam İstihdam Oranı
AVUSTURYA	50.27618	56.67625	53.53986
BELÇİKA	23.88550	28.56343	26.27229
BULGARİSTAN	22.81079	26.34029	24.63193
ALMANYA	44.55611	48.52746	46.58854
ÇEKYA	28.01832	38.08204	33.17082
DANİMARKA	60.35032	62.24518	61.31232
ESTONYA	30.38204	39.27521	34.94086
FİNLANDYA	38.03196	38.52775	38.28514
FRANSA	25.97679	31.97421	29.01293
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	34.52439	37.41054	36.04696
HIRVATİSTAN	22.02921	28.55696	25.36571
HOLLANDA	61.35514	61.43361	61.39418
İRLANDA	45.75079	50.74821	48.30075
İSPANYA	23.54289	30.43268	27.07571
İSVİÇRE	43.60786	42.00100	42.78418
İTALYA	18.55011	27.16171	22.96086
LETONYA	27.95432	36.52136	32.32546
LUXEMBURG	27.49868	31.21446	29.39521
LİTVANYA	24.66550	31.53236	28.16107
MALTA	47.97646	50.25446	49.14739
POLONYA	22.33936	30.13700	26.32507
PORTEKİZ	30.26143	37.27679	33.81811
ROMANYA	25.58625	34.44754	30.14046
SLOVAKYA	24.54086	31.68586	28.19236
SLOVENYA	29.66218	35.89868	32.87732
YUNANİSTAN	17.91068	27.45304	22.85164

Kaynak: databank.worldbank.org/

Tablo 4'te Avrupa Birliği üyesi ülkelerinin 1992 ve 2019 yılları arasında Ortalama olarak genç kadın, genç erkek ve genç toplam istihdam oranları görülmektedir. Kadın istihdam oranının en düşük olduğu ülke %17.90 bir ile Yunanistan'dır. Yunanistan'ı %18.55 ile İtalya %22.02 ile Hırvatistan ve %22.81 ile Bulgaristan takip etmektedir. İstihdam oranının en yüksek olduğu ülke ise %61.35 ile Hollanda'dır. Hollanda'yı %60.35 ile Danimarka, %50.27 ile Avusturya ve %47.97 ile Malta takip etmektedir.

Erkek istihdam oranlarına bakıldığında ise Danimarka %62,24 oranla birinci sırada yer almaktadır. Danimarka'yı %61.43'lük oranla Hollanda, %56.67'lik

oranla Avusturya ve %50.74'lük oranla İrlanda takip etmektedir. Erkek istihdam oranlarının en düşük olduğu ülkelerde ilk sırada ise %26.34 ile Bulgaristan gelmektedir. Bulgaristan'ı %27.16 ile İtalya, %27.45 ile Yunanistan ve % 28.55 ile Hırvatistan takip etmektedir.

Gençlerin toplamı olarak istihdam oranına bakıldığında ise bu oranın en yüksek olduğu ülkenin %61.39 ile Hollanda olduğu görülmektedir. Hollanda'yı %61.31 ile Danimarka, %53.53 ile Avusturya ve %49,14 ile Malta takip etmektedir. Genç istihdam oranının en düşük olduğu ülkelere bakıldığında ise bu ülkelerin başında %22.85'lik oranıyla Yunanistan gelmektedir Yunanistan'ı %22.96'lık oranıyla İtalya, % 24.63'lük oranıyla Bulgaristan ve %25.36'lık oranıyla Hırvatistan takip etmektedir.

Demografik fırsat pencerelerinden yararlanılıp yararlanılmadığına bakılması için istihdam oranından ziyade gençlerin istihdam oranına bakılması daha sağlıklı yorumlarının yapılmasına neden olacaktır. Bu kapsamda gençlere yönelik istihdam faaliyetlerinin daha uygun şartlarda ve politikalarda uygulanması neticesinde genç kadınların ve genç erkeklerin istihdam oranları artacak ve demografik fırsat penceresinden daha fazla istifade edilecektir. Bu kapsamda incelendiğinde, toplam istihdam oranı gençler arasında en yüksek olan ülkeler Hollanda, Danimarka, Avusturya ve Malta'nın demografik fırsat penceresinden en iyi şekilde yararlanan ülkeler arasında olduğundan söz edilebilir. Bu durumu tersten okursak, demografik fırsat penceresinden göreceli olarak en az istifade eden ülkeler Yunanistan, İtalya, Bulgaristan ve Hırvatistan'dır.

Tablo 5: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2019 Yılları Arası Ortalama Olarak Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus İçerisinde 0-14 Yaş Arası Nüfusun Oranları

Ülkeler	Kadın Oranı	Erkek Oranı	Toplam Oran
AVUSTURYA	14.97138	16.67261	15.79799
BELÇİKA	16.58229	18.04361	17.29942
BULGARİSTAN	14.38427	15.9616	15.15325
ALMANYA	13.92478	15.35258	14.62193
ÇEKYA	15.22787	16.82737	16.00865
DANİMARKA	17.12812	18.34066	17.72891
ESTONYA	15.52436	18.80279	17.0522
FİNLANDYA	16.71748	18.20851	17.44706
FRANSA	17.76266	19.77536	18.73854
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	19.79529	20.77501	20.28793
HIRVATİSTAN	15.29552	17.34381	16.28289
HOLLANDA	17.17018	18.34466	17.75286
İRLANDA	21.16385	22.58276	21.86891
İSPANYA	14.51527	15.91641	15.20407

İSVİÇRE	17.11324	18.29162	17.69816
İTALYA	13.44206	15.1123	14.25214
LETONYA	15.03935	18.53129	16.64425
LUXEMBURG	17.18148	18.46025	17.81354
LİTVANYA	16.07311	19.31933	17.58364
MALTA	17.03823	18.30218	17.66527
POLONYA	16.94994	18.93377	17.91217
PORTEKİZ	14.68343	16.71838	15.65897
ROMANYA	16.54356	18.25025	17.37673
SLOVAKYA	17.15725	19.02184	18.06315
SLOVENYA	14.79405	16.21401	15.49049
YUNANİSTAN	14.72864	15.94304	15.32851

Kaynak: databank.worldbank.org/

Tablo 5 incelendiğinde 1992 ve 2019 yılları arasında 0-14 yaş arası nüfusun ortalama seyirleri görülmektedir. 0-14 yaş arası olarak değerlendirilen ve henüz daha çalışma çağına gelmemiş olan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı incelendiğinde, en düşük orana sahip olan ülke %14.25 ile İtalya'dır. İtalya'yı %14.62 ile Almanya, % 15.15 ile Bulgaristan, %15.32 ile Yunanistan takip etmektedir. 0-14 yaş arasındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ülkeye bakıldığında ise %21.86'lık oranla İrlanda ilk sırada yer almaktadır. İrlanda'yı %20,28'lik oranla Kıbrıs Rum Yönetimi, %18.73 oranıyla Fransa ve % 18.06'lık oranıyla Slovakya takip etmektedir.

Kadın nüfus içerisindeki 0-14 yaş arası kadın vatandaşların oranının en yüksek olduğu ülke %21.16 ile İrlanda'dır. İrlanda'yı %19.79 ile Kıbrıs Rum Yönetimi, %17.76 ile Fransa, %17.18 ile Lüksemburg takip etmektedir. Bu oranın en düşük olduğu ülke ise %13.44'lük oranla İtalya'dır. İtalya'yı % 13.92 ile Almanya, %14.38 ile Bulgaristan ve %14.51 ile İspanya takip etmektedir.

Erkek nüfus arasında 0-14 yaş aralığında olan Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşlarının oranlarına bakıldığında, bu oranının en yüksek olduğu ülke %22.58 ile İrlanda'dır. İrlanda'yı %20.77 ile Kıbrıs Rum Yönetimi, %19.31 ile Litvanya ve %19.02 ile Slovakya takip etmektedir. Söz konusu oranın en düşük olduğu ülkelere bakıldığında ise bu oran %15.11 ile İtalya'da görülmektedir. İtalya'yı %15.35 oranıyla Almanya, % 15.94 lük oranı ile Yunanistan ve %15.96 oranıyla Bulgaristan takip etmektedir.

Demografik fırsat penceresinden yararlanmanın öncü bir göstergesi olarak düşünülebilecek 0-14 yaş arasında olan ve çalışma çağına olmayan nüfusun genel nüfus üzerindeki oranının ve ağırlığının fazla olması ülkelerin genç nüfusa sahip olma dinamiklerini göstermektedir. Bu oranın ne kadar büyük olması, ülkelerin

demografik fırsat pencerelerinden o kadar uzun süre yararlanacakları sonucunu doğurabilmektedir. Bu kapsamda incelendiğinde bu oranın en yüksek olduğu ülkeler Kıbrıs Rum Yönetimi, Fransa ve Slovakya olduğu anlaşılmaktadır. En düşük olduğu ülkeler ise İtalya, Almanya, Bulgaristan ve Yunanistan'dır. Dolayısıyla demografik fırsat penceresinden en uzun süre yararlanabilecek ülkeler İrlanda, Kıbrıs Rum Yönetimi, Fransa ve Slovakya olarak düşünülmektedir.

Tablo 6: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2019 Yılları Arası Ortalama Nüfus ve Ekonomik Büyüme Hızları

Ülkeler	Nüfus Büyüme Hızı	Ekonomik Büyüme Hızı
AVUSTURYA	0.482670	1.828572
BELÇİKA	0.492593	1.871763
BULGARİSTAN	-0.760990	2.364803
ALMANYA	0.136568	1.437135
ÇEKYA	0.122973	2.509721
DANİMARKA	0.432931	1.592649
ESTONYA	-0.581840	4.276931
FİNLANDYA	0.343759	2.135038
FRANSA	0.484093	1.641309
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	1.519991	2.767755
HIRVATİSTAN	-0.507840	2.106780
HOLLANDA	0.499682	1.970529
İRLANDA	1.197003	5.652711
İSPANYA	0.675289	2.152617
İSVİÇRE	0.631964	2.501601
İTALYA	0.216011	0.569860
LETONYA	-1.165060	4.108305
LUXEMBURG	1.682597	3.575141
LİTVANYA	-1.016210	4.247190
MALTA	1.154186	4.135511
POLONYA	-0.025800	4.013959
PORTEKİZ	0.109177	1.329925
ROMANYA	-0.616120	3.218503
SLOVAKYA	0.100123	3.733175
SLOVENYA	0.154711	2.568214
YUNANİSTAN	0.134612	0.910737

Kaynak: databank.worldbank.org/

Demografik fırsat penceresinden daha fazla ve daha yoğun şekilde yararlanılabilmesinin diğer bir göstergesi ise nüfusların büyüme hızlarıdır. Nüfus büyüme hızı ülkelerin ne kadar yüksekse demografik fırsat penceresinden de o

kadar fazla yararlanabileceklerdir. Bu kapsamda nüfus büyüme hızı en yüksek olan ülkeler %1.68 ile Lüksemburg %1.51 ile Kıbrıs Rum Yönetimi, %1.19 ile İrlanda ve %1.15 ile Malta ülkesi olduğu görülmektedir. Tablo-6 ayrıntılı olarak incelendiğinde ise bazı ülkelerin nüfuslarının büyümesin yerine küçüldüğünü gözlemlenmektedir. Özellikle Bulgaristan, Estonya, Hırvatistan, Letonya, Litvanya, Polonya ve Romanya ülkelerinin nüfus büyüme hızı ortalama olarak negatif ölçülmektedir. Bu gerilemenin en yüksek düzeyde olduğu ülke %1.16 ile Letonya'da görülmektedir. Letonya'yı %1.01 ile Litvanya, %0.76 ile Bulgaristan, %0.61 ile Romanya takip etmektedir.

Ülkelerin yeni istihdam pozisyonları oluşturması ekonomik büyüme ile alakalıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde 1992-2019 yılları arasındaki ortalama ekonomik büyüme hızlarına bakıldığında, en yüksek ekonomik büyüme hızına sahip olan ülke ortalama %5.65 büyüyen İrlanda'dır. İrlanda'yı %4.27 büyüyen Estonya, %4.24 büyüyen Litvanya ve %4.13 büyüyen Malta takip etmektedir. Ekonomik büyüme hızının en düşük olduğu ülkelerde ise söz konusu zaman dilimi içerisinde ortalama olarak en düşük büyüme hızına sahip olan ülke %0.56 ile İtalya'dır. İtalya'yı %0.91 ile Yunanistan, %1.32 ile Portekiz ve % 1.43 ile Almanya takip etmektedir.

Ülkelerin demografik fırsat pencerelerinden yararlanma düzeyi büyüme hızı ile doğrudan ilgilidir. Büyüme hızı nüfus, büyüme hızı ve ekonomik büyüme hızı olarak ele alındığında nüfusu büyüyen ülkeler genç nüfusa sahip olacaklarından, demografik fırsat pencerelerinden daha yüksek düzeyde istifade edebilmektedir. Ekonomik büyüme hızları da yeni istihdam pozisyonları oluşturmasına neden olacağından, ekonomik büyüme hızı ile birlikte nüfus büyüme hızı artan ülkelerin demografik fırsat pencerelerinden daha fazla yararlanacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda nüfus büyüme hızı bakımından avantajlı olan ülkeler Lüksemburg, Kıbrıs Rum Yönetimi, İrlanda ve Malta olarak düşünülmektedir. Özellikle Malta hem nüfus büyüme hızı hem de ekonomik büyüme hızı en iyi olan Avrupa Birliği ülkelerinden olması hasebiyle demografik fırsat penceresinden en yüksek düzeyde yararlanabilecek ülkeler arasında olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin 1992-2019 Yılları Arası Ortalama Olarak Kadın, Erkek ve Toplam Genç İşsizlik Oranları

Ülkeler	Kadın Oranı	Erkek Oranı	Toplam Oran
AVUSTURYA	8.0870	8.487964	8.30500
BELÇİKA	20.04621	18.90793	19.42768
BULGARİSTAN	21.92782	25.25454	23.75375
ALMANYA	8.137679	10.08268	9.187393
ÇEKYA	13.56007	12.74964	13.07986
DANİMARKA	10.00211	10.47396	10.23425

ESTONYA	16.78779	17.55654	17.19164
FİNLANDYA	24.40650	25.61407	25.00768
FRANSA	23.47782	21.78282	22.54757
KIBRIS RUM YÖNETİMİ	15.30964	14.23361	14.69739
HIRVATİSTAN	34.89446	33.02650	33.80100
HOLLANDA	9.148036	9.504143	9.330571
İRLANDA	13.83711	18.42882	16.29918
İSPANYA	38.13914	32.91304	35.19204
İSVİÇRE	18.02246	20.16682	19.11607
İTALYA	34.42625	28.03850	30.71929
LETONYA	23.02586	22.93654	22.94346
LUXEMBURG	12.52043	12.22411	12.37693
LİTVANYA	19.18518	22.97725	21.42400
MALTA	11.71061	14.10171	12.97904
POLONYA	28.46271	25.17589	26.57921
PORTEKİZ	20.98168	17.23475	18.93389
ROMANYA	20.71014	20.10250	20.36254
SLOVAKYA	26.67500	27.88529	27.31457
SLOVENYA	17.14046	15.88536	16.41657
YUNANİSTAN	41.52557	27.06421	33.31893

Kaynak: databank.worldbank.org/

Avrupa Birliği üyesi ülkelerin demografik fırsat pencerelerinden yararlanma düzeylerine ilişkin olarak incelenecek olan son tablo ise 7 numaralı tablodur. 1992-2019 yılları arasında ortalama olarak kadın, erkek ve toplam genç işsizlik oranlarını verilmektedir. Bu oranlara bakıldığında kadın genç işsizlik oranı en yüksek olan ülke %41.52 ile Yunanistan olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan'ı %38.13 ile İspanya, % 34.89 ile Hırvatistan ve %34.42 ile İtalya izlemektedir. Genç işsizlik oranlarının en düşük olduğu ülke ise %8.08 ile Avusturya'dır. Avusturya ülkesini %8.13 ile Almanya %9.14 ile Hollanda ve %10 ile Danimarka izlemektedir.

Erkekler içerisindeki genç işsizlik oranlarına bakıldığında benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Erkek genç işsizlik oranının en düşük olduğu ülke %8.48 ile Avusturya'dır. Avusturya ülkesini %9.50 ile Hollanda, % 10.08 ile Almanya, % 10.47 ile Danimarka izlemektedir. Erkek vatandaşlar arasındaki genç işsizlik oranının en yüksek olduğu ülkelere bakıldığında ise bu oran %32.91 ile İspanya'da gözlemlenmektedir. İspanya ülkesini %33.02 ile Hırvatistan, %28.03 ile İtalya ve %27.06 ile Yunanistan izlemektedir.

Genel olarak toplam genç işsizlik oranına bakıldığında ise genç işsizlik oranının en düşük olduğu ülke %8.30 ile Avusturya'dır. Avusturya ülkesini % 9.18 ile Almanya, % 9.33 ile Hollanda, % 10.20 ile Danimarka takip etmektedir.

Söz konusu oranının en yüksek olduğu ülkelere bakıldığında ise bu ülkelerin başında %35.19 ile İspanya gelmektedir. İspanya ülkesini % 33.80 ile Hırvatistan, %33.31 ile Yunanistan ve %30.71 ile İtalya takip etmektedir.

Demografik fırsat penceresinden yararlanmanın belki de en önemli göstergesi genç işsizlik oranlarının düşük olmasıdır. Demografik fırsat penceresi genç nüfusa sahip olan ülkelerde göreceli olarak daha uzun süreli ve daha etkin olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla bir ülkede genç işsizlik oranı ne kadar fazla ise, o ülkenin demografik fırsat penceresinden o oranda az faydalandığı sonucuna ulaşılabilir. Bu oranının en yüksek olduğu ülkeler İspanya, Hırvatistan ve Yunanistan ülkeleri olarak değerlendirilmiştir. Gerek kadın genç işsizlik oranında, gerek erkek genç işsizlik oranında ciddi yüksek değerlere sahip olan ve bu değerlerin toplam genç işsizlik oranını da belirlediği düşünüldüğünde, söz konusu bu üç ülkenin demografik fırsat penceresinden yeterince yararlanamadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla genç işsizlik oranı yüksek olan bu ülkelerin istihdam politikalarının gençlere yönelik olacak şekilde yeniden dizayn edilmesi hem demografik fırsat penceresinden daha fazla istifade edilebileceğine, hem de işsizlik oranlarında daha verimli ve etkin bir şekilde azalış gerçekleşebileceğine işaret etmektedir

KAYNAKÇA

- Akman, E. Argun, Ç. Akçay, E.Y. (2011). “Avrupa Birliği’nin Değişen Nüfus Yapısında Gençler ve AB’nin Gençlik Politikaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 41-72
- Bayar, G.(2016), “Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı: Eğitimin Önemi”. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(34), 45-78
- Erol, M. T., (2012), “Avrupa Birliği’nde Nüfusun Yaşlanması ve Sağlık Harcamalarına Etkisi”, *Sosyal Güvençe Dergisi*, 1(1), 54-81
- Gündoğan, N. (1999), “Genç İşsizliği ve Avrupa Birliğine Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54(1), 63-79
- Köksel, B. (2016), “Demografik Fırsat Penceresinden Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2013-2023
- Özdemir, C. (2019), “Türkiye’de Demografik Fırsat Penceresi ve Eğitimin Yaygınlaşmasının Sosyoekonomik Etkileri”, *Nüfusbilim Dergisi*, 41, 7-25
- Özgür, E. (2012). “Genişleyen Avrupa Birliği’nin Göçmen İkilemi ve Yaşlanan İşgücü”, *Öneri Dergisi*, 10(38), 73-85
- Sertkaya Doğan, Ö. (2018), “Türkiye’de 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(18), 26-42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TURİZM

Hasibe YAZIT¹

Turizm, uluslararası sahada temel hizmet ticareti kalemlerinden biridir. Turizm sektörünün dinamizmini koruyan ve büyümesini sürdüren bir sektör olduğu söylenebilir. Sık sık telaffuz edildiği gibi küreselleşme ve sorunları; turizm sektörünü de etkisi altına almaktadır. Zira temel turizm kollarından doğa ve kültür turizmi yenilebilir alanda yer almamakta; hal böyle olunca korunması ve devamlılığı yetkili mercilerin odak noktası olmaktadır. Avrupa Birliği'nin de turizm üzerine yürüttüğü gündemdeki politikası da “sürdürülebilirlik” tir. Nitekim geliştirdiği politikaları da eko ve sürdürülebilir etiketi temelinde ilerlemektedir. Bu çalışmada Avrupa Birliği bağlamında turizm sektörünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla yerli ve yabancı literatür taranarak turistlerin seyahat kararlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen hususlar ile turizm talebini yönlendiren ve kısıtlayıcı politikalarında yer aldığı AB kuruluş süreci ve politikalarından bahsedilerek nihayetinde AB bağlamında turizm sektörünün nihai durumunun tartışılması amaçlanmaktadır.

1. TURİSTLERİN SEYAHAT KARARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.1. Ekonomik Faktörler

Turistlerin seyahat kararında etkili birçok ekonomik faktör vardır. Bunlara örnek olarak, gelen yabancı turistlerin gelir düzeyleri, seyahat edilecek ülkenin turizm işletmeleri, tesis ve yatak kapasiteleri, ulaşım fırsatları ve buna benzer

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Yüksekokulu, hyazit@sinop.edu.tr

giderlerin fiyatları, verilebilir. (Gürbüz, 1988). Varış noktası ve ulaşım modu seçimi, turistlerin karar verme sürecindeki karmaşık bileşenlerdir (Dellaert, Ettema ve Lindh, 1998). Ülkenin turist kabul etme imkanları, ihtiyaçları karşılama durumu, hizmet kalitesi, fiyat seviyesi ve turistlerin aradığı özellikleri taşıması talep durumunu da etkilemektedir (Akyurt, 2008).

Turistlerin mod seçimi, hedefteki hareket kalıpları ve iki seçenek arasındaki ilişki hakkında bilgi, destinasyon yönetimi ve cazibe pazarlaması için önemlidir. Bu faktörler; yerel ekonomi içinde turizm gelirinin üretilmesine ve yeniden dağıtılmasına, trafik akışlarının yönetilmesine ve turizmin olumsuz çevresel etkilerinin azaltılmasına katkıda bulunan bölge içindeki turistlerin dağılımını teşvik etmeye yardımcı olabilir (Hall, 2005). Dünyadaki ekonomik gelişmeler, konjonktürel dalgalanmalar, canlanma veya daralma dönemleri turizm talebini, seyahate çıkış sayısını ve harcamaları doğrudan etkileyebilir (Akyurt, 2008).

1.2. Sosyal Faktörler

Turistik tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen sosyal faktörleri literatürden derleyen İlban vd. (2011)'e göre bunlar; rol, statü, aile, aile yaşam seyri, sosyal sınıf, referans gruplarıdır. Turizm talebine etki eden önemli faktörlerden biri de, yaşamış olduğu toplumun özellikleri ile hayat görüşü ve kişinin yaşam biçimi gibi faktörlerdir. Nüfus yapısı, eğitim seviyesi ve boş zaman gibi faktörler sosyal faktörler içerisinde turizm talebine etki etmektedir (Akyurt, 2008). Birçok özel, kamu ve toplum arazisi sahibi, çiftçilik, ormancılık veya balıkçılık için karlı bir yardımcı veya ikame olarak doğa turizmine yönelmektedir. Günümüzde, büyük ölçüde ormanlık olan birçok Avrupa ülkesinde doğa turizmi, kırsal alanlardaki geçim araçlarını çeşitlendirmek için giderek daha fazla önemli bir fırsat olarak görülmektedir (Tyrv'ainen vd., 2002). Bunun birçok bölgede bir yönetim hedefi olarak öneminin azalmasıyla, doğa turizmi genellikle kırsal kalkınma için bir araç olarak görülmektedir (Maliyet Eylemi E33, 2004a).

1.3. Psikolojik Faktörler

Tüketicilerin seyahat davranışlarını etkileyen psikolojik faktörler; güdüleme, algılama, tutum, inanç, öğrenme benzeri etkenlerdir (İlban vd., 2011). Başka bir sınıflandırmaya göre turistlerin seyahat kararlarını etkileyen psikolojik faktörleri; moda, dini inançlar, insanların doğaya olan özlemi, reklam ve tanıtım faaliyetleri, gösteriştir (Öztaş, 2002). Öte yandan yaş faktörüne göre de psikolojik faktörler ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Özellikle gençlik turizmi kavramını tanımlarken, gençliğin özelliklerinin psikolojik ve sosyolojik bileşenleri, toplumdaki statüleri ve mali olanakları kesinlikle unutulmamalıdır. Literatürde gençlik turizmini "kendi başlarına veya aynı yaş grubundan temsilcilerden oluşan bir grupta seyahat eden gençlerin tüm turizmi" olarak tanımlanmıştır (Thenus, 1987).

1.4. Toplumsal ve Politik Faktörler

Seyahat etmek isteyen kişilerin kendi ülkelerinin politikaları seyahat etmeye engel olmamalı ve gidilecek ülke ile kendi ülkesi arasında politik sorunlar olmamalıdır. Döviz kısıntıları, bürokratik engeller ve gümrük uygulamaları turizm talebini olumsuz etkiler. Seyahat edilen ülkede döviz kısıtlamaları, kalış süresinde sınırlamalar, vergiler ve vize uygulamaları gibi bürokratik engeller turistik talebi olumsuz olarak etkileyebilir (Akyüz, 2008).

1.5. Turizm Talebini Etkileyen Diğer Faktörler

Destinasyon imajı, turizmde pazarlama politikası kararlarından etkilenebilecek değişkenlerden biridir ve turizm yöneticilerinin, destinasyon imajının turistlerin kendi belirli destinasyon türlerinde geçirdikleri zamana katkıda bulunup bulunmadığını tespit etmeleri gerekir. Bununla birlikte, turizm literatüründe, destinasyon görüntüsü ile turist patronaj davranışı arasındaki doğrudan ilişki genellikle ifade edilmeyen bir önerme olmuştur. Bu bağlamda Hunt (1975) şu yorumda bulunmuştur: “Nihayetinde, görüntü muhtemelen bir bölgenin başarısına ağırlık veren önemli bir değişken iken, erişim, müdahale fırsatları, nüfus yoğunlaşmaları gibi diğer fizibilite faktörlerine kıyasla görece büyüklüğü, fiziksel tesisler vb. koşullar bilinmemektedir (Dadgostar ve Isotalo, 1992).

2. TURİZM TALEBİNİ SINIRLAYAN FAKTÖRLER

2.1. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği, temelleri 18 Nisan 1951 tarihinde Batı Avrupalı altı devlet (Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Almanya, Fransa ve İtalya) tarafından yapılan Paris Anlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKTÇ) ile atılmıştır. AKTÇ ile topluluk hedefleri belirlenmeye başlamıştır. Buna göre; Avrupa’da yaşam düzeyinin yükseltilmesi, istihdamın artırılması ve iktisadi kalkınma ile toplumsal refahın yükseltilmesi topluluğun temel hedefleri olarak gösterilmiştir (Telli, 2019).

Katılım müzakereleri AB bütünleşmesinin yayıldığı tüm politika alanlarına gelecekte AB üyesi olacak olan aday ülkenin uyumunun nasıl olacağını belirlediği, AB tarafının kuralları belirleyen ve aday ülkenin de kabul eden taraf olarak katıldığı eşitliğe dayalı olmayan bir süreçtir (Sandalcılar ve Erdoğan, 2017).

AET, bu zamana kadar yapılan tüm icraatların üye devletler arasında oluşturulacak ortak bir pazar ile üyelerin iktisadi politikalarını ve dolayısıyla kurumsal mevzuatlarında da zamanla yakınlaşmanın en temel gerekçesi olmuştur. Böylece Topluluğa üye ülkeler arasında, gümrük vergileri ile eş etkili tüm diğer önlemler ile malların ve hizmetlerin ticaretinde miktar kısıtlamalarını kaldırılması, üye devletler arasında sermayenin, işgücünün ve malların serbestçe dolabilmesi, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri, ortak pazarın kurulması ve rekabet

ortamının bozulmayacak şekilde sağlanması, üye devletlerin ekonomi eşgüdümünün sağlanması, ortak bir ulaşım ve tarım politikasının oluşturulması, Avrupa Sosyal Fonu'nun kurulması ile işçilerin istihdam olanaklarının düzenlenerek, çalışma şartlarının iyileştirilme-sine katkıda bulunmak ve Avrupa Yatırım Bankası'nın kurulması ile ekonomik gelişmenin kolaylaştırılmasının sağlanması amaçlanmıştır (Telli, 2019).

Avrupa Birliği (AB), üye devletlerinin ekonomik ve siyasi hükümetler arası organizasyonu aracılığıyla çalışır. Uluslar üstü bağımsız kurumlar sistemini içerir (Schmidt, 2013; Bulmer, 1993). Politika oluşturma söz konusu olduğunda, AB kurumları veya Üye Devletler, uluslar üstü, ulusal ve / veya alt ulusal (bölgesel) seviyelerde birbirine bağlı paydaş ağları aracılığıyla karar verme süreçlerini başlatabilir (Boukas ve Ziakas, 2016; Garcia, 2014; Anastasiadou, 2008; Bache and Flinders, 2004).

2.2. Avrupa Birliği Genişleme Süreci

İlk olarak altı ülkenin bir araya gelmesi ile oluşturulan AB bütünleşmesi zaman içinde bir cazibe merkezi haline gelerek üyesi olmayan ülkeleri de kendisine çekmiştir. Bunun sonucunda AB üyesi devletlerin sayısı altıdan yirmi sekize yükselmiştir. Belirli koşulları karşılayan Avrupa devletlerinin AB üyesi haline gelmesi sonucunu üreten ve AB üyelerinin sayılarında artış meydana getiren Birlik politikasına genişleme adı verilmektedir. Genişleme politikası, etkinliği sıklıkla tartışılan AB dış politikasının en etkili araçlarından biridir. Genişleme politikası sayesinde AB üyesi olmayan ülkeleri dönüştürmekte ve belirli şekillerde davranmaya zorlayabilmektedir (Sandalcılar ve Erdoğan, 2017).

Topluluk, Avrupa'nın kömür- çelik sanayindeki yatırımları kolaylaştırmayı, işgücü maliyetlerinin düşürülerek üretimde kalitenin artırılmasının önünü açmayı ve üçüncü ülkelerle yapılacak ticarete ortak politikalar geliştirmeyi ilke edinecek; üye ülkeleri arasında işbirliğine dayalı kalkınmanın zeminini oluşturmayı ve nihayetinde oluşturulacak iktisadi bütünleşmeye devlet kurumlarını hazırlamaktaydı. Bu amaç AKTÇ' yi bir adım öteye götüreceği olan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)'nin 25.03.1957'de Avrupa'nın Altısı olarak kabul edilen devletler tarafından oluşturularak, 1958 yılının başında faaliyetlerine başlamasına neden olmuştur (Telli, 2019).

AET'nin kurulmasından sonra bütün Avrupa'yı kapsayacak bir Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulmasını buna AET'nin tek birim olarak, diğer ülkelerin de kendi başlarına katılmalarını önermiştir. Ancak bu teklif Fransa tarafından reddedilmiştir. İki ülke arasındaki bu karşıt fikirlere rağmen Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association, EFTA) 1960 yılında Stockholm'de imzalanan bir sözleşme ile kurulmuştur. EFTA'ya AET dışındaki bazı Avrupa ülkeleri (İngil-

tere, Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç ve İsviçre) dâhil olmuştur. AET'ye alternatif bir ticari birleşme olarak dizayn edilen EFTA'ya üye ülkeler, aralarındaki sanayi ürünleri ticaretinde, gümrük vergilerini ve diğer kısıtlamaları kaldırmışlardır. Ancak diğer ülkelere karşı ulusal mevzuatlarını ve gümrük tarifelerini uygulamayı sürdürmüşlerdir. EFTA'nın tarımsal ürünleri serbest ticaret alanı dışında bırakması, AET ile arasındaki bir başka önemli farktır. EFTA'ya üye bazı ülkelerin AET'ye katılımıyla dört üyeli olarak hayatına devam etmiştir. Bu ülkeler: Norveç, İzlanda, İsviçre, Liechtenstein'dir (Gürlük ve Turan, 2013).

EUROTOM olarak anılan AET, Dünyanın en büyük tehditlerinden birisi olan nükleer sanayinin, tamamen barışa endeksli kullanılmasını amaçlamıştır. Aslında amaç Avrupa'nın tekrar kaos ortamına sürüklenmesine asla izin verilmeyeceğinin somut adımlarla desteklenmesiydi (Telli, 2019).

AB'nin kurucu ülkeleri AET'yi oluşturan ilk altı ülke olan Fransa, Almanya ve İtalya ile Benelux ülkeleri olarak bilinen Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'dır. Bu ilk altı ülkeye katılmak isteyen ilk ülke EFTA'nın kurulmasına öncülük eden İngiltere olmuştur (Gürlük ve Turan, 2013).

1980'lerdeki ekonomik gerilemenin bir sonucu olarak, Avrupa kurumlarının güvenilirliği tartışma konusu oldu (Moy, 1985). Buna yanıt olarak, AK, Avrupa kurumlarını yeniden kurumsallaştırmak için üç Tek Pazar (SM) yaklaşımı geliştirdi. İlk olarak komisyon, kurumların reformunu ve SM'nin uygulanmasını tartışmak için siyasi bir alan oluşturdu. İkincisi, Üye Devletleri 1992'den önce tam uygulamayı başarması için SM'yi kabul etmeye zorladılar. Üçüncüsü, SM çevresinde ortak bir çerçeve oluşturarak kurumsal bir girişimci olarak hareket ettiler (Fligstein, 2001).

2.3. Avrupa Birliği ve Turizm

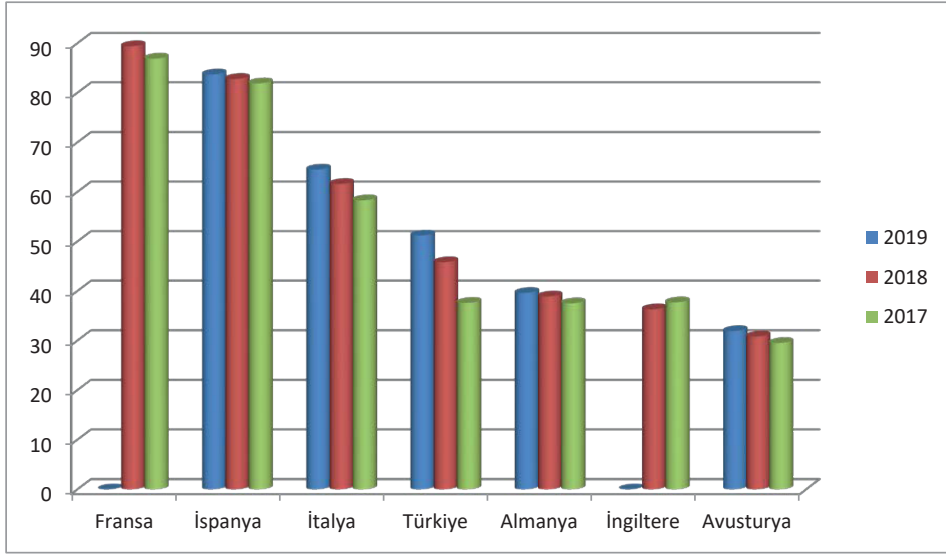
Yıllar içinde, AB'nin politikaları, endüstriyel rekabet gücünün, sürdürülebilir yenilikçiliğin ve girişimciliğin büyümesini desteklerken Avrupa tek pazarını geliştirmeyi amaçladı. Bu, kaçınılmaz olarak turizm alanında yeni politikaların geliştirilmesine yol açtı (Estol vd., 2008).

Lizbon Anlaşması, 2009 yılında yürürlüğe girerken, Avrupa Birliği'nin turizm politikasının çerçevesini çizmiştir. Buna göre Avrupa Birliği, turizm girişimlerinin rekabet gücünü artırmaya yönelik tedbirler almak ve başarılı uygulamaları Avrupa çapında yaygınlaştırmak için üye ülkeler arasında koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmiştir. Üye devlet girişimlerinin rekabet avantajı şüphesiz sürdürülebilirlik kavramıyla yakından ilgilidir. Turizmde sürdürülebilirliğin sağlanması tüm paydaşların ortak sorumluluğudur.

Avrupa Birliği, nüfusu 512,4 milyon olan 28 üye devleti içeren ekonomik ve politik bir birliktir (Avrupa Birliği, 2018 - Eurostat -Demografik Göstergeler).

AB ekonomisi, üretilen mal ve hizmetlerin değeri (GSYİH) 15,3 milyar euro ve kişi başına 29.200 euro'luk GSYİH ile dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir (Avrupa Birliği, 2018 - Avrupa Birliği Turizm Trendleri).

Avrupa Birliği, Avrupa kıtasındaki en önemli turizm destinasyonlarını bir araya getirir ve en önemli seyahat ve turizm pazarıdır. 2018 yılında bildirilen 671 milyon turist, dünya çapındaki toplam turist sayısının yarısından biraz fazlasını temsil ettiği için, Avrupa kıtası, dünyanın en çok ziyaret edilen bölgesi konumunu pekiştirmektedir. Dünya Turizm Örgütü'nün yayınladığı rapora göre toplam yabancı turist sayısı 2016'ya göre% 7 artışla 2017'de 1.322 milyar rekora ulaştı (Bulin vd., 2019).

Grafik 1. 2017-2019 Ülkeye Gelen Turist Sıralaması-Avrupa

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, 2020

Yukarıdaki Grafik-1'de 2017-2019 aralığında Türkiye'nin durumuna bakıldığında (37.6 milyon- 45.8 milyon) yükselişin sürdüğü görülmektedir. Yine 2019 sıralamasına göre Türkiye ağırladığı 51.2 milyon turist sayısı ile Avrupa'da 4.sırada yer almıştır.

Avrupa Birliği'nin turizm sektörüne yönelik dolaylı politikaları doğrudan olanlardan daha fazladır. Bu durum turizm sektörünün homojen olmayan yapısı ve çeşitliliği ile ilişkilendirilebilir. Öte yandan Avrupa Birliği'nin turizm üzerinde dolaylı yönlerden etkisi olan kararları aşağıdaki başlıklarda ele alınabilir:

- Tek pazar gayesinin reele dönüştürülmesi
- Tek kur sistemi bağlamında iktisadi ve parasal birlik
- Ulaşım politikaları
- Mimari ve kültürel miraslar

- Tarım politikaları
- Ekolojik sürdürülebilirlik ve turizm
- Tüketici haklarının korunmasında turist hakları hususu
- Kalkınma politikaları ve dış ilişkiler
- Serbest dolaşım politikası
- Rekabet politikası

Avrupa'yı bütünleştirmeyi amaçlayan AB Antlaşması (Maastricht Antlaşması olarak da bilinir) turizmi, özellikle Üye Devletlerin Avrupa kurumları arasında yan bir şekilde yürürlüğe konması gereken bir "ortak önlem" olarak tanıtmıştı (madde 3). politikalar Birliğin hedeflerine ulaşmak için yetersizdi (TEU, 1992). Başlangıçta, Üye Devletler kendi iç çıkarlarına göre etkileşimde bulundular (Marks ve diğeleri, 1996) çünkü turizm politikaları ve yeterliliklerinin dağılımı, hükümet müdahalesinin derecesine bağlı olarak değişiyordu. Üye Devletler turizmin planlanması, geliştirilmesi ve kontrol edilmesine kısmi müdahaleyi desteklediler; turizm üreten ülkeler ise piyasa temelli kuralları tercih etmektedir (Lickorish, 1991).

İsteksiz bir özel sektör, AB politikalarını ulusal makamlardan daha etkili bir şekilde etkilemiştir (Boukas ve Ziakas, 2016; Garcia, 2014; Anastasiadou, 2008). Lobicilik organizasyonları, politikaları etkilemek veya AB finansmanını takip etmek için önemli kaynaklar ayırdı (Anastasiadou, 2011). Tüketici ve çevresel çıkar grupları, "Avrupa Turizminin Geleceğini" şekillendirmede güçlüydü (Anastasiadou, 2007). Avrupa'daki turizmin kurumsallaşmasını etkileyen Avrupa Komisyonu'nun ilk doğrudan eylemlerinden biri, öncelikle bir "Topluluk Turizmi politikası" için ilk yönergeler hakkındaki resmi iletişimler yoluyla tetiklendi. Dahası, Avrupa Parlamentosu (EP) ve Avrupa Ekonomik ve Sosyal Politikası (EESC) gibi Avrupa kurumları, Tebliğ ile uyumlu fikirleri formüle ederek tepki gösterdiler ve böylece mimetik izomorfizmi ilerletti (EP, 1984; ESC, 1983).

AB turizm sektöründeki toplam şirket sayısı 2.288.929, ciro 26.129.842 ve bu sektördeki çalışan sayısı 12.271.112 kişi yani bu faaliyet alanında ortalama 5 kişi çalışmaktadır. AB üye devletlerinin ekonomisine olan güveninin artması, ekonomik koşulların iyileşmesi, avronun görece istikrarı, tur operatörlerinin tekliflerinin olumlu gelişimi, bu sektörün dinamiklerini olumlu etkileyen faktörlerdir (Brinza ve Butnaru, 2019).

Avrupa Birliği sürdürülebilir ve sorumlu turizm stratejisi çerçevesinde bir dizi uygulama başlatmıştır. Sürdürülebilir Destinasyon Yönetimi İçin Avrupa Turizm Göstergeler Sistemi, Eko-yönetim ve Denetim Mekanizması, Eko-etiket Avrupa çapında kullanılan araçlardan bazılarıdır. Bu çalışmanın amacı; Avrupa Birliği'ndeki sürdürülebilir ve sorumlu turizm uygulamalarından hareketle Türkiye için politika önerileri geliştirmektir (Aykın,2018).

3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Avrupa Birliği'nde rekabet edebilirliği güçlendirmek için, AB tarafından bariz düzenlemeler getirilerek bariz bir turizm politikası izlenmesi gerektiğidir; politika ve AB, küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerine dijital dönüşümde daha yüksek düzeyde sübvansiyon ve destek sağlamalıdır. İlk küresel ve dijital nesil olan Z kuşağı, her türlü organize, geleneksel paket tatilleri reddetmektedir. Z kuşağı son çare olarak geleneksel bir tatil paketini kullanacaktır. Geleneksel turizm sektörü onlara açılmadığı ve kendi dillerinde nasıl iletişim kuracağını öğrenmediği sürece, seyahat acentesi sektörü on yıl içinde sadece orta yaşlı ve yaşlı yolculara güvenebilir. (Tütüncov-Hrisztov, 2020).

Avrupa Birliğinde yeni üyelerin turizm sektörü başarısını değerlendiren bir çalışmaya göre, AB'de turizm sektörünün gelişimi, Yeni Üye Devletler grubu içinde eşit değildir, 2018 yılında turizm sektörü açısından en iyi performans gösteren ülkeler Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Estonya olmuştur. Hırvatistan'ın GSYİH'sinin neredeyse% 25'i turizme atfedilirken; bu ülkenin hizmetler sektörüne, özellikle de seyahat ve turizme büyük ölçüde bağımlı olduğu söylenebilir. Öte yandan, turizmin GSYİH üzerindeki doğrudan etkisinin yalnızca% 1,3 ile son derece düşük payı olan Romanya gelmektedir. Ayrıca, ülkelerin toplam ihracatı içinde ihracatın payı en yüksek Hırvatistan'da (% 38), onu Bulgaristan (% 12) ve Estonya (% 10,3) takip ederken, en düşük hacim sırasıyla Slovakya ve Romanya -% 2,9 ve% 2,8 'dir. (Bulin vd., 2019).

Proença ve Soukiazis (2008), çalışmalarında 4 Güney Avrupa ülkesinde turizm sektörünün ekonomik kalkınmaya etkisini incelemişlerdir. Her biri bir turizm merkezi olarak uzun bir geleneğe sahip dört Güney Avrupa ülkesinin (Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya) 1990'dan 2004'e kadar zaman serilerini ve kesitsel verileri incelenmiş nihayetinde turizmin bu ülkelerde yaşam standardının iyileştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu kanısına varılmıştır.

Le Klahn vd. (2015), çalışmalarında turistlerin ulaşım modu seçimlerini ele almışlardır. Turist hareket modelleri ve ulaşım modu seçimi turizm araştırmalarında önemli konular olduğunu öte yandan kentsel bir destinasyondaki turistlerin ziyaret ettikleri alanlar ve kullanılan ulaşım yöntemleri hakkında nasıl karar verdikleri hakkında çok az şey bilindiği üzerinde durmuşlardır. Turistlerin Münih bölgesinde ziyaret ettikleri ulaşım yöntemi ve bölgeleri seçimini incelemişler; turistlerin ulaşım modu seçimi ile ziyaret edilen alanların yakından ilişkili olduğunu ve bu nedenle birlikte incelenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yine çalışmanın diğer bulguları şöyledir; kentsel bir destinasyondaki toplu taşımanın, aynı zamanda fiyat bilincine sahip, iyi eğitilmiş, ilk kez gelen ziyaretçiler tarafından kullanılması daha olasıdır. Seyahat arkadaşı ve motivasyonları da mod seçimini etkiler. Şehrin dışına seyahat etme kararı, ziyaretçilerin ikamet ettikleri ülke, kalış süreleri, önceki se-

yahatlerin sayısı, seyahat kolaylığı algısı ve yerel cazibe merkezlerinden etkilenir.

Yoo ve Chon (2008)'a göre turizm planlaması, bir tüketiciden önemli miktarda zaman ve finansal kaynak gerektirebileceğinden, karar verme sürecinde yüksek katılım gerektiren bir ürün veya hizmet olarak kabul edilir. Turizmin somut olmayan ve deneyimsel doğası nedeniyle, turistler bir tatil kararı verirken ve karmaşık karar verme sürecinden geçerken büyük ölçüde dahil olurlar. Bu bağlamda çalışmacılar turizm tüketicilerinin karar verme sürecini etkileyen faktörleri konvansiyonel pazarlama stratejileri olarak 5 boyutta sınıflandırmışlardır. Bunlar; (a) hedef uyaranlar, (b) profesyonel ve sosyal ağ fırsatları, (c) eğitim fırsatları, (d) güvenlik ve sağlık durumu ve (e) seyahat edilebilirlik'tir.

Roman vd. (2020), çalışmalarında Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki turizmin mekansal çeşitliliği araştırmışlar; süreci üç hedefte toplamışlardır. Bunların her biri benzer olan ülkeleri şu yollarla belirlemektir: (1) konaklama üssü, (2) turizm trafiği; ve (3) turizmle ilgili harcamalar ve gelirler. Tüm AB üye devletlerini gruplamak için Ward'ın kümeleme analizi kullanılırken; 2017 Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve Eurostat verilerinden faydalanılmış. Yapılan araştırma, diğerlerinin yanı sıra, bu ülkelerde turizmin gelişmesinde konaklama üssünün kilit rolü olduğunu vurgulamaktadır.

Horak ve Weber (2000)'e göre, gençlik turizmi, turizm içinde belirli bir pazar bölümünü temsil eder. Avrupa'da köklü bir geleneğe sahiptir ve önemi artmaktadır. Çalışmalarında gençlik turizmi kavramını ayrıntılandırmaya, özelliklerini açıklamaya ve daha sonra bu dinamik turizm pazarının hareketliliğini ve harcamalarını daha ayrıntılı olarak analiz etmeye odaklanmışlardır. Avrupa ülkelerindeki gençlik yurdu konaklama kapasitesi ve seyahat akışlarının analiz edilebildiğini ve genç gezginlere yönelik turizm ürünlerinin temel özellikleri belirlenebileceği önerilmiştir.

Tikkanen (2007), çalışmasında Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini kullanarak Finlandiya'daki gıda turizmi sektörlerini keşfetmeye odaklanmıştır. Gıda turizmi üzerine yaptığı araştırmalarda, yiyeceklerin bir cazibe, kültürel bir fenomen ve bir deneyim olarak rolü üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir. Nihayetinde, ihtiyaçların ve motivasyonların Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisiyle bağlantılı olduğu beş gıda turizmi sektörünü saptamıştır.

SONUÇ

Turizm faaliyetleri, hem müşteriler hem de müşterilerin seyahat ihtiyaçlarını karşılayan girişimciler için ilgi alanları olan misafirperverlik ve seyahat alanında geliştirilmektedir. Avrupa turizminin etkinliği, çeşitlendirilmiş turizm hizmetlerinden, ulaşım araçlarının modernizasyonundan, rekabetçi fiyatlardan ve sunulan hizmetlerin kalitesinden kaynaklanmaktadır.

Turizm sektörü gerek Türkiye'de gerekse dünya da tam gelişme göstermektedir. Turistlerin yeni ilgi alanları, destinasyonlar ve teknolojileri ve uluslararası

politikaları, pazar dönüşümü için çok sayıda opsiyon oluşturmaya yönlendirmektedir. Uzmanlar tarafından hazırlanan rekabetçi turist paketleri kalıcı değişiklikler yolunda ilerlemektedir.

Bu çalışmada Avrupa Birliği bağlamında turizm sektörü kesiti ele alınmıştır. AB turizm politikalarında; temel girdileri olan kültürel ve tabii kaynaklarını koruma çabasında bulunurlarken sürdürülebilirliği sağlamayı hedeflemektedir.

İklim değişikliği belki de doğa turizmine yönelik en büyük tehdittir. Ancak rekreasyon ve doğa turizmi planlamacılarının kontrolü dışında kalan bir konudur. İlgili kişilerin, iklim değişikliğinin çevre ve çeşitli habitat ve bölgelerdeki işletmeler üzerindeki etkileri üzerine araştırma yapmaları gerekecek. Değişen koşullara nasıl adapte olacağını anlamak da önemlidir. İdeal olarak, rekreasyon ve doğa turizmi operatörleri, etkinin başlangıçta azaltılması için etki azaltma planları da uygulanmalıdır (Bell vd., 2007).

Doğal çevrelere dayalı turizm, hem yerel hem de küresel ölçekte önemli ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçları olan, giderek artan uluslararası bir endüstridir (Buckley, 2003). Doğa turizmi sonucu ortaya çıkan çatışmaların çoğu, gelişmekte olan ve daha fazla gelişmiş ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Doğaya veya eko-turistlere en çekici gelen bölgelerde yaşayan gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar, geçim ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle ürünlere, hizmetlere veya doğal alanlardan gelen arazilere güvenirlir (Salafsky ve Wollenberg, 2000).

Demografik değişiklikler, tüketici davranışı ve Avrupa vatandaşlarının gittikçe artan mobil ve bağlantılı yaşam tarzları, açık hava rekreasyon tercihleri ve seyahat ufkunu genişletme eğilimleri üretmiştir. Bu eğilimler hakkında bilgi sahibi olmak, planlamacıların ve girişimcilerin rekreasyonlarını veya turizm tekliflerini bu talepleri karşılamak için değiştirmelerini sağlar (Bell vd., 2007).

Turizm sektörünün küresel tetikleyicilerden sayılabilecek dijitalleşme ve bilgi entegrasyonu ile ekolojik sürdürülebilirliğe karşı duyarlılığı yüksektir. Böylece çalışmada Avrupa Birliği turizm sektörü revizyonu ile izolasyona eğilimin gereklilik olmaya başladığı son dönemde bu konunun ele alınması ülkelerin refahı üzerinde doğrudan etkisi olan turizm sektörünün mevcut durumunun incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyurt, H. (2008). Turizm Bölgesine Yönelik Talebi Etkileyen Faktörlerden İmaj Ve Çeşme Örneği. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anastasiadou, C. (2008), "Tourism interest groups in the EU policy arena: characteristics, relationships and challenges", *Current Issues in Tourism*, Vol. 11 No. 1, pp. 24-62.
- Aykın, S. (2018). Avrupa Birliği'nde Sürdürülebilir ve Sorumlu Turizm Uygulamaları ve Türkiye. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, No:2, ss.153-170

- Bache, I. and Flinders, M. (2004), "Multi-level governance and the study of the British state", *Public Policy and Administration*, Vol. 19 No. 1, pp. 31-51.
- Bell S., Tyrväinen L., Sievänen T., Pröbstl U., Simpson M. (2007). *Outdoor Recreation and Nature Tourism: A European Perspective*. *Living Rev. Landscape Res.*,1, (2007), 2
- Boukas, N. and Ziakas, V. (2016), "Tourism policy and residents' well-being in Cyprus: opportunities and challenges for developing an inside-out destination management approach", *Journal of Destination Marketing & Management*, Vol. 5 No. 1, pp. 44-54.
- Bulin D., Ana M., Brad L., Anderi A., (2019). *Travel and Tourism in the New Member States of the European Union*. *Global Economic Observer*, pp.16-27
- Bulmer, S.J. (1993), "The governance of the European Union: a new institutionalist approach", *Journal of Public Policy*, Vol. 13 No. 4, pp. 351-380.
- Dadgostar, B., & Isotalo, R. M. (1992). Factors Affecting Time Spent by Near-Home Tourists in City Destinations. *Journal of Travel Research*, 31(2), 34–39.
- Estol J., Camilleri M., Font X. (2018). European Union tourism policy: an institutional theory critical discourse analysis. *Tourism Review*, Vol. 73 No. 3 2018, pp. 421-431. DOI 10.1108/TR-11-2017-0167.
- European Travel Commission, (2019). *European Tourism in 2019- Trends & Prospects (Q1/2019)* (retrieved from <https://etc-corporate.org/reports/european-tourism-trends-prospects-q1-2019/>).
- Fligstein, N. (2001), "Institutional entrepreneurs and cultural frames - the case of the European Union's SM program", *European Societies*, Vol. 3 No. 3, pp. 261-287.
- Garcia, F.A. (2014), "A comparative study of the evolution of tourism policy in Spain and Portugal", *Tourism Management Perspectives*, Vol. 11, pp. 34-50.
- Gürlük, S., Turan, Ö., (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye: (Türkiye tarımı ve ortak tarım politikası)*. Bursa.
- Horak, S., & Weber, S. (2000). Youth Tourism in Europe: Problems and Prospects. *Tourism Recreation Research*, 25(3), 37–44.
- Hunt, J. D. (1975). "Image as a Factor in Tourism Development." *Journal of Travel Research*, 13 (Winter): 1-9.
- İlban, M , Akkılıç, M , Yılmaz, Ö . (2012). Termal Turizmde Tüketici Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Gönen Örneği - Determination Of The Factors Affecting Consumer Purchase Behavior In Thermal Tourism . *Öneri Dergisi* , 9 (36) , 39-51 .
- Le-Klähn, D.-T., Roosen, J., Gerike, R., & Hall, C. M. (2015). Factors affecting tourists' public transport use and areas visited at destinations. *Tourism Geographies*, 17(5), 738–757.
- Lickorish, L.J. (1991), "Developing a single European tourism policy", *Tourism Management*, Vol. 12 No. 3, pp. 178-184, doi: 10.1016/0261-5177(91)90001-a
- Moy, J. (1985), "Recent trends in unemployment and the labor force: 10 countries", *Monthly Labor Review*, Vol. 108 No. 8, pp. 9-22 (assessed 13 April 2011).
- Öztaş, K. (2002). *Turizm Ekonomisi: Genel Turizm Bilgileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Proença, S., & Soukiazis, E. (2008). *Tourism as an Economic Growth Factor: A Case Study for Southern European Countries*. *Tourism Economics*, 14(4), 791–806.

- Roman, M., Roman, M., & Niedziółka, A. (2020). *Spatial Diversity of Tourism in the Countries of the European Union. Sustainability, 12(7), 2713*. doi:10.3390/su12072713
- Sandalcılar AR, Erdoğan S, (2017). Ekonomik Entegrasyonlar Avrupa Birliği ve Türkiye, Hiperlink (Firm), Bursa.
- Schmidt, V.A. (2013), "Democracy and legitimacy in the European Union revisited: input, output and 'throughput'", *Political Studies*, Vol. 61 No. 1, pp. 2-22.
- Telli R. (2019). Türkiye ekonomisi ve Avrupa Birliği. Bursa.
- Theuns, Leo H. (1987). How objectionable is modern youth tourism. *Problems of Tourism* 10 (4)
- Tikkanen, I. (2007). Maslow's hierarchy and food tourism in Finland: five cases. *British Food Journal*, 109(9), 721–734.
- Tütüncü-Hrisztov, J. (2020). The Role of Intermediaries in the Tourism of the European Union. Doctoral Dissertation Summary. *European Journal of Tourism Research* 26, 2612.
- Yoo, J. J.-E., & Chon, K. (2008). *Factors Affecting Convention Participation Decision-Making: Developing a Measurement Scale. Journal of Travel Research, 47(1), 113–122*. doi:10.1177/0047287507312421

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AB İLİŞKİLERİNİN SEYRİ, AB VE ORTAKLIĞIN GELECEĞİNE DAİR MUHTEMEL SENARYOLAR

Önder Aytaç AFŞAR¹

Türkiye AB ile ilk münasebetlerine 1959'da ortak üyelik talebiyle başlamış, sonrasında 1963 Ankara Anlaşması ile bu ilişki hukuki bir yapıya da kavuşmuştur. Bu ilişkiler, sıradan bir diplomatik ilişki türü özelliğinin ötesinde olarak özellikle 2002 sonrasında Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarını etkileyecek, önemli ölçüde dönüştürecek bir niteliğe ulaşmıştır. Bu bakımdan AB ile ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti tarihinde özel olarak incelenmesi gereken bir alandır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri 1960'ların başına kadar uzanmaktadır. 1987'de tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye, AB'nin genişleme sürecinde kendine tam üye olarak bir yer bulması konusunda son zamanlara kadar kararlılık gösterdi. Özellikle reformların altın çağı denilen 2002 – 2007 yılları arasında AB demokrasi, insan hakları ve ekonomik kriterlerden oluşan Kopenhag Kriterleri konusunda AKP hükümetin ilk dönemlerinde ciddi bir reform süreci içine girdi. Ancak AB içinden yükselen “reformlar gerçekleşse bile Türkiye'nin üyeliğın tekrar düşünmeliyiz, büyük bir ülke hazmetme kapasitemizi zorlar, tekrar AB ülkeleri bu üyeliği halkoılamasına sunabilir veya AB genişleme yorgunluğu içine girdi” mealinde birtakım söylemler Türkiye'nin reform yapma kararlılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin tam üyelik beklentisini zayıflatan ve diğer aday ülkeler için söz konusu edilmeyen Türkiye'ye özel bu tür

1 Dr. Öğr. Üyesi, Nemetin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi

kriterler AB üyeliğini belirsizliğe sokmuştur. Sonuçta dönemin mevcut hükümeti “Kopenhag Kriterlerini Ankara Kriterleri yapar yolumuza devam ederiz” diyerek demokratikleşme doğrultusunda reformlara devam edeceğinin işaretini verse de Türkiye - AB ilişkileri bugün itibarıyla beklenen/arzu edilen düzeyde yürümektedir. Özellikle İngiltere’nin Brexit referandumu ile AB’den ayrılmaya karar vermesi Birliğin alacağı şekil ve Türkiye ile nasıl bir ortaklı modeli kurulacağı belirsizliğini korumaktadır.

Genel itibarıyla değerlendirilecek olursa Türkiye - AB ilişkileri üç döneme ayrılabilir. Bunlar; Soğuk Savaş yılları ve özellikle Türkiye’nin 1959’da Topluluğa ilk ortak üyelik başvurusundan 1987’deki tam üyelik başvurusuna kadar olan dönem, Soğuk Savaş sonrasında her iki tarafın da siyasal duruşlarını ve çıkarlarını yeniden tanımladığı ilişkilerin çok canlı olmadığı 1990’lar dönemi ve hem iki tarafta 2001-07 yılları canlanan iyimserlik dönemi ve hem de bu güne kadar olan ilişkileri tanımlayan sonraki durgunluk dönemi. Bu çalışmada öncelikle ilişkilerin doğasını anlamak için öncelikle Türkiye AB ilişkilerini tarihi seyri incelenecektir. Sonrasında mevcut veriler ışığında AB’nin Brexit sonrası alacağı şekil entegrasyon modelleri çerçevesinde tartışılacak ve daha sonra Türkiye ile ilişkilerin muhtemel seyri değerlendirilecektir. En genel ifadeyle AB zaman içinde uluslararası ekonomik örgütlenme modeli ile supranasyonel olarak da ifade edilen benzersiz bir siyasi yapıya doğru evrilmiştir. AB’nin ilk bütünleşmeyi sağladığı alan ve en kuvvetli olduğu önemli bir yönü ekonomiktir. Zaman içerisinde dönüşümler geçiren böyle bir örgütün üyesi olmaya çalışan Türkiye’nin de AB ile ilişkilerin uyumlu ve gergin olduğu dönemler yaşanmış, ilişkiler tabir yerindeyse inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Esas merak edilen soru, bundan sonra AB nasıl bir yapı veya örgüt olarak yoluna devam edecek? Türkiye bu yapı ile ilişkileri ne şekilde olacaktır.

1. Soğuk Savaş Yılları: Türkiye’nin AB İle İlişkilerinin İlk Dönemi

Türkiye’nin Avrupalı devlet olarak sayılması ilk olarak Kırım savaşı sonrası gerçekleşen 1856 Paris Kongresi’ne ve devamında imzalana Paris Antlaşmasına kadar uzanır (Ortaylı, 1995: 175). Bu Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Avrupa devleti olarak tanımlanmıştı (Karluk, 2007: 82). Sonrasında Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalmıştı ama savaş sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde Batılı devletler topluluğu içinde yer almak istiyordu. Ancak 1960’ların ve 1970’lerin çetli dış politika krizleri ve Kıbrıs krizleri, her on yılda bir düzenli askeri darbelerle gelişen siyasi istikrarsızlık Batı ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Tam üyelik süreci boyunca Avrupa ile entegrasyon hedefi için daha aktif olmak gerekiyordu bununla birlikte her iki tarafta birbirlerine karşı var olan şüpheli yaklaşımlar da ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Böyle bakınca Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri aslında uzun soluklu, gelgitleri çok olan maceralı bir ilişkidir (Kramer, 1994:204-206).

Türkiye - Avrupa Birliği ilişkileri Avrupa Birliği'nin temellerini atan Roma Antlaşması kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmak için Antlaşmanın imzalanmasından ancak iki yıl sonra, 1959'da başvurdu. Aslına ekonomik bir oluşum olarak gelişmekte olan bir örgüte bu müracaat ekonomik nedenlerden daha çok stratejik nedenlerle yapılmıştır. Zira Türkiye, Soğuk Savaş'ın zirvesindeyken savunma amaçlı bir örgüt olan NATO'nun ve Avrupa Konseyi gibi diğer Avrupa kurumlarının bir üyesiydi ve Batılı oluşumlar/örgütler içinde yer almak istiyordu. Bununla birlikte Türkiye, o zamanki ismi ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurucu altı üyesine nazaran iktisadi olarak daha az gelişmiş ülke olduğu için ekonomik olarak da bu örgütüne dahil olmak istiyordu.

Türkiye'nin AB süreci, adaylık süreci ve sonrasında üye olan diğer ülkelerinkine kadar doğal olduğunu söylenemez. Türkiye'ye katılım perspektifi veren Ortaklık Anlaşması bu anlaşmaları imzalayan diğer ülkelerden Yunanistan, Kıbrıs ve Malta gibi diğer Akdeniz ülkelerine kıyasla ekonomik entegrasyon için çok daha uzun bir zaman çerçevesi öngörülmüştür. Zira Türkiye örneğinde, 1970'den başlayarak 25 yıllık bir dönem öngörülmüyordu. Ancak Türkiye'nin ısrarlı çabaları ve Avrupa'nın Türkiye'yi güvenlik vb. gerekçelerle tamamen kaybetmek ve Batı dünyasından uzaklaşmasını istememesi sonucu ilişkilerde zaman zaman çatışmalar, kırılmalar ve bazen de uyumlu dönemler yaşanmıştır (Erdoğan, 2008:128). Bugün dahi Türkiye'nin üyeliği konusunda AB'nin net olmamasının temelleri o günlere dayandığı söylenebilir.

Avrupa Birliği'ne ortaklık başvurusu yapmak için Türkiye'nin birçok nedeni vardı. Öncelikle tarihsel olarak bakıldığında Tanzimat'la birlikte Osmanlı Batılı ülkeler topluluğu arasında yer almak istemekteydi. Cumhuriyeti kuran askeri/bürokratik elitler de bu düşünceyi devam ettirmişlerdir. Osmanlı'nın son döneminde belirginleşen bu siyaseti devam ettiren ve her alanda Batılılaşmayı kendisi için temel hedef şeklinde ortaya koyan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bu tercihi de Batı dünyasıyla olan münasebetlerini kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur (Çalış, 1995:135-155; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996:211-222; Kramer, 1994:205). Bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ortamın etkisiyle Türkiye'nin kendi aidiyetini tanımladığı Batılı devletler ailesi içinde yer alması isteğiyle ve savaş sonrası NATO, BM gibi Batılı uluslararası örgütlerde yer almak istemiştir. Savaş sonrası dönemde Avrupa Doğu ve Batı olarak iki bloğa bölünmüştü. Batı'nın Doğu'ya karşı birleşik bir cephe oluşturmaya çalıştığı iki kutuplu, soğuk savaş atmosferinin ortaya çıktığı bu ortamda, dönemin Türk Hükümeti, Türkiye'nin tüm Batılı örgütlere dahil olmasını bir güvenlik önlemi olarak görüyordu. İkinci Dünya savaşında kendisinden toprak talebi olan Sovyetler Birliği tehlikesine karşı Batılı ve Avrupalı oluşumlar içinde yer alarak güvenliğini sağlama almak istemiştir (Oran, 2003:496; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996:211-222). Aynı zamanda Batılı kuruluşlara üye olmak Türk ekonomisinin gelişmesine yardım-

cı olabilecek Batılı malzeme ve teknik kaynakların zenginliğinden kurtulmanın bir yoluydu. Dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye katılımı, Türkiye'nin NATO Avrupa Konseyi; OECD gibi diğer Batılı örgütlere dahil olmasının doğal bir uzantısıydı. "Muasır Medeniyet"e ulaşma hedefini devlet eliyle hayata geçirme projesi, Batılı devletler arasında yer almak ve daha somut olarak Avrupa'da gelişmeye başlayan ekonomik ve siyasi birliğin içinde yer almak olarak şekillenmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin Avrupalı devletler arasında yer alma arzusu çok yeni değildi.

Ayrıca 1950 sonrası dönemde Türkiye siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya idi. ABD'nin tarafından Marshall yardımlarından sonra ortaklık başvurusunda yaparak başta iktisadi ekonomik bir örgüt olma yönü ağır basan Avrupa Birliğinden mali yardım almayı istemiş, iktisadi kalkınma için Birliği önemli bir fırsat olarak görmüştür. Ayrıca rekabet halinde olduğu Yunanistan'ın 1959'da Avrupa Birliği'ne ortaklık için müracaat etmesinden dolayı Türkiye bu ülkeyi politik olarak izlemek istemiştir. Zira Yunanistan'ın Birliğe üye olup kendisinin dışarıda kalma ihtimali iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı Batıdaki konumun kaybedeceği endişesine sevk etmişti. O dönemde Dışişleri Bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu "Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez, tereddüt etmeden siz de atlayacaksınız" ifadesiyle bu rekabet durumunu tam anlamıyla özetlemişti.

Kurulduktan sonra AB'ye ortaklık başvurusunda bulunan ilk ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. AB kurucu anlaşması olan Roma Antlaşmasına göre (238. Madde) "Her Avrupa devleti AB'ye üye olmak için başvuruda bulunabilir" hükmü yer almaktadır. İlk dönemde Avrupa Birliği, Yunanistan ve Türkiye ile ortaklık görüşmelerini eş zamanlı yürütmeye karar verse de 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden dolayı Türkiye ile yürütülen görüşmeler askıya alınmıştır. Halen demokratikleşme yolunda mesafe almaya çalışan Türkiye ilk defa bu darbe ile demokrasiden ayrılmanın Avrupa'dan uzaklaşmak olduğunu tecrübe etmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Avrupa Birliği'nin darbe yaşanan bir ülke ile sonrasındaki ilişkisini kesmemiştir. Ortaklık anlaşması imzalayarak o dönemde yalnızca ekonomik odaklı bir Birlik olduğunu göstermiştir. Ankara Anlaşması arefesinde yürütülen görüşmelerde Fransa ekonomik ve demokrasi konusundaki eksikliklerini ileri sürerek Türkiye'ye yönelik olumsuz bir yaklaşım göstermiştir. Böylece Fransa bugünde olduğu gibi tarihsel olarak istikrarlı bir yaklaşımla en başından itibaren Türkiye'nin ve Avrupa ile bütünleşmesine şüphe ile yaklaşmıştır.

Ağırlıklı olarak siyasi ve iktisadi meselelerden hareketle Türkiye, 27 Mayıs Darbesinden dolayı gecikmeli olarak 12 Eylül 1963 tarihinde AB ile ilişkisini düzenleyen Ankara Anlaşmasını imzaladı. Sonrasında Ortaklık Anlaşması 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girdi. Bu anlaşma 1838 Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması, 1923 Lozan Antlaşması yanında, Türkiye'nin dış ticaret ve siyasi ilişkilerle ilgili

en önemli anlaşmalardan biri olarak kabul edilebilir. Dönemin AET Komisyonu Başkanı Hallstein'in Ankara Anlaşması imza töreninde geleceğin Avrupa'sını kurarken kültürü değil, siyasal bir vurgulayarak "Türkiye Avrupa'nın bir parçasıdır" ifadesiyle Türkiye'ye yeşil ışık yakmış, anlaşmayı tam üyeliğe ilişkin olarak öngörmüştür. Ancak, Ortaklık Anlaşması'nın 28. maddesine göre, AB'ye otomatik katılım belirli şartların yerine getirilmesi ile mümkün olabilecekti. Anlaşmanın bir hak talebi değil, bir seçenek olması durumundan dolayı Türkiye'nin ilgili yükümlülükleri tamamen üstlenmeye muktedir olması durumunda gerçekleşebilecekti (Erdoğan, 2008:123-140). Böylece Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ortaklığın başlıca ilkeleri tespit edilmiştir.

Hukuki niteliğine bakıldığında Ortaklık anlaşmaları hizmetlerin, malların, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımını öngörerek imtiyazlı ticaret anlaşmalarının ilerisinde düzenlemelerdir. Bu anlaşmalarla sanayi, ticari, iktisadi bakımdan geniş bir işbirliği öngörülmektedir. Aday ülkeler bu süreçte Avrupa Birliği tarafından sağlanan mali yardımlarla desteklenmektedir. Bu anlamda iktisadi, siyasal vb. nedenlerden dolayı Avrupa Birliğine katılmaya henüz hazır olmayan ve üyelik yükümlülüklerini mevcut şartlarda sağlayamayan ülkelerle tam üyeliğe ilişkin koşulların hazırlanması için imzalanan bir anlaşmalardır. Türkiye için nihai olarak Gümrük Birliğinin de aşamalı olarak hayata geçirilmesi hedeflenmekteydi.

Türkiye ile AB arasındaki Ortaklık Anlaşması başlıca iki hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. İlk olarak, hazırlık, geçiş ve ardından son aşamadan oluşan üç ilerleme aşamasının ana hatlarını çizdi (Bozkurt ve Köktaş, 2018:400-412). İkinci olarak, üç temel hedefe ulaşılmasını öngörüyordu:

1. Türkiye ile AB üye ülkeleri arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı
2. Türk işçilerin serbest dolaşımı ve
3. AB'den Türkiye'ye mali yardım.

Hazırlık aşamasının beş yıldan az ve on bir yıldan fazla olmaması gerekiyordu ve bu süre zarfında Türkiye'nin herhangi bir yükümlülük üstlenmesi gerekmiyordu. Etkili olarak hazırlık aşaması 1963 ile 1972 yılları arasında gerçekleşti ve Türkiye ile AB arasındaki ticaret hacminin bu dönemde önemli ölçüde artmasıyla nispeten sorunsuz bir şekilde ilerledi. Hazırlık dönemi 1964 ve 1973 arasındaki dönemi kapsayacak şekilde 9 yıllıktı. Bu dönemde Türkiye'nin doğrudan bir yükümlülüğü olmaksızın Türk ekonomisiyle Avrupa Birliği ekonomisi arasındaki farkı azaltılması amaçlanmaktaydı. Ancak Hazırlık döneminde Türkiye'nin toplam ithalatında Avrupa Birliği ülkelerin payı artmıştır.

İkinci Dönem olan Geçiş Döneminin 12-22 yıl arası sürmesi öngörülmüştür. Hazırlık döneminin tamamlanmasından önce, bir sonraki (geçiş) aşamasının usul ve şartlarını belirleyen Ek Protokol 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanmıştır. Bu

dönemde 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile işlevsel olmuştur. Katma Protokol, Ankara Anlaşması'nı tamamlayan ilave bir uygulama anlaşmasıdır. Bu Anlaşma ile Avrupa Birliği ile beraber Türkiye de birtakım yükümlülükler altına girmiştir. Karşılıklı hak ve yükümlülüklerle Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmesi takvime bağlanmıştır. İktisadi bakımdan Türkiye'nin Avrupa Birliği politikasına uyumu hedeflenmekteydi. Ocak 1973 tarihi ile birlikte Türkiye ile AB arasında kademeli bir gümrük birliğine geçilecekti. Bu, AB tarafından Türk sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergilerinin derhal kaldırılmasını ve Türkiye tarafından AB ürünlerindeki gümrük vergilerinin kademeli olarak kaldırılmasını gerektirdi. 1970'ler ve 1980'lerde Türk siyasetindeki istikrarsızlıklar Avrupa Birliği ile münasebetleri menfi yönde etkilemiştir. Bunu yanında 1970'lerde Türkiye Katma Protokolde öngörüldüğü şekilde Avrupa Birliği Türk işçilerine serbest dolaşım hakkı vermemiş, mali ve teknik yardımlarla ilgili taahhütlerini yerine getirmemiştir. Ortak dış ticaret tarifesi ve Gümrük Birliğini sağlama yönünde mesafe alınamamıştı (Bozkurt ve Köktaş, 2018:403-405).

Geçiş aşamasının ilk yıllarında, Türk sanayicileri, Türk imalat sektörünün gümrük vergilerini düşürmeye hazır olmadığı iddiasıyla Türk hükümetine baskı yaparak endişelerini dile getirdi. Sonuç olarak, Türk hükümeti 1978 yılında Ortaklık Anlaşmasının şartlarını revize etmek için bir plan sundu ve başlangıçtaki tarife imtiyaz yükümlülüklerini yerine getirmeyi umduğu beş yıllık bir süre istedi. Bu, Türk sanayisini korumak için yapıldı, ancak AB tarafından Türkiye Ortaklık Anlaşmasının şartlarını dondurmak ve dolayısıyla tam üyeliğe doğru ilerlemeyi yavaşlatmak için bir adım olarak görüldü. Bu, Yunanistan ile birlikte İspanya ve Portekiz'in tam üyeliğe katılım için hazırlandığını gören tarihsel olarak kritik bir zamanda Türkiye-AB ilişkilerinin soğumasına katkıda bulundu. Bu dönemde Türkiye, 1980'lerin başında, 1980 askeri darbesi ve 1960'lardan beri biriken ağır dış borç da dahil olmak üzere ülke içi çatışmalar ve ekonomik sorunlarla yoğun bir şekilde meşgul oldu. Böylelikle Türkiye, AB ile ilişkilerin yeniden güçlendirilmesi açısından bu diğer Güney Akdeniz ülkelerinin gerisinde kaldı. Bu dönemde, AB çevrelerinde Türkiye'nin üyeliği ve ülke içi siyasal sorunları giderek daha eleştirilir oldu. Bunun nedeni, Türk ihracatının kısıtlanması ve Türk işçilerinin AB üye ülkeleri içinde serbest dolaşımıyla ilgili konularda görüş ayrılığıydı. Bu durum iki taraf arasındaki ticaret hacmindeki düşüşe, Yunanistan'ın AB'nin Türkiye'ye mali yardımını bloke etmesine ve Avrupa'da Türkiye'nin siyasi meseleleri üzerine bir tartışmanın ortaya çıkmasıyla devam etti (Bozkurt ve Köktaş, 2018:400-415).

Ankara Anlaşmasına göre belirlenen son dönem üçünü aşama Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden en az 17 yıl, en fazla 22 yıl (1986) yıl sonra ulaşılabilecekti. Bu döneme geçişle ilgili yöntemler bu Anlaşmada açıkça belirtilmemiştir. Bu dönem, Gümrük Birliği ilişkisine dayanacaktır ve taraflar ekono-

mi politikaları arasındaki koordinasyon güçlendirilecekti. Halen yürürlükte olan son dönemin Türkiye'nin tam üyeliği için gerekli koşulları oluşturması beklenmektedir. Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinde "Anlaşma'nın işleyişi Topluluğu kuran Anlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenilebileceğini gösterdiğinde Taraflar Türkiye'nin AB'ye katılma imkânını inceler" denmektedir. Ankara Anlaşması'nda oldukça sınırlı şekilde tanımlanan son dönemi düzenlemek üzere herhangi bir uygulama düzenlemesi de benimsenmemiştir. AB bu son döneme ilişkin kendini taahhüt altına sokmak istememiş, açık sözlerden kaçınmıştır. Bundan dolayı Türkiye için son dönemin belirsiz bir süreç haline dönüştüğü söylenebilir. Ankara Anlaşması da ekonomik bütünleşmeyi öngörmesi, Türkiye'nin üyeliğe hazırlanmasını öngördüğünden ekonomik ve siyasi nitelikli bir anlaşma olarak kabul edilir. Ankara Anlaşması Türkiye'ye Birlik kararlarına katılma hakkı tanımamakta, ancak Türkiye'ye Birlikle arasındaki ilişkiye dair kararlara katkıda bulunma şansı tanınmaktadır. Birlik genişledikçe yeni üyeleri de kapsamak üzere genişletilecek, hükümleri gerçekleşene kadar yürürlükte kalacaktı. Anlaşmaya göre Ortaklık Konseyi ortaklığın karar organıdır. Ortaklık Konseyinde Kararlar oybirliğiyle alınmaktadır ve Türkiye ve Avrupa Birliği eşit temsile sahiptir. Ortaklık Komitesi ve Karma Parlamento Komisyonu Anlaşma ile oluşturulmuş diğer organlardır (Bozkurt ve Köktaş, 2018:405-410).

Bugün içinde halen güncellenmesi tartışılan, Gümrük Birliği'nde somutlaşan ekonomik entegrasyon, o zamanlarda da tam üyelik için zemin hazırlamaya yardımcı olacak bir araçtı olarak görüldü. Katılım perspektifi doğal olarak Türkiye'nin -daha sonra Kopenhag Kriterleri olarak da isimlendirilerek tüm adaylardan istenecek olan- birtakım koşulları yerine getirmesine bağlı idi. Bu koşulların ne zaman ve ne şekilde yerine getirileceğine karar verme hakkı AB'ye aitti. Türkiye tam üyelik için adaylığa kabul edildikten sonra AB tarafından düzenli yayınlanan ilerleme raporları ile de kabul edildikten sonra bu ev ödevlerini yerine getirip getirmediği yıllık olarak takip edilmektedir.

Yunanistan'ın üyelik başvurusunun ardından o dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini destekleyen Almanya gibi ülkeler Türkiye'ye üyelik başvurusunda bulunması için baskıda bulunmuştur. Ancak o dönem iktidarda olan Ecevit hükümeti bu doğrultudaki taleplere direnmiştir. Bu manada Türkiye önemli bir fırsat kaçırmış, daha önce Yunanistan'ı takip etmek isterken bu dönemde Avrupa Birliği üyesi olamamıştır (Bozkurt, 1992: 37-39). 1974 yılında Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin gerilmesi ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ambargo yoluyla Türkiye'yi cezalandırmasının ardından 1978'de Ecevit Hükümeti, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri geçici olarak durdurmuştur. Bu dönemde Türkiye ve AB arasındaki en belirgin anlaşmazlık konusu Türk işçilerinin AT'de serbest dolaşım hakları konusundaki anlaşmazlıkları ile ilgiliydi. Ek Protokol'ün

36. maddesi, 1976-1986 yılları arasında Türk işçilerinin Topluluğa serbest dolaşımına imkân sağlıyordu. Almanya, 1975 yılında tam üye olmadan olmaması gerektiğini ileri sürerek bu hükmün iptalini talep etse de Ortaklık Konseyi'nde Ankara tarafından reddedildi. Bu sorunlar bugüne kadar çözülmemiş durumda halen güncel tartışma konularında biridir. 1970'lerde Türkiye ekonomisi tekrarlanan krizlere girdi ve siyasi istikrar hızla kötüleşti, bu da Türkiye'nin 1978'de AB ile tek taraflı olarak ilişkileri (ve ekonomik yükümlülükleri) dondurma kararına yol açtı. 12 Eylül 1980 darbesi, zaten 1978'de dondurulmuş olan ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuştur. İlişkiler ancak 1983 yılında seçimlerin yapılması ve Parlamento'nun oluşmasıyla birlikte canlanmıştır. Bu seçimle Türkiye bir süredir ihmal ettiği yükümlülüklerini de yerine getirmeye başlamıştır. Bununla birlikte Yunanistan'ın 1981 yılında Avrupa Birliği üyesi olması neticesinde Birlik içinde Türkiye'nin üyeliğine ilişkin karşıt sesler 1980 sonrası dönemde giderek artmıştır. Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyesi haline gelmesiyle birlikte Avrupa Birliği önceki dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında izlediği dengeli siyaseti izleyemez hale gelmiştir (Karluk, 2007). Oysa Yunanistan Birliğe üye olurken Türkiye ile Birlik arasındaki ilişkilere zarar vermeyeceğine dair taahhütte bulunmuştu ki sonraki yıllarda adada bir çözüm bulunmadan Güney Kıbrıs Rum Yönteminin AB'ye üye yapılması AB içinde Türkiye'ye karşı sorun çıkaracak, veto edecek ülke sayısını ikiye çıkarmıştır.

2. Özallı Yıllar

Konseye Türkiye için mali destek sağlanmasını tavsiye eden Avrupa Komisyonu raporu Haziran 1980'de 600 milyon dolar tutarında dördüncü mali protokolü şekillendirdi. Ancak 1980 yılında Türkiye'de meydana gelen askeri darbe nedeniyle Türkiye - AB ilişkilerini canlandırma sürecinde girişimlerinin yarım kalmasına neden oldu. Dahası AB, Türkiye ile siyasi diyalogu dondurmaya kararı aldı. AB'nin 1980 askeri müdahalesine verdiği ilk tepkiler ihtiyatlı ve temkinli olarak kabul edilebilir. AB açısından Türkiye'ye devam eden ekonomik yardım, özellikle askeri yönetimin ilk yılından sonra savunulamaz hale geldi. Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu, kitlesel insan hakları ihlalleri ve ülkedeki hızlı bir şekilde sivil yönetime dönüş konusunda artan endişeler karşısında Türkiye'ye yapılan AB yardımını dondurmaması nedeniyle Avrupa Parlamentosu tarafından sürekli eleştiriliyordu. AB, nihayet dördüncü mali protokolün kabulünü erteleme kararı aldı ve Türkiye'de insan haklarıyla ilgili endişelerini dile getirmeye başladı. Daha sonra, 1982 yılında, Avrupa Parlamentosu, AB - Türkiye Parlamento Komisyonu ve Ortaklık Konseyi toplantılarını, ülke genel seçimler yapıp bir parlamento toplayana kadar askıya alan bir kararı kabul etti. Sivil yönetim 1983'te kurumsal olarak yeniden kuruldu ve yeni hükümet ekonomik ve siyasi liberalleşme yolunda çeşitli adımlar attı. AB, Türkiye ile ilişkilerini zamana yaya-

rak bekle-gör tavrı izlemiştir. 12 Eylül askeri darbesinden sonra 1983'te yapılan genel seçime rağmen, Türkiye'de demokrasiyi yeniden tesis etmek, arasındaki diyalog Türkiye ve AB 1983-1986 döneminde ilerleme kaydetmemiş ve yukarıda bahsedilen sorunların çoğu çözülmeden kalmıştır. Türk işçilerinin serbest dolaşımı ve AB'nin herhangi bir şekilde sağlamak zorunda olduğu mali yardım da dahil olmak üzere bu sorunlardan bazıları tam üyeliğine geçiş sürecinde olan ülke, halen tartışılmaktadır.

Nisan 1987'de, 1980 askeri darbesinin ardından kademeli siyasi istikrar ve ekonomik liberalleşmenin ardından, Türkiye, Başbakan Turgut Özal yönetiminde, tam AB üyeliği için resmi bir talepte bulundu. Bu girişim Özal hükümetinin ekonomik liberalizasyon programının yapısal reformları sürdürmek için dış ekonomik yardıma şiddetle ihtiyaç duyduğu bir zamanda Türkiye-AB ilişkilerini yeniden canlandırma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Özal, seleflerinden farklı olarak, Türkiye'nin geleceğinin Avrupa'da olduğunu görebilen stratejik vizyona sahip bir adamdı. O zamanlar ve daha sonra ülkelerinin Birliğe katılımını zorlayacak diğer ülke liderleri gibi, o da Türkiye'deki askeri darbe döngüsünü kırmanın tek yolunun katılım için bastırma ve böylelikle benzeri görülmemiş bir reform süreci başlatmak olduğunu gördükten sonra Avrupa Birliğine tam üyelik için müracaat etmiştir. Özal Hükümeti ihracat odaklı bir kalkınma modeli benimsemişti. Dolayısıyla Türkiye yeni pazarlara girmesi gerekiyordu AB iyi bir ticari ortak gördü (Çalış, 2001: 223). İş dünyası da Türkiye'nin tam üyeliği konusunda güçlü destek veriyordu. Özal liderliğinde Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun bir diğer nedeni de, Yunanistan'ın AB üyeliğinden kaynaklanan ve Türkiye'yi Yunanistan ile ikili anlaşmazlığında zayıflatan durumu telafi etme arzusu idi. Zira Yunan hükümetleri sürekli olarak AB'yi, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini engellemek ve Türkiye karşıtlığı için kullanıyorlardı. Bugün de Akdeniz'de ve Ege'de deniz yetki alanlarının konusunda mevcut krizlerin öncülleri 1987'de Ege Denizi'nde petrol arama hakları konusunda çıkan çatışmayla ilk işaretlerini vermişti. Bu anlaşmazlık Ege kıta sahanlığında ve karasularında egemenlik hakları konusunda daha geniş bir anlaşmazlığın temelini oluşturdu. 1988'e kadar, Yunan hükümeti AB - Türkiye Ortaklık Anlaşmasının yeniden faaliyete geçmesini engelledi. Ayrıca bugün Kıbrıs konusundaki Türk - Yunan/Rum anlaşmazlığının AB platformuna taşınması bu yıllarda belirgin olarak ortaya çıktı. 1986 yılında Yunan hükümeti, vetoyu kaldırmasının Türk askerlerinin Kıbrıs'tan çekilmesine bağlı olduğunu öne sürerek, AB karar alma organlarında Türkiye'ye dördüncü mali protokolün ödenmesini engellemeye başladı. AB Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna cevabı 1989'da geldi. Kısmen, Türkiye ekonomisinin ve demokrasisinin sorunlu durumu ve Türkiye'nin güneydoğusundaki artan şiddet nedeniyle, 1989 yılı sonunda Türkiye'nin başvurusu Avrupa Komisyonu tarafından reddedilmiş

ve Türkiye'nin Avrupa geleceği belirsizliğe bırakıldı. Komisyon, bu aşamada yeni bir ülkenin başvurusunu karşılamada isteksiz olduğunu gösterdi ve herhangi bir ülkeyle yeni katılım müzakerelerinin, istisnai durumlar haricinde en erken 1993'ten önce başlamaması gerektiğini öne sürdü. Ayrıca Komisyon, Türkiye'nin tam üyeliğe katılımı sağlayacak ekonomik ve siyasi yükümlülükleri üstlenmeye hazır olmadığına işaret etti. Vurgulanan ekonomik sorunlar arasında makroekonomik dengesizlikler, hem tarımda hem de sanayide büyük yapısal eşitsizlikler ve düşük düzeyde sosyal koruma vardı. Devam eden Kıbrıs sorunu, Yunanistan ile devam eden anlaşmazlıklar, etnik sorunlar ve siyasi istikrarsızlık, Türkiye'nin katılımının önündeki siyasi engeller olarak vurgulandı.

Başvuru ağırlıklı olarak siyasi gerekçelerle reddedilirken, AB Komisyonu'nun 1989 tarihli raporunun Türkiye'nin üyeliğe uygunluğunu teyit etmesi belirtmek gerekir. Bu doğrultuda AB'ye Türkiye ile daha yakın ilişki kurma fırsatı verecek bir Türkiye ile gümrük birliğinin kurulmasını tavsiye etti. Komisyon'un bu raporu doğrultusunda AB Konseyi, 1990 yılında Gümrük Birliğinin tamamlanmasını, dördüncü mali protokolün uygulanmasını, Türkiye ile endüstriyel ve teknolojik işbirliğinin desteklenmesini ve siyasi, kültürel diyalogu içeren Matutes Paketini kabul etti (Dışişleri Bakanlığı, 2020).

3. 1990'lar Sonrası Dönemde İlişkiler

1990'lardan itibaren Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türk ve AB siyasetinde önemli değişiklikler meydana geldi. Körfez Savaşı ve sonrası, krizin hüküm sürdüğü Orta Doğu'nun sorunlarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınabileceği endişesi AB kamuoyunda Türkiye'nin üyeliğine verilen desteği azalttı (Çalış 2001: 254). Bu arada Yunanistan, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini 1990'lara kadar engellemeye devam etti. 1993 yılında AB Komisyonu, Güney Kıbrıs'ın üyelik başvurusuna ilişkin görüşünde, Konseye Lefkoşa ile katılım müzakerelerini başlatmasını tavsiye etti. Böylece Adada siyasi bir çözüm olmaksızın Güney Kıbrıs ile katılım müzakerelerine giden yol açıldı. Kıbrıs Cumhuriyeti ile katılım müzakerelerinin 1998 yılında başladı. Bu durum 2000'li yıllarda AB-Türkiye ilişkilerini daha da karmaşık hale getirdi. İlişkilerin sorunlu doğasına rağmen, Türkiye 1990'larda Gümrük Birliğine dahil olmak için girişimlerine devam etti. 1996'da AB-Türkiye Gümrük Birliği yürürlüğe girdi.

1989 Komisyon Raporunda üyelik müzakerelerinin yeniden yapılması için belirli bir tarih önerilmemişti. Ancak Konsey, Ortaklık Anlaşmasının yeniden faaliyete geçirilmesini onaylamış ve Türkiye ile bağları güçlendirmiştir. Komisyon, Gümrük Birliği'nin 1995 sonuna kadar Türkiye ile tarım, mali hizmetler, enerji, çevre, bilim ve teknoloji alanlarında Türkiye ile işbirliğini geliştirmeyi vaat ederek Türk sanayi ürünlerini içerecek şekilde genişletilmesini önerdi (Kramer,

1994:212-216). Bu koşullar altında, Türkiye, AB ile birlikte öngörülen Gümrük Birliğini tamamlamayı seçti. Görüşmeler 1994'te başladı ve 16 Mart 1995'te Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nde sonuçlandı. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle Türkiye, AB'den sanayi malları ithalatına uygulanan tüm gümrük vergilerini ve eşdeğer vergileri kaldırmıştır. Ayrıca Türkiye, üçüncü ülkelerden sanayi mallarının ithalatına ilişkin tarifelerini ve eşdeğer vergilerini Ortak Dış Tarifesi ile uyumlu hale getirmekte ve ticaret politikasına ve belirli üçüncü ülkelerle tercihli ticaret düzenlemelerine aşamalı olarak adapte etmekte (Dışişleri Bakanlığı, 2020). Bu süreç 5 yılda tamamlandı. Ocak 1998'de tarım ürünleri için tercihli ticaret rejiminin kabul edilmesi dikkat çekicidir. 29 Nisan 1997 tarihli Ortaklık Konseyi'nde AB, Türkiye'nin üyeliğe uygunluğunu yeniden teyit etti ve Komisyon'dan derinleştirme tavsiyeleri hazırlamasını istedi. Türkiye - AB ilişkilerinin gelişmesinin Yunanistan, Kıbrıs ve insan haklarıyla ilgili bir dizi faktöre bağlı olduğu işaret edilmekteydi.

Gümrük birliğinin kararı ile taraflar arasında mutabık kalınan hususlar genel itibariyle şu şekildedir: Gümrük vergilerinin ve ticareti engelleyici etkiye sahip eş etkili vergilerin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması, Türkiye'nin Avrupa Birliği ortak gümrük tarifesine uyumunun sağlanması, Avrupa Birliği üretim normlarına uyum sağlanması, Türkiye'de gümrük birliği ile uyumlu iç hukuk düzenlemelerine gidilmesi. Bu kapsamda Patent Kanunu, Rekabet Kanunu, Fikri ve Sınai Mülkiyet Mevzuatı'na uyum, insan hakları ve demokratikleşme paketinin yürürlüğe konulması ve gerekli anayasal düzenlemelerin yapılması da yer almaktaydı (Dışişleri Bakanlığı, 2020; Bozkurt ve Köktaş, 2018:420-422).

Türkiye ve Avrupa Birliği arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gümrük birliğinin kurulması ile birlikte geçiş dönemi sona ermiştir. Gümrük Birliği sıklıkla bir anlaşma olarak anılsa da Türkiye - Avrupa Birliği ortaklık ilişkisinin organlarından biri olan Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli kararıdır. Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler öncelikli olarak Avrupa Birliği üyelik hedefini gerçekleştirmiş, sonrasında 5-7 yıl süren geçiş dönemlerinin ardından Avrupa Birliği ile gümrük birliğini tahsis etmiştir. Dolayısıyla Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliği tüm aday ülkelerin deneyimlediği bir durum olmaktan ziyade Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinin kendine has dinamiklerinin bir sonucudur. Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu, insan hakları, demokratikleşme, Yunanistan vetosu, Avrupa Parlamentosunun onay vermek istemeyişi nedeniyle gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinde gecikme yaşanmıştır.

Bununla birlikte, gümrük birliği anlaşmasının imzalanmasının yarattığı olumlu hava 1997 yılında hızla kötüleşti. Lüksemburg'daki Avrupa Konseyi, Türkiye'nin adaylık standartlarını karşılamadığının altını çizerek, Türkiye'yi, Türkiye'yi aday ülkeler listesinden çıkardı. Ancak Komisyon, 16 Temmuz

1997’de açıklanan “Gündem 2000” başlıklı raporunda Türkiye’yi genişleme sürecinin dışında tuttu. Rapor Gümrük Birliği’nin tatmin edici bir şekilde işlediğini ve Türkiye’nin bu Pek çok alanda AB normları, Türkiye aleyhine aynı siyasi ve ekonomik argümanları tekrarladı ve Türkiye’nin tam üyelik hedefine gönderme yapmadı. 12 Aralık 1997’de yapılan Lüksemburg Zirvesi’nde Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Estonya, Romanya, Polonya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya ve Güney Kıbrıs, AB üyeliğine aday ülkeler olarak tanındı. Lüksemburg Zirvesi’nin Komisyon’un “Gündem 2000” içeriğini yeniden canlandırmasının ertesi günü, Türk hükümeti yaptığı açıklamada AB’nin tutumunu eleştirdi ve bu açıklama doğrultusunda Türkiye, Londra’da düzenlenen Avrupa Konferansı açılış toplantısına katılmadı. Bu sonuç o dönemde Doğu Avrupa aday ülkelerindeki sorunlu siyasi ve ekonomik duruma rağmen aday kabul edilmeleri Türkiye’de açık bir ayrımcılık olarak algılandı. Türkiye’nin üyeliğine kültürel ve dini gerekçelerle yapılan muhalefetin AB’de ilk kez açıkça dile getirilmeye de başlanmıştı. Ancak Türkiye’nin uzun süredir aranan adaylığının Aralık 1999 Helsinki Avrupa Konseyi’nde tanınmasıyla değişti (Önis, 2003:9-34).

Aynı zamanda Avrupa savunması konusundaki tartışmalarda, Avrupalı siyasetçilerde Türkiye’nin ve Avrupa Birliği’nin NATO içindeki en büyük ikinci askeri gücü olduğundan hareketle AB’nin savunma hedeflerinin gerçekleşmesine katkıda bulunabileceği fikri gelişti. İlave olarak AB’de de önemli siyasi değişiklikler yaşandı, özellikle Almanya’da Türkiye’nin üyeliğini destekleyen Sosyal Demokratlar –Yeşiller iktidarı Türkiye’nin üyeliğine büyük ölçüde karşı olan Hıristiyan Demokratların yerine hükümete gelmişti. Ağustos-Eylül 1999’da Türkiye’de meydana gelen depremler ve bu insani krizler ışığında Yunanistan’ın yardımda bulunması iki ülke arasındaki karşılıklı destek, büyük bir politika değişikliği için bahane ve tetikleyici oldu. Bu sonuçta Yunanistan’ın Helsinki Konseyi’nde Türkiye’nin AB adaylığına verdiği desteğe yansıdı (Tocci, 2004: 127–28). Nihayet Türkiye 1999 Helsinki Zirvesinde AB’ye aday ülke statüsü tanındı.

10 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Avrupa Konseyi, Türkiye-AB ilişkilerinde bir atılım gerçekleştirdi. Türkiye, Helsinki’de herhangi bir önkoşul olmaksızın resmi olarak aday devlet olarak tanındı. Böylelikle Türkiye, diğer aday devletler gibi, Birlik kriterleri doğrultusunda reformlar yapmak ve desteklemek için katılım öncesi stratejinin faydalarını elde edecekti. Türkiye’nin AB üyeliğine aday ülke olarak tanınması, 26 Şubat 2001 tarihinde Konsey tarafından Katılım Ortaklığı’nın onaylanmasıyla, AB mali yardımının tüm kaynaklarını koordine etmek için tek bir çerçeve oluşturmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye’yi AB üyeliğine 19 Mart 2001’de “AB’nin Kabulü için Ulusal Program” ı oluşturdu.

4. 1999 AB Aday Ülke Statüsü Tanıyor: Hızlı Reform Süreci

1999 AB Helsinki Zirvesinde Adaylık statüsü verilmesiyle beraber Türkiye hızlı bir reform sürecine başlamıştır. Helsinki Zirvesi Türkiye-AB ilişkileri için önemli bir dönüm noktası oldu. Zirvede Türkiye'ye katılım müzakerelerini başlatmak için belirli bir tarih verilmemesine rağmen Türkiye müzakerelere bir an önce başlayabilmek için demokratikleşme yönünde hızlı ve önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. 2001 yılı Mart ayında Türk makamları tarafından Müktesebatın Kabulü için Ulusal Programın hazırlanması izledi ve bununla Türkiye'nin izlemeye hazır olduğu siyasi ve ekonomik reformları belirledi. Ulusal Programın onaylanmasının ardından, Ekim 2001'de Türkiye anayasasında yapılan 34 değişiklikle siyasi reform dalgası başlamış oldu. Sonrasında 2020 Aralık ayında Kopenhag Avrupa Konseyi toplantısıyla birlikte kabul edilen üç uyum paketi yayınlandı. Türkiye'nin AB üyeliğine o dönem nispeten daha ılımlı ilişkiler içinde olunan Yunanistan'ın desteği, 2002 Kopenhag Avrupa Konseyi'nde AB-Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini de kolaylaştırdı.

Müzakerelerin açılması için Ab tarafından kapının açılmasıyla Adalet ve Kalkınma Partisi reform programında hedefi ve zaman çizelgesini belirledi. AKP hükümeti Kasım 2002'de iktidara gelince parti programı doğrultusunda AB ile ilişkiler demokratik reform programına hızla devam etti. Yeni düzenlemeleri uygulamaya yönelik kurumsal çabalara ek olarak, bu dönemde TBMM tarafından birbirini izleyen dört demokratik reform paketi ve iki anayasa değişikliği kabul edildi. Türkiye'nin ilk AKP hükümeti altındaki reformlarda kaydettiği ilerleme, Avrupa Komisyonu'nun 2004 yılındaki Yıllık İlerleme Raporunun ve Aralık 2004 Avrupa Konseyi'nin Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterince yerine getirdiği ve katılım müzakerelerinin Ekim 2005'te başlayabileceği sonucuna varması anlamına geliyordu (Tocci and Evin 2004). 2004 Brüksel Avrupa Konseyi toplantısının bu kararıyla AB ayrıca Türkiye'ye mali ve teknik yardım miktarını artırma kararı aldı. Katılım öncesi mali yardımın 2004'te 250 milyon, 2005'te 300 milyon Euro ve 2006'da 500 milyon Euro olması hükme bağlandı. Bununla birlikte, AB aktörleri, müzakereler süresince Türkiye'nin reform ivmesini sürdürme ihtiyacını takdir etti. Bu nedenle, Avrupa Konseyi, güncellenmiş katılım ortaklıkları yoluyla, Komisyon'un ilerleme raporları yoluyla uygunluğun izlenmesi ve reform sürecinin geriye doğru izlenmesi durumunda müzakereleri askıya alma tehdidiyle Türkiye'nin reform önceliklerini belirlemede devam eden bir AB rolü öngörmüştür.

AB-Türkiye ilişkilerindeki gerilimli dönemlerden sonra uyumlu bir dönem başladı. Çerçeveye dahil edilen araçlar ve teşvikler, AB'ye Türkiye'nin iç dönüşümünde çok daha fazla etki sağladı. İlk büyük gelişme, 34 anayasal maddenin değiştirildiği Ekim 2001'de gerçekleşti. Daha da keskin bir dönüm noktası, 2002 yılının Ağustos ayında, TBMM ölüm cezasının kaldırılması, Türkçe dışındaki

dillerde yayın yapma ve öğretim hakkı, özgürlüklerin serbestleştirilmesi de dahil olmak üzere geniş kapsamlı bir yasal uyum paketini onaylamasıyla geldi. Konuşma, dernek ve toplantı ve dini azınlıkların mülkiyet haklarının tanınması gibi düzenlemeler insan hakları ve demokrasi alanlarında gerçekleştirildi. Türkiye, katılım müzakerelerine başlamak için tarih almak üzere başka bir önemli anayasa reformu, bir dizi yasama paketi, yeni bir ceza kanunu ve çok sayıda yasa ve yönetmelikle reformlara devam etti. Bu reformlar 2003 ve 2004'te zirveye ulaştı Türkiye'nin yasal ve siyasi sistemi demokratikleşme yönünde değişmeye baladı. Türkiye'nin AB'deki taraftarı artıyor ve Birlikteki Türkiye yanlılarının eli kuvvetleniyor ki devamında müzakerelerinin Ekim 2005'te başlamasına bu gelişmeler neden oldu.

Türkiye 1999-2005 ve özellikle 2002-2005 arası dönemde Kopenhag Kriterleri'nin yeterince karşılanması amacıyla, hızlı ve nitelikli bir reform sürecine girmiştir. Bu ilk dönemde İlerleme Raporlarında belirtilen eksiklikleri gidermek ve Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki önceliklere uygun olarak ve AB koşulluluğunun etkisi altında, önemli anayasal ve yasal değişiklikler gerçekleştirmiş, siyasi reform sürecinde önemli adımlar atmıştır. Türkiye'nin AB şartlarına uyma çabalarının ve AB'nin katılım sürecinde 2001-2005 döneminde attığı hızlı adımlar ülkede sessiz bir devrim nitelendirilebilir.

Türkiye ilk olarak 1999-2005 yılları arasında üç önemli anayasa değişikliği gerçekleştirmiştir. Yapılan reformlarla anayasanın üçte biri tamamen değiştirilmiştir. Anayasa değişiklikleri ile özellikle temel hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiş idari anlamda demokratik yönetim anlayışına uygun düzenlemeler yapılmıştır. 2002-2004 yılları arasında kabul edilen toplam sekiz uyum paketi ve 2006 yılındaki reform paketi ile kapsamlı kanun değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Sadece Şubat 2002 ile Temmuz 2004 arasında sekiz uyum paketiyle, 53 kanunun 218 maddesinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanında, güvenlik güçlerinin sivil denetimi alanında, insan hakları ve azınlıkların korunması alanında, uluslararası insan hakları hukukuna uyum konusunda, kültürel haklar alanında, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması konusunda, Güneydoğu'daki Olağanüstü Hal uygulamasının kaldırılması konusunda, idam cezasının kaldırılması gibi çok geniş alanda önemli ve dikkate değer kanun değişiklikleri ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Bunlarla birlikte yüzlerce yasal değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bunlardan başka Avrupa Birliği reform sürecini daha yakından izlemek ve yapılan kurumsal, anayasal ve yasal düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere 2003 yılında Reform İzleme Grubu oluşturulmuştur.¹

1 Bu veriler Avrupa Birliği Başkanlığı (önceki isimi ile Avrupa Birliği Bakanlığı) internet sayfası elektronik veri arşivinden alınmıştır. AB-Türkiye adaylık sürecine dair PDF formatında ayrıntılı bilgi, belge kaynakları için bkz. <http://www.ab.gov.tr/eva/> (15 09. 2020)

Bu dönemdeki kapsamlı demokratikleşme çabasını tam üyelik doğrultusunda güçlü bir AB etkisinin varlığı ile açıklanabilir. Yapılan reformlar ve içeriğine bakıldığı zaman 1990'lı yıllarda siyaseten aykırı veya tehlikeli gibi görülen düzenlemeler AB etkisiyle Türkiye'de karar vericilerin düşüncelerinin bariz bir biçimde değişmesiyle mümkün olabilmiştir (Kubicek, 2003:373). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Türkiye'de reform sürecinde AB norm ve kurallarının kabulü ve bunlara uyumda AB üyeliği "altın havuç" işlevi görmüştür (Açıkmeşe, 2010:136).

Türkiye'nin aday ülke statüsünü kazandığı 1999 yılının sonundan müzakerelerin açıldığı 2005 yılı sonuna kadar geçen dönemin, AB koşulluluk ilkesinin Türkiye'nin reform ve uyum sürecinde en etkili olduğu dönem olduğu söylenebilir. Türkiye'nin adaylığı diğer adaylarla eşit statüde Kopenhag kriterleri gibi objektif kriterlere göre değerlendirildiği bu dönemde Türk kamuoyundaki genel kanaat koşulları yerine getirdiği takdirde AB'ye üye olabileceği şeklindeydi. 2005 yılına kadar olan dönemde "AB'nin kredibilitesi belki de Türkiye'deki en yüksek dönemini yaşıyordu" (Erdenir, 2012:111). AB Koşulluluğunu (*conditionality*) etkileyen ülke içi etkenler değerlendirildiğinde bu dönemde Türkiye'de AB üyelik ümidinin canlı olduğu ve gerçekleşebilir olduğuna olan inanç nedeniyle yapılan reformların hızı ve niteliği yüksek olmuştur.

Yine 1999 sonrası ilk dönemde AB uyum sürecinde yapılmak istenen köklü ve kapsamlı reformlar konusunda ülke içinde değişime direnç gösterebilecek askeri sivil bürokratların ve bazı siyasi parti ve siyasetçilerin bir diğer ifade ile veto oyuncularının ılımlı ve uzlaşmacı bir tavır sergiledikleri görülmüştür. Kısa bir sürede üyelik müzakerelerinin açılması beklentisi ve sonucunda üyeliğin geleceği beklentisi dolayısıyla üyelik ümidinin canlı olması sebebiyle demokratik değişim ve reform sürecinde toplumda tüm kesimler yapıcı tarzda hareket etmişlerdir. Bunlar arasında Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (Tüsiad), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (Müsiad), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (Tobb), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (Tesk), İktisadi Kalkınma Vakfı (İkv), Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (Tesev) gibi ekonomik, kültürel ve sosyal kuruluşlar sayılabilir (Öner, 2014:28-36). AB kapısında uzun yıllar beklemenin etkisiyle Helsinki sonra aday ülke olarak ilan edilen Türkiye'de iktidar kanadında, muhalefette ve toplumsal olarak AB taraftarı coşkulu bir hava oluşmuş, bu ortamda AB üyeliği yolunda reformların hızla yapılması için uygun ortam hazırlamıştır. Aynı zamanda bu dönemde akademik çevrelerinin, iş çevrelerinin, insan hakları örgütlerinin AB reformlarının gerçekleştirilmesi için teşvik edici oldukları ve hükümete baskı yaparak AB sürecine destek oldukları görülür (Kubicek, 2003:368). Aday olarak kabul edildikten sonra katılım müzakerelerine başlandığı 2005'e kadar olan hızlı ve kapsamlı demokratik reformlarla Türkiye'de "Avrupalılaştırmanın altın çağı" ya-

şanmıştır (Öniş, 2008:38). 2002’de iktidara gelen ve AB sürecine bağlılığın vurgulayan reformcu bir AKP Hükümeti AB kriterlerine uyum konusunda kapsamlı ve hızlı bir şekilde reformlara başlamıştır. Elitler düzeyinde ve toplumsal düzeyde desteğin olması, karşı çıkan toplumsal güç odaklarının olmaması, uyum maliyetinin düşük olmasını sağlamış, dolayısıyla AB kriterleri doğrultusunda reformların yapılmasını kolaylaştırmıştır (Açıkmeşe, 2010:143-144).

Ancak sonrasına dair olumsuz gelişmelerin ilk işaretleri de hızlı reform dönemiyle birlikte alınmaya başladı. Müzakere tarihinin alınması aynı zamanda Türkiye’nin AB üyeliğinin bir şekilde ufukta görünür olması uzun süredir üyeliğine ihtimal verilmeyen Müslüman ve nüfusça büyük bir ülkenin Birliğe girecek olması AB içindeki Türkiye karşıtlarını harekete geçirmişti. Dolayısıyla müzakerelerin başlamasıyla birlikte 2005 yılından sonraki dönemde ise AB ile ilişkilerde ciddi bir durgunluk dönemine girmiştir. 2011 yılına kadar olan bu dönemde yapılan düzenlemelere bakıldığında kayda değer önemli yasal kurumsal düzenleme gerçekleşmediği görülür. 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemeyle 12 yeni ülkeyi daha üye olarak bünyesine dahil eden AB’nin genişleme yorgunluğu olarak tabir edilen süreç içine girmesi, Birliğin hazmetme kapasitesi sorununun konuşulmaya başlanması gibi Birliğin kendi içinden kaynaklanan sorunların yanında AB’nin tutumundan kaynaklanan ve Türkiye’nin üyelik hedefini belirsizliğe sokan birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır.

Avrupa Birliğinin Türkiye’nin üyeliği bağlamında ortaya koyduğu ve AB’ye olan güvenin sarsılmasına sebep olan gelişmelere, sonunda tam üyelik öngörmeyen açık uçlu müzakereler, AB’nin genişleme yorgunluğu ve hazmetme kapasitesi, AB liderleri ve kamuoyunun olumsuz tutumları ve Kıbrıs sorunu gibi konular örnek olarak verilebilir. Üyelik müzakerelerin başlamasından hemen sonra, ilk dönemin aksine AB ülkelerinin önemli liderlerinin Türkiye’nin üyeliğine ilişkin karşıt görüşlerini açıklamaları ve Avrupa kamuoyunda oluşan olumsuz hava Türkiye’deki reform sürecini çok olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde AB’nin müzakere sürecinde siyasi tutumlarla adaylık sürecini yavaşlatmasının yanında Almanya ve Fransa gibi üye ülkelerin Türkiye’nin üyeliğine karşı olumsuz tutumları Türkiye’nin AB’ye olan güveninin sarsılmasına sebep olmuştur. Buna ilave olarak tam üyelik yerine imtiyazlı ortaklık formülünün gündeme getirilmesi de tam üyelik beklentisi olan Türkiye’nin tepkisini çekerken¹ AB üyeliğine olan inancının zayıflamasına sebep olmuştur. AB ile yapılan üyelik müzakerelerinin usul ve esaslarını belirleyen Müzakere Çerçeve Belgesinin daha önceki adaylarda görülmediği şekilde müzakerelerin sonunda üyeliği garanti etmeyen, açık uçlu

1 Bu konuda basında çıkan bazı haberlere örnek olarak internet kaynaklarında çok sayıda bilgi kaynağına ulaşılabilir. Bunların birkaç örnek olarak: “Merkel Türkiye’ye imtiyazlı Ortaklık Önerdi”, <https://www.dw.com/tr/merkel-t%C3%BCrkiye-iltyazl%C4%B1-ortakl%C4%B1k-%C3%B6nerdi/a-2527096> (23.09.2020); “AB’ye imtiyazlı ortak olun”, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/abye-iltyazli-ortak-olun-5118689> (23.09.2020).

bir anlayışla düzenlenmiş olması da AB tarafından kendisine ayırmacılık yapıldığı düşüncesinin gelişmesine sebep olarak Türkiye’de, üye olarak alınmayacağı şeklinde AB hakkındaki kuşkularının artmasına sebep olmuştur. Türk kamuoyunda AB’nin üye olarak kabul etmeyeceği düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Sonuçta AB güvenilirliğinin azalmasının sebepleri üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; AB liderlerinin Türkiye üyeliği aleyhine olumsuz açıklamaları ve Avrupa kamuoyundaki olumsuz tutum, Müzakere Çerçeve Belgesinde Türkiye’ye özel ayrımcı koşulların olması, Kıbrıs sorunu başlıkları olarak sayılabilir. Aynı şekilde Doğu Akdeniz’de yaşana son deniz yetki alanları tartışmalarıyla beraber Türkiye ve Yunanistan arasında dolayısıyla Türkiye ile AB arasında Kıbrıs sorunu bugünde ilişkileri olumsuz etkileyerek aynı canlılıkta sorun olma özelliğini korumaktadır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen sonraki dönemde Türkiye’de her ne kadar yavaşlamış olsa dahi reform süreci belirli ölçülerde devam etmiştir. Özellikle 2011 yılıyla birlikte beş adet yargı paketi açıklanmış, 2013 yılında kapsamlı bir demokratikleşme paketi ilan edilmiştir. Böylece yargı reformu, ifade özgürlüğü, vakıflar kanunu, sivil-asker ilişkileri alanlarında önemli bir takım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Böylece yargı reformu stratejisi uygulamaya konulmuş, Türk Ceza Kanununda ifade özgürlüğüne ilişkin düzenlemeler yapılmış, Anayasa mahkemesine bireysel başvuru hakkı getirilmiştir. Kürtçe ve diğer azınlık dillerinin konuşulmasının önündeki engeller kaldırılmış ve Kürtçe ve diğer dillerde yayın yapacak şekilde TRT imkanları sağlanmıştır (AB Başkanlığı). AB siyasi koşulluğun güvenilir olmaktan çıkmasına rağmen, eski hızında olmasa da, demokratikleşme yolunda reformların devam etmesi durumu Kopenhag kriterleri temelindeki bu düzenlemelerin meşruiyetine ve ülkenin faydasına olacağına dair Türkiye’de var olan inanç ile açıklanabilir.

Türkiye – Avrupa Birliği ilişkileri, Türkiye’nin o zamanki formuyla AET’ye ortak üyelik için başvurduğu 1950’li yıllara kadar uzanır ve Türkiye’yi tam üyeliğe resmi bir aday olarak gören, ancak AB ile inişli çıkışlı bir ilişki içinde olan katılım müzakereleri yürütülmüştür. Çalışmada bu bölüme kadar ele alındığı şekilde, hem Türkiye hem de AB içinde değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal faktörlere, bunların etkileşimlerine ve iki taraf arasındaki ilişkileri şekillendiren faktörler çerçevesinde AB-Türkiye ilişkisinin bugünü etkileyen gelişim seyrinin arka planını ana hatlarıyla incelenmiştir. AB ile Türkiye arasındaki ilişki incelendiğinde bunun inişli-çıkışlı bir seyir izlediği bazı dönemler uyumlu, bazen ise gerilimli kısır döngüsel dönemlerden geçtiği görülür. Neticede yıllar içinde ilişkinin yönünü, hızını ve şeklini belirleyen şey, bu iki dinamiğin uyumlu ve gerilimli birlikteliğin iç içe geçmesidir. Bu bağlamda geçmişten ilham alarak AB – Türkiye ilişkilerini geleceğine ilişkin birtakım tahminlerde bulunulabilir. Aşağıdaki bölümde AB’nin ve Türkiye ile ilişkilerinin geleceğine dair muhtemel senaryolar değerlendirilmektedir.

5. 2025'e kadar AB'nin Geleceği için 5 Senaryo ve Türkiye - AB İlişkilerini Geleceğine Dair 3 Senaryo

Kuruluşundan itibaren Avrupa Birliği, üyeleri için benzersiz bir entegrasyon modeli sunan tek tip bir oluşum olmadı. Aksine, birbirini izleyen genişlemelerle birlikte, AB aday devletlerin kendine özgü ekonomik, sosyal ve siyasi koşullarına ve beklentilerine pratik çözümler sunan çeşitli entegrasyon türleri geliştirebilmiştir. AB - Türkiye ilişkileri tarihsel bağlamda genel olarak değerlendirildiğinde bu güne kadar uyumlu gergin/çatışmalı özellikler gösterdiği açıkça görülmektedir. Son dönemde İngiltere'nin AB'den ayrılık kararı aldığı Brexit olarak adlandırılan süreçle birlikte Birliğin ne olacağı, bütünleşmenin ne yönde evrileceği konusu daha çok tartışılır olmuştur. Bu çerçevede Avrupa Birliğinin kendi içinde de Birliğin gidebileceği yön ve en muhtemel senaryolar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bunlarda en öne çıkan resmi olarak Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker'in hazırladığı, Mart 2017'de Brexit sonrası AB'nin geleceği ile ilgili beş farklı senaryo ortaya koyan Beyaz Kitap'dır (European Commission, 2017). Beyaz Kitap, muhtelif senaryolar çerçevesinde her bir senaryonun etkileri, olumsuz yönleri ve 2025 yılına kadar Tek Pazar, Ekonomik ve Parasal Birlik, Schengen Bölgesi ve dış politika gibi belirli politika alanlarında ortaya çıkabilecek durumlar değerlendiriliyor.

Bu kitapta ele alındığı şekliyle sonuç olarak farklı politika alanlarda çok sayıda gönüllü işbirliği öngören ve çekirdek kurucu ülkelerin desteğini alan "çok vitesli Avrupa ihtimali" Birliğin gelişim seyrine en uygun senaryo olarak değerlendiriliyor. Almanya ve Fransa'nın liderliğinde Birliğin kurucu ülkeleri, Avrupa Birliği'nin geleceğinin farklı hızlarda entegrasyon şeklinden geçtiğini savunurken, Orta ve Doğu Avrupa üye ülkeleri Avrupa Birliği'nin çevresinde kalma kaygılarından dolayı bu senaryoya karşı çıkmaktadırlar. Bu bağlamda son gelişmeler Brexit, Covid 19, yükselen aşırı sağ gibi gelişmeler değerlendirildiğinde AB'nin gelecek vizyonuna ilişkin tartışmalar kolay sonuca ulaşacak gibi görünmüyor.

Türkiye de bu süreçteki tartışmaları yakından takip edip potansiyel fırsatları ve tehditleri değerlendirerek AB ile bütünleşme yolunda en uygun formülü değerlendirmek zorundadır. AB'nin geleceğine dair beş senaryo sırasıyla aşağıdaki temel olarak şu görüşleri ileri sürmektedir: İlk Senaryoya göre **Aynı şekilde devam** (*carrying on*), Avrupa Birliği İngiltere'nin ayrılması sonucu kalan 27 üyenin mevcut şekilde devam ettiği bir anlayışla, olumlu reform gündemini hayata geçirmeye odaklanmıştır. Bu senaryoya göre, AB ihtiyaç ve önceliklerinin sistematik olarak izlenmesi problemler doğdukça ele alınması ve yeni düzenlemelerin ihtiyaca göre gündeme alınıp değerlendirilmesi öngörülmüyor.

İkinci Senaryo, **Yalnızca Tek Pazar** (*nothing but the Single Market*), Avrupa Birliği entegrasyonunun sadece Tek Pazar'ın formülünün bir kısım yönlerine

doğru derinleşme ve Birliğin bu istikametlerde ilerlemesini öngörmekte. Burada Tek Pazar AB'nin ilk kuruluş ve varlığına devam etme nedeni olarak ele alınırken savunma, güvenlik ve Göç gibi alanlarda AB'nin ortak hareket etme düşüncesi dışlanmaktadır. Bu senaryo, AB bütünleşmesini Tek Pazar'a indirgemeyi hedeflemektedir.

Üçüncü Senaryo, **Birçok gönüllü ülkenin birlikteliğiyle** (*those who want more, do more*) Çok vitesli Avrupa olarak tanımlanabilir. Buna senaryoya göre savunma, iç güvenlik, vergilendirme veya sosyal politika gibi seçili politika alanlarında daha çok entegrasyon taraftarı olan AB üyesi ülkelerinin birlikte bir veya daha fazla “gönüllüler koalisyonu” teşkil etmesini öngörmektedir. Daha ileri seviye bütünleşmeyi tercih eden ülkelere de bunu gerçekleştirme imkânı tanınıyor.

Dördüncü Senaryo, **Daha sınırlı ama çok daha etkin bir Avrupa Birliği entegrasyonu** (*doing less more efficiently*) için işbirliği içinde çalışmanın daha çok fayda sağlayacağı alanlara odaklanarak derinleşmesi isteyen bu senaryoda, Avrupa Birliği'nin belirlenmiş daha öncelikli alanlarda daha hızlı ve etkili hareket etmesini öngörmekte, öncelikli olmayan diğer alanlarda etkinliğini azaltması veya faaliyeti bırakması öngörülmüyor. Dolayısıyla AB için, uluslararası sistemde tek sesli ve daha güçlü bir aktör hedeflemekte. AB uygulamada güvenlik, savunma, ticaret ve sınır idaresi gibi alanlarla Tek Pazar'ın derinleştirilmesi ve AB'nin bu gibi öncelikli alanlarda daha etkin ve hızlı hareket eder hale gelirken, diğer alanlarda daha az etkin olması veya rolünden vazgeçmesi düşünülmektedir.

Beşinci Senaryoya göre ise, **bütün ülkeler beraberce daha fazla entegrasyon için** (*doing much more together*) çalışması gerektiğini düşüncesindedir. Mevcut zorluklara karşı Avrupa Birliği'nin yirmi yedi üyesinin toplam üyeleriyle ve üye ülkelerin tek başlarına sorunları çözebilecek kapasiteye sahip olmadıklarını ileri sürerek AB üyesi ülkelerin yetkilerini ve güçlerini AB ile çok daha fazla paylaşmasını öngörür. Bu bağlamda senaryo, bütün alanlarda entegrasyona gidilmesini savunmaktadır. Avrupa Birliğine federal bir yapılanma geleceği öngören bu senaryo hayata geçirilirse 2025'e kadar Avrupa Birliği seviyesinde karar alma ve alınan kararların uygulanması hızlanması öngörülmektedir.

Avrupa Birliği entegrasyonunun ilerleyen zaman içerisinde alacağı muhtemel senaryolar veya Birliğin supranasyonel bir örgüt olma ve kuruluş amaçlarından uzaklaşmama bağlamında kendisi için düşündüğü olası senaryolar böyle ifade edilmektedir. Ancak bu noktada Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin bu çerçevede alacağı biçimde önem arz etmektedir. 26 Mart 2018 tarihinde Varna'da gerçekleştirilen Türkiye-AB toplantısında, Türkiye ile müzakere sürecinin devam ettiği AB Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker tarafından resmen açıklanmıştır. Kendisi için çok açık, belirli bir gelecek öngörülemeyen bir AB'nin muhtemel senaryolar içinde Türkiye ile ilişkilerine nasıl yön vereceği veya Türkiye'nin her

bir senaryo için de kendine nasıl yet bulacağı sorusu kolay cevaplanabilecek bir soru değildir. Ancak bu bağlamda birtakım öngörülerde bulunulabilir.

Son üç yılda AB - Türkiye ilişkileri, Türkiye’de demokratikleşme sürecinin geriye gittiği kanaatiyle, AB ve Türkiye’de milliyetçiliğin ve popülizmin yükselişiyse, Türkiye ile Fransa ve Almanya gibi önemli AB arasındaki ikili sorunlar gibi çeşitli nedenlerle tüm zamanların en düşük seviyesine ulaştı. Bu anlamda kısmen olumlu gelişmeler ve olumsuz gelişmelerle birlikte taraflar arasındaki ilişki dalgalı bir seyir izlemektedir, tarihsel olarak da bakıldığında böyle olduğu görülür. Bu çerçevede Türkiye AB ilişkilerinin bugün geldiği son nokta olarak üyelik hedefinin bir hayli uzağında olduğu görülmektedir. Özellikle son dönemde yaşanan Kıbrıs sorunu, Yunanistan ile Doğu Akdeniz, Mülteciler, Serbest Dolaşım Anlaşması, mevcut haliyle Türkiye’nin aleyhine işleyen Gümrük Birliğinin güncellenmesi gibi konular ilişkilerin seyrini olumsuz etkileyen, çözüm isteyen konulardır. AB’deki birçok karar verici Türkiye’yi giderek demokrasiden uzaklaşmakla ve otoriterlikle suçlarken Türkiye ise AB’yi çifte standart uygulamakla suçluyor. Burada AB - Türkiye ilişkileri açısından, Türkiye’ye ön yargıyla yaklaşan Avrupalı liderlerin objektif bakan liderlere bırakacak seçimlerin gerçekleşmesi önemli bir rol oynayabilir. Zira Avrupa’da son dönemde 2019’da milletvekilleri seçimlerinde aşırı sağcı partilerin çoğunluğu ele geçirdiği, milliyetçiliğin yükseldiği görüldü. Halen böyle bir Avrupa Parlamentosu manzarası mevcut.

Son dönemde yaşananlara bakıldığında Türkiye - AB arasında bir katılım prosedürünün resmi askıya alınmasa da artık her iki tarafında siyasi gündeminde yer almadığına dair kanaat yerleşmektedir. Bununla birlikte hem AB tarafı hem de Türk tarafı müzakere sürecini veya ilişkileri sonlandırma konusunda adım atmaktan da çekinmektedirler. Ancak ilişkilerde son gelinen nokta itibariyle resmi katılım ilişkileri sorgulanma noktasına gelmek üzeredir. Zira AB ve Türk yetkilerinden yapılan açıklamalardan arada cılız sesle ifade edilen olumlu söylemler duyulsa da, ilişkilerin sorgulandığı sonucu çıkarılabilir.

Türkiye AB ilişkilerinin sorunlu politika alanları görülmekle birlikte uyumlu da olduğu alanlar da mevcuttur. Bu anlamda birden çok boyutu içeren çok yönlü bir ilişki söz konusudur. Siyaset veya güvenlik gibi belirli boyutlardaki çatışmaların, ekonomi, göç veya enerji gibi diğer boyutlardaki işbirliği talepleri ve çıkarları açısından değerlendirilmesi gerektiği gerçeği de dikkatlerden kaçmamalıdır. İstikrarlı ilerleyen bir duruma değil, dalgalı bir ilişki olduğu için, taraflar arasında var olan çatışma, işbirliği ve yakınlaşma senaryolarıyla karşı karşıya olunan bu durum 2023 ve sonrasında da devam edecek gibi görünüyor. AB ile Türkiye arasında geçmişten beri süre gelen ve muhtemelen gelecekte de devam edeceği kuvvetle muhtemel olan bu ilişki türü çatışmalı işbirliği senaryosu olarak adlandırılmaktadır (Tocci, 2016:3-9).

İlişkilerdeki böyle bir manzarayı kavramsallaştırmak için, farklılaştırılmış entegrasyon (*differentiated entegration*), tam üyelik ve üyelik dışı ilişki arasındaki ayrımı dikkatlere sunmak gerekir. Farklılaştırılmış entegrasyon, Avrupa entegrasyonunun yeni normal haline gelmektedir. Bu bakış açısıyla Türkiye'nin Birliğe üyeliğinin kapsamı, doğası ve biçimi de değişecektir. AB literatüründe hariç farklılaştırılmış entegrasyon (*external differentiated entegration*) olarak da anılan bu ilişki türü bu nedenle bir istisna olmaktan bir ilişki türü haline gelebilir ve bu nedenle, Türkiye'nin korktuğu gibi bir tür ikinci sınıf üyeliği temsil etmeyebilir. Ancak bu dönüşümün 2023 yılına kadar tam olarak gerçekleşme ihtimali düşük görülmekle birlikte bu eğilimin AB-Türkiye ilişkilerini üretken, çok yönlü bir dinamige dönüştürmek ve şekillendirmek için yüksek bir potansiyeli var (Tekin, 2019:2).

Türkiye AB ilişkilerinin geleceğine dair aşağıda açıklanan senaryolar, bu ilişkilerin olası geleceğini genel bir yaklaşımla ele almaktadır. Hepsi, geleceği tam olarak tahmin etmeye çalışırken tarihsel ve güncel gelişmelerin ışığında farklı muhtemel öngörüler sunmaktadır.

Olası üç senaryo arasında yer alan ilk senaryo olan çatışma, mevcut gelişmelerin Türkiye ve AB tarafında uzlaşmaz hedefler üreteceğini ve üyelik sorununun siyasallaşmasına ve ikisi arasındaki uzaklaşmanın derinleşmesine yol açacağını öngörmektedir. İlişkiler nihayetinde son bir kopuştan ve ortak komşuluk ve dış politikada rekabet eden hedeflerden zarar görecektir. Çatışma senaryosu, mevcut AB içi krizden, yani artan Avrupa şüpheciliklerinden, birçok üye devlette açık popülist çekicilikten ve genişleme yorgunluğundan ve Brexit gibi gelecekteki potansiyel gelişmelerden beslenebilir. Kendi içinde temel meseleler üzerinde bölünmüş ve vatandaşlarına refah sağlayamayan kaotik bir AB, Türkiye ile genişlemeye yönelik bağları durdurmayı tercih edebilir. Bu senaryoda, Türkiye'deki iç gelişmelerde etkili olabilir. Her iki tarafın da üyeliğine yönelik çalışma konusunda istekli olmadığına, AB üyeliğini bir "yük" olarak algılasa, katılım müzakerelerinin resmi sonunu başlatabilir. (Tocci, 2016; Eralp vd.2017: 2-21).

İkinci senaryo işbirliği karşılıklı çıkarların her iki tarafı da anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp ortaklığı büyütme için ortak zorluklara odaklanmaya zorlayacağını öngörüyor. Bu senaryoda, Türkiye için tam üyelik gelecekteki ilişkilerde mümkün gözükmemektedir. AB-Türkiye ilişkisine karşılıklı bağımlı politika oluşturma gerektiren alanlarda bir harici farklılaşma biçimi ve güçlendirilmiş işbirliği hakim olacaktır. AB üyeliğinin son derece siyasallaşması nedeniyle üye olamayanlar, son derece birbirine bağımlı ancak zayıf bir şekilde siyasallaştırılmış politika alanlarını seçici bir şekilde seçerlerse dış farklılaşma meydana gelir (Schimmelfennig vd., 2015:764-782). Türkiye ve AB'yi birbirine bu anlamda bağlayabilecek alanlar, karşılıklı olarak paylaşılan demokrasi normları, insan hakları ve hukukun üstünlüğünden çok, komşuluktaki stratejik çıkarlar ve ortak

tehdit algıları ile işbirliğinin işlevselliğidir. İşbirliği senaryosu, üye olmayan bir ülke olarak Türkiye'nin AB'ye seçici politika entegrasyonunu öngörmektedir. Farklılaştırılmış entegrasyon, Avrupa entegrasyonunun yeni normal haline gelirse, üyeliğin kapsamı, doğası ve biçimi de değişecektir. Kısmi üyelik biçimleri bu nedenle bir istisna olmaktan çok kural haline gelebilir (Tocci, 2016; Tekin, 2019).

Üçüncü senaryo yakınsama - kademeli bir uzlaşmayı ve Türkiye'nin nihai üyeliğini öngörüyor ki bu da katılım müzakerelerinin ilke olarak başarmayı hedefliyor. Bununla birlikte, bu senaryonun gerçekleşmesi, büyük ölçüde AB'nin Birliğin gelecekteki yönüne ilişkin iç bölünmelerin çözülmesi ile genişleme sorununa geri dönmesine ve Türkiye'de demokratikleşme sürecini yerine getirmeye istekli bir hükümete bağlıdır. Bu senaryoda bile, Türkiye'nin bütünleşmesi, belirli politika alanlarından bazı geçici ve hatta kalıcı istisnalarla birlikte bir dikey farklılaşma biçimi olacaktır (Tocci, 2016; Tekin, 2019).

Sonuçta AB-Türkiye ilişkisinin, farklılaştırılmış entegrasyon veya ortaklıkların herhangi bir tek modeli tarafından yakalanamayacak kadar karmaşık ve değişken olduğu sonucuna götürüyor. Çok boyutlu AB-Türkiye bağları, çatışmayla yakınsama arasındaki dalgalanmalar arasında tarihsel olarak iç içe geçmiştir. AB ve Türkiye'nin, dinamik bir birlik ile kurumsal ilişki yaratmaya ve kullanmaya devam etmek zorunda kalacakları tahmin edilmektedir. Dinamik birliktelik fikrine rehberlik eden temel mantık, müzakerelerdeki mevcut çıkmaza ve yakın gelecekte Türkiye'nin üyelik olasılığının düşük olmasına rağmen katılım çerçevesinden vazgeçilmemesi gerektiğidir. AB-Türkiye fonksiyonel işbirliği karşılıklı çıkarlara dayalı olarak, mülteciler sorunu, enerji ve güvenlik alanlarında da gerçekleştirilebilir. AB'nin Türkiye için demokratikleşme gücünü devam ettirmek ve ilişkilerin ilerleyen dönemlerde de devam etmesini sağlamaktır.

Gümrük Birliği ve dolayısıyla AB ile Türkiye arasındaki ticari ilişkinin evrimi, siyasi ilişkilerinin değişken doğası nedeniyle katılım müzakereleri çıkmazda olduğundan, diyalogun odak noktası olmaya devam etmektedir. Yukarıda verilen açıklamalar ışığında Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin ekonomik, politik ve stratejik nedenlerle dinamik bir ortaklık çerçevesi oluşturmanın sağlayıcısı olduğu söylenebilir. Türkiye'nin, tüm ekonomi için yeni bir verimlilik kazanımı kaynağı olacak ve Türkiye'ye yönelik durgun Doğrudan Yabancı Yatırım düzeyini yeniden canlandırabilecek hizmetlerini, özellikle profesyonel hizmetlerini serbestleştirmesini gerektirecektir. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi AB'nin müktesebata dayalı koşulluluğunun işlevini göremez hale geldiği dönemlerde Avrupa'nın dönüştürücü gücünün devamını sağlayacaktır. AB ile Türkiye arasındaki ilişki açısından, bu yaklaşım, pratik konulardaki işlevsel müzakereler vasıtasıyla katılım sürecini devamının politik nedenlerle durmasını engelleyebilecektir (Beşgür ve Utkulu, 2019: 325-364).

Sonuçta Türkiye AB ilişkilerini geleceği kolayca ilerleyebilecek gibi durmadığından dinamik bir ilişkilendirme çerçevesi oluşturmak için birtakım güçlükler göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak AB tarafında, koşulluluk konusundaki Türkiye karşıtı konumun yakın gelecekte yumuşaması pek olası değil çünkü hem aşırı sağdan Türkiye'nin üyeliğine şüpheci yaklaşanlar, hem de insan hakları iddialarına dayalı sol partilerin bu noktada birleşmiş gibi görünüyor. Mayıs 2019'daki Avrupa Parlamentosu seçimleri kampanyasında da görüldü. Bu anlamda Türkiye ise tam üyelik dışında herhangi bir alternatif bütünleşme şekline sıcak bakmamaktadır. Bugün itibarıyla Türkiye'nin AB karar alma mekanizmalarında resmi bir söz hakkı tanımayacak bir birlikteliğe farklı bir şekilde entegre olmayı kabul edip etmeyeceği belirsiz gibi durmaktadır.

Sonuç

Türkiye – AB ilişkilerinin uzun yıllara dayayan geçmişi ve izlediği seyir Leyla ile Mecnun hikayesindeki hüznü bir aşk hikayesi gibi. “Ne seninle, ne sensiz” ifadesi ilişkilerin taraflar arasındaki ilişkiyi, geldiği noktayı ve seyrini iyi bir şekilde açıklıyor, en azından Türkiye için böyle. Bu çerçevede en eski adaylardan olsa da Türkiye için AB'nin zihni net değil. Son dönemde AB'nin ikircikli tutumu “fazla naz aşık usandırır” sözünü doğrulamakta.

1950'li yıllardan sonra ilk kez 1999 yılında AB'ye resmen “aday ülke” olarak kabul edilmesiyle Türkiye – AB ilişkilerinde yeni ve hızlı bir dönem başlamıştı. Hemen belirtmeli ki AB etkisiyle Türkiye'nin AB sürecinde demokratikleşmesinde Helsinki Zirvesi bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 1999 Helsinki Zirvesi sonrası AB'ye aday ülke olarak kabul edilen Türkiye bu yeni dönemin umut verici koşullarında çok hızlı ve kapsamlı bir reform sürecine girmiştir. AB Türkiye arasında demokratik standartlar konusunda uyumsuzluklar büyük ölçüde giderilerek önemli bir yakınlaşma sağlanmıştır. Sonraki dönemde üyeliği konusunda isteksizlik gösteren Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin tam üyelik umudunu zayıflatmıştır. Türkiye AB ilişkilerinde altın çağ olarak anılan 1999-2005 arası dönemde güvenilir bir AB koşulluluğunun varlığı Türkiye'nin diğer ülkelerle eşit olarak tam üyelik beklentisini yükseltmiştir. Bu dönemde tam üyelik dışında kendisine imtiyazlı ortaklık gibi başka alternatifler önerilmeyen Türkiye, katılım kriterlerinin uygulanması konusunda AB'nin kendisine diğer adaylar gibi eşit davrandığından şüphe duymadığından reform sürecine ve AB'ye güvenle bağlı kalmıştır.

Ancak 2007 sonrası bugüne kadar uzanan bir zaman içinde Türkiye'nin üyelik hedefini belirsizliğe sokan birtakım sorunlar ortaya çıktığı için Türkiye – AB ilişkileri durgunluk dönemine girdiği görülür. 2005 sonrası AB'nin kendi içinde sorunları, genişleme yorgunluğu içine girmesi, yeni üye kabulünde hazmetme kapasitesinin önkoşul olarak ortaya atılması, müzakere çerçeve belgesinde yer alan zorlu müzakere koşulları, 2004 yılında AB'ye tam üye olarak Türkiye-AB

ilişkilerinin seyrini olumsuz yönde etkileyen Kıbrıs Rum Kesiminin üyeliği gibi sorunlar Türkiye'nin AB'ye olan güvenini sarsmış, ilişkileri olumsuz etkilemiştir. AB bütünleşme projesi hep vurgulandığı üzere liberal değerler üzerine inşa edilmiş bir demokratikleşme projesidir. Bir barış ve medeniyet projesi olarak dünyada etkin bir politik aktör olmak isteyen AB, Türkiye'nin üyeliği söz konusu olduğunda diğer adaylara uygulamadığı şekilde koşulları ağırlaştırarak veya üyeliği hareketli bir hedef haline getirerek yakalanmasını güçleştirmekte böylece kendi inandırıcılığına zarar vermektedir.

AB ve Türkiye'nin kolay kopamayacak kadar ortak çıkarlar etrafında birbirlerine bağlı olduğu, yaşanan krizlere ve gelgitlere rağmen tarafların ilişkileri devam ettirme arzusunda olmalarından anlaşılabilir. Ne Avrupa Türkiye'ye açıkça hayır diyebilmekte, ne de Türkiye Avrupa'dan kopabilmektedir. Bu durumda güven temelinde ilişkilerin devam etmesi her iki tarafında yararına olacaktır. AB'den güçlü sinyaller sadece Türkiye-AB ilişkilerinin normalleşmesine neden olacaktır. AB genişleme tarihi boyunca en sorunlu adaylık süreci Türkiye ile yaşanmaktadır. Bunun altında Türkiye'yi üye olarak alıp almayacağı konusunda AB'nin aklının karışık olması yatmaktadır. Diğer adaylardan farklı olarak Türkiye'nin adaylığı sürecinde uygulanan tutarsız bazı uygulamaların, normatif bir güç olma iddiasındaki AB projesine zarar verdiği söylenebilir.

Bir bütünleşme projesi olarak AB'nin hem kendi geleceği, hem de Türkiye ile ilişkilerinde alacağı seyir ve nasıl bir entegrasyon modeli önerdiği konusunda belirsizlikler halen devam etmektedir. Neticede AB Brexit sonrası nasıl bir bütünleşme sürecine gireceği konusunda yol haritasını netleştirirse Türkiye de pozisyonunu buna göre daha kolay belirleyebilecektir. Ancak Birliğin gelecekte evrileceği entegrasyon modeli ne olursa olsun, Türkiye ile nasıl bir bütünleşme modeli planlarsa planlansın en önemli işbirliğinin ekonomi alanında olacağı bir gerçektir. Zira dış ticaret verileri ve taraflar arasındaki ticaret hacmi bu gerçeğe işaret etmektedir. Başlangıçta ekonomik bir birlik olarak kurulan ve en büyük başarıları da ekonomi alanında sağlayan AB ile Gümrük Birliğin güncellenmesi çerçevesinde devam ettirilecek ilişkiler Türkiye - AB ilişkilerinin kopmadan belli bir seviyede devam etmesine imkan tanıyacaktır. Ekonomik olarak güçlü işbirliği siyasal alanda işbirliğini daha kolay mümkün kılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkmeşe, S.Akgül. (2010). Cycles Of Europeanization In Turkey: The Domestic Impact of EU Political Conditionality. *UNISCI Discussion Papers, No.23*, 29-148.
- Avrupa Birliği Başkanlığı. <http://www.ab.gov.tr/eva/> (erişim tarihi:15 09. 2020).
- Beşgür, E. Cemre, Utku, Utku. (2019). Esnek Entegrasyon Temelinde Avrupa Birliği'nin Geleceği ve Türkiye'nin Yeri: Muhtemel Senaryolar. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 18(2). s. 325-364.

- Bozkurt, Enver ve Köktaş, Arif. (2018). *Avrupa Birliği Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Bozkurt, Veysel. (1992). *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Çalış, H. Şaban. (2001). Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişimi. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Çalış, Şaban. (1995). “The Turkish State’s Identity and Foreign Policy Decision-Making Process,” *Mediterranean Quarterly*, 6(2), 135-155.
- Dışişleri Bakanlığı, 2020. Türkiye-AB Gümrük Birliği. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi 11.10.2020).
- Eralp, Atilla, Göksel, Asuman and Jakob Lindgaard. (2017). *Political Changes in Turkey and the Future of Turkey-EU Relations: From Convergence to Conflict?* Feuture Online Paper No. 12
- Erdenir, Burak (2012). Türkiye’nin Siyasi Reform Sürecinde Avrupa Birliği’nin Demokratik Koşulluluğu. *Amme idaresi Dergisi*, 5 (4).
- Erdoğan, M. (2008). Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu - Avrupa Birliği İlişkilerinde Değişmeyen Öncelikler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (52), 123-140.
- European Commission (2017). *White Paper on the Future of Europe*, (01.03.2017), https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf. (erişim tarihi: 10.09.2020).
- Gönlübol, Mehmet ve Kürkcüoğlu, Ömer. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Karluk, Rıdvan. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kramer, H. (1994), “EU-Turkish Relations: Unfinished Forever?” in P. Ludlow (ed.), *Europe and the Mediterranean*, London; BPCC Wheatons Ltd., p. 205.
- Kramer, Heinz . (1994). “EU-Turkish Relations: Unfinished Forever?” in *Europe and The Mediterranean*. P. Ludlow (ed.). London; Bpcc Wheatons Ltd.
- Kubicek, Paul. (2003). International Norms, the European Union, and Democratization, Tentative Theory and Evidence. Paul Kubicek (Ed.), in **The European Union and Democratization**. London: Routledge.
- Oran, Baskın. (2003). *Türk Dış Politikası: 1919-1980 I.Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İlber. (1995). “Türkiye’nin Batılılaşma Hareketlerine Genel Bakış”, *Avrupa Birliği El Kitabı*. M.Özdemir - S. Altınışık (der.). Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayınları.
- Öner, Selcen. (2014). Internal Factors In The EU’s Transformative Power Over Turkey: The Role Of Turkish Civil Society. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(1), 28-36.
- Önis, Ziya. (2003). Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey–EU relations in the post Helsinki Era, *Turkish Studies* 4 (1): 9–34.
- Öniş, Ziya. (2008). Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate”, *Insight Turkey*, 10(4).
- Schimmelfennig, Frank, Dirk Leuffen, and Berthold Rittberger. (2015). The European Union as a System of Differentiated Integration: Interdependence, Politicization and Differentiation. *Journal of European Public Policy*, 6 (22), 764–782.

- Tekin, Funda. (2019). *11 Take-Aways From and for Feuture*. Feuture Analysis. https://feuture.uni-koeln.de/sites/monteus/user_upload/FEUTURE_11_Points.pdf. (erişim tarihi: 13 09. 2020).
- Tocci, N. (2004). *EU Accession Dynamics and Conflict Resolution: Catalyzing Peace or Consolidating Partition in Cyprus?* Aldershot: Ashgate.
- Tocci, N. and Evin, A. (eds) (2004). *Towards Accession Negotiations: Turkey's Domestic and Foreign Policy Challenges Ahead, Florence*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute.
- Tocci, Nathalie. (2016). *Turkey and the European Union: Scenarios for 2023*. Feuture Background Paper. Istituto Affari Internazionali. http://www.iai.it/sites/default/files/feuture_1.pdf (erişim tarihi: 13 09. 2020).

ALTINCI BÖLÜM

D-8 ORGANİZASYONU'NUN DIŞ TİCARET YAPISI

Günay KOYUNCU²

Feyza BALAN³

Türkiye, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Bangladeş'ten oluşan sekiz ülke 15 Haziran 1997 tarihinde ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirebilmek amacıyla “İstanbul Deklarasyonu” ile D-8 topluluğunu kurdular (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-taraffi-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler>, Erişim Tarihi: 28.02.2019). İstanbul Deklarasyonu ile “D-8 birliğinin ortak amaç, hedef ve ilkelere bağlı, gelişmekte olan ülkelerin üyeliğine açık global bir örgüt olması” kararlaştırılmıştır (Köktaş, 2018: 58).

İstanbul Zirvesi'nde gelecek yıllar için belirli projeler hedef alınmıştır. Bunlar (Taştekin, 2006: 229):

- Üye ülkeler için uluslararası pazarlama ve ticaret şirketinin kurulması,
- Ülkelerin fakirliğinin azalması için çalışmaların yapılması,
- Üye ülkeler arasında endüstriyel ve teknolojik bilgi bankalarının kurulması,
- D-8 üye ülke firmaları için İslam Bankacılığı sisteminin kurulması,
- Kültür balıkçılığının geliştirilmesi,
- Bir tarım uçağının üretilmesi amaçlanmıştır.

1 (Bu çalışma Günay Koyuncu'nun Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim dalında hazırlamış olduğu Türkiye'nin D-8 Ülkeleriyle İkili Ticaret Akımlarının Çekim Modeli İle İncelenmesi: Panel Veri Analizi isimli doktora tezinden üretilmiştir)

2 Öğr Gör, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., ÇAN MYO, gozdemir@comu.edu.tr

3 Doç. Dr, T.Ç. Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., BİGA İİBF, feyzabalan@comu.edu.tr

Türkiye, coğrafi esasa dayalı olan bölgesel ve bölgesel olmayan birçok ekonomik işbirliğinin tam üyesi, kurucusu veya aktif üyesidir. Bölgesel sorunların bölgesel çözümler ile düzeleceğini savunan Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) gibi örgütlere de kurucu üyelik görevini üstlenmiştir. Türkiye, bu işbirliklerinin dışında istikrarlı bir Afganistan hedefini desteklemek üzere bölgesel işbirliğini kurumsallaştıran Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci'nin de öncü görevini yapmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Gelişen Sekiz Ülke (D-8), Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi ve MIKTA'nın (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) etkin üyesi olan Türkiye, Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci ile Asya Parlamenter Asamblesi ve D-8 dönem başkanlığını ve İİT zirve dönem başkanlığı görevlerini üstlenmektedir (Dış İşleri Bakanlığı, 2009. <http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 08.03.2019).

D-8'e üye olan ülkeler aynı zamanda İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'ne de üyedir. Bu ülkeler İslam Konferansı Örgütü içerisinde nüfus, teknolojik gelişme, dış ticaret ve ekonomik kalkınmalar bakımından önde gelen ülkelerdir. D-8'e üye olan her ülke örgüte aşağıdaki sektörlerde destek sağlamaktadır. Bu sektörler (Dış İşleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke_-d-8_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 28.02.2019):

- Türkiye, sanayi, sağlık ve çevre
- İran, bilim ve teknoloji
- Malezya, finans, bankacılık ve özelleştirme
- Mısır, ticaret
- Pakistan, tarım ve bankacılık
- Bangladeş, kırsal kalkınma
- Endonezya, yoksullukla mücadele ve insan kaynakları
- Nijerya, enerji konularında örgüte destek vermektedir.

D-8'in ilk zirve bildirisinde (İstanbul, 1997) barış ve diyalog, işbirliği, adalet, eşitlik ve demokrasiyi sağlayarak, gelişmekte olan ülkelerin pozisyonlarını iyileştirmek ve ekonomik kalkınmalarını sağlamak amaçlanmıştır (D-8 Organization for Economic Cooperation, 2019. <http://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/> Erişim Tarihi: 12.03.2019). D-8'e üye olan ülkeler kendi aralarında iyi siyasi ve ekonomik ilişkiler kurarak ikili dış ticaret miktarını artırmak ve dış ticaret işlemlerinde birbirlerine kolaylık sağlamayı amaçlamışlardır.

Endonezya'da, 13 Mayıs 2006 tarihinde bu sekiz ülke arasındaki dış ticaretin geliştirebilmesi amacıyla "D-8 Üye Devletleri Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması" imzalanmıştır. 4-8 Temmuz 2008 tarihlerinde Malezya'da, Endonezya'daki toplantının devamı şeklinde olan "D-8 Üyesi Devletler Arasında Tercihli Ticaret

Anlaşmasına (TTA) İlişkin Menşe Kuralları” belirlenmiştir. Menşe kuralları gözetim komitesinin belirlediği ilkeler doğrultusunda D-8 ülkeleri arasındaki dış ticaret işlemlerinde tarife indirimi amaçlanmıştır (Sandalcılar ve Kızıltan, 2012: 25).

D-8’in yapısı, kurulma amacı ve bu kuruluşa üye olan her bir ülkenin temel ekonomik göstergeleri, dış ticaret yapısı ve her bir ülkenin Türkiye ile olan dış ticaret ilişkisi ayrıntılı olarak incelendiği bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde birliği oluşturan ülkelerin temel göstergeleri ışığı altında genel bilgilerine yer verilecektir. İkinci bölümde ise Türkiye ile aralarındaki ikili ticaret akımları ve bu akımların bileşenleri üzerinde durulacaktır. Sonuç kısmında ise politika önerileri doğrultusunda çalışma sonlandırılacaktır.

1. D-8 Ülkelerine İlişkin Genel Bilgiler

Bu başlık altında genel olarak D-8 ülkelerine ait temel göstergelere yer verildikten sonra her ülke ayrı alt başlıklarla ele alınacaktır.

Tablo 1.1’de D-8 ülkelerine ait 2017 yılı temel göstergeleri yer almaktadır. Bu toplulukta en fazla nüfusu olan ülke Endonezya, en az nüfusu olan ülke ise Malezya’dır. GSYH içinde en yüksek ihracat ve ithalat oranı olan ülke ise Malezya’dır. 2017 yılında ihracatı en düşük olan ülke ise Pakistan’dır

Tablo 1.1. D-8 Ülkelerine Ait Temel Göstergeler

Ülkeler (2017 Yılı)	Yıllık Nüfus Artış Hızı	Mal ve Hizmet İhracatı (GSYH’nin%)	Mal ve Hizmet İthalatı (GSYH’nin%)	Toplam Nüfus
Bangladeş	1.05	15.04	20.27	164.669.751
Mısır	1.95	16.30	28.49	97.553.151
Endonezya	1.10	20.37	19.17	263.991.379
İran	1.10	24.94	23.84	81.162.788
Malezya	1.40	71.39	64.45	31.624.264
Nijerya	2.63	13.51	13.53	190.886.311
Pakistan	1.97	8.29	17.79	197.015.955
Türkiye	1.55	24.80	29.32	80.745.020

Kaynak: D-8 Organization for Economic Cooperation, <http://developing8.org/d-8-base-indbasic-social-and-economic-indicators/>, (Erişim Tarihi: 07.03.2019)

Tablo 1.2. Türkiye’nin Toplam ve D-8 Ülkeleriyle Gerçekleştirdiği Dış Ticaret Verileri (ABD Bin Dolar)

Yıllar	D-8 Ülkeleriyle İhracat	Türkiye’nin Toplam İhracatı	D-8 Ülkeleriyle İthalat	Türkiye’nin Toplam İthalatı
2013	8 790 044	151 802 637	16 823 004	251 661 250
2014	8 573 992	157 610 158	16 070 934	242 177 117
2015	8 155 651	143 838 871	11 786 072	207 234 359

2016	9 126 578	142 529 584	10 867 058	198 618 235
2017	7 125 061	156 992 940	15 351 478	233 799 651
2018	7 264 821	167 920 613	13 547 722	223 047 094

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=yilSecildi&secilenYillar=2019>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

Tablo 1.2’de Türkiye’nin 2013-2018 yılları arasında toplam dış ticaret değerleri ve D-8 ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaret verileri yer almaktadır. Türkiye’nin D-8 ülkeleriyle en yüksek miktarda ihracat yaptığı yıl 2016 iken, en yüksek ithalat yaptığı yıl ise 2013’tür. Türkiye’nin 2018 yılında D-8 ülkeleriyle gerçekleştirdiği ihracat miktarı toplam ihracat miktarının %4,32’si iken, ithalat miktarı ise toplam ithalatın %6,07’sini oluşturmaktadır.

1.1. İRAN

Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti’dir. Hazar Denizi, Güneydoğu Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile sınırlıdır. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırı bulunmaktadır. Başkenti Tahran’dır. Yüzölçümü 1.648.000 km²’dir. Konuşulan resmi dil ise Farsça’dır. 2018 yılında ülke nüfusu 81 milyondur (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 01.04.2019).

İran’ın üye olduğu uluslararası kuruluşlar: (T.C. Ticaret Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 01.04.2019):

- Developing- 8 (D-8),
- Birleşmiş Milletler (BM),
- İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT),
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT),
- İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamentolar Arası Birliği (İSİPAB),
- Bağlantısızlar Hareketi (NAM),
- Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (KSYÖ),
- Şangay İşbirliği Örgütü (Gözlemci Üye)

Tablo 1.3. İran’ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	Birim	2016	2017	2018	2019*	2020*
GSYH (cari fiyatlarla)	milyar \$	404	430	452	484	495
Kişi Başı Gelir (GSYH-cari fiyatlarla)	Dolar	5.026	5.289	5.491	5.820	5.890
GSYH Büyüme (sabit fiyatlarla)	%	12,5	3,7	-3,9	-6	0,2
Enflasyon (tüketici fiyatları ort.)	%	9	9,6	31,1	37,1	31,7
İşsizlik/ işgücü	%	12,4	11,8	13,8	15,4	16,1

Toplam Tasarruf/GSYH	%	37,5	39,5	42,6	38,5	37,1
Toplam Yatırım/ GSYH	%	33	35	38	38	37
Toplam Kamu Borcu/GSYH	%	47	39	33	30	27
Cari İşlemler Dengesi	milyar \$	16	16	19	-1,8	-3,1
Cari İşlemler Dengesi/GSYH	%	4	3,8	4,3	-0,3	-0,6

Kaynak: Ticaret Bakanlığı*IMF tahmini”

Tablo 1.3.’de 2016-2018 yılları arasında İran cari işlemler dengesi fazla verir iken, ABD’nin İran’a 2018 yılının Kasım ayında petrol sektörüne yaptığı yatırım nedeniyle ülkenin hem ihracatı hem de ithalatı olumsuz yönde etkilenmiştir. Tablo 1.3.’de 2020 yılında İran’ın cari açığının 3,1 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir. İran’in işsizlik ve enflasyon oranlarındaki artış ülke ekonomisinin başlıca sorunlarındandır.

İran ihracatının büyük kısmı petrol ve doğalgaza dayanmaktadır. Fakat 1979 yılında rejim değişikliğiyle birlikte her alanda kamulaştırmalar (bankalar, çiftlikler ve şirketler) yapılmış ve yurtçine yabancı sermaye yatırımlarının girmesi yasaklanmıştır. Rejim değişikliğinin devamında ülkeye ABD yatırımlarının uygulanması ve kamudaki kontrollerin etkin yapılamaması İran ekonomisinin bozulmasına neden olmuştur. ABD’nin İran’a uyguladığı yatırımlar döneminde Türk firmalarının İran’a yatırım yapmadığı görülmektedir. Devrim sonrası İran hükümetinin uyguladığı ithal ikameci politikalar, ABD baskısı ve Irak-İran Savaşı ülkenin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlara rağmen İran petrol ve doğalgaz rezervleriyle önemli bir ülkedir (Akai, 2008: 281-282). Yaşanan bu olumsuzluklar ve ambargolar İran para biriminin (Riyal) aşırı değer kaybetmesine ve döviz kurlarının artışına neden olmuştur. Döviz kurlarındaki bu yükseliş ithal edilen hammadde miktarını azaltmış, işsizlik oranının ise artmasına neden olmuştur.

İran’a uygulan ilk yatırım, 1990’lı yıllarda ABD, BM Güvenlik Konseyi ve AB tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yatırımlar ile bazı ticari malların sevkiyatı, nükleer faaliyetlerle ilişkili her türlü ekipmanın ticaretinin ve yatırımının yapılması yasaklanmıştır. AB ülkeleri ile İran arasında ticaret tamamen durmuştur. ABD, 8 Mayıs 2018 tarihinde İran ile yapmış olduğu nükleer anlaşmayı tek tarafı olarak fesh ettiğini açıklamıştır. Ayrıca ABD tarafından 4 Kasım 2018 ve 6 Ağustos tarihlerinde iki aşamalı olarak eski yatırımların tekrar uygulanacağı açıklanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>, Erişim Tarihi: 13.03.2019).

İran’a uygulanan yatırımların yanında petrolün 2014 yılındaki varil fiyatının otuz dolar seviyelerine inmesiyle ihracat geliri düşmüş ve ülkenin ekonomik bü-

yümesi gerilemiştir. İran'ın başlıca ekonomik sorunları; işsizliğin yüksek olması, enflasyon artışı, Riyal'in döviz karşısında değer kaybetmesi ve halkın alım gücünün düşmesidir (Konya Ticaret Odası, 2019. <http://www.kto.org.tr/ulke-raporlari-778s.htm>, Erişim Tarihi: 05.13.2019).

İran, uluslararası ticarete yerli firmalarını koruyabilmek amacıyla ithal ikameci bir politika izlemiştir. Bu nedenle tamamlanmış ürün yerine hammadde ve yarı mamul ürünlerinin ithalatında büyük pay almıştır. Uluslararası ticaretin artırılması amacıyla birçok ürün üzerinde tarife dışı engelleri kaldırmıştır. Ayrıca sakıncalı olan birçok ürünün ithalatı Ticaret Bakanlığı'ndan ön izin alınarak yapılmaktadır. Fakat Gümrük Vergisi oranlarında indirim yapılmamıştır (Tekin, 2012: 67). İran'ın başlıca ithal ürünleri; elektrikli cihazlar, otomobiller ve mısırdır. İhracat ürünleri ise ham petrol ve madeni yakıtlardır.

Tablo 1.4. İran'ın Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	113.668	57.401	171.069	56.267
2009	78.830	50.768	129.598	28.062
2010	101.316	65.404	166.720	35.912
2011	132.000	61.760	193.760	70.240
2012	104.000	57.092	67.492	46.692
2013	82.500	49.000	131.500	33.500
2014	88.800	51.000	139.800	37.800
2015	63.100	41.800	104.900	21.300
2016	73.000	40.000	113.000	33.000
2017	92.000	47.000	139.000	45.000

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi : 24.04.2019).

İran, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nin ikinci büyük ekonomisi ve dünyanın üçüncü petrol üreticisidir. Rusya'dan sonra doğalgaz rezervleri açısından ikinci sırada yer almaktadır. Ülkenin ihracat gelirlerinin %80 ila %90'ı, bütçe gelirlerinin ise %40 ila %50'si petrol ürünlerinin satışlarından karşılanmaktadır (Doğan, 2015: 173). 2008 yılında yaşanan Küresel Krizin etkisiyle 2009 yılında İran ihracatının gerilediği görülmektedir.

Tablo 1.5. Ülkeler İtibarıyla İran'ın İthalatı (Bin Dolar)

Ülkeler (ilk 10)	2015	2016	2017
Çin	10.473.091	10.696.326	13.115.140
BAE	6.911.498	5.689.198	8.179.952
G. Kore	3.679.423	3.460.089	3.681.600
Türkiye	2.969.999	2.724.542	3.182.886

Almanya	1.815.456	2.533.502	3.072.069
Hindistan	2.294.624	1.955.062	2.254.605
İsviçre	2.255.163	1.150.994	2.181.850
Fransa	736,994	956,133	1.764.314
İtalya	909,351	1.226.841	1.426.098
Hollanda	734,450	789,473	1.172.460
Genel Toplam	40.043.150	42.702.118	51.612.277

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

Çin, İran'ın dış ticaretinde en büyük tedarikçi ülkesidir. Çin'den sonra ise bu sırayı, BAE (Birleşik Arap Emirlikleri), Güney Kore, Türkiye, Almanya ve Hindistan gelmektedir. Türkiye, İran'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır.

Bitki, tohum ve canlı hayvan ithalatında, İran Tarım Bakanlığı'ndan ön izin alınması gerekmektedir. Bu tür ürünlerin menşe evraklarının yanında ithalatçı ülkenin yetkili makamları tarafından onaylanmış olan sağlık raporu istenmektedir. İran'da ithalatı devlet tekelinde bulunan mallar; sigara, tütün, puro, sigara kâğıdı ve ipekböceği yumurtasıdır (Ticaret Bakanlığı, 2009. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/dis-ticaret-politikasi-ve-vergiler>, Erişim Tarihi:25.03.2019).

Tablo 1.6. Ülkeler İtibarıyla İran'ın İhracatı (Bin Dolar)

Ülkeler (ilk 10)	2015	2016	2017
Çin	7.230.385	8.369.572	9.064.670
BAE	4.894.456	7.417.422	6.696.657
Irak	6.214.059	6.131.482	6.425.016
G. Kore	134,341	2.877.013	4.380.132
Türkiye	1.314.723	3.247.488	3.990.399
Afganistan	2.562.510	2.458.333	2.791.259
Hindistan	2.497.185	2.791.192	2.734.893
Pakistan	639,135	795,900	930,165
Tayland	153,663	384,820	730,511
Endonezya	81,509	173,157	645,333
Genel Toplam	60.040.642	83.148.194	105.844.08

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi:03.04.2019).

Tablo 1.6.'dan hareketle 2015-2016 yılları arası İran'ın en fazla ihracat yaptığı ülke Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Çin'i, Irak, BAE, G. Kore izlemektedir. Türkiye ise İran ihracatında beşinci sırada yer almaktadır.

İran, OPEC'in %13 petrol üretimini karşılamaktadır. Dünya petrol rezervlerinin %10,5'in sahiptir. İran dünya sıralamasında üçüncü büyük ülkedir. Venezuela ve Suudi Arabistan'dan sonra gelmektedir. 2017 yılı OPEC verilerine göre, İran'ın kesinleşmiş doğalgaz rezervinin ise yaklaşık 34 trilyon olduğu tahmin edilmektedir. Ortalama 13 milyar 'ünü ihraç etmektedir. Dünyada rezerv zenginliği bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Rusya 51 trilyon ile birinci sırada iken, Katar 24 trilyon ile üçüncü sırada yer almaktadır (Konya Ticaret Odası, 2009. <http://www.kto.org.tr/ulke-raporlari-778s.htm>, (Erişim Tarihi: 05.13.2019)).

1.2. PAKİSTAN

Pakistan'ın resmi adı Pakistan İslam Cumhuriyeti'dir. Başkenti İslamabad, kullanılan diller ise Urduca ve İngilizce'dir. Kullanılan para birimi Pakistan Rupisi'dir.

Uluslararası finans kuruluşları Pakistan'ın kalkınma programı uygulamalarında önemli rol oynamaktadır. IMF, Pakistan'ın likidite sıkışıklığını azaltabilmek amacıyla "standby kredileri" sağlamıştır. Ayrıca "standby kredileri" ile ulusal ve uluslararası kredi ve finansal kuruluşların Pakistan'a olan mali güvenilirliğin artmasını sağlamıştır. Pakistan uzun yıllar iç siyasi karışıklığa maruz kalmıştır. Bu durum yabancı yatırımların düşük kalmasına neden olmuştur. 2008 Kasım ayında ülkenin içinde bulunduğu bütçe açığı, yüksek enflasyon ve yetersiz döviz rezervi nedeniyle IMF ile bir standby ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Pakistan'da yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle Pakistan Rupisi önemli oranda değer yitirmiştir (Konya Ticaret Odası, 2017 <http://www.kto.org.tr/d/file/pakistan-ulke-raporu-2017.pdf>, Erişim Tarihi: 20.03.2019).

Pakistan dünyanın dokuzuncu büyük ülkesidir. Resmi hesaplamalara göre Pakistan'ın nüfusu 2016 yılında 192,8 milyona ulaşmıştır. Hızlı nüfus artışı nedeniyle ülkede aile planlama programı uygulanmıştır. Pakistan'da son nüfus sayımı 1988 yılında yapılmıştır. Pakistan'da çalışabilir işgücü nüfusun %28'ini oluşturur iken, nüfusun %50'si tarımda, %18'i imalat ve %17'si de ticaretle uğraşmaktadır. İşsizlik oranı kentlerde %9, kırsal alanlarda %6'dır (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profil/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 24.04.2019).

Tablo 1.7. Pakistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GSYH (milyar \$)	143,0	164,5	162,0	174,8	197,3	202,4
GSYH (milyar Rupisi)	8.673	10.243	12.739	14.668	16,233	17.993
Reel büyüme(%)	5,7	1,6	3,6	4,4	2,8	3,8
Kişibaşına GSYH (dolar)	2.343	2.377	2.429	2.494	2.551	2.648
Kayıtlı işsizlik (ort, %)	11,5	12,6	14,0	15,0	14,8	14,8
Enflasyon (dönem sonu; % değişim)	8,8	24,0	12,9	10,7	10,1	5,5

İhracat fob (milyar \$)	18,2	21,2	18,3	21,1	23,4	25,5
İthalat fob (milyar \$)	28,8	38,2	28,5	32,1	36,4	41,1
Döviz Kuru PR: \$ (dönem sonu)	61,22	79,10	84,26	86,62	88,94	91,19
Cari İşlemler Dengesi (milyar \$)	-8,3	-15,7	-3,6	-1,8	-3,5	-5,3

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Geliştirme Etüd Merkezi, Pakistan Ülke Raporu, Şubat, 2011.

Pakistan 2007-2012 yıllarında dış ticaret açığı veren bir ülkedir. En yüksek dış ticaret açığı 2008 küresel krizinde etkisiyle 15,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Döviz kurunun bu yıllar içerisinde sürekli artış göstermesi ülke ithalatının pahalı hale gelmesine ve dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Kişi başı düşen yıllık GSYH 2500 dolar civarındadır. Ülkenin büyük sorunlarından birisi de işsizliktir.

Pakistan'ın dış ticaret politikasının şekillenmesinde özel sektörün büyük katkısı olmuştur. Pakistan ihracatının %50'den fazlası tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün 1 Ocak 2005 yılında tekstil kotalarını kaldırması ile Pakistan tekstil sektörünü dış rekabetten korumak amacıyla anti-damping önlemleri almıştır. Pakistan ihracat yönlü büyüme modelini seçmiştir. Bu amaçla da teşvikler, fiyat ve döviz kuru politikaları uygulamıştır. Fakat ihracat rakamları ödemeler dengesi açıklarını kapatacak ve ülke kalkınmasını sağlayacak boyutlara gelememiştir. Ülkenin ihracat yaptığı ürün sayısı ve ihracat pazarının düşük olması dış ticaret üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Pakistan'ın ihracat stratejileri şunlardır (Öztürk, 2007: 4):

- Yabancı yatırımların teşvik edilmesi,
- İhracat ürünlerinde katma değeri artırmak,
- İhracat yapan firmalara teşvik miktarını artırmak,
- Ülke ve iş imajı gerçekleştirmek,
- Teknoloji ve emeğin niteliğin artırmak,
- Bölgelere özel stratejiler geliştirmek,
- Yurtdışı pazarlara girişi hızlandırmak,
- İhracat yapan firmaların üretim miktarlarını artırmaktır.

Tablo 1.8. Pakistan'ın Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	20.323	42.329	62.652	-22.006
2009	17.523	31.668	49.191	-14.145
2010	21.410	37.807	59.217	-21.410
2011	25.383	44.012	69.395	-18.629
2012	24.567	44.105	68.672	-19.538

2013	25.121	44.647	69.768	-19.526
2014	24.706	47.434	72.140	-22.728
2015	22.089	43.795	65.884	-21.706
2016	20.375	46.847	67.222	-26.472
2017	21.569	57.746	79.315	-36.177

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

Ülkenin ihracatı artırmak için yaptığı teşviklere rağmen ülke istenilen ihracat artışını sağlayamamıştır. Pakistan 2008-2017 yılları arasında sürekli dış ticaret açığı veren bir ülkedir. En yüksek dış ticaret hacmi 2017 yılında 79.315 milyon dolar olarak gerçekleşirken aynı yıl 36.177 milyon dolar olarak en yüksek dış ticaret açığı gerçekleşmiştir.

Tablo 1.9. Ülkeler İtibarıyla Pakistan'ın İthalatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İTHALAT	43.989.645	46.998.269	57.440.013
Çin	11.019.005	13.680.153	15.383.398
B.A.E.	5.734.688	6.202.090	7.523.994
ABD	1.916.775	2.006.823	2.842.547
S. Arabistan	3.006.751	1.843.133	2.730.371
Endonezya	2.041.765	2.088.831	2.583.267
Japonya	1.725.910	1.961.395	2.293.951
Hindistan	1.669.286	1.644.388	1.696.136
Katar	319.313	774.256	1.608.305
Kuveyt	1.712.743	1.271.958	1.468.125
Tayland	852.735	920.023	1.279.321
Türkiye	205.234	260.078	268.733

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 09.03.2019).

Türkiye, Pakistan'ın ithalatında otuz üçüncü sırada yer almaktadır. Pakistan hükümetinin başlıca ticaret ortakları Çin Halk Cumhuriyeti (Ç.H.C), Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E.) ve ABD'dir.

Tablo 1.10. Ülkeler İtibarıyla Pakistan'ın İhracatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İHRACAT	22.089.018	20.533.793	21.877.787
ABD	3.661.588	3.429.743	3.560.301
İngiltere	1.572.801	1.557.630	1.634.955
Çin	1.934.926	1.590.858	1.508.080

Afganistan	1.722.216	1.369.768	1.390.081
Almanya	1.146.261	1.186.247	1.286.491
İspanya	782.258	837.343	904.571
B.A.E.	899.030	784.747	869.050
Hollanda	666.949	650.798	758.215
İtalya	618.159	667.285	703.343
Belçika	592.166	650.637	700.691
Türkiye	235.444	236.873	327.346

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son-ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

Pakistan ihracatı desteklemek adına yaptığı teşviklere rağmen ihracat miktarında yeterli artışı sağlayamamış ve 2017 yılındaki ihracat miktarı 21.877.787 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatında en yüksek payı alan ülke ABD'dir. Türkiye ise Pakistan ihracatında 16. sırada yer almaktadır.

Pakistan'da bazı malların üretiminin ülke içerisinde yeterli olmaması nedeniyle, bu malların ihracatına kota, kısıtlamalar ve lisans şartı koymuştur. İhracatı yasaklanan veya kısıtlanan ürünler şunlardır: silah, yenilebilir yağ, post ve deri, kereste, madenler, süt ve süt ürünleri, antikalar ve insan iskeletleridir. Petrol ürünleri, kok kömürü, soda ve kaya tuzu kamu sektörü tarafından ihracatı yapılan ürünlerdir. Ayrıca ihracat yapan firmaların ihracat bedelini döviz olarak Pakistan Merkez Bankası'na yatırma zorunluluğu bulunmaktadır. Pakistan Hükümeti'nin ihracat ile ilgili ek yaptırımlarından bir tanesi ise İsrail'e her türlü ihracatın yasak olmasıdır (Yüzal, 2011: 14). Pakistan ithalatında büyük oranda sanayi ürünleri yer almaktadır. Başlıca ithalat kalemleri ise mineral yakıtlar, makine, elektronik aletlerden oluşmaktadır. Pakistan artan ithalat talebi ile oluşan döviz açığını ihracat geliriyle karşılamayı amaçlamıştır. Bunun için ihracat sektörüne gümrük, satış ve gelir vergisi indirimleri vb. teşvikleri uygulamıştır. Fakat tekstil ticaretine kota uygulamasının kaldırılması, ihracat gelirinin düşmesine neden olmuştur. Ülke tarafından bazı ürünlere dini açıdan ve güvenlik açısından sakıncalı olması sebebiyle ithalat yasakları getirilmiştir. Ayrıca lüks tüketimi önlemek ve iç sanayi korumak bu yasakların diğer sebeplerindedir.

1.3. BANGLADEŞ

Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Dakka'dır. Konuşulan dil Bengalce, para birimi ise Dakka'dır. Ülke ekonomisinde hizmet ve tarım sektörünün ağırlıklı olduğu görülmektedir. Tarım ürünlerinde en büyük payı pirinç, sanayi ürünlerinde ise tekstil almaktadır. Bangladeş'in toplam ihracatında tekstil %80'lik paya sahiptir.

Tablo 1.11. Bangladeş'in "Temel Ekonomik Göstergeleri

	2009	2010	2011	2012	2013
GSYH (milyon ABD \$)	89.4	100.1	108.1	113.9	126.4
Kişi başı GSYH (Satın Alma Gücü Paritesi)	1.411	1.494	1.599	1.719	1.846
GSYH artışı (%)	5.7	6.1	6.7	6.3	6.4
İşsizlik Oranı (ort)	5.1	5.1	5	5	5
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ort)	5.4	8.1	10.7	7.5	6.8
İhracat FOB (milyar ABD \$)	15.073	19.239	23.856	26.838	30.756
İthalat FOB (milyar ABD \$)	-19.678	-24.723	-31.745	-35.237	-39.183
Cari İşlem Dengesi (milyar \$)	-4.605	-5.485	-7.889	-8.399	-8.427
Dış Borç (milyar ABD \$)	23.82	24.634	25.158	25.153	25.292
Ulusal Rezervler(milyon \$)	10.343	11.153	11.447	11.63	

Kaynakça: DEİK, <https://www.deik.org.tr/uploads/banglades-ulke-bulteni-2014.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.10.2019).

Bangladeş'in kişi başı GSYH ve GSYH artışı oranı 2009'dan 2013 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 2009-2013 yılları arasında işsizlik oranı ortalama %5 olarak gerçekleşmiştir. Cari işlemde en fazla açık 2013 yılında 8.427 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.12. Bangladeş'in "Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	15.370	23.860	39.230	-8.490
2009	15.083	21.833	36.916	-6.750
2010	19.194	27.821	47.015	-8.627
2011	24.439	36.214	60.653	-11.775
2012	25.127	34.173	59.300	-9.046
2013	29.114	37.085	66.199	-7.971
2014	30.405	42.268	72.673	-11.863
2015	32.379	39.460	71.839	-7.081
2016	34.894	44.832	79.726	-9.938
2017	35.965	52.836	88.801	-16.871

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

Bangladeş 2008-2017 yılları arasında ihracat miktarında sürekli artış yaşansa da ülkenin her yıl dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Dış ticaret açığının nedeni, ihracatının ithalata bağlı olmasıdır. En yüksek dış ticaret açığı 2017 yılında 16.871 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.13. Ülkeler İtibarıyla Bangladeş'in İthalatı (Milyon Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014
TOPLAM İTHALAT	30.729	34.778	38.564
Çin	4.916	5.353	5.278
Hindistan	4.094	4.666	5.100
Singapur	2.700	2.913	3.140
Endonezya	1.811	2.092	2.245
Hong Kong	1.392	1.669	2.000
G. Kore	990	1.149	1.404
Malezya	744	961	1.190
Japonya	685	934	1.169
ABD	1.132	1.157	1.108
Tayvan	766	1.004	1.029

Kaynak: Bangladeş Halk Cumhuriyeti Ülke Notu, Ankara Sanayi Odası Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 15 Şubat 2016. <http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/banglades.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

Bangladeş hükümetinin en fazla ithalat yaptığı ülkeler Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve Singapur'dur.

Tablo 1.14. Ülkeler İtibarıyla Bangladeş'in "İhracatı (Milyon Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014
TOPLAM İHRACAT	27.148	31.064	33.553
ABD	4.916	5.353	5.278
Almanya	4.094	4.666	5.100
İngiltere	2.700	2.913	3.140
Fransa	1.811	2.092	2.245
İspanya	1.392	1.669	2.000
İtalya	990	1.149	1.404
Hollanda	744	961	1.190
Belçika	685	934	1.169
Kanada	1.132	1.157	1.108
Türkiye	766	1.004	1.029

Kaynak: Bangladeş Halk Cumhuriyeti Ülke Notu, Ankara Sanayi Odası Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 15 Şubat 2016. <http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/banglades.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

Bangladeş'in ihracatında ABD, Almanya ve İngiltere ilk üç sırada yer almaktadır. Türkiye, ülkenin ihracat yaptığı ülkeler içerisinde Tablo 1.14.'te onuncu sırada yer almaktadır. Bangladeş yurtdışından petrol yağları, pamuklu tekstil ürünleri, palm yağı, buğday ve mahlut, telefon cihazları, kamış ve şeker pancarı

ürünlerini ithal etmektedir. Ülkenin ithalatında en yüksek payı petrol ürünleri ve dokuma pamukları yer almaktadır. Pamuk ve pamukdan üretilmiş iplikleri ithal edip bu ürünleri işleyerek tekstil ürünleri olarak ihraç etmektedir.

1.4. MALEZYA

Ülkenin resmi ismi Malezya Federasyonu'dur. Malezya başkenti Kuala Lumpur, para birimi ise Ringgit Malaysiya'dır. Resmi dili Malayca'dır. Ayrıca İngilizce, Çince ve Tamil dilleri de konuşulmaktadır. Etnik yapı %55 Malay, %24 Çinli, %13 Bumiputera (Yerli), %7 Hintli, %1 diğerlerinden oluşmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/malezya-kunyesi.tr.mfa.>, Erişim Tarihi: 25.03.2019).

Tablo 1.15. Malezya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2015	2016	2017	2018
GSYH (Milyar RM) 2010 yılı sabit fiyatlarla	1.063,4	1.108,2	1.173,6	1.240,1
Kişi başına milli gelir (\$)	9.242	9.110	9.551	10.885
GSYH'nın Sektörel Büyüme Hızları: (2010 sabit fiyatlarıyla)	5,0	4,2	5,9	5,5-6,0
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık	1,3	-5,1	7,2	3,6
Madencilik	5,3	2,2	1,1	1,8
İmalat Sanayi	4,9	4,4	6,0	5,9
İnşaat	8,2	7,4	6,7	7,3
Hizmetler	5,1	5,6	6,2	6,1
Nominal GNI	5,2	6,2	10,1	6,9
Enflasyon oranı (TÜFE) (%)	2,1	2,1	3,7	2,0-3,0
İşsizlik Oranı (%)	3,1	3,4	3,4	3,2-3,5
U. Rezervler (Milyar \$)	95,3	95,02	102,4	----
Uluslararası Rezervlerin İthalatı Karşılama Oranı (ay)	8,4	8,8	7,2	----
Gecelik Faiz Oranı (Yıl sonu)	3,25	3,00	3,00	----
Toplam Dış Borçlar (RM milyar)	837,0	916,1	883,4	-----
Toplam Dış Borçlar (\$ milyar)	214,3	220,8	205,4	----
İhracat (Milyar \$)	199,7	189,58	217,51	
İthalat (Milyar \$)	175,8	168,52	194,89	
RM nin Dolar Karşısındaki Değeri	3,9055	4,1483	4,3004	3,9

Kaynak:T.C. KUALA LUMPUR BÜYÜKELÇİLİĞİ TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ, Malezya Yıllık Raporu, Nisan2018.<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tZ1PRRDBUSkJ:https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a227194/53bc0f70f6238f1f156093e620dbbd72.docx+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, (Erişim Tarihi: 19.03.2019).t: tahmini değer

2015-2018 yılları arasında Malezya'nın yıllık büyüme oranı ortalama %5, işsizlik oranı ise %3 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ihracat tutarı 217,51 milyar dolar, ithalat tutarı ise 194,89 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon oranı 2016 yılından 2017 yılına %1,6 artış göstererek %3,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.16. Malezya'nın Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	199.414	156.348	355.762	43.066
2009	157.244	123.757	281.001	33.487
2010	198.612	164.622	363.234	33.990
2011	228.086	187.473	415.559	40.613
2012	227.538	196.393	423.931	31.145
2013	228.331	205.897	434.228	22.434
2014	233.927	208.851	442.728	25.076
2015	199.158	176.011	375.169	23.147
2016	189.659	168.430	367.089	21.229
2017	217.839	195.149	412.988	22.690

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

Malezya 2008-2017 yılları arasında sürekli dış ticaret fazlası veren bir ülkedir. Ülkenin en yüksek dış ticaret hacmi 2013 yılında 434.228 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1.17. Ülkeler İtibarıyla Malezya'nın İhracatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
Singapur	27.842.989	27.581.069	31.571.909
Çin	26.062.954	23.753.270	29.409.612
ABD	18.928.949	19.353.879	20.668.969
Japonya	18.947.306	15.250.309	17.419.422
Tayland	11.403.388	10.628.237	11.762.169
Hong Kong	9.459.537	9.071.550	11.157.669
Endonezya	7.469.624	6.665.869	8.097.581
Hindistan	8.128.612	7.713.561	8.038.286
Avustralya	7.208.756	6.445.327	7.542.037
G. Kore	6.476.229	5.491.727	6.681.365
Türkiye	975.198	1.728.813	2.444.554

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/malezya/ulke-profil/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 04.04.2019).

Malezya ihracatına ülke bazında bakıldığında Singapur, Çin ve ABD en çok ihracat yapılan ilk üç ülkelerdir. Türkiye bu sıralamada on yedinci sırada yer

almaktadır. Malezya ile Türkiye arasında artan bir ihracat trendi vardır. Türkiye, Malezya'dan 2017 yılında 2.444.554 bin dolar mal satın almıştır.

Tablo 1.18. Ülkeler İtibarıyla Malezya'nın İthalatı ("Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
Çin	33.242.589	34.306.466	38.323.107
Singapur	21.096.238	17.453.435	21.628.045
ABD	14.226.544	13.418.638	16.112.611
Japonya	13.770.979	13.733.979	14.812.260
Tayvan	9.381.043	10.080.570	12.762.399
Tayland	10.729.484	10.208.534	11.213.823
Endonezya	7.981.132	7.092.646	8.796.634
G. Kore	7.967.930	8.838.128	8.480.618
Hindistan	3.894.747	4.012.355	6.265.429
Almanya	6.010.087	5.732.437	6.120.243
Türkiye	474.391	300.069	360.427

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/malezya/ulke-profil/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Malezya'nın ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkiye otuz yedinci sırada yer almaktadır. İki ülkenin başkentleri arasındaki uzaklık, taşıma maliyetlerinin artmasına ve dış ticaretin azalmasına neden olmaktadır. Malezya ithalatında da ihracatta olduğu gibi Çin, Singapur ve ABD ilk üç sırada yer almaktadır. Malezya'nın ihracatında en büyük payı elektrikli ve elektronik eşyalar almaktadır. Ayrıca, Malezya dünyanın en büyük palmiye yağı üreticilerinden biridir.

1.5. ENDONEZYA

Endonezya Cumhuriyeti'nin başkenti Cakarta, konuşulan dil Bahasa Endonezya ve para birimi Rupı'dır. Endonezya adalar grubu devletidir. Kuzeyde Malezya, doğuda Papua Yeni Gine ile komşu olup, batısında ve güneyinde Hint Okyanusu yer almaktadır. Endonezya on yedi bin adadan oluşmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profil/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 17.03.2019)

Tablo 1.19. Endonezya'nın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
GSYH (milyar dolar, cari fiyatlarla)	912	891	861	932	1.015	1.085
Reel Büyüme Oranı (%)	5.6	5.0	4.9	5.0	5.1	5.3
Özel Tüketim (% reel değişiklik)	5.5	5.3	4.8	5.0	5.1	5.3
Enflasyon Oranı (% TÜFE)	8.1	8.3	3.3	3.1	3.7	4.4
İşsizlik oranı (%)	6.2	5.9	6.2	5.6	5.5	5.5
Bütçe açığı (% GSYH)	-2.2	-2.1	-2.6	-2.5	-2.7	-2.5

Kamu borcu (%GSYH)	22.8	25.8	29.4	31.5	33.3	34.5
İhracat (milyar dolar)	182	175	149	144	168	198
İthalat (milyar dolar)	176	168	135	129	150	186
Cari İşlem dengesi/GSYH (%)	-3.1	-3.0	-2.0	-1.8	-1.7	-1.9

Kaynak: Ticaret Bakanlığı <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profil/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Raporu: 04.03.2019).

Endonezya'nın GSYH'si 2013 yılında 912 milyar dolar iken 2018 yılında yükseliş göstererek 1,085 milyar dolara çıkmıştır. 2013-2018 yılları arasında sürekli dış ticaret fazlası veren ve kamu borcu yıllar içinde artan bir ülkedir. Endonezya'da işsizlik oranı ortalama % 5,5 olarak gerçekleşmektedir.

Endonezya 2017 yılından itibaren dünyanın on altıncı büyük ekonomisidir. 2017 yılındaki verilere göre Endonezya kişi başına düşen gelir sıralamasında 193 ülke arasında 118. sırada yer almaktadır. Endonezya'nın zengin doğal kaynakları, disiplinli mali politikalar, düşük kamu borcu, güçlü bankacılık sistemi avantajlı, döviz kuru dalgalanmalarına ve dış şoklara karşı kırılabilirliği, altyapı eksikliği, Çin'e olan aşırı ihracat bağımlılığı ve gelir dağılımı eşitsizliği dezavantajlı yönleridir (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profil/genel-ekonomik-durum>, Erişim Tarihi: 07.05.2019).

Tablo 1.20. Endonezya'nın Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	139.606	127.538	267.144	12.068
2009	119.646	93.786	213.432	25.860
2010	157.779	135.663	293.442	22.116
2011	203.497	177.436	320.933	86.061
2012	190.032	191.691	381.723	-1.659
2013	182.552	186.629	369.181	-4.077
2014	176.293	178.179	354.472	-1.886
2015	150.366	142.695	293.061	7.671
2016	144.743	135.653	280.396	9.090
2017	168.573	156.925	325.498	11.648

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, [https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/ulkelere-gore-dunya-ticareti-\(2005-2018\)](https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/ulkelere-gore-dunya-ticareti-(2005-2018)), (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

Endonezya'nın ekonomisinin itici gücü petrol ve doğal gazdır. Endüstri sektörü GSYH içinde en büyük paya sahiptir. Ülke ekonomisinde % 26,1'lik payı ile imalat sanayinde çalışmaktadır. İhracatında en büyük payı, petrol ve hazır giyim sektörü almaktadır (DEİK, 2014: 4).2012-2014 yılları arasında dış ticaret açığı veren ülkede, en yüksek dış ticaret hacmi ve dış ticaret fazlası 2017 yılında gerçekleşmiştir. Dış ticaret fazlası 11.648 milyon dolar iken dış ticaret hacmi 325.498 milyon dolardır.

Tablo 1.21. Ülkeler İtibarıyla Endonezya'nın İthalatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İTHALAT	142.694.802	135.652.800	157.388.168
Çin	29.411.071	30.800.449	34.520.725
Singapur	18.022.559	14.548.299	16.992.133
Japonya	13.263.523	12.984.774	14.133.608
Malezya	8.530.668	7.200.944	9.058.605
Tayland	8.083.368	8.666.933	9.035.564
ABD	7.616.761	7.319.184	8.216.317
Kore	8.427.206	6.674.577	7.874.212
Avustralya	4.815.795	5.260.855	7.056.510
Hindistan	2.741.418	2.872.737	3.965.350
S. Arabistan	3.421.632	2.725.033	3.512.905

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilisi/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 12.04.2019).

Endonezya'nın hem ihracatında hem ithalatında en büyük ticaret ortağı olan ülke Çin'dir. Çin'den sonra Singapur ve Japonya en çok ihracat yapılan ülkeler iken, ithalatta ABD ve Japonya yer almaktadır.

Tablo 1.22. Ülkeler İtibarıyla Endonezya'nın İhracatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İHRACAT	150.366.281	144.489.796	168.810.043
Çin	15.046.434	16.785.585	23.049.296
ABD	16.268.488	16.171.284	17.810.480
Japonya	18.020.877	16.101.545	17.790.812
Hindistan	11.731.001	10.093.804	14.083.573
Singapur	12.632.634	11.246.432	12.767.193
Malezya	7.630.889	7.112.008	8.467.527
Kore Cum.	7.664.446	7.007.624	8.186.977
Filipinler	3.921.677	5.270.873	6.627.222
Tayland	5.507.253	5.392.399	6.462.142
Tayvan	5.043.822	3.652.644	4.218.604

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilisi/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 23.03.2019).

Endonezya'da nüfusun %32'si tarımda istihdam edilmektedir. Pirinç üretiminde dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Palm yağı ihracatında birinci sırada yer almaktadır. Ülke topraklarında düşük verimlilik söz konusu olması nedeniyle, 7,7 milyon hektardan fazla işlenmeyen toprak mevcuttur. Ülke, dünyada hindistan cevizi üretiminde birinci, büyük palmye yağı üretiminde ikinci, kakao

üretiminde üçüncü, kahve üretiminde dördüncü, tütün ve çay üretiminde beşinci sırada yer almaktadır (Endonezya Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, 2018, s. 3). Endonezya ithalatında petrol yağları, ham ve işlenmiş yakıt, telefon setleri, buğday ve petrol gazları oluşturmaktadır.

Endonezya OPEC'e 1962' de üye olmuştur. Fakat 2008 yılında petrol ithal eden ülke haline gelmesi nedeniyle üyelikten ayrılmıştır. Pertamina adlı şirket ülkede petrol ve gaz üretimi yapan tek firmadır. 2010 yılı petrol üretim miktarı 343,4 milyon varil'dir. Ülkede halen büyük petrol üretim alanları kullanıma açılmamış durumdadır (DEİK, 2014: 9). Kömür, kalay, petrol, doğalgaz, boksit, manganez, altın ve gümüş, nikel, bakır, iyot ve tuz ülkenin yeraltı madenleridir. Endonezya ekonomisi Güneydoğu Asya'daki en gelişmiş uçak sanayisine sahiptir. Ayrıca, otomotiv yedek parçaları ve elektronik eşya üretim kapasitesi her geçen gün artmaktadır (DEİK, 2014: 9).

1.6. MISIR

Resmi adı Mısır Arap Cumhuriyeti'dir. Yönetim şekli Cumhuriyet, Başkent Kahire'dir. Mısır'ın para birimi Mısır Poundu'dur. Ülkenin etnik yapısı %99 Araplardan oluşmaktadır. Dini dağılım oranı %94'ü Müslüman %5'i Hristiyan, %1'i diğer dinlerden oluşmaktadır (Mısır Ülke Bülteni, 2017: s. 2). Mısır'ın komşuları doğuda İsrail ve Suudi Arabistan, batıda Libya, güneyde ise Sudan'dır.

Tablo 1.23. Mısır'ın Temel "Ekonomik Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSYH (milyar ABD doları)	276.3	270.8	300.8	316.8	268.9	165.3
Reel büyüme (%)	2.2	3.3	2.9	4.4	4.3	3.9
Kişi başı GSYH (ABD doları)	10,344	10,512	10,711	10,990	11,374	11,847
Tüketici fiyat enflasyonu (ort; %)	7.1	9.5	10.1	10.4	13.8	19.2
Döviz kuru LE: \$ (ort)	6.06	6.87	7.08	7.71	10.07	18.05
İhracat (fob-milyon ABD doları)	25,092	26,534	25,269	19,031	20,021	23,171
İthalat (fob- milyon ABD doları)	-59,827	-56,018	-64,451	-57,582	-56,706	-54,623
Cari denge (milyon ABD doları)	-9,541	-3,698	-5,923	-17,211	-19,381	-11,628

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Tarihi: 15.04.2019).

Mısır Arap ülkeleri içinde üçüncü büyük ekonomiye sahiptir. Birinci sırada Suudi Arabistan, ikinci sırada ise Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır. Mısır, Afrika kıtasında ikinci büyük ekonomiye sahip olan ülkedir. Mısır dış ticaret açığını, turizm, Süveyş kanalı ve işçi gelirleriyle kapatmaya çalışmaktadır. Petrol ürünleri, tekstil ve hazır giyim, çelik, çimento, kimyasallar ve ilaç sanayi ülkenin gelişmiş sektörleridir. Mısır ekonomisinde turizmin önemli bir payı vardır. Döviz girdilerinin ¼'ünün turizm sektöründen sağlanmaktadır. Her yedi Mısırlı'dan

birisi geçimini turizmden sağlamaktadır (Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu, 2018: 5). Gelişmekte olan Mısır ekonomisi 2012-2017 yılları arasında sürekli dış ticaret açığı vermiştir. En yüksek dış ticaret açığı 2017 yılında 19,381 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mısır'ın büyüme oranı 2012 yılında %2,2 iken 2015 yılında iki katı artışla bu oran %4,4 olmuştur. Kişi başı gelirin sürekli artış göstererek, 2017 yılında 11,847 dolar olduğu görülmektedir. Tüketici fiyat enflasyonu 2012'den 2017'e iki buçuk kat artarak %19.2 olarak olmuştur.

Mısır'ın altı ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması vardır. Bu ülkeler, Irak, Libya, Suriye, Ürdün, Fas ve Tunus'dur. Mısır, COMESA (Doğu ve Güneydoğu Ortak Pazarı), GAFTA (Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi) ve PAFTA (Pan-Arab Serbest Ticaret Alanı) üyesidir. Bunun yanında, ABD ve İsrail ile yapılan Nitelikli Sanayi Bölgeleri Anlaşması (QIZ) bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, 2019. Erişim Tarihi: 17.03.2019).

Tablo 1.24. Mısır'ın Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	26.224	48.382	74.606	-22.158
2009	23.062	44.946	68.008	-21.884
2010	26.438	52.923	79.361	-26.485
2011	30.528	58.903	89.431	-28.375
2012	29.409	69.200	98.609	-39.791
2013	28.493	59.662	88.155	-31.169
2014	26.367	71.282	97.649	-44.915
2015	21.349	63.574	84.923	-42.225
2016	25.468	55.789	81.257	-30.321
2017	25.604	61.627	87.231	-36.023

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 23.03.2019)

Mısır'ın Tablo 1.24'de gösterilen 2008-2017 verilerine bakıldığında sürekli dış ticaret açığının yaşandığı görülmektedir. Bu yıllar arasındaki yapılan ithalatın, ihracat miktarının ortalama iki katı olduğu görülmektedir. 2017 yılında ihracat miktarı 25 milyon dolar olarak gerçekleşirken ithalat miktarı 61 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında dış ticaret açığı 36.023 milyon dolardır. Ülkenin birçok ürünü üretmek yerine ithal etmesi, ülkede işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

Tablo 1.25. Ülkeler İtibarıyla Mısır'ın İthalatı (Bin "Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İTHALAT	74.361.267	58.052.632	66.338.894
Çin	9.775.827	7.554.203	8.105.343
Almanya	5.777.597	5.073.453	4.514.989

İtalya	3.306.627	2.643.530	4.192.245
Suudi Arabistan	2.945.205	2.410.958	4.147.571
ABD	4.378.825	3.095.178	3.896.815
Rusya Federasyonu	3.370.437	2.209.803	3.600.763
Brezilya	2.693.183	1.730.150	2.695.497
Hindistan	2.336.096	1.830.064	2.337.033
Ukrayna	2.445.615	2.157.128	2.325.501
Türkiye	3.307.749	2.505.487	2.087.112

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 23.03.2019).

Mısır, 2017 yılında 66,3 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2017 yılında 2.087.112 bin dolarlık ithalat miktarı ile Türkiye, Mısır'ın onuncu en büyük tedarikçisi iken, Çin birinci sırada yer almaktadır. Çin'i Almanya ve İtalya izlemektedir.

Tablo 1.26. Ülkeler İtibarıyla Mısır'ın İhracatı (Bin "Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İHRACAT	21.967.323	22.507.389	25.943.247
Birleşik Arap Emirlikleri	1.111.976	2.832.087	2.740.615
İtalya	1.615.613	1.468.000	2.199.022
Türkiye	1.272.011	1.437.501	1.866.526
Suudi Arabistan	2.027.096	1.754.531	1.551.379
ABD	1.232.180	1.013.525	1.328.120
İngiltere	951.002	1.047.933	1.088.639
Hindistan	896.228	630.502	889.571
İspanya	461.533	654.678	804.510
Çin	442.609	495.031	679.855
Lübnan	435.512	801.201	668.104

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 23.03.2019).

Mısır'ın en çok ihracat yaptığı ilk üç ülke içerisinde Türkiye üçüncü sıradadır. Mısır'ın ihracatında en yüksek payı alan ülke Birleşik Arap Emirlikleri'dir. İkinci ülke ise İtalya'dır. Mısır'ın ihracatında petrol yağları, altın, gübre, kablo, teller ve turuncgiller en büyük payı oluşturmaktadır. Mısır'ın 2017 yılında toplam ihracatı yaklaşık 26 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin, ABD ve Almanya, Mısır'ın en büyük tedarikçi ülkeleridir.

1.7. NİJERYA

Ülkenin resmi adı Nijerya Federal Cumhuriyeti'dir. Resmi dili İngilizcedir. Başkenti Abuja, para birimi ise Nijerya Nairası'dır. Nijerya'nın %50'si Müslüman, %40'ı Hristiyan ve %10'u diğer dinlerden oluşmaktadır. Batı Afrika'nın

en geniş topraklara sahip ülkelerinden birisidir. Nijerya'nın güneyinde Atlas Okyanusu ve Gine körfezi bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 04.03.2019).

Tablo 1.27. Nijerya'nın "Temel Ekonomik Göstergeleri

	2016	2017	2018	2019*	2020*
GSYH (milyar \$)	405	376	397	445	
Reel büyüme (%)	-1,6	0,8	1,9	2,1	2,5
Kişi başına GSYH(SAGP,\$)	5.943	5.941	6.027	6.098	6.213
Tüketici enflasyonu (dönem sonu %)	18,5	15,4	11,4	12,1	11,7
Cari İşlemler Dengesi (milyar \$)	2,7	10,4	8,5	-1,6	-1,0
Nüfus (milyon)	184	189	194	199	205

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

*2019 IMF tahmini değerlerdir.

Ülkenin GSYH'si 2018 yılında 397 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2019 yılında 445 milyar dolar, 2020 yılında ise 496 milyar dolar olması tahmin edilmektedir. Ülkenin tasarruflarının yeterli olmaması nedeniyle, 2019 ve 2020 yılında cari işlemler açığı vermesi beklenmektedir. Batı Afrika ülkesi olan Nijerya, 2018 yılında 194 milyon nüfusu ile Afrika'nın en kalabalık ülkesidir. Nijerya, Güney Afrika'dan sonra bölgenin ikinci büyük ekonomisi konumundadır. Nijerya nüfusunun 2020 yılında 205 milyon olması beklenmektedir.

Tablo 1.28. Nijerya'nın Dış Ticaret Rakamları (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	81.820.518	28.193.597	110.014.115	53.056.921
2009	49.937.460	33.906.282	83.843.742	16.031.178
2010	86.567.913	44.235.269	130.803.182	42.332.644
2011	125.641.031	63.971.542	189.612.573	61.669.489
2012	143.151.183	35.872.509	179.023.692	107.278.674
2013	89.482.086	44.029.048	133.511.134	45.453.038
2014	99.241.744	44.639.457	143.881.201	54.602.287
2015	48.433.351	33.830.879	82.264.230	14.602.472
2016	32.883.045	35.194.301	68.077.346	-2.311.256
2017	40.721.848	28.915.247	69.637.095	11.806.601
2018	52.913.529	36.460.226	89.373.755	16.453.303

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>,

Nijerya 2008-2018 yılları arasında 2016 yılı hariç dış ticaret fazlası veren bir ülkedir. Ülkenin ihracatının büyük kısmı petrol ve petrol ürünleridir. Petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle ülke dış ticaret fazlası veren bir ülkedir. 2016 yılında dış ticaret hacmi 68 milyar dolar iken, dış ticaret açığı 2,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. En yüksek dış ticaret hacmi 2011 yılında 189 milyar dolar olarak gerçekleşirken, en yüksek ihracat miktarı 2012 yılında 143 milyar dolardır.

Tablo 1.29. Ülkeler İtibarıyla Nijerya'nın İthalatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2015	2016	2017
TOPLAM İTHALAT	35.194.301	28.915.247	36.460.226
Çin	6.984.492	5.358.295	7.076.767
Hollanda	4.116.212	2.696.232	4.159.007
Güney Kore	386.132	581.531	3.945.639
Belçika	4.039.448	3.744.594	3.083.338
ABD	2.848.024	2.291.459	2.678.076
Hindistan	1.818.269	1.400.306	1.907.305
Fransa	1.392.092	1.054.472	1.047.719
Almanya	1.069.904	1.169.389	990.668
Birleşik Krallık	1.504.545	1.107.725	920.503
Rusya Federasyonu	408.790	634.908	861.455
Türkiye	230.976	245.543	310.680

Kaynak: Ticaret Bakanlığı”, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 21.04.2019).

Nijerya toplam ithalatı 2017 yılında 36 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Nijerya'nın ilk beş tedarikçisi, Çin, Hollanda, Güney Kore, Belçika ve ABD'dir. Türkiye ise Nijerya ithalatında 22. sırada yer almaktadır. Nijerya'nın Türkiye'den 2017 yılında satın aldığı ürünlerin değeri 310.680 bin dolar'dır.

Tablo 1.30. Ülkeler İtibarıyla Nijerya'nın İhracatı (Bin Dolar)

Ülkeler	2016	2017	2018
Genel Toplam	32.883.045	40.721.848	52.913.529
Hindistan	5.966.071	7.299.863	8.400.689
Hollanda	2.463.855	3.428.078	5.688.196
İspanya	3.078.450	4.077.222	5.356.860
Fransa	2.034.255	3.127.220	4.190.752
Güney Afrika Cum.	1.800.925	1.833.918	3.375.663
ABD	4.005.271	5.177.276	3.218.998
Endonezya	1.237.097	1.340.865	2.211.582
İsveç	590.458	860.481	2.015.354
Birleşik Krallık	1.180.372	1.074.837	1.928.675

Brezilya	877.370	565.204	1.709.019
Türkiye	214.823	416.769	479.625

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profilii/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

Nijerya'nın en fazla mal sattığı pazarlar, Hindistan, Hollanda, İspanya, Fransa, G. Afrika Cumhuriyeti ve ABD'dir. Türkiye, Nijerya'nın ihracatında 21. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin Nijerya'dan satın aldığı mal miktarı 2018 yılında 2016 yılına göre iki katına çıkmıştır. Nijerya Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesidir. Ülkenin ihracatının büyük kısmını petrol ve petrol gazları oluşturmaktadır. Nijerya ihracatının ortalama %94'ünü petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Petrol ve petrol gazları dışında en önemli ihraç kalemleri; kakao, yağlı tohumlar ve meyveler, gemi parçaları ve kimyasal gübrelerdir. Nijerya ithalatındaki başlıca ürünleri petrol yağları, buğday, binek otomobiller, dondurulmuş balık, motosiklet ve telefon parçalarından oluşmaktadır.

2. Türkiye İle D-8 Ülkeleri Arasındaki İkili Ticaret Akımları

2.1. İran ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye ve İran arasında “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (2002)” ile “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1996)” yürürlüğe girmiştir. 2015 yılında iki ülke arasında Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) yapılmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye İran'dan 125 sanayi ürünü için taviz alır iken, Türkiye ise İran'a 140 tarım ürünü için tercihli tarife uygulamıştır (Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilii/ekonomik-gorunum/turkiye-ileticaret>, (Erişim Tarihi: 25.03.2019). TTA ile iki ülke arasındaki dış ticaretin artırılması amaçlanmıştır.

Tablo 2.1. Türkiye-İran Arasında İmzalanmış Sözleşme ve Protokoller

Anlaşma / Protokol / Mutabakat Zaptı	İmza Tarihi	RG Tarih & Sayısı
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	12.05.1980	07.06.1980 (17010)
Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu 2. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	01.05.1984	30.01.1985 (18651)
Ticaret Anlaşması	21.12.1996	11.06.1997 (23016)
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması	21.12.1996	15.06.1997 (23020)
Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması	22.11.2000	01.08.2001 (24480)
Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) Anlaşması	17.06.2002	09.10.2003 (25254)
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YKTK) Anlaşması	19.12.1996	25.02.2005 (25738)
Sınır Ticareti Ortak Komitesi 5. Dönem Topl. Mutabakat Zaptı	12.10.2008	29.04.2009 (27214)

Çevre Alanında Mutabakat Zaptı	28.04.2010	28.05.2011 (27947)
Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Metroloji, Akreditasyon ve Uygunluk Değerlendirmesi Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı	03.02.2010	24.08.2011 (28035)
Kara Ulaştırması Karma Komisyonu Toplantısı Protokolü	26.02.2014	05.07.2014 (29051)
Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA)	29.01.2014	04.11.2014 (29165)
24. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	16.04.2014	11.12.2014 (29202)
Hayvan Sağlığı ve Veterinerlik Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı	26.10.2016	12.5.2017 (30064)
Türkiye-İran 5. Dönem Ortak Ticaret Komitesi Mutabakat Zaptı	19.01.2014	
25. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	09.4.2016	
TC Merkez Bankası-İran Merkez Bankası Arasında İşbirliğini Geliştirme Mutabakat Zaptı	21.9.2017	
26. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	26.11.2017	

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guneyasya/iran/ulke-profilii/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

Tablo 2.2. Yıllar İtibarıyla Türkiye ile İran Arasındaki Dış Ticaret Rakamlar (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	2.030	8.200	10.229	-6.170
2009	2.025	3.406	5.431	-1.381
2010	3.044	7.645	10.689	-4.601
2011	3.590	12.462	16.051	-8.872
2012	9.922	11.965	21.886	-2.043
2013	4.193	10.383	14.576	-6.191
2014	3.886	9.833	13.719	-5.947
2015	3.664	6.096	9.760	-2.432
2016	4.966	4.700	9.666	+266
2017	3.259	7.492	10.751	-4.233
2018	2.394	6.931	9.325	-4.538

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

İran, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı yirmi ülke grubunda on dokuzuncu sırada yer almaktadır. En çok ithalat yaptığı ülke içerisinde ise dokuzuncu sırada yer almaktadır.

Türkiye-İran arasındaki 2008-2018 yılları arasındaki ticari ilişkilerde 2016 yılı hariç Türkiye'den İran'a yapılan, ihracat değerlerinin ithalat değerlerinden düşük olduğu görülmektedir. İki ülke arasındaki en yüksek dış ticaret hacmi 2012

yılında 21.886 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılından itibaren iki ülke arasında ikili ticaret hacmi bir düşüş trendi gösterirken, 2017 yılında tekrar artış göstererek 10.751 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ile İran'ın arasındaki dış ticaret miktarının artırılması amacıyla, iki ülke arasında serbest ticaret merkezlerinin kurulması ve bu sayede ithal edilecek sanayi ürünlerinin de %100'e yakın, tarım ürünlerinde ise %40'a yakın vergi muafiyetinin sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca ECO Ticaret Anlaşması (ECOTA), iki ülke arasında Van Gölü Kuzey Geçişi Projesi'ni tamamlayarak, taşıma sürelerinin kısalması ve taşınan mal miktarının artırılması hedeflenmektedir (Sandalcılar, 2010: 93).

Tablo 2.3. Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürünler	2016	2017	2018
2403	Tütünler	107,635	64,269	94,370
9619	Bebek Bezleri ve Benzeri Hijyenik Eşya	60,929	56,838	83,356
2608	Çinko Cevherleri	25,704	71,484	71,966
8708	Kara Taşıtları İçin Aksam, Parçaları	139,775	124,381	66,662
4411	Lif Levha	113,383	143,832	63,400
5603	Dokunmamış Mensucat	49,338	50,369	47,760
4811	Kağıt, Karton, Selüloz Liften Tabakalar	41,867	44,304	41,793
5702	Dokunmuş Halılar	46,055	25,938	39,445
4819	Kağıt/Karton Vb. Esaslı Kutu	27,466	23,611	35,438
8703	Otomobil	20,745	67,022	30,01
	Genel Toplam	4,966,176	3,259,270	2,393,608

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:13.04.2019).

Türkiye'nin İran'a ihracatı 2018 yılında 2016 yılına göre yarı yarıya düşmüştür. İran'ın Türkiye'den en fazla satın aldığı ilk üç ürün grubu, tütünler, kara taşıtları aksam ve parçaları ile lif levhalarıdır.

Tablo 2.4. Türkiye'nin İran'dan İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

gtip	Ürünler (ilk 10)	2016	2017	2018
3901	Etilen Polimerleri (İlk Şekillerde)	218,341	270,511	252,205
7901	İşlenmemiş Çinko	94,118	206,636	184,600
7601	İşlenmemiş Alüminyum	71,331	135,667	134,702
3902	Propilen ve Diğer Olefinlerin Polimerleri (İlk Şekillerde)	144,069	135,524	106,213
3102	Azotlu Mineral/Kimyasal Gübreler	41,465	136,643	83,212
2713	Petrol koku, asfalt	441	21,306	66,167
3903	Stiren Polimerleri (İlk Şekillerde)	28,435	68,375	60,135

5402	Sentetik Lif İpliği	4,964	12,327	41,401
7202	Ferro Alyajlar	20,924	19,091	28,335
7408	Bakır Teller	4,866	392	24,784
	Genel Toplam	4,699,777	7,492,104	6,931,257

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:11.03.2019).

Türkiye İran'dan ithal ettiği ürünler genelde hammaddedir. Türkiye bu ürünleri işleyip, katma değer ekleyerek ihracatını yapmaktadır. Bu ürünler etilen polimerleri, propilen, işlenmemiş alüminyum ve çinkodur.

2.2. Pakistan ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye ile Pakistan arasında dış ticaretin geliştirilebilmesi için Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği, Çifte Vergilendirmeyi Önleme, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları imzalanmıştır. Ticaret Anlaşması çerçevesinde Karma Ekonomik Komisyon Toplantıları gerçekleştirilmektedir. 16-17 Temmuz 2003'de, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Ticaret Anlaşması, Pakistan ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte, üye ülkeler karşılıklı olarak gümrük vergilerini, sekiz yıl içinde kademeli olarak %15 seviyesine indirme, fonları ve birbirlerine karşı uyguladıkları tarife dışı engelleri kaldırma kararı vermiştir. EİT, İran, Pakistan, Türkiye, Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında imzalanmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, Erişim Tarihi: 25.04.2019). Bu anlaşmalar imza tarihlerine göre Tablo 1.15. yer almaktadır.

Tablo 2.5. İki Ülke Arasında İmzalanmış Sözleşme ve Protokoller

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi	RG Tarih ve No'su
Ticaret Anlaşması	18 Aralık 1964	24 Mayıs 1965, 12005
Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	20 Kasım 1975	5 Şubat 1976, 15490
ÇVÖ	14 Kasım 1985	26 Ağustos 1988, 19911
YKTK	16 Mart 1995	12 Şubat 1997, 22903
Türkiye-Pakistan KEK 12. Dönem Protokolü	21 Haziran 2002	4 Eylül 2002, 24866
Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	15 Haziran 2003	22 Nisan 2007, 26501
Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Çerçeve Anlaşması	20 Ocak 2004	-
Tercihli Ticaret Düzenlemesi Çerçeve Anlaşması	20 Ocak 2004	-
Türkiye-Pakistan 13. Dönem KEK Protokolü	15 Ekim 2009, İslamabad	-

Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetlerinde Düzenli İstişare Me-kanizması Kurulmasına İlişkin Protokol	7 Aralık 2010	-
ECOTA'nın İki Ortak Ülke Arasında Uygulanmasına İlişkin Ortak Bildiri	7 Aralık 2010	-

Kaynak: : T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 18.12.2019)

Tablo 2.6. Yıllar İtibariyle Türkiye ile Pakistan Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	155,0	586,2	741,2	-431,2
2009	162,5	619,2	781,7	-456,7
2010	248,1	749,9	998	-501,8
2011	213,6	873,1	1086,7	-659,5
2012	276,1	555,0	831,1	-278,9
2013	285,9	436,7	722,6	-150,8
2014	259,3	435,6	694,9	-176,3
2015	289,1	310,6	599,7	-21,5
2016	346,9	263,4	610,3	83,5
2017	352,2	323,1	675,3	29,1
2018	462,1	330,7	792,8	-462,1

Kaynak: Ticaret Bakanlığı ve Trademap- Kotra, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 21.03.2019).

Türkiye’den Pakistan’a yapılan ihracat miktarında 2014’den 2018’e kadar sürekli artış yaşanmıştır. Pakistan ile yapılan ticarete en yüksek dış ticaret açığımız 2011 yılında 659,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında 83,5 milyon dolar dış ticaret fazlası gerçekleşmiştir.

Tablo 2.7. “Türkiye’nin Pakistan’a İhraç Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2015	2016	2017
	TOPLAM İHRACAT	289.155	346.896	352.356
5702	Dokunmuş hahılar ve dokumaya elverişli maddelerden diğer yer kaplamaları	8.614	8.947	10.593
8451	Dokuma ipliklerin, mensucatın yıkanması, temizlenmesi, kurutulması, ütülenmesi vb. için makinalar	5.981	7.928	10.051
5205	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (perakende olarak satılacak hale getirilmemiş)	331	6.125	9.162
8421	Santrifüjler; sıvıların veya gazların filtre edilmesine veya arıtılmasına mahsus makina ve cihazlar	3.242	4.650	8.506

8483	Transmisyon milleri, kranklar; yatak kovanları ve mil yatakları; dişliler ve sistemleri; vidalar; dişli kutuları volan vb	4.822	4.312	7.145
8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	16.089	10.726	6.920
7616	Alüminyumdan diğer eşya	494	1.198	6.089
8409	Sadece veya esas itibarıyla 84.07 veya 84.08 pozisyonlarındaki motorların aksam ve parçaları	4.122	3.569	5.595
8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	4.047	4.489	5.568
3923	Plastiklerden eşya taşınmasına veya ambalajlanmasına mahsus malzeme, tıpa, kapak, kapsül vd.	3.734	3.546	5.447

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profil/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 27.03.2019).

Türkiye'nin Pakistan'a en çok ihraç ettiği ürünler şunlardır: haberleşme ürünleri, sentetik filamentler, inşaat demirleri, hijyenik havlular-bebek bezleri, elektrik transformatörleri, pamuklu mensucat, tekstil makineleri, fişek ve mermiler, kendine özgü fonksiyonu olan makine-cihazlar ve kauçuktan yeni dış lastiklerdir.

Tablo 2.8. Türkiye'nin Pakistan'dan İthalat Ettiği "Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2015	2016	2017
	TOPLAM İTHALAT	310.543	263.354	323.131
5209	Pamuklu mensucat (ağırlık itibarıyla % 85 veya daha fazla pamuk içeren ve m2 ağırlığı 200 gr. 1 geçenler)	61.168	65.411	96.494
5205	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç)	32.885	30.285	66.081
5208	Pamuklu mensucat	21.519	14.495	19.471
5206	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (perakende satış için hazırlanmamış)	10.039	13.169	15.798
2207	Etil alkol (alkol derecesi \geq %80, tağyir edilmemiş) ve damıtılarak elde edilmiş diğer alkollü içkiler	23.974	6.188	14.197
3907	Poliasetaller, diğer polieterler, epoksi reçineler, polikarbonatlar, alkit reçineler, polialisterler, vb. (ilk şekilde)	21.602	17.004	10.515
6203	Erkekler ve erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum ve şort	10.341	9.133	9.206
6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb.	7.130	7.141	7.440
4203	Tabii veya terkip yoluyla elde edilen deri ve köseleden giyim eşyası ve aksesuarı	19.029	12.190	5.910
5211	Pamuklu mensucat	6.598	4.947	5.102

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

Tablo 2.8. verilerine göre Türkiye'nin Pakistan'dan yaptığı ithalatının büyük bir bölümünü pamuklu dokuma ürünleri oluşturmaktadır.

2.3. Bangladeş ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye'nin Bangladeş'e ihracatında, demir çelik inşaat malzemeleri, pamuk, süt ve süt mamulleri, elektrikli makina ve cihazlar, tekstil makineleri, tekstil kimyasalları, baharatlar ve jeneratörler ilk sırada yer almaktadır. Hazır giyim ürünleri, Türkiye'nin Bangladeş'ten ithal ettiği ürün grubu içerisinde ilk sırada yer almaktadır (Dış İşleri Bakanlığı, 2019. <http://www.mfa.gov.tr/banglades-ekonomisi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 26.04.2019).

Tablo 2.9. İki Ülke Arasında İmzalanmış Sözleşme ve Protokoller

Anlaşma/Antlaşma/Mutabakat	İmza Tarihi
Türkiye-Bangladeş Ticaret Anlaşması	27 Temmuz 1976
Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	5 Mart 1979
Karşılıklı Olarak Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşması	12 Kasım 1987
Teknik İşbirliği Anlaşması	14 Mayıs 1993
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	31 Ekim 1999
3. Dönem Karma Ekonomik Komisyon (KEK) Toplantısı Protokolü	19 Kasım 2009

Kaynak: Bangladeş Halk Cumhuriyeti Ülke Notu, Ankara Sanayi Odası Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 15 Şubat 2016 <http://www.aso.org.tr/wpcontent/uploads/2017/09/banglades.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

13 Mayıs 2006 yılında D-8'nin Beşinci Zirve Toplantısında üye ülkeler arasında "Tercihli Ticaret Anlaşması" Bali'de imzalanmıştır. 3 Temmuz 2008 tarihinde Tercihli Ticaret Anlaşmasının eki şeklinde Menşe Kuralları Protokolü, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye arasında imzalanmıştır. Anlaşma 25 Ağustos 2011 yılında yürürlüğe girmiştir. Menşe Kuralları Protokolü ile altı ülkenin (Malezya Endonezya, Pakistan, Türkiye, İran ve Nijerya) üzerinde anlaştıkları yerli katkı payı oranı %40 iken, Bangladeş bu oranın %30, Mısır ise %50 olmasını talep etmiştir. (Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Gelişen Sekiz Ülke (D-8), <https://ticaret.gov.tr/data/.../48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc>, Erişim Tarihi :26.04.2019).

Tablo 2.10. Yıllar İtibarıyla Türkiye ile Bangladeş Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Bin Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	69.528	447.709	517.237	-378.181
2009	133.819	523.576	657.395	-389.757
2010	169.522	844.661	1.014.183	-675.139
2011	132.200	895.967	1.028.167	-763.767
2012	214.168	766.376	980.544	-552.208

2013	195.536	1.004.419	1.199.955	-808.883
2014	148.511	1.028.728	1.177.239	-880.217
2015	199.890	995.970	1.195.860	-796.080
2016	263.777	881.039	1.144.816	-617.262
2017	294.544	737.094	1.031.638	-441.550
2018	372.795	484.484	857.643	-111.689

Kaynak: Trademap-Kotra

https://www.trademap.org/kotra/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c050%-7c%7cTOTAL%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 13.03.2019)

Türkiye'nin Bangladeş'e yaptığı ihracat miktarı 2008-2018 yılları arasında beş kat üzerinde bir artış yaşamıştır. 2018 yılında Türkiye'nin Bangladeş'e ihracatı 300 bin doların üzerinde gerçekleşmiştir. İthalatta ise 2015 yılından itibaren belirgin bir azalış yaşanmıştır. Bu neden iki ülke arasında dış ticaret açığı 2018 yılında 111.689 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.11. Türkiye'nin Bangladeş'e İhraç Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2012	2013	2014
	TOPLAM İHRACAT	214.2	195.5	148.7
5209	Pamuklu mensucat (ağırlık itibariyle % 85 veya daha fazla pamuk içeren ve m2 ağırlığı 200 gr. I geçe	13,1	8,3	19,9
8451	Dokuma ipliklerin, mensucatin yıkanması, temizlenmesi, kurutulması, ütülenmesi, sarılması, katlanmas	13,7	22,1	16,0
5211	Pamuklu mensucat (pamuk oranı < % 85 olan sentetik veya suni liflerle karıştırılmışolup	3,4	2,9	8,3
3809	Mensucat, kağıt, deri vb. İçin apre veya finisaj müstahzarları, müstahzar haşıl ve apreler, müstahza	6,4	7,4	7,3
0404	Peynir altı suyu ve tabii süt bileşenlerinden ibaret diğer ürünler	1,3	1,3	5,5
0909	Anason, rezene, kişniş, kimyon, kimyonu tohumu ve ardıç meyveleri	2,4	4,9	5,0
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı (anahtarlar, röleler, sigortalar, fişler, ku	2,2	3,2	4,2
8418	Buzdolapları, dondurucular ve diğer soğutucu ve dondurucu cihazlar ve ısı pompaları	0,6	1,4	4,2
0402	Süt, krema	0,0	0,7	3,1
3906	Akrilik polimerleri	1,1	1,7	2,8

Kaynak: Ankara Sanayi Odası, Bangladeş Halk Cumhuriyeti Ülke Notu 2016,

<http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/banglades.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.09.2019).

Bangladeş'in 2012-2014 yılları arasında Türkiye'den satın aldığı ürün grubuna bakıldığında mensucat, bazı bitki türleri ve elektrik devreleri ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 2.12. Türkiye'nin Bangladeş'den İthal Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2012	2013	2014
	TOPLAM İHRACAT	766,4	1004,4	1028,8
5307	Jüt ve bitki kabuğu liflerinden iplikler	186,9	181,9	204,4
6205	Erkekler ve erkek çocuklar için gömlekler	70,7	117,0	118,9
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	117,6	138,7	117,0
6203	Erkekler ve erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum	79,0	129,8	112,7
6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek,	90,9	125,9	111,0
6202	Kadın ve kız çocuk için manto, kaban, kolsuz ceket, pelerin, anoraklar	29,2	44,3	71,5
6201	Erkek veya erkek çocuk için palto, kaban, kolsuz ceket, pelerin, anorak	36,8	54,5	60,9
6109	Tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer iç giyim eşyası	28,1	31,5	33,5
6206	Kadınlar ve kız çocuklar için bluzlar, gömlekler ve gömlek-bluzlar	12,0	26,6	32,6
6111	Bebek için giyim eşyası ve aksesuarı	7,8	17,1	19,9

Kaynak:Ankara Sanayi Odası, Bangladeş Halk Cumhuriyeti Ülke Notu 2016,<http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/banglades.pdf>, (Erişim Tarihi:03.09.2019).

Türkiye'nin Bangladeş'den satın aldığı ürünler ise iplikler, erkek ve kadın iç giyim, hırka yelek, ceket vb. tekstil ürünleridir. Türkiye, düşük maliyetli ve katma değeri düşük ürünleri ithal edip, katma değeri yüksek olan ürünleri ise üretip ihraç etme yoluna gitmektedir.

2.4. Malezya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye ile Malezya arasında Serbest Ticaret Anlaşması Müzakereleri 31 Mayıs 2010 tarihinde Ankara'da başlamıştır. 2014 yılında, Türkiye-Malezya arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) tamamlanmıştır. STA, 2014 yılında imzalanıp, 2015 yılında da yürürlüğe girmiştir. Anlaşma ile Türkiye, Malezya pazarına AB'den önce tercihli giriş imkânı elde etmiştir (Türkiye-Malezya Arası Serbest Ticaret Anlaşması Kapsamlı Değerlendirme Notu, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8d397313b876125c08b190/26fba4272211f6542b72b1be0588a484.pdf>, Erişim Tarihi: 22.03.2019). STA ile iki ülke arasında yapılacak olan ticarete, gümrük vergisi oranlarının yükseltilmeyeceği, yeni vergilerin eklenmeyeceği ve belirli aralıklarla gümrük vergisinin indirileceği kararı alınmıştır.

Tablo 2.13. Yıllar İtibarıyla Türkiye ile Malezya Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Bin Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	98.224	1.512.361	1.610.585	-1.414.137
2009	139.932	960.938	1.100.870	-821.006
2010	224.843	1.124.036	1.348.879	-899.194
2011	182.587	1.567.503	1.750.090	-1.384.916
2012	165.474	1.278.247	1.443.721	-1.112.773
2013	272.073	1.230.783	1.502.856	-958.709
2014	315.024	1.160.993	1.476.017	-845.969
2015	357.083	1.339.168	1.696.251	-982.085
2016	321.564	1.996.955	2.318.519	-1.675.392
2017	286.255	3.138.558	3.424.814	-2.852.303
2018	36.406	2.132.976	2.498.382	-1.767.570

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/malezya/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (21.03.2019).

Türkiye ile Malezya arasında gerçekleşen ticarete 2008-2018 yılları arasında sürekli dış ticaret açığı meydana gelmiştir. İki ülke arasında en yüksek dış ticaret hacmi 2017 yılında 3.424.814 dolardır. 2015 Ağustos ayında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile Malezya ile olan dış ticaret açığının kapatılması amaçlanmıştır.

Tablo 2.14. Türkiye'nin Malezya'ya İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürünler	2016	2017	2018
	Toplam	321.564	286.255	365.406
7214	İnşaat demiri	5.316	48.058	103.342
7216	Demir veya alaşımsız çelikten profiller	1.983	23.975	36.341
7108	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	26.822	22.391	20.105
5702	Dokunmuş halılar ve dokumaya elverişli maddelerden diğer yer kaplamaları	12.582	8.833	11.441
2603	Bakır cevherleri ve konsantreleri	0	2.672	9.062
8708	Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar	9.873	7.330	5.975
2528	Tabii boratlar ve bunların konsantreleri	8.007	4.738	5.868
7113	Mücevherci eşyası ve aksamı (kıymetli metallere veya kıymetli metallerle kaplama metallere)	2.386	1.775	5.262
1902	Makarnalar ve kuskus	3.854	3.686	5.208
7213	Demir veya alaşımsız çelikten filmaşın (sıcak had-delenmiş, kangal halinde)	0	6.946	5.024

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/malezya/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:03.05.2019)

Tablo 2.15. Türkiye'nin Malezya'dan İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürünler	2016	2017	2018
	Toplam	1.996.955	3.138.558	2.132.976
1511	Palm yağı ve fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	397.428	393.989	388.445
7601	İşlenmemiş alüminyum	237.228	633.276	302.752
4015	Vulkanize kauçuktan her türlü giyim eşyası ve aksesuarı (eldiven gibi)	106.812	119.752	106.784
5402	Sentetik filament iplikleri (dikiş ipliği hariç) (perakende olarak satılacak hale getirilmemiş)	95.432	93.749	80.251
1513	Hindistan cevizi, palm çekirdeği, babassu yağları ve bunların fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	84.597	105.480	79.066
8541	Diyodlar, transistörler vb yarı iletken tertibat; ışık yayan diyodlar; monte edilmiş piezo elektrik kristaller	252.582	706.771	72.098
5407	Sentetik filament iplikten dokunmuş kumaşlar	49.341	62.166	64.519
5503	Sentetik devamsız lifler (işlem görmemiş)	76.613	102.004	62.262
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik ürünler ve müstahzarlar	33.719	44.671	49.471
7202	Ferro alyajlar	2.188	31.577	49.469

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/malezya/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Tablo 2.14'deki ve Tablo 2.15'deki bilgilere göre 2016-2018 yılları arasında Türkiye'nin Malezya'ya ihraç ettiği ürünler arasında ilk üç sırayı inşaat demiri, demir veya alışımsız çelikten profiller ve altın yer almaktadır. Türkiye'nin Malezya'dan aynı yıllarda satın aldığı ürün grubunda ise palm yağı ve ürünleri ilk sırada yer almaktadır.

2.5. Endonezya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Türkiye ve Endonezya BM, İslam İşbirliği Teşkilatı, G-20, D-8 ve MIKTA gibi çok taraflı anlaşmalara üyedir. Endonezya, Güneydoğu Asya Uluslar Birliğinin (ASEAN) kurucu üyelerinden birisidir. Ülkemiz, 2010 yılında Güneydoğu Asya'da Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'na taraf olmuştur (Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-endonezya-siyasi-iskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 01.04.2019). ASEAN'a üye olan ülkeler dış ticarete birbirine daha avantajlı gümrük vergisi imkânları sunmaktadır.

Tablo 2.16. İki Ülke Arasında İmzalanmış Sözleşme ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	RG Tarih ve No'su
Ticaret Anlaşması	14/09/1959	29/09/1964, 11819
Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	18/12/1982	19/06/1983, 18082

Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	25/02/1997	10/05/1998, 23338
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	25/02/1997	15/02/2000, 23965
VII. Dönem KEK Protokolü	18/09/2008	19/01/2009, 27115

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 19.12.2019)

İki ülke arasında dış ticaretin gelişebilmesi amacıyla, 14.09.1959 da Ticaret Anlaşması, 18.12.1982 Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması, 25.02.1997 Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, 25.02.1997 Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması ve 18.09.2008 VII. Dönem KEK (Karma Ekonomik Komisyonu) Protokolü imzalanmıştır (Türkiye ve Endonezya Dış Ticaret ve Makine ve Aksamları Sektörü, 2019.<https://docplayer.biz.tr/37686434-Turkiye-endonezya-dig-ticaretg-ve-makgne-ve-aksamlari-sektoru.html>, Erişim Tarihi: 01.04.2019).

Tablo 2.17. Yıllar İtibarıyla Endonezya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Bin Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	284.426	1.408.895	1.693.321	-1.124.468
2009	250.621	1.017.888	1.268.509	-767.267
2010	250.772	1.476.659	1.727.431	-1.225.886
2011	307.971	1.931.717	2.239.688	-1.623.746
2012	243.621	1.795.778	2.039.400	-1.552.157
2013	230.995	1.989.683	2.220.678	-1.758.688
2014	227.583	2.043.492	2.271.075	-1.815.909
2015	207.001	1.638.245	1.845.246	-1.431.244
2016	253.636	1.424.722	1.678.358	-1.171.085
2017	236.667	1.507.120	1.743.787	-1.270.453
2018	270,423	1.333.936	1.604.359	-1.063.513

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 20.03.2019).

Endonezya ile aramızdaki dış ticaret 2008-2018 yılları arasında sürekli açık vermiştir. 2018 yılında dış ticaret açığı 1.063.513 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Endonezya'ya yaptığı en yüksek ihracat miktarı 2011 yılında 307.971 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.18. Türkiye'nin Endonezya'ya İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP NO	GTİPAÇIKLAMA	2016	2017	2018
2401	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	21,887	18,989	29,006
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	17,792	18,306	21,924

2836	Karbonat, peroksikarbonat	180	7,307	18,185
5702	Dokunmuş halılar	9,610	12,531	15,407
5201	Karde edilmemiş pamuk	7,984	1,283	14,378
1101	Buğday ve mahlut unu	20,864	3,643	6,954
2515	Mermer ve travertetn	7,241	4,664	6,032
8504	Elektrik transformatörleri, statik konvetörler	5,501	5,634	5,544
5402	Sentetik filament iplikleri	7,149	3,915	5,316
6802	Yontulmaya veya inşaata elverişli işlenmiş taşlar	3,412	3,603	4,854

Kaynakça: KFA Fuarcılık, Endonezya Ülke Raporu2019, <http://www.salihlitso.org.tr/uploaded/dosyalar/ENDONEZYA.pdf>,(Erişim Tarihi: 11.12.2019).

Türkiye'nin Endonezya'ya ihracatı tütün ürünleri, kimyasal ürünler, halılar ve buğday unundan oluşmaktadır.

Tablo 2.19. Türkiye'nin Endonezya'dan İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP NO	GTİP AÇIKLAMA	2016	2017	2018
4001	Doğal kauçuk, balata	99,071	162,364	151,271
5504	Eğirme için karde edilmemiş, işlenmemiş suni elyaf	70,484	113,187	131,444
5509	Sentetik elyaftan iplikler	143,119	142,601	114,175
5402	Sentetik filament ipliği	99,482	130,511	105,650
5510	Suni elyaf iplikleri	70,104	81,994	79,381
4802	Yazma, baskı veya grafik amaçlı kağıt ve kartonlar	75,880	34,884	64,274
5407	Sentetik iplikten dokunmuş mensucat	129,517	87,809	55,412
4703	Kimyasal odun hamuru, soda ve sülfat	25,564	17,370	37,033
3823	Endüstriyel monokarboksilil yağ asitleri	21,290	30,584	29,158
6404	Dış taban, lastik, plastik, deri veya terlik deri ve tekstil malzemeden yapılmış ayakkabılar	31,556	27,719	26,735

Kaynakça: KFA Fuarcılık, Endonezya Ülke Raporu 2019, <http://www.salihlitso.org.tr/uploaded/dosyalar/ENDONEZYA.pdf>,(ErişimTarihi: 11.12.2019).

Türkiye, Endonezya'dan genelde hammadde ürünleri satın almaktadır. Hammadde ürünlerine katma değer ekleyip tekrar ihracatını yapmaktadır. Endonezya'dan doğal kauçuk, elyaf, iplikler, kağıt vb hammadde ürünleri satın alınmaktadır.

2.6. Mısır ile Türkiye Arasında Dış Ticaretin Yapısı

Mısır, Türkiye'nin Afrika kıtasında en fazla ticaret yaptığı ülkedir. İki ülke arasındaki dış ticaretin içeriğinin ve miktarının artması amacıyla Tablo 2.20'deki sözleşme ve anlaşmalar imzalanmıştır.

Tablo 2.20. İki Ülke Arasında İmzalanmış Sözleşme ve Protokoller

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete Tarihi
Denizcilik Anlaşması	14.02.1988	17.12.1988
Hava Taşımacılığı Anlaşması	12.01.1993	18.10.1995
Kara Ulaştırması Anlaşması	07.11.1994	-
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	26.12.1993	30.12.1996
Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	18.07.1994	28.09.1994
Ticaret Anlaşması	04.10.1996	07.01.1997
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	04.10.1996	31.07.2002
KEK VI. Dönem Protokolü	04.10.1996	07.01.1997
Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması	27.12.2005	30.01.2007-Mükerrer
Kredi Anlaşması	30.09.2012	19.10.2012

Kaynak: Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu, Tire Ticaret Odası, 31.12.2018, syf.22. <http://tireto.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/2018-M%C4%B1s%C4%B1r%C3%9C-İke-Raporu-%C4%B0%C3%A7in-T%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

Türkiye ile Mısır arasında Serbest Ticaret Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi, Ticaret Anlaşması, Karşılıklı Yatırımların Teşviki ve Korunması, Ekonomik ve Teknik İşbirliği ile Dünya Ekonomik Karma Protokolü (KEK) iki ülke arasındaki ticareti artırmak amacıyla yapılan ekonomik anlaşmalardır. Bu anlaşmalar ile iki ülke arasında ticaretin artırılması, mal ticaretinin teşvik edilmesi ve ticari engellerin kaldırılması amaçlanmıştır.

Serbest Ticaret Anlaşması iki ülke arasında dış ticaretin artırılabilmesi amacıyla, sanayi ürünlerindeki gümrük vergileri, kotaların kaldırılması, canlı hayvan ve bitki sağlığı önlemleri hakkında düzenlemeler yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2019. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Tablo 2.21. Yıllar İtibarıyla Türkiye ile Mısır Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Bin Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	1.426.449	942.816	2.369.266	483.633
2009	2.618.193	641.552	3.259.745	1.976.641
2010	2.250.577	926.476	3.177.053	1.324.100
2011	2.759.311	1.486.725	4.246.036	1.272.586
2012	3.679.195	1.342.051	5.021.246	2.337.144
2013	3.200.921	1.628.868	4.829.789	1.572.053
2014	3.300.940	1.434.472	4.738.201	1.863.680

2015	3.124.876	1.215.905	4.438.759	1.810.993
2016	2.733.143	1.443.408	4.244.410	1.221.877
2017	2.360.867	1.997.503	4.358.370	363.364
2018	3.054.402	2.190.937	5.245.339	863.465

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulkeprofil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 23.03.2019).

Tablo 2.21'den hareketle 2008-2018 yılları arasında Türkiye'nin Mısır'a olan ihracatının sürekli arttığı görülmektedir. Dolayısıyla Mısır ile yapılan dış ticarete Türkiye'nin lehine bir gidişat hakimdir. En yüksek ihracat hacmi 2018 yılında 5,245 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.22. Türkiye'nin Mısır'a İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürün	2015	2016	2017
	Toplam (diğer ürünler dahil)	3.124.968	2.732.926	2.359.655
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	606.966	492.285	394.836
7214	Demir veya alaşımsız çelikten çubuklar (dövülmüş, sıcak haddelenmiş, haddemele işleminden sonra burulmuş olanlar dahil)	324.586	306.146	70.386
8703	Binek otomobilleri ve esas itibarıyla insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	93.683	103.754	68.346
7615	Aluminyumdan sofralar, mutfak ve ev işlerinde kullanılan eşya ile sağlığı koruyucu eşya ve bunların aksamı; süngerler vb.	44.898	37.949	53.709
8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertörler (örneğin; redresörler) ve endüktörler	12.068	13.590	50.084
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	57.881	53.138	47.077
7208	Demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri (genişlik \geq 600 mm) (sıcak haddelenmiş) (kaplanmamış)	20.959	57.310	46.958
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	9.243	27.594	46.879
2836	Karbonat; peroksikarbonat; amonyum karbomat içeren ticari amonyum karbonat	41.091	40.939	44.525
7216	Demir veya alaşımsız çelikten profiller	51.928	31.672	44.470

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/afrika/misir/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).

Tablo 2.22.'te 2015-2017 yılları arasında Mısır'a yapılan ihracatta ilk üç ürünün, petrol ürünleri, demir ve çelik ürünler, binek otomobillerden oluşmaktadır. 2017 yılında Mısır'a yönelik toplam ihracat 2.359.655 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.23. Türkiye'nin Mısır'dan İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürün	2015	2016	2017
	Toplam (diğer ürünler dahil)	1.215.905	1.443.397	1.997.503
3102	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	12.800	166.282	358.052
3902	Propilen ve diğer olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	226.444	260.344	270.381
7108	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	0	83.506	118.772
2905	Asiklik alkoller ve bunların halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış veya nitrozalanmış türevleri	8.399	32.029	110.726
5209	Pamuklu mensucat (ağırlık itibarıyla % 85 veya daha fazla pamuk içeren ve m2 ağırlığı 200 gr. 1 geçenler)	45.937	56.914	88.387
5407	Sentetik filament ipliklerinden dokunmuş mensucat	62.237	57.347	72.207
3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	16.386	10.751	71.237
6203	Erkekler ve erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, pantolon, tulum ve şort (yüzme kıyafeti hariç)	63.139	61.376	54.539
6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb.(yüzme kıyafetleri hariç)	43.337	45.392	52.444
3817	Karışım halinde alkalibenzenler, alkalinaftalenler	43.167	38.307	47.414

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisiteskilati/afrika/misir/ulke-profili/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Tablo 2.23'te 2015-2017 yılları arasında Türkiye'nin Mısır'dan ithal ettiği ürünlerde sürekli bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, Mısır'dan satın aldığı ürünler: gübreler, propolin, işlenmemiş altın sentetik iplikler, pamuklu ürünler ve giyim eşyalarıdır.

2.7. Nijerya ile Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Yapısı

Nijerya 1960 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. Türkiye 1962 yılında Lagos'ta Büyükelçilik açmıştır. Büyükelçilik, 2001 yılında başkent Abuja'ya taşınmıştır. İki ülke hem İT hemde D-8 üyesi'dir (Dışişleri Bakanlığı, 2019. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nijerya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Türkiye ile Nijerya arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapılması amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. İki ülke arasındaki başlıca anlaşmalar aşağıda yer almaktadır. (Nijerya Federal Cumhuriyeti Ülke Raporu, 2018: 5).

* Kültür Anlaşması

* Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması

* Doğalgaz Alım Anlaşması

- * Ticari Gemicilik Anlaşması
- * D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması
- * Askeri İşbirliği Anlaşması
- * Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması
- * Diplomatik Pasaport Hamilleri için Vize Muafiyeti Anlaşması

Tablo 2.24. Yıllar İtibarıyla Türkiye ile Nijerya Arasındaki Dış Ticaret Rakamları
(Bin Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	280.527	79.188	359.715	201.339
2009	257.481	146.863	404.344	110.618
2010	250.602	220.546	471.148	30.056
2011	393.837	365.549	759.386	28.288
2012	438.767	113.175	551.942	325.592
2013	412.666	149.383	562.049	263.283
2014	439.829	134.415	574.244	305.414
2015	313.984	189.985	503.969	123.999
2016	241.604	157.814	399.418	83.790
2017	335.424	156.286	491.710	179.138
2018	346.286	143.432	489.718	202.854

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 18.04.2019).

2008-2018 yılları arasında Türkiye'den Nijerya'ya yapılan ihracatta sürekli dış ticaret fazlası olduğu görülmektedir. En yüksek dış ticaret hacmi 2011 yılında 759 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında iki ülke arasındaki dış ticaret dalgalı bir seyir izlemektedir. En yüksek ihracat 439 milyon dolar ile 2014 yılında, en yüksek dış ticaret fazlası ise 325 milyon dolar ile 2012 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 2.25. Türkiye'nin Nijerya'ya İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürünler (ilk 10 ürün)	2016	2017	2018
	GENEL TOPLAM	241.604	335.424	346.286
7308	Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, inşaatla kullanılmak üzere hazırlanmış demir veya çelikten sac, çubuk, vb.	18.659	20.573	24.435
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	12.531	17.242	16.750
8544	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar	5.135	7.908	14.754
7216	Demir veya alaşımsız çelikten profiller	607	3.715	11.393

8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertörler (örneğin; redresörler) ve endüktörler	6.861	9.196	10.916
1702	Diğer şekerler (kimyaca saf laktoz/maltoz/glikoz/fruktoz), şeker şurupları, suni bal ve karamel	8.933	12.113	10.031
3906	Akrilik polimerleri (ilk şekillerde)	6.338	7.643	9.690
1108	Niştastalar ve inülin	6.871	13.739	9.086
8437	Tohum, hububat, kuru baklagilleri temizleme, tasnif etme ayıklama ve öğütmeye mahsus makina ve cihazlar	1.932	2.052	7.423
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar, ortam ısıtıcıları, saç ve el kurutucuları, ütüler, rezistanlar	2.007	5.140	7.249

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 16.04.2019).

2018 yılında Türkiye'nin Nijerya'ya toplam ihracatı 346 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu miktarın 24 milyon dolarını demir ve çelik inşaat malzemeleri oluşturmaktadır. Ayrıca alçı taşı, izole edilmiş tel ve kablolar, gıda ürünleri ve elektrikli ev aletleri ihraç edilmektedir.

Tablo 2.26. Türkiye'nin Nijerya'dan İthal Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

GTİP	Ürünler (ilk 5 ürün)	2016	2017	2018
	GENEL TOPLAM	157.814	156.286	143.432
1207	Diğer yağlı tohumlar ve meyveler	126.847	112.657	101.464
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	17.020	17.719	21.154
4402	Odun kömürü	3.761	4.834	5.565
4105	Koyun ve kuzuların dabalıkmış veya crust (ara kurutmalı) derileri	4.133	5.470	4.289
7005	Float cam ve yüzeyi taşlanmış veya parlatılmış cam (plakalar halinde)	0	0	2.461

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 21.04.2019)

Türkiye'nin Nijerya'dan satın aldığı ürün çeşidi beş kalemdir. Yağlı tohumlar, petrol gazları, odun kömürü, deri ürünleri ithal edilmektedir. Float camlar ve yüzeyi taşlanmış camlar ise 2018 yılından itibaren alınmaya başlanmıştır.

SONUÇ

1990'lı yıllarda Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte yaşanan ekonomik gelişmeler ülkelerin bölgeselleşme hareketlerine ve çok taraflı dış ticaret anlaşmalarına yönelmelerine neden olmuştur. Sovyetler birliğinden ayrılan ülkeler, Avrupa Birliği ile uluslararası ticaret anlaşmaları için masaya oturmuşlardır. Avrupa Ülkelerinin bu ticari anlaşmaları gerçekleştirdiği dönemde, Doğu ve Batı Almanyanın birleşmesi Avrupa bütünleşme sürecinde ülkeler arasındaki ticareti pozitif etkileyerek, bölgeselleşme sürecini hızlandırmıştır.

Gelişmekte Olan Sekiz İslam Ülkesi (Developing Eight- D8) belirli bir coğrafi esasa dayanmayan küresel bir organizasyon olarak kurulmuştur. D-8 topluluğuna katılan her bir ülkenin sektörel bazda topluluğa fayda sağlaması hedeflenmiştir. Bu topluluğun amacı üye ülkeler arasında ticaretin artırılması, çeşitlendirilmesi ve ticari engellerin kaldırılmasıdır.

D-8' e üye ülkeler arasında serbest ticaretin geliştirilmesi amacıyla 2006 yılında "Tercihli Ticaret Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda belirlenen Menşe kuralları altı ülke (Türkiye, İran, Nijerya, Pakistan, Malezya, Endonezya) tarafından kabul edilmiştir. Mısır ve Bangladeş anlaşmayı onaylamamaları nedeniyle kapsam dışı kalan ülkelerdir. D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması ile ticarette gümrük vergilerinin aşamalı olarak indirilmesi kararı alınmıştır. Üye ülkeler arasında gerçekleşen ticarete %10 olan verginin %8'e, %25 üzerinde olan ürün vergilerin %25'e, %12-25 arasında olan vergilerin %15 ve %10-15 arasında olanların %10'a düşürme kararı alınmıştır. D-8 Tercihli Ticaret Anlaşmasıyla bu altı ülke arasındaki tarife dışı engellerin kaldırılması ve tarife oranların aşamalı olarak azaltılması ile Türkiye ile D-8 üye olan ve anlaşmayı onaylayan ülkeler arasında ticaretin artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca, dövizdeki yükselişin dış ticaret üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılabilmek amacıyla, yerel para birimleriyle ticaret yapılabilmesinin sağlanması dış ticareti olumlu yönde etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler, Bildiriler

- Akal, Mustafa (2008). Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2): 271-296.
- Doğan, Adem (2015). Türkiye'nin D8 Ülkeleriyle Ticaretinin Yapısal Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:13.
- Öztürk, Nesli (2007). Pakistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye Pakistan Dış Ticareti, İzmir Ticaret Odası.
- Sandalcılar, Ali Rıza; Kızıltan, Alaattin (2012). Küresel Pazarda Türkiye'nin Ticari Gücü: D-8 Ülkeleri Örneği. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23-35.
- Taştekin, Mesut (2006). Türk Dış Politikasında "D-8". *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7/2, 229.
- Tekin, Turhan Gökçe (2012). Kara Sınırı Komşuları ile Ticaretin Türkiye'nin Kalkınmasına Etkisi – Çekim Modeli Yaklaşımı-, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi İşletme Ana-bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Web Kaynakları

Bangladeş Halk Cumhuriyeti Ülke Notu, Ankara Sanayi Odası Araştırma ve Yönlendirme Müdürlüğü, 15 Şubat 2016.

<http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/banglades.pd>,(Erişim Tarihi:05.04.2019).

D-8 Organization For Economic Cooperation.

<http://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/>, (Erişim Tarihi: 05.04.2019)

D-8 Organization for Economic Cooperation, 2019.

<http://developing8.org/about-d-8/purposes-objectives/>(Erişim Tarihi: 12.03.2019).

D-8 Organization for Economic Cooperation.

<http://developing8.org/d-8-baseindbasic-social-and-economic-indicators/>,(Erişim Tarihi: 07.03.2019).

DEİK, Türk- Endonezya İş Konseyi Endonezya Ülke Bülteni Ağustos 2014. <https://www.deik.org.tr/uploads/endonezya-ulke-bulteni-2014.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.06.2019).

DEİK,

<https://www.deik.org.tr/uploads/banglades-ulke-bulteni-2014.pdf>,(Erişim Tarihi: 05.10.2019).

Dışişleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.tr/malezya-kunyesi.tr.mfa.>, (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

KFA Fuarçılık, Endonezya Ülke Raporu2019,

<http://www.salihlitso.org.tr/uploaded/dosyalar/ENDONEZYA.pdf>,(Erişim Tarihi: 11.12.2019).

KTO, 2019.

<http://www.kto.org.tr/ulke-raporlari-778s.htm>, (Erişim Tarihi: 05.13.2019).

Konya Ticaret Odası, 2017 ,

<http://www.kto.org.tr/d/file/pakistan-ulke-raporu-2017.pdf>,(Erişim Tarihi: 20.03.2019).

Konya Ticaret Odası, 2017

<http://www.kto.org.tr/d/file/pakistan-ulke-raporu-2017.pdf>,(Erişim Tarihi: 20.03.2019).

KTO. Pakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu, Dış Ticaret Müdürlüğü,

<http://www.kto.org.tr/ulke-raporlari-778s.htm>, (Erişim Tarihi:11.03.2019).

KTO. Endonezya Ülke Raporu Ekim 2018,

http://www.kto.org.tr/d/file/endonezya-ulke-raporu_2015.20170825114529.pdf, (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu, Tire Ticaret Odası, 31.12.2018,

<http://tireto.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/2018>

[M%C4%B1s%C4%B1r%C3%9Cİke-Raporu-%C4%B0%C3%A7in-T%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf](http://tireto.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/2018), (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

OPEC,

https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/334.htm,(Erişim Tarihi:

04.04.2019).

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Geliştirme Etüd Merkezi, Pakistan Ülke Raporu, Şubat,2011,

<https://docplayer.biz.tr/3278281-Pakistan-ulke-raporu.html>,(Erişim

Tarihi:01.01.2019).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2019.

http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa, (Erişim Tarihi:28.02.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.tr/malezya-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 21.05.2019).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.tr/banglades-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 26.04.2019).

T.C. Dışişleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nijerya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 03.03.2019).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı Ülke Künyesi,

<http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 06.05.2019).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı.

<http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-endonezya-siyasi-iskileri.tr.mfa>,(ErişimTarihi: 01.04.2019).

T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Malezya Yıllık Raporu, Nisan 2018, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tZ1PRRDBUSkJ:https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a227194/53bc0f70f6238f1f156093e620dbbd72.docx+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, (Erişim Tarihi: 23.07.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-bilgiler>, (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

T. C. Ticaret Bakanlığı,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı.

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgeseliliskiler>, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 24.04.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

[https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/ulkelere-gore-dunya-ticareti-\(2005-2018\)](https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/ulkelere-gore-dunya-ticareti-(2005-2018)),(Erişim Tarihi: 15.03.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/ekonomik-gorunum/dis-ticaret-politikasi-ve-vergiler>, (Erişim Tarihi: 25.03.2019).

- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa>,(Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guneyasya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 05.06.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Gelişen Sekiz Ülke (D-8),
<https://ticaret.gov.tr/data/.../48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc>, (Erişim Tarihi :26.04.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profilu/genel-bilgiler>, (Erişim Tarihi: 24.04.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profilu/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 25.03.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/pakistan/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 13.08.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, Gelişen Sekiz Ülke (D-8), <https://ticaret.gov.tr/data/.../48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc>,(Erişim Tarihi: 26.04.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/malezya/ulke-profilu/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 23.07.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilu/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Tarihi: 05.07.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019.
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilu/genel-bilgiler>, (Erişim Tarihi: 17.03.2019)
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/endonezya/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi:20.03.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Tarihi: 03.08.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>,(Erişim Tarihi:25.04.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019.

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, Erişim Tarihi: 15.04.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

<https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>, (Erişim Tarihi: 11.03.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 16.04.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/nijerya/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi:19.03.2019).

Tire Ticaret Odası, Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu 31.12.2018,

<http://tireto.org.tr/wp-content/uploads/2019/02/2018-M%C4%B1s%C4%B1r-%C3%9Cİke-raporu%C4%B0%C3%A7inT%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf>,(Erişim Tarihi: 23.02.2019).

TUİK,

www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

TUİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=yil-Secildi&secilenYillar=2019>, (Erişim Tarihi:21.03.2019)

Türkiye ve Endonezya Dış Ticaret ve Makine ve Aksamları Sektörü, 2019.

<https://docplayer.biz.tr/37686434-Turkgye-endonezya-dig-tgcaretg-ve-makgne-ve-aksamlari-sektoru.html>, (Erişim Tarihi: 01.04.2019).

Türkiye-Malezya Arası Serbest Ticaret Anlaşması Kapsamlı Değerlendirme Notu, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8d397313b876125c08b190/26fba4272211f6542b72b1be0588a484.pdf>, (Erişim Tarihi:18.03.2019).

Yüzal, Sinan (2011). Pakistan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Geliştirme Etüd Merkezi,

<https://docplayer.biz.tr/3278281-Pakistan-ulke-raporu.html>,(Erişim Tarihi: 23.02.2019).

YEDİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE) FAALİYETLERİ

Aslı ÖZEN ATABEY¹

İş dünyasında olduğu gibi ülkeler de gelecekteki sosyo-ekonomik başarının büyük ölçüde bugünün araştırmalarına bağlı olduğunun farkına varmıştır. Bugün Ar-Ge faaliyetlerine yatırılan para, gelecek yıllarda kendini amorti edecek ve kar elde etmek mümkün hale gelebilecektir. Ayrıca küresel piyasalarda hızlı ve radikal dönüşümler yaşanırken böyle bir ortamda ayakta kalabilmek ve piyasadaki mevcut yeri koruyarak rekabet gücü elde edebilmek ve hatta lider pozisyona gelebilmek ancak piyasaya yeni, farklı, teknoloji yoğun ürün ve hizmetler sunarak mümkün hale gelebilmektedir. Bu ürün ve hizmetleri üretmek ve sunmak ise yoğun Ar-Ge faaliyetleri gerektirmektedir. Ar-Ge faaliyetlerine gereken önemi veren çağın gereksinimlerine uygun alanlara kaynaklarını aktaran ülkelerin küresel piyasalarda gücünün arttığı gözlenmektedir.

Avrupa Birliği (AB) kuruluş aşamasında bilim ve teknoloji geliştirmeye yönelik Ar-Ge faaliyetlerine gereken önemi vermemiştir. Ancak birlik, ilerleyen dönemlerde Japonya, ABD gibi ülkelerle arasındaki gelişmişlik farkının artmasıyla birlikte bu açığın ancak bilim ve teknoloji alanında ilerleme kaydetmekle mümkün olacağını anlamıştır. Bu doğrultuda ülkelerin uluslararası gelişmişlik seviyelerini belirlemede önemli bir referans olan Ar-Ge faaliyetlerine verilen önemin artmasının gerektiğine dair kararlar alınmış ve ivedilikle uygulamaya konulmuştur.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO

Bu bölümde Ar-Ge kavramı ve kapsamı açıklanmaya çalışılmış olup genel kabul görmüş çeşitli Ar-Ge göstergeleri ile AB'nin Ar-Ge performansı hakkında bilgi verilmektedir.

ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE)

1.1. Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) Kavramı

Küresel rekabet ortamında ülkelerin verimlilik düzeylerini arttırması ve üretim yapılarını daha teknolojik bir altyapı üzerine oturtturarak istikrarlı ekonomik büyüme rakamlarına ulaşabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda ülkelerin daha az maliyetle daha yüksek katma değerli ürün üretmesini mümkün kılan Ar-Ge'ye verdikleri önem günbegün artmaktadır.

Ar-Ge; iş dünyasında bilinmeyen yeni ürün ve hizmetler için sistematik veri ve bilgi toplamak için yapılan araştırmaları, mevcut ürün ve hizmetleri geliştirme amacıyla gerçekleştirilen faaliyetleri içeren süreçleri kapsamaktadır (Ebhotta, 2014: 186). Herhangi bir problemi çözmek, bilinmeyen bir durumu ortaya çıkarmak ya da herhangi bir konu ile ilgili bilgi sağlamak amacıyla yürütülen sistematik çalışmaları ve bunları uygulamaya geçirmek için yapılan mühendislik faaliyetleri kapsayan Ar-Ge, işletme açısından; üretim, yönetim ve organizasyon, pazarlama, finansman gibi tüm birimlerin daha etkin ve verimli çalışmasını hedeflemektedir (Tezcan, 2018: 39).

5746 Sayılı Ar-Ge Faaliyetlerinin Desteklenmesi Kanununa (2008: 10278) göre Ar-Ge; kültür, insan ve topluma ait bilgi dağarcığının artırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetleri kapsamaktadır.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'ne üye ülkelerce araştırma, yenilik ve tasarım faaliyetlerinin ve bunlara bağlı oluşturulan projelerin geçerlilik ölçütlerinin belirlendiği bir belge olan Frascati Kılavuzu'nda Ar-Ge; temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirme faaliyetlerinden oluşan, insan, kültür ve toplumun mevcut bilgi birikiminin arttırılması ve bu bilgi birikiminin yeni uygulamaların tasarımında kullanılması amacıyla sistemli bir şekilde yürütülen yaratıcı çalışmalar olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kılavuza göre Ar-Ge faaliyetleri, görülebilir şekilde yeniliklerin bulunması ve bilimsel ve/veya teknolojik belirsizliklerin giderilmesine yönelik olması ile diğer yenilik faaliyetlerinden ayırt edilebilmektedir (OECD, 2002: 39; OECD, 2015:23).

1.2. Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) Faaliyetlerinin Kapsamı

Ar-Ge; temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirme şeklinde aşağıda özetlenen üç faaliyeti kapsamaktadır (OECD, 2002: 39):

- Temel araştırma, genellikle yükseköğretim kurumlarınca gerçekleştirilen görünürde herhangi bir özel uygulaması veya kullanımı mevcut olmayan hipotez, teori ve yasaları formüle etmek ve test etmek amacıyla özellikleri, yapıları ve ilişkileri analiz etmek için yürütülen deneysel veya teorik çalışmadır. Genellikle satış kar elde etme amacıyla yapılmayan bu çalışmalar, bilimsel dergilerde yayınlanarak ilgililerle paylaşılmaktadır.
- Uygulamalı Araştırma, temel araştırmadan elde edilen bulguların farklı kullanımlarını ve/veya belirli ve önceden tanımlanmış hedeflere ulaşmanın yollarını bulmak amacıyla yürütülen özgün çalışmalardır. Mevcut bilgileri değerlendirme suretiyle fikirlere işlevsel bir biçim verilerek belirli sorunları çözmeyi amaçlayan bu araştırma sonuçlarının öncelikle tek veya az sayıda ürün, işlem, yöntem veya sistem için geçerli olması planlanmıştır.
- Deneysel geliştirme, araştırma ve/veya pratik deneyimler sonucu elde edilen mevcut bilgilerden faydalanılarak yeni, üretilebilir, ticarileştirilebilir ürünler, malzemeler, üretim süreçleri ya da cihazlar üretmeye; yeni süreçler, sistemler ve hizmetler geliştirmeye ya da hâlihazırda üretilmiş veya kurulmuş olanları büyük ölçüde geliştirmeye yönelmiş sistemli çalışmalardır.

Teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme sonucunda yoğun ve dinamik rekabetin yaşandığı uluslararası piyasalarda rekabet gücü elde etmek zorunlu hale gelmiştir. Böyle bir ortamda Ar-Ge faaliyetleri, bilgi ve teknoloji alanında üstünlük sağlayarak rekabet üstünlüğü elde etmenin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu durumun farkında olan ülkeler Ar-Ge faaliyetlerine verdikleri önemi arttırmakta ve bu faaliyetler için yüksek miktarlarda kaynak ayırmaktadırlar. Ancak bazı ülkeler çeşitli bütçe kısıtlarından ve harcamalarındaki önceliklerinden dolayı Ar-Ge faaliyetlerine yeterli miktarda kaynak aktarımını yapamamaktadırlar. Ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerine verdiği önemin ve bu alandaki performanslarının, ölçülmesinde çeşitli göstergelerden yararlanılmaktadır. Bunlar aşağıda belirtildiği gibidir (Ünal ve Seçilmiş, 2013: 14-22):

- Ar-Ge yoğunluğu (AR-GE harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) oranı)
- Finans kaynağı bakımından AR-GE harcamaları
- AR-GE personel sayıları ve oranları
- Bilimsel yayın sayıları
- Patent başvuru sayıları
- Yüksek teknoloji ürün ihracatı

Ar-Ge faaliyetlerini arttırabilmek için ülkeler bütçelerinden ciddi miktarda kaynak ayırmakta, istisnalar uygulamakta ve çeşitli teşvikler vermektedir. Her ne kadar Ar-Ge faaliyetleri bu bakış açısıyla bir maliyet unsuru olarak görülse de uzun dönemde yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesine, verimlilik artışına fayda sağladığı için ülke ekonomilerini pozitif yönde etkilediği bilinmektedir (Pablos, Lee ve Zhao, 2011: 100).

Ar-Ge faaliyetleri; özel sektör kuruluşları, kamu sektörü, yükseköğretim kuruluşları ve Sivil Toplum Kuruluşları gibi kar amacı gütmeyen özel kuruluşlarca yürütülmektedir (Ünal ve Seçilmiş, 2013: 14-22). Bu kuruluşlar dışında Ar-Ge faaliyetlerinin finansmanı için yurtdışı kaynaklar da kullanılmaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME (AR-GE) FAALİYETLERİ

AB'nin kurucu anlaşmalarında Ar-Ge ile ilgili herhangi bir politika oluşturulmamıştır. 14 Ocak 1974 tarihli Avrupa Konseyi kararlarında ve 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'nda bilim ve teknoloji alanında çeşitli kararlar alınmış olsa da 2000 ve 2010 yıllarında yapılan Lizbon Zirvesi, Avrupa Birliği'nin bilgi ve teknoloji temelli bir yapıya dönüştürülmesinde önemli bir adım olarak göze çarpmaktadır. 2000 yılında yapılan zirvenin odak noktası büyüme ve istihdam olarak belirlenmiş olup AB'nin 2010 yılında bilgi ekonomisine dayalı dünyada rekabet gücü en yüksek birlik olması hedeflenmiştir. Ayrıca; iç pazarın tamamlanması, girişimcilik ve KOBİ'ler için daha elverişli bir ortam yaratılması, yenilik odaklı bilgi toplumunun oluşturulması da ana hedefler arasında sayılmaktadır (Göker, 2006: 6-7; Çapanoğlu, 2010: 1).

Avrupa Komisyonu, 3 Mart 2010 tarihinde 2000 tarihli Lizbon Stratejisini revize ederek, "Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir Ve Kapsayıcı Büyüme İçin Bir Strateji" başlıklı yeni stratejiyi kabul etti. Avrupa 2020'nin temelinde yatan amaç, günümüz koşullarına uygun sürdürülebilir bir büyüme modeli geliştirmek, bilgi temelli ekonomik güç için gerekli politikalar oluşturmak ve halkın refah düzeyini yükseltmektir. 2010 Lizbon Stratejisinin (Avrupa 2020) üç temel hedefi aşağıda belirtildiği gibidir (Çapanoğlu, 2010: 2):

- Bilgiye dayalı değer yaratılması,
- Bireylerin toplumla bütünleşerek sosyal adaptasyonunun sağlanması,
- Rekabetçi ve mümkün olan en az doğal kaynağı kullanarak çevre dostu bir ekonomi yaratılması.

2010 Lizbon Stratejisinde yukarıda belirtilen üç temel hedefin yanı sıra AB'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'sının (GSYİH) %3'ünün Ar-Ge harcamalarına aktarılması da belirlenen diğer hedefler arasında yer almaktadır. Tüm bu hedef-

lere ulaşmak için AB Komisyonu birliğe üye devletlerce uygulanması gereken “Yenilik Birliği”, “Hareket Halindeki Gençlik”, “Avrupa İçin Dijital Strateji”, “Düşük Kaynaklı Avrupa”, “Yeşil Büyüme için Sanayi Politikaları”, “Yeni Yetenekler ve İşler için Strateji” ve “Yoksulluğa Karşı Avrupa Platformu” olmak üzere yedi temel girişim belirlemiştir. Ayrıca bu kapsamda Lizbon Stratejisinin başarıya ulaşması için “dışarıda daha çok birlik, içeride daha çok koordinasyon” söylemi altında üye devletlerin kendi ekonomik ve sosyal yapılarına uygun stratejiler hazırlamasına ve bu stratejilerin uygulama aşamasında gerekli denetimlerin yapılmasının önemine vurgu yapılmıştır (Toygür, 2010: 2).

AB’nin bilim ve teknoloji politikasının Lizbon Stratejisinin (Avrupa 2020) yanı sıra diğer bir temel dayanağı ise Avrupa Konseyi’nin Mart 2002’de Barse-lona’da yapılan toplantıda aldığı kararlardır. Konsey, bu toplantıda Ar-Ge harcamalarının Avrupa’nın GSYİH’nın % 3’üne çıkarılması konusunda bir hedef belirlemiştir. Ayrıca aynı toplantıda bu harcamaların üçte ikisinin özel sektör Ar-Ge yatırımlarından oluşması gerektiği belirtilmiştir. Bu kararların uygulanabilirliği üzerinde durulan 25-26 Mart 2004 toplantısı için hazırlanan raporda Avrupa Komisyonu üye devletlerden çeşitli atılımlarda bulunulmasını istemiştir. Bu atılımlar aşağıda belirtildiği gibidir (Göker, 2006: 7):

- Avrupa Ekonomik Büyüme Girişimi’ne katkı sağlamayı amaçlayan Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Yatırım Fonu’nun kurumsal operasyonel planlarında belirtilen öncelikli projeler başlatılarak ağ yapılaşmaya ve bilgiye gerekli yatırımların yapılması,
- Sanayi alanında izlenen politikalar, hizmet piyasası ve çevreye duyarlı teknolojiler ile ilgili sarf edilen çabaların ve bu alanlardaki rekabet gücünün artırılması,
- Yaşlı nüfusun iş hayatından kopmaması, ekonomiye katkı sağlaması için gerekli düzenlemelerin hazırlanması.

Kasım 2004 ‘te Wim Kok başkanlığında hazırlanan raporda; Avrupa’da yaşam standartlarının yükseltilmesi için istihdam, büyüme ve talebi mümkün olduğu kadar destekleyen politikaları içeren daha geniş bir reform paketi oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Rapora göre tek bir girişim yüksek büyüme ve istihdam sağlamayacaktır. Aksine birbiriyle bağlantılı ve eşzamanlı olarak gerçekleştirilen yapısal değişiklikler AB’nin sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkaracaktır. Ancak raporda bu değişim için aşağıda belirtilen beş politika alanında acil olarak eyleme geçilmesi gerektiği belirtilmiştir (European Communities, 2004: 6):

- Bilgi toplumu: Avrupa’nın bilim adamları ve araştırmacılar için çekiciliğinin artırılması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının teşvik edilmesi ve Ar-Ge yatırımlarının birinci öncelik haline getirilmesi.

- İç Pazar: Birlik içerisinde mallar, hizmetler ve sermaye için tek bir pazar yaratılması ve bu iç pazarda serbest dolaşımın sağlanması,
- İş ortamı: Yeni işletmelerin hızlı bir şekilde kurulmasının kolaylaştırılması, işletme faaliyetlerini destekleyici bir ortam yaratılması, idari yükün azaltılması ve yasal mevzuat kalitesinin iyileştirilmesi,
- İş gücü piyasası: Büyüme ve istihdam için destekleyici ortaklıkların kurulması, yaşam boyu öğrenme ve çalışma hayatında ömür boyu aktif olma stratejilerin geliştirilmesi, Avrupa Özel İhtisas Komisyonu'nun verdiği tavsiyelerin ivedilikle yerine getirilmesi,
- Çevresel sürdürülebilirlik: Eko-yeniliklerin daha yaygın hale getirilmesi ve eko-endüstride lider duruma gelinmesi, uzun vadeli ekolojik verimlilik yoluyla üretkenlikte sürekli iyileştirmeler sağlanması.

Avrupa Konseyi, Mart 2005 toplantısında daha önce belirlenen hedefleri yenilenmiştir. Toplantı kapsamında hem üye devletler bazında hem de bir bütün olarak kamusal Ar-Ge desteğinin güçlendirilmesi, özel sektör Ar-Ge yatırımlarının artırılması ve yapılan icat ve keşiflerin faydalı hale getirilmesinde elzem şartların sağlanması hususunda çağrıda bulunulmuştur (Göker, 2006: 10).

AB'nin bilim ve teknoloji politikalarında Avrupa Birliği Çerçeve Programları (ÇP) büyük önem taşımaktadır. İlk olarak 1984 yılında yürütülmeye başlanan Çerçeve Programları; AB'nin bilim ve teknoloji alanında mevcut kapasitesini artırarak ekonomik ve sosyal gelişmenin desteklenmesi, AB politikaları konusunda üye ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve küresel ölçekte endüstriyel rekabetin desteklenmesi amacıyla yürütülen 4-5 yıllık olarak hazırlanan dünyanın en yüksek bütçeli sivil araştırma programlarıdır (TUBİTAK, https://www.ab.gov.tr/files/SBPYP/birlik%20programlari/horizon_2020_programi.pdf).

AB Çerçeve Programlarına; hem üye hem de asosiyel¹ ülkeler eşit şartlarda katılım sağlayabilmektedir. Programlar; yapılan araştırma alanlarında en önde gelen araştırmacılar ve sanayi temsilcileri ile işbirliği ve/veya üniversite-sanayi ortaklıkları kurarak geleceğin teknolojileri olarak değerlendirilen ileri teknolojilerin geliştirilmesi ve bunlara erişilmesi, yeni pazarların oluşturulması, doğru teknoloji ve bilginin transfer edilmesi gibi birçok fırsatı yükseköğretim kuruluşları, araştırma merkezleri, sanayi temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, KOBİ'ler, kamu kurumları, kalkınma ajansları ve bireyler gibi paydaşlara sunmaktadır. Belirli amaçlar için hazırlanan ÇP'ler, Lizbon Stratejisi'nde hedeflenen "dünyanın en dinamik rekabetçi bilgi temelli ekonomisi olma" amacının somutlaştırılmış halidir (TUBİTAK, 2012: 14).

Birinci Çerçeve Programı (1984-1987) ile birlik Ar-Ge faaliyetlerini yeniden yapılandırma yönünde girişimler gerçekleştirilmiş iken İkinci Çerçeve Programı (1987-1991) ile geleceğin teknolojileri olarak değerlendirilen enformasyon tekno-

1 Asosiyel ülkeler, Avrupa Birliği'ne aday ve potansiyel aday olan ülkelerdir.

lojisi, elektronik ve sınai teknolojiler gibi alanlarda Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunlaştırılması amaçlanmıştır. Üçüncü Çerçeve Programında (1990-1994) ise yapılan Ar-Ge faaliyetlerinin sonuçlarının yayılması, eğitim ve hareketlilik çalışmaları gibi konulara değinilmiştir. Dördüncü Çerçeve Programı (1994-1998) her ne kadar önceki programlardaki öncelikleri temel almış olsa da önemli yenilikleri de barındırmaktadır. 1998-2002 yılları için hazırlanan 5. Çerçeve Programı ise Avrupa'daki refah düzeyini arttırmak ve mevcut sosyo-ekonomik sorunlara çözüm bulmak amacıyla hazırlanmıştır (Önel, 2011: 79; Pınar ve Uzunoğlu, 2009: 4).

İlk 5 Çerçeve Programı'na dayalı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin yeterince başarılı olmaması, yaratılan katma değer hedeflenenin altında kalması ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya gibi ülkelerin bilim ve teknoloji seviyesine erişilememesi nedeniyle birliğin bilim ve teknoloji politikalarının, AR-Ge faaliyetlerinin tekrar gözden geçirilme ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda inovasyona dayalı bir Ar-Ge stratejisinin uygulanmasına karar verilerek ÇP'ler için ayrılan bütçeler arttırılmıştır (TUBİTAK, 2012: 14).

İlk 5 ÇP'lerin değerlendirilmesi sonucu hazırlanan AB'nin 2001 yılı bütçesinin yaklaşık %3,9'unu oluşturan (yaklaşık 16,3 milyar Euro) 6. Çerçeve Programı (2002-2006), 2010 yılına kadar AB'yi dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgiye dayalı ekonomisi haline getirmek, bilimsel mükemmeliyeti gerçekleştirmek üzere hazırlanmıştır. Daha önceki programlardan farklı olarak; yönetimin daha etkin hale getirilmesi ve kaynakların daha verimli olarak kullanılması amacıyla açık bir şekilde belirlenmiş hedeflere odaklanarak yürütülecek "Bütünleşik Projeler" ve gerek işgücünün gerekse fiziksel altyapının etkin olarak değerlendirilmesi amacıyla yükseköğretim kuruluşları, Ar-Ge merkezleri ve sanayide işbirliği sağlanması ve gerçekleştirilen araştırmaların bütünleştirilmesine yönelik "Mükemmeliyet Ağları" oluşturulmuştur. Ayrıca Özel Hedefli Araştırma Projeleri, Özel Destek Eylemleri ve Eşgüdüm Eylemleri gibi projeler 6.ÇP kapsamında oluşturulmuş projelerdendir (Önel, 2011: 88-89) .

7. Çerçeve Programı (2007-2013), 50,5 Milyar Euro bütçeye sahip olup alt başlığı "Büyüme İçin Avrupa Bilgi Araştırma Alanını Oluşturmak" tır. 7. Çerçeve Programı; Lizbon Stratejileri doğrultusunda birlik içerisindeki Ar-Ge faaliyetlerinin bütünleştirilmesi ve küresel ölçekte rekabet gücünü arttırmak için mükemmeliyet ağlarının geliştirilmesi ve çoğaltılmasını amaçlamaktadır. Program, Avrupa çapında yapılan en iyi bilimsel çalışmaların maliyetini karşılamak amacıyla Avrupa Araştırma Konseyi'nin kurulmasını öngörmüştür. İlk defa Avrupa'daki en iyi bilimsel faaliyetlere maddi destek sağlamak amacıyla Avrupa Araştırma Konseyi kurulmuştur. Ayrıca bilgi ve teknoloji üretimi yapan yükseköğretim kuruluşları, araştırma merkezleri, bölgesel yönetimler gibi bilgi bölgelerinin geliştirilmesi, özel sektör kuruluşlarının Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik

edilmesi program kapsamında yer alan konular arasındadır (Pınar ve Uzunoğlu, 2009: 5). Araçlardan ziyade araştırma konularına vurgu yapan 7. ÇP, faaliyetlerin ve uygulama araçlarının sadeleştirilmesi, 4 Özel Program'da uluslararası ölçekte işbirliğinin sağlanması Teknoloji Platformları ve yeni Ortak Teknoloji Girişimlerinin faaliyetleri vasıtasıyla Avrupa endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılayan araştırma geliştirme faaliyetlerine odaklanılmasını öngörmektedir (Önel, 2011: 92) .

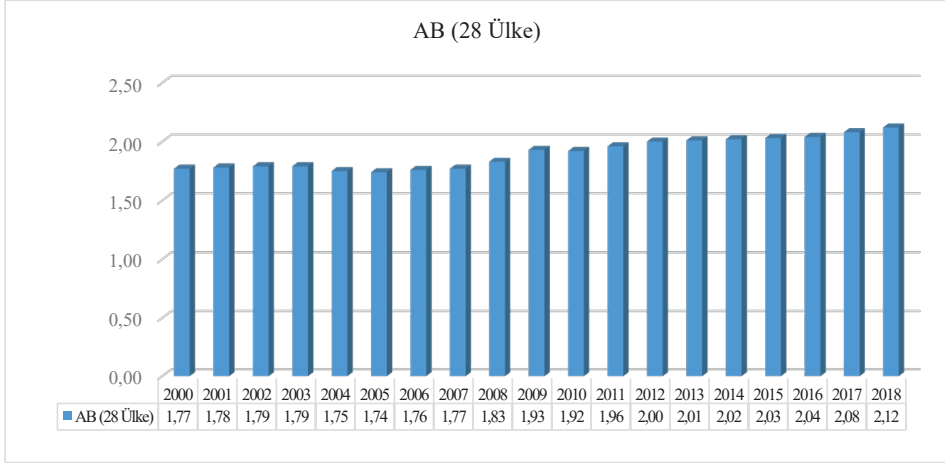
Yaklaşık 80 Milyar Euro bütçe ile dünyanın en büyük sivil Ar-Ge ve inovasyon programı olan Horizon 2020 (2014-2020), endüstriyel rekabetçilik ve liderlik ve toplumsal sorunlara çözümler bileşenlerinden oluşmaktadır. Horizon 2020'den; sanayi kuruluşları, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) , küçük ve orta ölçekli işletme birlikleri, bireysel araştırmacılar, yükseköğretim kuruluşları, kamu kurumları, araştırma merkezleri, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası organizasyonlar faydalanabilmektedir. 7. Çerçeve Programının devamı niteliğinde olan Horizon 2020, bilimsel mükemmeliyet, endüstriyel rekabetçilik ve liderlik ve toplumsal sorunlara çözümler olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (TUBİTAK, https://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/birlik%20programlari/horizon_2020_programi.pdf).

Horizon 2020, Avrupa 2020 öncü inisiyatifi, Yenilik Birliği'nin (Innovation Union) temel uygulama aracı olarak değerlendirilebilir. Bu program ile bir milyon yeni araştırmacının kullanılabilmesi için fon oluşturularak, Avrupa'nın sahip olduğu bilgi ve teknoloji temelini güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. AB, Avrupa 2020 stratejisi ile Ar-Ge harcamalarını 2020 yılına kadar GSYİH'nin %3'üne çıkarmayı hedeflemektedir. Horizon 2020, bu hedefi gerçekleştirmek için oluşturulmuş yedi temel girişimden biri olan Yenilik Birliği'ni kolaylaştıran finansal aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (TUBİTAK, 2012: 2).

2.1. Avrupa Birliği Ülkelerinde Ar-Ge Yoğunluğu

Günümüz dünyasında bilgi ve teknoloji alanında ilerlemeden ayakta kalmanın, diğer dünya ülkeleri ile rekabet edebilmenin mümkün olamayacağı açıktır. Nitekim AB'de bu doğrultuda çeşitli girişimlerde bulunarak Ar-Ge faaliyetlerini arttırmayı amaçlamıştır. Şekil 1, AB'nin Ar-Ge faaliyetleri için ayırdığı kaynak miktarının GSYİH'ya oranını ifade eden Ar-Ge Yoğunluklarını göstermektedir. Avrupa İstatistik Ofisi'nin (Eurostat) resmi internet sitesinden derlenen verilerle hazırlanan şekilde, AB'ye üye ülkelere ait Ar-Ge yoğunluklarının ortalamaları yer almaktadır. Şekle göre, AB 2000 yılında GSYİH'sının %1,77'sini Ar-Ge faaliyetleri için ayırmış ve bu oranı 2003 yılına dek arttırmıştır. Ancak birliğe yeni katılan on yeni üye ülkenin (Estonya, Letonya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Malta, Macaristan, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya) düşük Ar-Ge harcamalarının da etkisi ile 2004 yılı ve sonrasında bir miktar düşüş yaşansa da takip eden yıllarda Ar-Ge harcamalarındaki artış devam etmektedir. 2000-2018

yılları arasındaki Ar-Ge yoğunluğuna ait en düşük oran %1,74 ile 2005 yılına ait iken en yüksek oran % 2,12 ile 2018 yılına aittir. Her ne kadar yıllar itibariyle genel anlamda AB'ye ait Ar-Ge yoğunluklarında artış gözlenirse de Lizbon Stratejisinde belirlenen %3'lük hedefin oldukça gerisinde olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 1: AB'de Ar-Ge Yoğunluğu (%)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Tablo 1. AB'ye üye 27 ülke ve 2020 yılında birlikten ayrılan İngiltere'ye ait Ar-Ge yoğunluklarını ayrıca 28 ve 27 üye ülkeli AB'nin Ar-Ge yoğunlukları ortalamasını göstermektedir. Tabloya göre Danimarka, Almanya, Fransa, Finlandiya, İsveç Ar-Ge yoğunluğu en yüksek ülkeler arasındadır. Örneğin; İsveç 2000 yılında % 3,78 oranında Ar-Ge yoğunluğuna sahiptir. Ülkenin ilerleyen yıllarda Ar-Ge harcamalarında artış ve azalışlar gözlenirse de AB'nin % 3'lük hedefinin her daim üzerinde GSYH'den Ar-Ge'ye pay ayrılmıştır. Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri olan İsveç; 2005 yılında %3,38, 2010 yılında % 3,17, 2018 yılında ise % 3,32 oranında Ar-Ge yoğunluğuna sahiptir. İsveç bilgi ve iletişim teknolojisi alanında başarılı bir profil sergilemekte olup kablosuz iletişim, yazılım geliştirme, mikro elektronik gibi alanlarda küresel pazarda lider olan ülkeler arasındadır. Nitelikli işgücü açısından da zengin olan ülke 2018 yılında; Dünya GSYİH sıralamasında 23., Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişim Endeksinde (İGE)¹ 4., Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksinde² 8. sırada olup Ikea, Electrlux, Volvo, Astra Zeneca, Atlas

- 1 1993 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Gelişme Programı tarafından ülkeler için yaşam uzunluğu, bilgi ölçümü, okur yazar oranı, eğitim ve yaşam düzeyi doğrultusunda hazırlanan bir ölçümdür.
- 2 Dünya Ekonomik Forumu tarafından İsviçre'nin Davos kentinde yapılan toplantıda dört alt endeks başlığı altında toplanmış on iki bileşenden oluşan Küresel Rekabet Endeksi doğrultusunda ülkelerin rekabet edilebilirliğinin mikroekonomik ve makroekonomik temelleri ölçülmektedir (tuik.gov.tr)

Copco, Ericsson, H&M, Metro, Sandvik, Scania, Skanska, Teliasonera, Tetra Pak gibi dünyanın önde gelen çok uluslu şirketlerinin de ilk kuruluş yeridir. (Uludağ İhracatçı Birlikleri (UİB), 2019: 3; Türker, 2017: 3).

İsveç gibi yüksek Ar-Ge rakamlarına sahip olan bir diğer ülke Finlandiya'dır. Özellikle kalifiye iş gücü, bilgi ve yenilikçilik sunma kapasitesi konusunda oldukça başarılı olan ülke, 2019 Bloomberg Yenilikçilik Endeksi¹ listesine göre dünyanın en yenilikçi üçüncü ülkesi seçilmiştir. Finlandiya; temiz çevre teknolojileri, yenilenebilir enerji, nükleer güvenlik ve yenilikçilik konularına yönelerek yeni ihraç pazarları aramaktadır. Nitelikli işgücü için yeni istihdam alanları yaratmayı amaçlayan ülke, gençlerin özellikle bilişim sektörüne çekilmesine yönelik atılımlar gerçekleştirmektedirler. Ülkede yeni fikirlerin ticarileştirilmesine önem verilmekte olup ayrıca her alanda sayısallaşmanın artırılmasına çalışılmaktadır. Telekomünikasyon teknolojisinde de öncü ülkeler arasında olan ülkedeki insanlar günlük yaşamlarında bilgisayar ve interneti yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu sayede her alanda sayısallaşmanın sağlanması daha kolay hale gelmekte ve bu durum Ar-Ge faaliyetlerinde avantaj yaratmaktadır (T.C. Helsinki Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019: 35-55).

Tablo 1: AB'ye Üye Ülkelere Ait Ar-Ge Yoğunlukları (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	1,81	1,78	1,80	1,80	1,87	1,97	1,97	2,02	2,08	2,08	2,10	2,12	2,11	2,15	2,19
AB (28 ülke)	1,77	1,74	1,76	1,77	1,83	1,93	1,92	1,96	2,00	2,01	2,02	2,03	2,04	2,08	2,12
Belçika	1,94	1,79	1,82	1,85	1,94	2,00	2,06	2,17	2,28	2,33	2,37	2,43	2,52	2,66	2,76
Bulgaristan	0,50	0,44	0,44	0,43	0,45	0,49	0,57	0,53	0,60	0,64	0,79	0,95	0,77	0,74	0,76
Çek Cum.	1,11	1,17	1,23	1,30	1,24	1,29	1,34	1,56	1,78	1,90	1,97	1,93	1,68	1,79	1,93
Danimarka	2,19	2,39	2,40	2,52	2,77	3,06	2,92	2,94	2,98	2,97	2,91	3,06	3,09	3,05	3,03
Almanya	2,41	2,44	2,47	2,46	2,62	2,74	2,73	2,81	2,88	2,84	2,88	2,93	2,94	3,07	3,13
Estonya	0,60	0,92	1,11	1,06	1,25	1,39	1,57	2,28	2,11	1,71	1,42	1,46	1,25	1,28	1,40
İrlanda	1,09	1,19	1,20	1,23	1,39	1,61	1,59	1,56	1,56	1,57	1,52	1,18	1,17	1,24	1,15
Yunanistan	0,55	0,58	0,56	0,58	0,66	0,63	0,60	0,67	0,70	0,81	0,83	0,96	0,99	1,13	1,18
İspanya	0,88	1,10	1,18	1,24	1,33	1,36	1,36	1,33	1,30	1,28	1,24	1,22	1,19	1,21	1,24
Fransa	2,09	2,05	2,05	2,02	2,06	2,21	2,18	2,19	2,23	2,24	2,23	2,27	2,22	2,21	2,20
Hırvatistan	0,87	0,86	0,74	0,79	0,89	0,84	0,74	0,75	0,75	0,81	0,78	0,84	0,86	0,86	0,97
İtalya	1,00	1,04	1,08	1,13	1,16	1,22	1,22	1,20	1,26	1,30	1,34	1,34	1,37	1,37	1,39
GKRY	0,23	0,37	0,38	0,40	0,39	0,44	0,44	0,45	0,44	0,49	0,51	0,48	0,52	0,55	0,55
Letonya	0,44	0,53	0,65	0,55	0,58	0,45	0,61	0,70	0,66	0,61	0,69	0,62	0,44	0,51	0,64
Litvanya	0,58	0,75	0,79	0,80	0,79	0,83	0,79	0,91	0,90	0,95	1,03	1,04	0,84	0,90	0,94

1 Endeks, Ar-Ge fonlarının miktarı, ülke ekonomilerinin yenilik düzeyleri, yüksek teknoloji şirketlerinin yoğunluğu ve aktif patent etkinlikleri gibi çeşitli açılardan ülkeleri sıralamaktadır.

Lüksemburg	1,58	1,57	1,67	1,59	1,62	1,68	1,50	1,46	1,27	1,30	1,27	1,30	1,30	1,27	1,21
Macaristan	0,79	0,92	0,98	0,96	0,98	1,13	1,14	1,19	1,26	1,39	1,35	1,35	1,19	1,33	1,53
Malta	0,22	0,53	0,58	0,55	0,53	0,52	0,61	0,67	0,83	0,77	0,71	0,74	0,57	0,58	0,57
Hollanda	1,79	1,77	1,74	1,67	1,62	1,67	1,70	1,88	1,92	1,93	1,98	1,98	2,00	1,98	2,16
Avusturya	1,89	2,37	2,36	2,42	2,57	2,60	2,73	2,67	2,91	2,95	3,08	3,05	3,12	3,05	3,17
Polonya	0,64	0,56	0,55	0,56	0,60	0,66	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	0,96	1,03	1,21
Portekiz	0,72	0,76	0,95	1,12	1,44	1,58	1,54	1,46	1,38	1,32	1,29	1,24	1,28	1,32	1,36
Romanya	0,37	0,41	0,46	0,51	0,55	0,44	0,46	0,50	0,48	0,39	0,38	0,49	0,48	0,50	0,50
Slovenya	1,36	1,42	1,54	1,43	1,63	1,81	2,05	2,41	2,56	2,56	2,37	2,20	2,01	1,87	1,95
Slovakya	0,64	0,49	0,47	0,45	0,46	0,47	0,61	0,66	0,80	0,82	0,88	1,16	0,79	0,89	0,84
Finlandiya	3,24	3,32	3,33	3,34	3,54	3,73	3,71	3,62	3,40	3,27	3,15	2,87	2,72	2,73	2,75
İsveç	3,78	3,38	3,50	3,26	3,49	3,41	3,17	3,19	3,24	3,27	3,11	3,23	3,25	3,37	3,32
İngiltere	1,62	1,55	1,57	1,61	1,61	1,67	1,65	1,65	1,58	1,62	1,64	1,65	1,66	1,68	1,70

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Finlandiya Tablo 1'e göre; 2000 yılında % 3,24, 2005 yılında %3,32, 2010 yılında % 3,71, 2018 yılında ise % 2,75 oranında Ar-Ge yoğunluğuna sahiptir. 2000-2018 yılları arasında Ülkenin GSYİH'dan Ar-Ge harcamalarına ayırdığı kaynak miktarının oldukça azaldığı görülmektedir.

2018 Avrupa İnovasyon Skor Tahtası Raporu'nda üst sıralarda yer alan Danimarka'nın 2000-2018 yılları arasında sahip olduğu Ar-Ge yoğunluklarına Tablo 1 yardımıyla bakıldığında genel anlamda bir artış olduğu gözlenmektedir. 2000 yılında % 2,19 Ar-Ge yoğunluğuna sahip olan ülke 2015 yılında bu oranı %3,06'ya yükselterek AB'nin Lizbon Stratejisi'nde hedeflediği %3'lük oranı yakalayabilmiştir. Ülkede takip eden yıllarda da % 3'ün üzerinde Ar-Ge yoğunluğunun gerçekleştiği gözlenmektedir.

Almanya 'da Ar-Ge yoğunluğu Tablo 1'e göre, 2000-2018 döneminde %2,41 ile %3,13 arasında seyretmiş olup bu süreçte genel anlamda bu harcamaların arttığı gözlenmektedir. 2000 yılında %2,41 oranında GSYH'den Ar-Ge harcamalarına kaynak ayrılan ülkede, bu oran 2018 yılında %3,13'e yükseltilmiştir. Teknoloji yapısı ile dünya ekonomisinde kilit role sahip olan ülke, yüksek rekabet gücünü ileri düzey yenilikçi gücüne, üretim ve teknolojide tecrübeli ve kalifiye olmalarına borçlu olduğu söylenebilir. Çevre teknolojileri ve yenilenebilir enerjinin kayda değer sektörler arasında yer aldığı Almanya, önemli bilim ve teknoloji fuarlarından Cebit'e de ev sahipliği yapmaktadır (Alaca Ticaret ve Sanayi Odası , <http://www.alacatso.org.tr/img/rapor/almanya-ulke-raporu.pdf>).

AB ülkelerinin Ar-Ge yoğunluklarını gösteren Tablo 1'e göre Fransa'da 2000 yılında %2,09 oranında GSYH'den Ar-Ge harcamalarına kaynak aktarılmış iken

bu oran 2018 yılında %2,20'ye yükselmiştir. Ülkede “Araştırma Vergi Kredisi” adı altında bir uygulama sayesinde Ar-Ge faaliyetlerini yürüten firmaların yaptıkları harcamaların belirli bir kısmının vergi matrahından indirilmesi mümkün kılınmıştır (Çelebi ve Kahriman, 2011: 38).

Eurostat resmi internet sitesinden derlenerek hazırlanan Tablo 1'e göre Ar-Ge yoğunluğu en düşük ülkeler arasında ise Bulgaristan, Yunanistan, GKRY, Malta, Letonya, Hırvatistan ve Romanya yer almaktadır. Nitekim 2000 yılında Bulgaristan % 0,50, Yunanistan % 0,55, GKRY % 0,23, Malta %0,22, Letonya % 0,44, Romanya %0,37 oranında Ar-Ge yoğunluğuna sahiptir. 2000-2018 yılları arasında bu ülkelerden sadece Yunanistan %1'in üzerinde GSYİH'dan Ar-Ge harcamalarına kaynak ayırabilmiştir. 2018 yılına gelindiğinde Ar-Ge yoğunluğunu; Bulgaristan % 0,76, Yunanistan % 1,18, GKRY % 0,55, Malta % 0,57, Letonya % 0,64, Romanya %0,50 oranına yükseltebilmişlerdir.

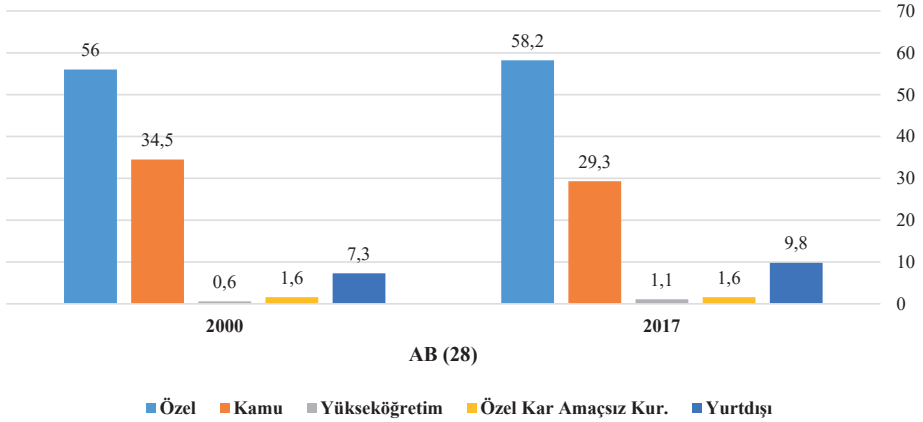
Tablo 1, aynı zamanda İngiltere dahil 28 ülkenin ve İngiltere dışındaki 27 ülkenin Ar-Ge yoğunluğu ortalamasını göstermektedir. 28 üyeli AB ortalamasının genel anlamda 27 üyeli AB ortalamasından düşük olduğu gözlenmekte olup bu durumdan Ocak 2020'de AB'den ayrılan İngiltere'nin birlik ortalamasını düşürdüğü sonucuna varılabilmektedir. İngiltere 2000 yılında % 1,62, 2010 yılında % 1,65, 2018 yılında ise % 1,70 oranında Ar-Ge yoğunluğuna sahiptir. Ülkedeki Ar-Ge harcamaları genel anlamda istikrarlı bir seyir izlemekte olup artış oranı düşük seviyelerde kalmıştır.

2.2. Avrupa Birliği Ülkelerinde Finans Kaynağı Bakımından AR-GE Harcamaları

Ar-Ge faaliyetleri, özel sektör, kamu sektörü, yükseköğretim kurumları ve kar amacı gütmeyen özel kuruluşlar tarafından yerine getirilebilmektedir. Bu sektörlerin kendisi bizzat Ar-Ge faaliyetlerini gerçekleştirdikleri gibi bu faaliyetlere finansal destekte sağlayabilmektedirler. Ayrıca Ar-Ge faaliyetlerine yurtdışı çeşitli kaynaklarda fon aktarımı yapmaktadırlar.

Şekil 2'de görüldüğü gibi 2000 yılında Ar-Ge faaliyetlerine en yüksek finansman desteği özel sektör tarafından sağlanmaktadır. Özel sektörü, kamu sektörü takip ederken yurtdışı kuruluşlar üçüncü sırada yer almaktadır. Sivil toplum kuruluşları gibi kar amacı gütmeyen özel kuruluşlar ise yurtdışı kaynaklardan sonra Ar-Ge faaliyetlerine en yüksek finansman desteğini sağlayan kuruluşlardır. Ar-Ge faaliyetlerine en az finansman desteği sağlayan kurumlar ise yükseköğretim kuruluşlarıdır. Bu sıralama 2000 yılından 2018 yılına kadar değişmemekle birlikte sektörlerin finansman paylarında değişiklik olmuştur. Nitekim, 2000 yılında toplam Ar-Ge harcamalarının %56'sı özel sektör kuruluşları, %34,5'i kamu sektörü, %7,3'ü yurtdışı kuruluşlar, % 1,6'sı kar amacı gütmeyen özel kuruluşlar

ve % 0,6'sı ise yükseköğretim kuruluşları tarafından finanse edilmiştir. Bu oranlar 2017 yılına gelindiğinde özel sektör kuruluşlarında % 58,2, kamu sektöründe %29,3, yurtdışı kuruluşlarda % 9,8, kar amacı gütmeyen özel kuruluşlarda %1,6 ve yükseköğretim kuruluşlarında %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerlere göre; Ar-ge harcamalarının finansman paylarında özel sektör, yurtdışı kaynaklar ve yükseköğretim kuruluşlarında artış, kamuda azalış gözlenmekte olup kar amacı gütmeyen özel kuruluşlarda ise değişiklik olmadığı söylenebilir.

Şekil 2: Sektörler Bazında Ar-Ge Harcamalarının Toplam Ar-Ge Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Tablo 2, AB'ye üye 27 ülke ve İngiltere'ye ait toplam Ar-Ge harcamaları içerisindeki özel sektör tarafından finanse edilen Ar-Ge harcamalarının paylarını göstermektedir.

Eurostat veri tabanından derlenen bilgilerle hazırlanan tabloya göre; özel sektör Ar-Ge finansman desteği en yüksek ülkeler arasında Finlandiya, Belçika, Almanya, İsveç, Slovenya gelmektedir. Örneğin, bilim ve teknoloji alanında oldukça ileri, nitelikli personel açısından zengin bir ülke olan Finlandiya'da 2000 yılında toplam Ar-Ge harcamalarının %70,2'si özel sektör firmalarınca finanse edilmektedir. Bu oran ilerleyen yıllarda dalgalı bir seyir izlemiş ve 2017 yılında % 58'e düşmüştür. Eurostat tarafından 2018 yılına ait verileri henüz açıklanmayan ülkenin 2000-2017 yılları arasında ulaştığı en yüksek oran % 70,3 ile 2008 yılı, en düşük oran ise % 53,5 ile 2014 yılına aittir.

Tablo 2 incelendiğinde Lüksemburg'a ait veriler dikkat çekmektedir. Nitekim 2000 yılında Ar-Ge harcamalarının %90,7'si özel sektör tarafından finanse edilen ülkede, ilerleyen yıllardaki düşüş kayda değerdir. 2005 yılında % 79,7, 2010 yılı

lında % 43,5, 2016 yılında % 0,5'e kadar özel sektör Ar-Ge finansman paylarının düştüğü Lüksemburg'a ait oranlar oldukça istikrarsız bir durum sergilemektedir. Ülkenin özel sektör Ar-Ge finansman payına dair Eurostat tarafından en son açıklanan veri ise 2017 yılına ait % 49,6'dır.

Toplam Ar-Ge harcamaları içerisinde özel sektör finansman paylarının Tablo 2'ye göre en düşük olduğu ülke ise GKRY'dir. 2000 yılında % 17,5 olan özel sektör Ar-ge finansman payı 2011 yılında % 12'ye kadar düşmüştür. 2000-2017 yıllarına ait verilere bakıldığında oldukça dalgalı bir görünüm sergileyen GKRY, genel anlamda söz konusu alanda performansını arttıran ülkeler arasındadır. Nitekim toplam Ar-Ge harcamaları içerisinde özel sektör finansman payı 2016 yılında % 34,9, 2017 yılında ise %32,8 oranına ulaşmıştır.

Tablo 2: Özel Sektör Tarafından Finanse Edilen Ar-Ge Harcamalarının Toplam Ar-Ge Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	57,6	56,3	56,8	56,6	56,2	55,5	55,2	56,3	56,5	56,4	56,6	56,4	57,8	58,8	-
AB (28 ülke)	56	54,1	55	54,9	54,8	54,1	53,8	55	55,1	55,2	55,5	55,3	57	58,2	-
Belçika	62,4	59,7	61	61,4	61	58,7	57,6	60,2	60,6	60,6	-	58,6	-	63,5	-
Bulgaristan	24,4	27,8	30,6	34,2	30,6	30,2	16,7	16,9	20,8	19,5	22,3	35,6	43,6	43,2	-
Çek Cum.	51,2	48,2	49,1	47,2	45	39,8	40,8	37,7	36,4	37,6	35,9	34,5	39,5	39,3	33
Danimarka	-	59,5	-	61	-	62,1	61,1	61,2	59,9	59	-	59,1	-	58,5	-
Almanya	65,9	67,5	68,1	68	67,2	66,1	65,5	65,6	66,1	65,4	66	65,7	65,2	66,2	-
Estonya	24,2	38,5	38,1	41,6	39,8	38,5	43,6	55	51,3	42,1	37,1	41	48,2	43,6	-
İrlanda	65,8	57,4	53,4	49,5	48,8	52,1	52,2	48,9	50,2	52,6	52,2	48,7	49	52,1	51,7
Yunanistan	-	31,1	-	-	29,2	33,5	36,5	32,7	31	30,3	29,8	31,4	40,2	44,8	42,6
İspanya	49,7	46,3	47,1	45,5	45	43,4	43	44,3	45,6	46,3	46,4	45,8	46,7	47,8	-
Fransa	52,5	51,9	52,3	52,3	50,8	52,3	53,5	55	55,3	55,1	55,7	-	56	56,1	-
Hrvatistan	-	34,3	34,6	35,5	40,8	39,8	38,8	38,2	38,2	42,8	42,9	46,6	42,9	42,6	-
İtalya	-	39,7	40,4	42	45,9	44,2	44,7	45,1	44,3	45,2	47,3	50	52,1	53,7	-
GKRY	17,5	16,8	15,9	16,4	17,8	15,7	12,7	12	12,9	15,8	19	20	34,9	32,8	-
Letonya	29,4	34,3	52,7	36,4	27	36,9	38,8	24,8	23,7	21,8	27,8	20	21,6	24,1	-
Litvanya	31,6	20,8	26,2	32,8	29,3	30,8	32,4	28,2	26,5	27,5	32,7	28,5	39	35,4	-
Lüksemburg	90,7	79,7	-	76	-	70,3	43,5	45,3	18,1	16,5	0,9	48,3	0,5	49,6	-
Macaristan	37,8	39,4	43,3	43,9	48,3	46,4	47,4	47,5	46,9	46,8	48,3	49,7	56,4	52,7	-
Malta	-	46,8	45,7	51,9	56,5	51,6	52,5	50	44	39,7	46,5	45,6	54,5	56,4	-
Hollanda	-	46,3	-	48,8	-	45,1	-	51,1	51,6	51,1	51,1	48,6	52	51,6	-
Avusturya	41,8	45,6	48,4	48,7	46,1	47,1	45,1	46,2	45,7	48,7	47,7	49,7	53,1	54,7	54,4
Polonya	29,5	33,4	33,1	34,3	30,5	27,1	24,4	28,1	32,3	37,3	39	39	53,1	52,5	-
Portekiz	27	36,3	43	47	48,1	43,9	43,9	44,7	46	42,3	41,8	42,7	44,4	46,5	47,3
Romanya	49	37,2	30,4	26,9	23,3	34,8	32,3	37,4	34,4	31	32,9	37,3	49,4	54,4	-

Slovenya	53,3	54,8	59,3	58,3	62,8	58	58,4	61,2	62,2	63,8	68,4	69,2	69,2	63,1	-
Slovakya	54,4	36,6	35	35,6	34,7	35,1	35,1	33,9	37,7	40,2	32,2	25,1	46,2	49	48,8
Finlandiya	70,2	66,9	66,6	68,2	70,3	68,1	66,1	67	63,1	60,8	53,5	54,8	57	58	-
İsveç	-	63,9	-	62,8	-	59,5	-	57,6	-	61	-	57,3	-	60,8	-
İngiltere	48,3	42,1	45,2	46	45,4	44,5	44	45,9	45,6	46,2	48	49	51,8	53,7	-

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Tablo 2, aynı zamanda İngiltere dahil 28 ülkenin ve İngiltere dışındaki toplam 27 ülkenin Ar-Ge harcamaları içerisinde özel sektör finansman paylarının ortalamasını göstermektedir. 28 üyeli AB ortalamasının genel anlamda 27 üyeli AB ortalamasından yüksek olduğu gözlenmekte olup bu durumdan Ocak 2020’de AB’den ayrılan İngiltere’nin söz konusu alanda birlik ortalamasını yükselttiği sonucuna varılabilir. İngiltere 2000 yılında % 48,3, 2010 yılında % 44, 2017 yılında ise % 53,7 oranında özel sektör Ar-Ge harcamaları finansman payına sahiptir.

Tablo 3, İngiltere’nin de dahil olduğu 28 ülke ve İngiltere hariç 27 üye ülkenin birlik ortalamasının yanı sıra söz konusu ülkelere ait toplam Ar-Ge harcamaları içerisindeki kamu sektörü tarafından finanse edilen Ar-Ge harcamalarının paylarını da yıllar itibariyle göstermektedir. Eurostat veri tabanından derlenen bilgilerle hazırlanan tabloya göre; 2000-2018 yılları arasındaki kamu sektörü Ar-Ge finansman desteği en yüksek ülkeler arasında Bulgaristan, Yunanistan, Polonya, Portekiz, Romanya, GKRY, Litvanya, Hırvatistan, İtalya yer almaktadır. İsveç, Finlandiya, Danimarka, Almanya, Malta, İrlanda ve Belçika ise 2000-2018 yılları arasında kamu sektörüce sağlanan Ar-Ge finansman desteği en düşük ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 3: Kamu Sektörü Tarafından Finanse Edilen Ar-Ge Harcamalarının Toplam Ar-Ge Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	35,4	34,8	34	33,8	34,3	35,2	35,1	33,6	33,3	33	32,5	31,7	30,8	29,8	-
AB (28 ülke)	34,5	34,4	33,6	33,3	33,8	34,9	34,8	33,3	32,8	32,5	31,9	31,1	30,2	29,3	-
Belçika	22,9	24,7	22,4	22,2	23,2	25,3	25,4	23,4	24,5	24,3	-	22,5	-	20	-
Bulgaristan	69,2	63,9	61,9	56,7	61,2	60,5	43,2	38,8	31,5	31,6	26,4	20,3	21,8	24,3	-
Çek Cum.	44,5	45,2	44,9	44,7	44,8	47,8	44,4	41,7	36,8	34,7	32,9	32,2	35,6	34,6	34,1
Danimarka	-	27,6	-	25,9	-	26,1	28,2	28,2	29,2	29,9	-	30,2	-	27,3	-
Almanya	31,6	28,5	27,8	27,6	28,5	29,8	30,4	29,9	29,2	29,1	28,7	27,9	28,5	27,7	-
Estonya	59,2	43,5	44,6	45,6	50	48,8	44,1	32,8	38,3	47,2	49,5	46,4	37,6	40,2	-
İrlanda	23,4	32	31,9	32,4	33,7	29,8	29,4	29,4	27,5	27,5	27,4	26,1	25,8	22,9	23,2
Yunanistan	-	46,8	-	-	62,2	54,7	48,3	49,2	50,4	52,3	53,3	53,1	42,6	37,6	40,6
İspanya	38,6	43	42,5	43,7	45,6	47,1	46,6	44,5	43,1	41,6	41,4	40,9	40	38,9	-

Fransa	38,7	38,6	38,5	38,1	38,9	38,7	37,1	35,1	35,4	35,3	34,6	-	32,4	32,4	-
Hırvatistan	-	58,1	55,8	50,4	49,3	51,2	49,2	48,2	45,5	39,7	41,7	36,4	41,4	43,1	-
İtalya	-	50,7	47	44,3	42	42,1	41,6	41,9	42,5	41,4	39,7	38	35,2	32,3	-
GKRY	66,5	67	66,5	64,6	64,1	69	68,3	69,8	64,8	59,5	53	50,6	41,1	38,5	-
Letonya	41,5	46	38,2	49,9	47,3	44,7	26,4	22,5	23,9	23,9	25,6	32,7	47,7	43,6	-
Litvanya	61,7	62,7	53,6	46,9	54,6	52,7	46	42,2	39,7	34,5	33,1	35,3	39,2	36,4	-
Lüksemburg	7,7	16,6	-	18,2	-	24,3	35,1	33,5	45,1	48,4	42,8	46,6	40,3	43,1	-
Macaristan	49,5	49,4	44,8	44,4	41,8	42	39,3	38,1	36,9	35,9	33,5	34,6	26,2	31,9	-
Malta	-	25,9	26,8	25,7	27,4	30	34,4	29,1	33	35,4	31,1	32,8	33,4	31,3	-
Hollanda	-	38,8	-	38	-	40,9	-	33,9	32,4	33,4	33,2	33,1	31,3	31,4	-
Avusturya	38	35,9	32,3	32,3	37	34,9	38,3	35,8	37,8	33,6	35,6	32,6	30,4	27,6	29,4
Polonya	66,5	57,7	57,5	58,6	59,8	60,4	60,9	55,8	51,3	47,2	45,2	41,8	38,9	38,3	-
Portekiz	64,8	55,2	48,6	44,6	43,7	45,5	45,1	41,8	43,1	46,4	47,1	44,3	42,6	41	40,6
Romanya	40,8	53,5	64,1	67,1	70,1	54,9	54,4	49,1	49,9	52,3	48,5	41,7	39,6	35,9	-
Slovenya	40	37,2	34,4	35,6	31,3	35,7	35,3	31,5	28,7	26,9	21,8	19,9	20,2	22,9	-
Slovakya	42,6	57	55,6	53,9	52,3	50,6	49,6	49,8	41,6	38,9	41,4	31,9	41	35,5	38
Finlandiya	26,2	25,7	25,1	24,1	21,8	24	25,7	25	26,7	26	27,5	28,9	28,9	29	-
İsveç	-	24,4	-	24,6	-	27	-	27,5	-	28,3	-	-	-	25	-
İngiltere	30,2	32,7	31,9	30,9	30,7	32,6	32,3	30,5	28,7	29,1	28,4	27,7	26,3	26	-

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Tablo 3 yardımıyla AB ortalaması incelendiğinde ise İngiltere dahil 28 ülkenin toplam Ar-Ge harcamaları içerisinde kamu sektörü finansman paylarının ortalamasının şu an AB üyesi olan 27 ülkenin ortalamasından düşük olduğu görülmektedir. 2000 yılında 28 üyeli AB ortalaması %34,5 iken 27 üye ülkeli AB ortalaması %35,4 iken 2017 yılında sırasıyla bu oranlar % 29,3 ve % 29,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 4, AB'ye üye 27 ülke ve İngiltere'ye ait toplam Ar-Ge harcamaları içerisindeki yükseköğretim kuruluşları tarafından finanse edilen Ar-Ge harcamalarının paylarını göstermektedir. Eurostat veri tabanından derlenen bilgilerle hazırlanan tabloya göre; 2000-2018 yılları arasında yükseköğretim kuruluşları Ar-Ge finansman desteği en yüksek ülkeler arasında Belçika, İspanya, GKRY, Portekiz, Hırvatistan yer almaktadır. Finlandiya, Slovenya, Hollanda ve Bulgaristan ise toplam Ar-Ge harcamaları içerisinde yükseköğretim kuruluşları finansman paylarının en düşük olduğu ülkeler arasındadır. İlgili tabloda Danimarka, Almanya ve Macaristan'a ait veriler bulunmamaktadır.

Tablo 4, aynı zamanda İngiltere dahil 28 ülkenin ve İngiltere dışındaki toplam 27 üye ülkenin Ar-Ge harcamaları içerisindeki yükseköğretim kuruluşları

finansman paylarının ortalamasını göstermektedir. 28 üyeli AB ortalamasının genel anlamda 27 üyeli AB ortalamasına oldukça yakın olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda İngiltere'nin 2000-2017 yılları arasındaki sahip olduğu yaklaşık %1 düzeyindeki değerler ile birlik ortalamasını çok etkilemediği sonucu çıkarılabilir.

Tablo 4: Yüksek Öğretim Kuruluşları Tarafından Finanse Edilen Ar-Ge Harcamalarının Toplam Ar-Ge Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	0,5	0,7	0,9	0,9	0,9	1	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	-	1,2	1,2	-
AB (28 ülke)	0,6	0,8	1	0,9	1	1	0,9	0,9	0,8	0,8	0,9	-	1,2	1,1	-
Belçika	2	2,6	2,5	2,8	2,9	3,2	3,1	2,9	1	1,1	-	2	-	3	-
Bulgaristan	0,9	0,4	0,7	1	0,4	0,7	0,5	0,2	0,2	0,1	0	0,1	0,1	0,1	-
Çek Cum.	0,5	1,2	1,2	0,8	1,3	1,2	0,9	0,9	0,9	0,5	0,6	0,7	0,8	1	1
Danimarka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	0	-
Almanya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Estonya	1,8	0,8	0,9	0,9	0,5	0,7	0,6	0,3	0,3	0,3	0,9	0,2	0,3	1	-
İrlanda	1,4	1,7	0,3	1,7	1,4	1,1	0,9	0,7	0,7	0,7	1,2	1	0,8	0,7	0,7
Yunanistan	-	1,7	-	-	2	2,1	2,3	2,3	2	2,6	2,8	2,5	2,3	2,2	1,9
İspanya	4,7	4,1	3,9	3,3	3,2	3,5	3,9	4	3,9	4,1	4,1	4,3	4,4	4,3	-
Fransa	0,8	1	1,3	1,3	1,2	1,2	1	1,3	0,9	1	1	-	2,8	2,7	-
Hırvatistan	-	4,9	2,5	3	1,9	1,9	2	1,7	1,7	1,7	2,1	2	4,8	3,5	-
İtalya	-	0,1	1,4	1,3	1,3	1,3	0,9	0,9	0,9	1	1	1	0,9	0,8	-
GKRY	1,9	4,2	4,1	2,8	2,7	2,8	3,5	3,8	4,5	5,4	5,2	5,8	4,6	5,4	-
Letonya	-	1,2	1,5	0,9	2,5	3	1,4	1,6	2	2,7	2,3	2,2	2,9	2,5	-
Litvanya	-	5,7	5,3	0,2	0,3	3,2	1,5	1	0,5	0,1	0,2	1,5	2,4	3,7	-
Lüksemburg	-	0	-	0	-	0	0,6	0,5	0,9	1,7	1,2	1,6	1,3	1,4	-
Macaristan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malta	-	0,4	0	0	0	0	1,3	2,1	1,3	1,4	1,3	1,1	1,3	1,3	-
Hollanda	-	0,3	-	0,2	-	0,3	-	0,3	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1	0,2	-
Avusturya	-	-	0,5	0,6	-	0,7	-	0,7	-	0,6	0	0,6	0	0,8	0
Polonya	1,7	2,9	2,2	0,2	4,1	6,7	2,5	2,4	2,6	2,1	2,2	2,2	2,4	3	-
Portekiz	1,1	1	0,8	0,7	3,6	2,8	3,2	5,4	3,6	3,9	4,2	4,4	3,7	3,9	3,8
Romanya	5,2	4	1,2	1,4	2,6	1,9	2,2	1,2	1	1,1	1,4	1,7	1,1	1,7	-
Slovenya	0,4	0,7	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2	0,4	0,3	0,5	0,3	0,4	0,5	-
Slovakya	0,6	0,3	0,3	0,2	0,3	0,6	0,4	1,8	1,7	2,7	2,2	3,3	1,9	1,6	1,7
Finlandiya	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5	-
İsveç		0,7	-	0,8	-	0,6	-	0,9	-	1	-	0,9	-	0,7	-
İngiltere	0,9	1,2	1,3	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,1	1,3	1,2	1,4	1,4	0,7	-

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Litvanya	-	0,2	0,6	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,7	0,2	0,3	0,2	0,1	-
Lüksemburg	-	0,1	-	0,1	-	0,1	0,1	1,2	1,4	1	0,2	0,2	0,2	0,3	-
Macaristan	0,3	0,3	0,6	0,6	0,6	0,7	0,9	1	0,9	0,8	0,7	0,7	0,7	0,5	-
Malta	-	0,1	0	0	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	-
Hollanda	-	2,6		2,3	-	2,8	-	3,3	3,1	3,1	2,9	2,6	2,6	2,5	-
Avusturya	0,3	0,4	0,4	0,5	0,4	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,3	0,6
Polonya	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	-
Portekiz	1,9	2,8	2,5	2,3	1,7	3,7	4,6	2,1	2,1	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1
Romanya	0,1	0	0,2	0	0	0,1	0	0,2	0,2	0	0,1	0,1	0,1	0	-
Slovenya	0	0	0,2	0	0	0	0,1	0	0,1	0	0	0	0	0,4	-
Slovakya	0	0	0,1	0,1	0,4	1	0,3	0,4	0,3	0,2	0,5	0,3	0,1	0,2	0,3
Finlandiya	0,7	1	1	1	1	1,1	1,1	1,3	1,3	1,4	1,4	1,5	1,6	1,7	-
İsveç	-	2,9	-	2,2	-	2,6	-	3	-	3,1	-	3,3	-	3,3	-
İngiltere	4,6	4,7	4,6	4,6	4,9	5	4,8	4,8	4,7	4,7	4,8	4,9	5	5,2	-

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

Tablo 6, AB'ye üye 27 ülke ve İngiltere'ye ait toplam Ar-Ge harcamaları içerisindeki yurtdışından sağlanan fonlarla finanse edilen Ar-Ge harcamalarının paylarını göstermektedir. Eurostat veri tabanından derlenen bilgilerle hazırlanan tabloya göre; 2000-2018 yılları arasında yurtdışı kaynaklardan sağlanan Ar-Ge finansman desteği en yüksek ülkeler arasında Bulgaristan, Letonya ve Litvanya yer almaktadır. Danimarka, Almanya, İspanya, İsveç, Fransa, İtalya, Portekiz ve Slovenya ise toplam Ar-Ge harcamaları içerisinde yurtdışı kaynakların finansman paylarının en düşük olduğu ülkeler arasındadır.

Tablo 6, aynı zamanda İngiltere dahil 28 ülkenin ve İngiltere dışındaki toplam 27 üye ülkenin Ar-Ge harcamaları içerisinde yurtdışı kaynaklardan sağlanan finansman paylarının ortalamasını göstermektedir. 28 üyeli AB ortalamasının genel anlamda 27 üyeli AB ortalamasından yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda İngiltere'nin 2000-2017 yılları arasındaki zaman aralığında söz konusu alanda birlik ortalamasını yükselttiği söylenebilir. İngiltere 2000 yılında % 16 olan yurtdışı kaynaklardan sağlanan Ar-Ge finansman desteğini 2012 yılında % 19,8'e kadar yükseltmiş olup bu oran 2017 yılında ise % 14,4'e düşmüştür.

Tablo 6: Yurtdışından Sağlanan Fonlarla Finanse Edilen Ar-Ge Harcamalarının Toplam Ar-Ge Harcamaları İçerisindeki Payı (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	-	7,2	7,2	7,6	7,4	7,3	7,7	8	8,3	8,7	9	9,7	9,1	9,2	-
AB (28 ülke)	7,3	9,1	8,8	9,2	8,8	8,4	8,9	9,2	9,7	9,9	10,1	10,8	10	9,8	-
Belçika	12,2	12,4	13,3	13	12,3	12,1	13,3	13	13,4	13,7	-	16,5	-	13	-
Bulgaristan	5,3	7,6	6,5	7,6	6,8	8,4	39,6	43,9	46,3	48,3	50,9	43,8	34,2	32,2	-

Çek Cum.	3,1	5,4	4,8	7,3	8,9	11,3	13,9	19,7	25,9	27,2	30,5	32,5	24	25	31,8
Danimarka	-	10,1	-	9,5	-	8,6	7,2	7,1	7,2	6,7	-	6,3	-	8,9	-
Almanya	2,1	3,7	3,8	4	4	3,8	3,9	4,2	4,3	5,2	5	6,2	5,9	5,8	-
Estonya	12,7	17,1	16,3	11,7	9,4	11,3	11,4	11,9	10	10,3	12,5	12,2	13,6	15	-
İrlanda	8,9	8,6	12,9	15,8	15,6	16,5	17	20,3	21	18,6	18,7	23,6	23,6	23,4	23,3
Yunanistan	-	19	-	-	5,7	8,7	11,9	14,8	15,8	14	13,2	12,7	14,6	15	14,2
İspanya	4,9	5,7	5,9	7	5,7	5,5	5,7	6,7	6,6	7,4	7,4	8	8,1	8,2	-
Fransa	7,2	7,5	7	7,5	8	7	7,5	7,7	7,6	7,9	7,8	-	7,8	7,8	-
Hırvatistan	-	2,6	6,8	10,9	7,9	7	9,9	11,6	14,4	15,5	12,8	14,5	10,8	10,8	-
İtalya	-	8	8,3	9,5	7,9	9,4	9,8	9,1	9,5	9,7	9,4	8,3	9,8	11,7	-
GKRY	9,4	10,9	12,1	14,5	14,7	12,1	15	13,9	17,1	18,8	22,2	23	18,6	22,5	-
Letonya	29,1	18,5	7,5	12,7	23,1	15,4	33,4	51	50,4	51,6	44,2	45	27,8	29,8	-
Litvanya	6,7	10,5	14,3	19,6	15,5	13	19,9	28,4	33,2	37,1	33,8	34,3	19,2	24,4	-
Lüksemburg	1,6	3,6	-	5,7	-	5,4	20,6	19,5	34,4	32,3	2,3	3,3	2,2	5,7	-
Macaristan	10,6	10,7	11,3	11,1	9,3	10,9	12,4	13,5	15,4	16,6	17,5	15	16,6	14,9	-
Malta	-	26,9	27,5	22,4	16	18,4	11,7	18,4	21,4	23,3	21	20,4	10,7	10,8	-
Hollanda	-	12	-	10,7	-	10,8	-	11,3	12,5	12,2	12,7	15,5	13,9	14,3	-
Avusturya	19,9	18	18,4	17,9	16,4	16,8	16,1	16,9	16,1	16,6	16,2	16,6	16	16,6	15,6
Polonya	1,8	5,7	7	6,7	5,4	5,5	11,8	13,4	13,3	13,1	13,4	16,7	5,5	6	-
Portekiz	5,2	4,7	5,2	5,4	3	4,1	3,2	6	5,2	6,1	5,6	7,4	8	7,3	7,2
Romanya	4,9	5,3	4,1	4,5	4	8,3	11,1	12,1	14,4	15,5	17	19,2	9,9	7,9	-
Slovenya	6,2	7,3	5,8	5,8	5,6	6	6	7	8,6	8,9	9,3	10,6	10,2	13,1	-
Slovakya	2,3	6	9,1	10,2	12,3	12,8	14,7	14,2	18,7	18	23,7	39,4	10,7	13,7	11,2
Finlandiya	2,7	6,3	7,1	6,5	6,6	6,6	6,9	6,5	8,8	11,5	17,3	14,5	12,1	10,8	-
İsveç	-	8,1	-	9,6	-	10,3	-	11	-	6,7	-	-	-	10,1	-
İngiltere	16	19,3	17	17,3	17,7	16,6	17,6	17,8	19,8	18,7	17,5	17,1	15,6	14,4	-

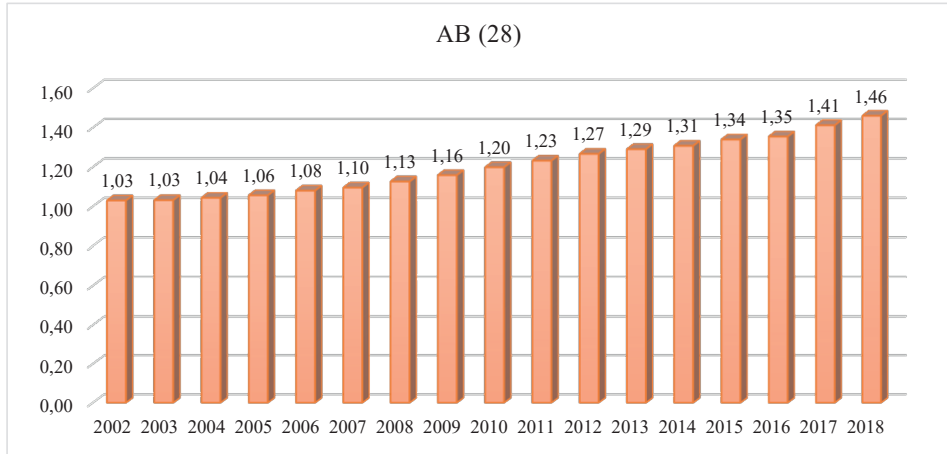
Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>

2.3. Avrupa Birliği Ülkelerinde AR-GE Personel Sayıları Ve Oranları

AB’de Ar-Ge faaliyetlerine verilen önemin artması ile birlikte bilim ve teknoloji alanındaki insan kaynakları sayısında artış olduğu gözlenmektedir. Bu başlık altında söz konusu alandaki insan kaynakları olarak değerlendirilen Tam Zaman Eşdeğer (TZE) Ar-Ge personeli ve araştırmacıların toplam istihdam içerisindeki payına dair bilgiler sunulmaktadır. Ar-Ge personeli, Ar-Ge çalışmalarını doğrudan gerçekleştiren araştırmacı ve teknisyenlerden oluşmaktadır. Araştırmacı, yenilik ile Ar-Ge faaliyetleri bünyesindeki projelerde, yeni bilgi, süreç, ürün, yöntem ve mezuniyeti en az lisans olan uzmanlardan oluşmakta iken teknisyen mühendislik, fen ve sağlık bilimleri alanlarında yükseköğretim görmüş veya meslek yükse-

kokulların ya da meslek liselerinin teknik fen ve sağlık bölümlerinden mezun, alanında deneyim ve teknik bilgi birikimine sahip kişilerdir (Kavak Çeken, 2016: 117) Tam zaman eşdeğeri (TZE) ise bir yıl içerisinde Ar-Ge faaliyetlerini yürütenlerin, Ar-Ge faaliyetlerine ayırdığı zamanı kişi/yıl olarak tanımlamaktadır (Alkan, 2009: 54).

Eurostat verilerine göre toplam istihdam içerisindeki TZE Ar-Ge personel sayısının payı Şekil 3’de görülmektedir. 2002-2018 yılları arasındaki verileri sunan şekle göre toplam istihdam içerisinde Ar-Ge personel sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. 2002 yılında toplam istihdamın % 1,03’ü Ar-ge faaliyetlerini yürütürken bu oran 2010 yılında % 1,20’ye 2018 yılında ise % 1,46’ya yükselmiştir. On yedi yıllık bu süreçte Ar-Ge personel sayısında yaklaşık % 42 oranında artış olduğu gözlenmektedir.

Şekil 3: AB’de Tam Zaman Eşdeğer (TZE) Ar-Ge Personel Sayısının Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Tablo 7, toplam istihdam içerisindeki TZE Ar-Ge personel sayısının payını AB’ye üye ülkeler bazında sunmaktadır. Ayrıca Tablo 7, 27 ve 28 üyenin dahil olduğu birlik ortalamasının yanı sıra 1 Ocak 1973 yılında birliğe üye olup 31 Ocak 2020’de ayrılan İngiltere’ye ait verileri de içermektedir. Belçika, Danimarka, Almanya, Lüksemburg, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Avusturya TZE Ar-Ge personeli istihdamı bakımından lider ülkeler arasındadır. Özellikle Finlandiya’da istihdam edilen Ar-Ge personeline ait oranlar dikkat çekmektedir. Nitelikli eğitimin önem verildiği bu ülkede 2000 yılında toplam istihdamın % 2,27’si Ar-Ge personelerinden oluşmakta iken bu oran 2006 yılında % 2,41’e yükselmiştir. İlerleyen yıllarda Ar-Ge personel payının genel anlamda düştüğü ve 2018 yılında % 2,03 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 7'ye göre 2000 yılında içerisindeki TZE Ar-Ge personel sayısının payının en yüksek olduğu ülke % 2,27 ile Finlandiya iken 2018'de % 2,36 ile Danimarka'dır. Danimarka'nın Ar-Ge personeli konusundaki performansında genel anlamda sürekli bir artış olduğu dikkate alınır, ülkenin Ar-Ge'ye verdiği önemin de arttığı söylenebilmektedir.

Romanya, Malta, Letonya, GKRY, Bulgaristan ve Polonya ise Tablo 7'ye göre toplam istihdam içerisinde TZE Ar-Ge personel payının düşük olduğu ülkeler arasında sayılabilir. Örneğin, Romanya'da 2000 yılında toplam istihdamın % 0,35'i TZE Ar-Ge personelinde oluşmakta iken ilerleyen yıllarda cüzi miktarda artışlar yaşanmış ve 2018 yılında bu oran % 0,38 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7'den birlik ortalamasına bakıldığında ise İngiltere dahil 28 ülkenin toplam istihdam içerisindeki TZE Ar-Ge personel sayısı paylarının ortalamasının şu an AB üyesi olan 27 ülkenin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. 2005 yılında 28 üyeli AB ortalaması %1,06 oranında 27 üye ülkeli AB ortalaması % 1,04 iken 2018 yılında sırasıyla bu oranlar % 1,46 ve % 1,45 seviyesinde gerçekleşmiştir. Aradaki farkın çok yüksek olmamasından İngiltere'nin toplam istihdam içerisindeki TZE Ar-Ge personel sayısı payının birlik ortalamasına yakın olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Nitekim 2005 yılında ülkedeki TZE Ar-Ge personeli payı %1,07 iken 2008 yılında bu oran % 1,51 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Tam Zaman Eşdeğer (TZE) Ar-Ge Personel Sayısının Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	-	1,04	1,07	1,08	1,12	1,15	1,19	1,23	1,27	1,29	1,30	1,33	1,35	1,41	1,45
AB (28 ülke)	-	1,06	1,08	1,10	1,13	1,16	1,20	1,23	1,27	1,29	1,31	1,34	1,35	1,41	1,46
Belçika	1,31	1,27	1,32	1,33	1,32	1,36	1,35	1,41	1,50	1,51	1,62	1,72	1,74	1,80	1,89
Bulgaristan	0,55	0,54	0,53	0,53	0,52	0,57	0,55	0,58	0,58	0,61	0,66	0,76	0,85	0,76	0,84
Çek Cum.	0,52	0,92	1,00	1,01	1,03	1,05	1,09	1,16	1,25	1,28	1,32	1,35	1,31	1,37	1,46
Danimarka	1,40	1,61	1,62	1,70	2,13	2,10	2,18	2,23	2,25	2,26	2,26	2,30	2,35	2,34	2,36
Almanya	1,35	1,33	1,33	1,35	1,38	1,42	1,47	1,51	1,54	1,52	1,56	1,64	1,64	1,70	1,74
Estonya	0,66	0,73	0,76	0,79	0,80	0,95	0,96	0,98	0,99	0,98	0,97	0,92	0,94	0,97	0,98
İrlanda	0,73	0,83	0,83	0,83	0,93	1,00	1,05	1,17	1,60	1,69	1,73	1,61	1,44	1,68	1,64
Yunanistan	-	0,77	0,79	0,79	-	-	-	0,93	1,03	1,22	1,24	1,40	1,16	1,29	1,36
İspanya	0,78	0,92	0,95	0,98	1,06	1,16	1,20	1,18	1,19	1,20	1,16	1,13	1,13	1,16	1,18
Fransa	-	1,38	1,43	1,44	1,45	1,50	1,52	1,54	1,58	1,60	1,60	1,64	1,65	1,67	1,69
Hırvatistan	-	0,61	0,62	0,60	0,61	0,64	0,66	0,67	0,68	0,70	0,65	0,68	0,74	0,73	0,80
İtalya	0,72	0,79	0,86	0,93	0,97	1,01	1,02	1,03	1,08	1,13	1,14	1,18	1,30	1,42	1,38
GKRY	0,24	0,34	0,35	0,34	0,32	0,34	0,34	0,34	0,33	0,35	0,36	0,36	0,38	0,41	0,41
Letonya	0,59	0,58	0,65	0,61	0,65	0,63	0,67	0,65	0,66	0,62	0,67	0,64	0,59	0,62	0,67

Litvanya	0,86	0,78	0,81	0,88	0,90	0,93	1,01	0,91	0,84	0,88	0,92	0,82	0,83	0,89	0,90
Lüksemburg	2,06	2,28	2,24	2,27	2,30	2,19	2,27	2,34	2,03	2,11	2,14	2,06	2,09	2,05	2,02
Macaristan	0,62	0,60	0,67	0,67	0,72	0,80	0,85	0,91	0,94	0,99	0,92	0,88	0,83	0,92	1,03
Malta	-	0,56	0,57	0,56	0,60	0,58	0,69	0,83	0,84	0,76	0,77	0,73	0,73	0,71	0,62
Hollanda	1,17	1,21	1,25	1,16	1,13	1,07	1,23	1,44	1,50	1,52	1,55	1,59	1,62	1,62	1,84
Avusturya	-	1,28	1,31	1,38	1,48	1,44	1,52	1,54	1,62	1,64	1,74	1,76	1,81	1,82	1,92
Polonya	0,56	0,55	0,51	0,50	0,48	0,47	0,54	0,56	0,59	0,61	0,67	0,69	0,70	0,90	1,00
Portekiz	0,46	0,54	0,64	0,74	1,00	1,01	1,04	1,11	1,12	1,12	1,10	1,11	1,15	1,22	1,26
Romanya	0,35	0,38	0,33	0,33	0,34	0,32	0,32	0,37	0,38	0,40	0,38	0,38	0,39	0,39	0,38
Slovenya	0,98	0,97	1,05	1,08	1,19	1,30	1,37	1,67	1,65	1,72	1,67	1,58	1,60	1,56	1,63
Slovakya	0,73	0,65	0,65	0,66	0,64	0,68	0,79	0,79	0,78	0,74	0,75	0,73	0,72	0,76	0,80
Finlandiya	2,27	2,42	2,41	2,29	2,27	2,31	2,32	2,25	2,22	2,20	2,18	2,13	1,99	2,04	2,03
İsveç	-	1,82	1,81	1,69	1,77	1,76	1,76	1,74	1,80	1,78	1,82	1,79	1,91	1,84	1,87
İngiltere	1,07	1,15	1,18	1,20	1,19	1,23	1,24	1,25	1,24	1,30	1,34	1,38	1,37	1,44	1,51

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Eurostat veri tabanından derlenen bilgilerle hazırlanan Tablo 8, AB'ye üye ülkeler bazında ve AB ortalaması olarak (27 ve 28 üyeli olarak) toplam istihdam içerisindeki TZE araştırmacı sayısının payını göstermektedir. İsveç, Danimarka, Fransa, Lüksemburg, Finlandiya, Belçika, Almanya, TZE araştırmacı istihdamı en yüksek olan ülkeler arasındadır. Bu ülkelerden Finlandiya, gerek istihdam edilen TZE Ar-Ge personeli gerekse TZE araştırmacı sayısı bakımından en yüksek rakamlara sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. TZE araştırmacı sayısı 2005 yılında toplam istihdamın % 1,66'si iken bu oran 2010 yılında %1,72'ye kadar yükselmiş ve 2018 yılında % 1,54 olarak gerçekleşmiştir.

Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, GKRY, Slovakya, Letonya, Malta, Romanya, Macaristan ise Tablo 8'e göre toplam istihdam içerisinde TZE araştırmacı payının düşük olduğu ülkeler arasında sayılabilir. Örneğin, Romanya'da 2000 yılında toplam istihdamın % 0,21'i TZE araştırmacı sayısından oluşmakta iken 2018 yılında bu oran yine % 0,21 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8'den birlik ortalamasına bakıldığında ise İngiltere dahil 28 ülkenin toplam istihdam içerisindeki TZE araştırmacı sayısının oranlarının ortalamasının şu an AB üyesi olan 27 ülkenin ortalamasından yüksek olduğu görülmektedir. 2005 yılında 28 üyeli AB ortalaması % 0,66 oranında, 27 üye ülkeli AB ortalaması % 0,62 iken 2018 yılında sırasıyla bu oranlar % 0,93 ve % 0,92 seviyesinde gerçekleşerek oldukça yakınlaşmıştır.

Tablo 8: Tam Zaman Eşdeğer (TZE) Araştırmacı Sayısının Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)

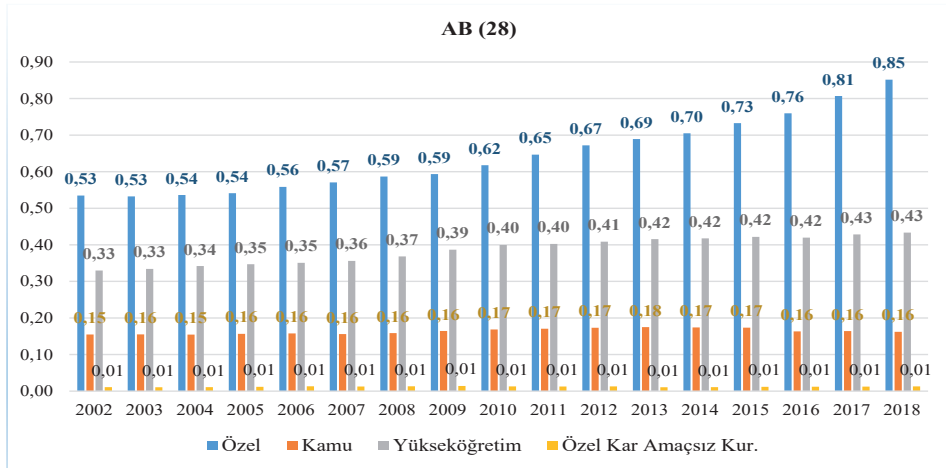
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (27 ülke)	-	0,62	0,64	0,64	0,67	0,70	0,73	0,75	0,78	0,81	0,81	0,84	0,85	0,89	0,92
AB (28 ülke)	-	0,66	0,67	0,67	0,70	0,72	0,76	0,77	0,80	0,82	0,83	0,86	0,87	0,90	0,93
Belçika	0,75	0,79	0,82	0,84	0,83	0,87	0,92	0,95	1,02	1,03	1,13	1,18	1,20	1,18	1,23
Bulgaristan	0,34	0,34	0,34	0,35	0,34	0,37	0,36	0,41	0,39	0,42	0,45	0,48	0,54	0,49	0,54
Çek Cum.	0,30	0,51	0,55	0,57	0,60	0,59	0,61	0,64	0,69	0,71	0,74	0,77	0,74	0,77	0,80
Danimarka	-	1,04	1,04	1,09	1,30	1,38	1,44	1,51	1,56	1,56	1,61	1,63	1,67	1,68	1,69
Almanya	0,72	0,76	0,76	0,78	0,80	0,84	0,88	0,89	0,92	0,92	0,90	0,99	0,99	1,04	1,07
Estonya	0,47	0,56	0,56	0,58	0,63	0,75	0,74	0,78	0,78	0,74	0,72	0,68	0,71	0,75	0,79
İrlanda	0,49	0,58	0,58	0,58	0,67	0,72	0,75	0,83	1,22	1,26	1,27	1,11	0,95	1,21	1,16
Yunanistan	-	0,45	0,45	0,47	-	-	-	0,62	0,68	0,85	0,86	0,98	0,81	0,95	0,98
İspanya	0,50	0,58	0,59	0,60	0,64	0,71	0,73	0,71	0,73	0,72	0,71	0,69	0,70	0,71	0,73
Fransa	-	0,80	0,82	0,85	0,86	0,90	0,93	0,95	0,99	1,02	1,02	1,06	1,09	1,12	1,15
Hırvatistan	-	0,38	0,38	0,36	0,39	0,41	0,43	0,43	0,44	0,44	0,40	0,41	0,50	0,49	0,49
İtalya	0,32	0,37	0,40	0,41	0,42	0,46	0,47	0,48	0,50	0,53	0,54	0,57	0,60	0,63	0,62
GKRY	0,11	0,20	0,21	0,22	0,22	0,24	0,24	0,24	0,23	0,25	0,25	0,24	0,25	0,28	0,28
Letonya	0,42	0,35	0,40	0,41	0,43	0,41	0,47	0,47	0,46	0,42	0,44	0,42	0,37	0,40	0,40
Litvanya	0,57	0,54	0,57	0,60	0,60	0,66	0,70	0,68	0,64	0,68	0,70	0,63	0,65	0,67	0,68
Lüksemburg	0,92	1,15	1,05	1,08	1,13	1,11	1,19	1,28	0,99	1,06	1,09	1,02	1,07	1,09	1,07
Macaristan	0,38	0,41	0,45	0,45	0,48	0,54	0,58	0,62	0,63	0,65	0,64	0,61	0,60	0,65	0,71
Malta	-	0,32	0,35	0,32	0,34	0,31	0,37	0,46	0,49	0,45	0,42	0,42	0,44	0,43	0,37
Hollanda	0,54	0,62	0,68	0,63	0,62	0,57	0,66	0,75	0,90	0,95	0,95	0,98	0,99	0,99	1,12
Avusturya	-	0,77	0,77	0,82	0,88	0,89	0,93	0,93	0,99	1,00	1,06	1,07	1,13	1,14	1,20
Polonya	0,39	0,45	0,42	0,41	0,40	0,39	0,42	0,42	0,44	0,47	0,50	0,52	0,55	0,71	0,73
Portekiz	0,35	0,45	0,52	0,59	0,84	0,86	0,91	0,99	1,00	0,91	0,90	0,90	0,95	1,00	1,03
Romanya	0,21	0,27	0,22	0,21	0,22	0,22	0,24	0,20	0,22	0,23	0,22	0,21	0,22	0,21	0,21
Slovenya	0,49	0,57	0,63	0,65	0,72	0,78	0,82	0,96	0,98	0,98	0,96	0,88	0,90	0,99	1,05
Slovakya	0,48	0,49	0,51	0,53	0,52	0,56	0,66	0,67	0,66	0,64	0,63	0,60	0,57	0,61	0,65
Finlandiya	-	1,66	1,67	1,59	1,64	1,69	1,72	1,65	1,66	1,63	1,60	1,58	1,51	1,54	1,54
İsveç	-	1,29	1,28	1,03	1,12	1,08	1,12	1,08	1,09	1,41	1,45	1,43	1,49	1,51	1,53
İngiltere	0,63	0,88	0,89	0,88	0,87	0,90	0,91	0,88	0,89	0,93	0,94	0,95	0,95	0,96	0,99

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

AB'de, toplam istihdam içerisindeki TZE Ar-Ge personeli payının sektörel dağılımı Eurostat veri tabanından elde edilen verilerle hazırlanan Şekil 4 yardımıyla gösterilmektedir. Şekle göre, 2002-2018 zaman aralığında toplam istihdam içerisinde en yüksek TZE Ar-Ge personel payı özel sektöre aittir. Özel sektörden

sonra en yüksek pay yükseköğretim kurumlarına ait olup bu sektörü kamu sektörü takip etmektedir. Kar amacı gütmeyen özel kuruluşlar ise toplam istihdam içerisindeki TZE Ar-Ge personeli payında en düşük paya sahiptir.

2002 yılında toplam istihdam içerisinde TZE Ar-Ge personelinin payı özel sektörde % 0,53, yükseköğretim kurumlarında % 0,33, kamu kurum ve kuruluşlarında % 0,15 iken kar amacı gütmeyen özel kuruluşlarda ise % 0,01'dir. 2002-2018 zaman aralığında söz konusu bu oranlar değişmiş olmakla birlikte sektörlerin sıralaması değişmemiştir. 2018 yılında özel sektör % 0,85 ile yine birinci sırada yer alırken, yükseköğretim kurumları % 0,43 ile ikinci, kamu sektörü % 0,16 ile üçüncü ve kar amacı gütmeyen özel kuruluşlar % 0,01 ile sonuncu sırada yer almaktadır. Şekildeki değerlere bakarak söz konusu alanda kamu sektörü ve kar amacı gütmeyen özel kuruluşların performanslarının oldukça istikrarlı olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 4: Sektörler Bazında Tam Zaman Eşdeğer (TZE) Ar-Ge Personel Sayısının Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

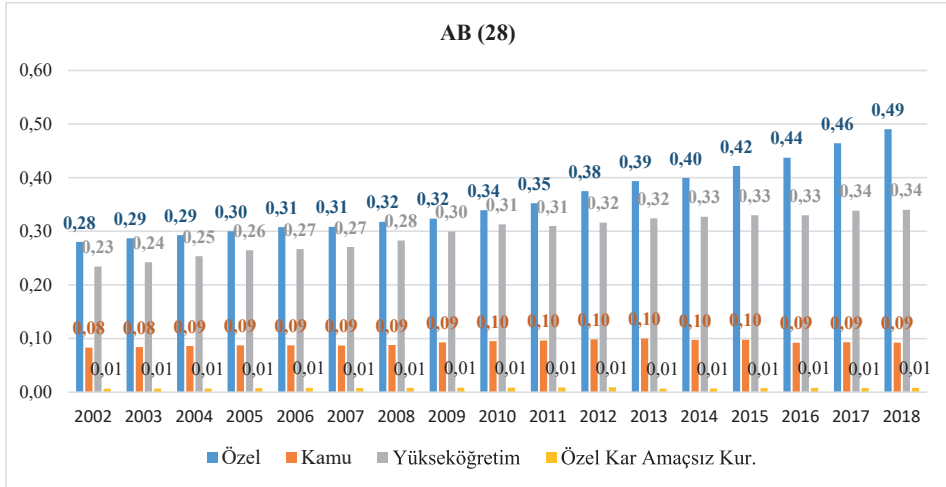
Ar-Ge alanındaki (TZE) araştırmacı sayısının toplam istihdam içerisindeki payı Şekil 5'te görülmektedir. 2002-2018 yıllarını kapsayan şekle göre toplam istihdam içerisindeki TZE araştırmacı oranı en yüksek olan sektör özel sektördür. Özel sektör 2002 yılında toplam istihdamın % 0,28'i oranındaki araştırmacı sayısını ilerleyen yıllarda sürekli arttırmış ve 2018 yılında söz konusu alanda araştırmacılar istihdamdan % 0,49 pay almıştır.

Yükseköğretim kuruluşlarının TZE araştırmacı istihdam payı şekle göre 2002 yılında % 0,23'tür. Takip eden yıllarda sektördeki TZE araştırmacı payında sınırlı da olsa artışlar gözlenmekte olup en son 2018 yılında %0,34 oranı kayıtlara

geçmiştir. 2000’li yılların başında araştırmacı sayısı bakımından özel sektöre oldukça yakın bir performans gösteren sektörün ilerleyen yıllarda performansının azaldığı ve özel sektörle arasındaki farkın giderek açıldığı gözlenmektedir.

Ar-Ge faaliyetlerinde araştırmacı istihdam eden bir diğer sektör ise kamu sektörüdür. 2002 yılında toplam istihdamın % 0,08’i oranında (TZE) araştırmacıyı Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam eden kamu sektöründe 2018 yılına kadar en yüksek % 0,10 oranı gerçekleşmiştir. 2018 geldiğinde ise söz konusu araştırmacı payının % 0,09 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Kar amacı gütmeyen özel sektör kuruluşlarınca istihdam edilen Ar-Ge (TZE) araştırmacı sayısının toplam istihdam içerisindeki payı ise 2002-2018 yılları arasında oldukça istikrarlı bir seyir izlemiş ve % 0,01 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 5: Sektörler Bazında Tam Zaman Eşdeğer (TZE) Araştırmacı Sayısının Toplam İstihdam İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

2.4. Avrupa Birliği Ülkelerinde Bilimsel Yayın Göstergeleri

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK) Ulakbim tarafından yayımlanan “Dünya, Ülkeler ve Gruplar Bilimsel Yayın Sayısı (2010-2015)” adlı rapordaki bilgilere dayanarak hazırlanan Tablo 9 yardımıyla AB’ye ait bilimsel yayın göstergeleri incelenmiştir. Söz konusu tabloya göre; 2010-2015 döneminde AB’de 4.419.065 adet yayın yapılmış ve birlik içerisinde yapılan yayınlar 25.822.093 atıf almıştır. Yine aynı dönemde AB, 5.84 etki değerine¹ ve % 57.6 atıf alan yayın oranına sahiptir.

1 Bir derginin belirli bir yıla ait etki değeri, bu dergi önceki iki yılda yayınlanan makalelerin aldığı atıf sayısının ortalaması alınarak bulunmaktadır.

Tabloda yer alan ülkelerden İngiltere (904.456) en yüksek yayın sayısına sahip olup Almanya (858.831) ikinci sırada yer almaktadır. Fransa (582.232) ve İtalya (524.539) da yüksek yayın sayısına sahip ülkeler arasındadır. En düşük sayıda yayın üreten ülke ise Lüksemburg (7.349) ve Bulgaristan'dır (19.003).

Tablo 9'da yer alan en yüksek atıf sayısına sahip ülkeleri; Almanya (6.514.108), İngiltere (6.352.959), Fransa (4.319.788), İtalya (3.570.044), İspanya (2.975.460) şeklinde sıralayabiliriz. En yüksek yayın sayısına sahip olan İngiltere'nin Almanya'dan atıf sayısı bakımından geride olması dikkat çekicidir. Lüksemburg (45.398), Bulgaristan (96.236), Romanya (232.692) ise atıf sayısı düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır.

Etki değerine Tablo 9 aracılığıyla bakıldığında en yüksek değere sahip ülke Danimarka'dır (9.06). Yayın sayısı ve atıf sayısı bakımından AB'ye katkısı çok yüksek olmayan bu ülkenin dikkate değer seviyede etki değerine sahip olduğu görülmektedir. Etki değeri bakımından Danimarka'yı 8.97 değeri ile Hollanda, 8.41 ile İsveç ve 08.20 ile Belçika takip etmektedir.

En yüksek atıf alan yayın oranının İsveç'e (% 66.48) ait olduğu görülen Tablo 9'da ikinci sırayı % 66.24 oranı ile Finlandiya almaktadır. Etki değerinde olduğu gibi bu göstergede de % 66.14 ile Danimarka'nın üst sıralarda yerini aldığı görülmektedir. En yüksek atıf alan yayın oranı göstergesinde en düşük oran % 40,46 ile Romanya'ya aittir. Romanya'yı, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan ve İrlanda takip etmektedir.

Tablo 9: AB Bilimsel Yayın Göstergeleri

Ülkeler ¹	Ülke Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Etki Değeri	Atıf Alan Yayın Oran (%)
EU	4.419.065	25.822.093	5.84	57.6
Belçika	169.514	1.390.139	8.20	64.08
Bulgaristan	19.003	96.236	5.06	52.94
Çek Cum.	103.548	513.636	4.96	52.91
Danimarka	126.091	1.142.311	9.06	66.14
Almanya	858.831	6.514.108	7.58	62.07
İrlanda	75.264	514.442	6.84	53.93
Yunanistan	95.806	591.990	6.18	59.76
İspanya	445.863	2.975.460	6.67	61.19
Fransa	582.232	4.319.788	7.42	62.69
İtalya	524.539	3.570.044	6.81	62.13
Lüksemburg	7.349	45.398	6.18	59.59

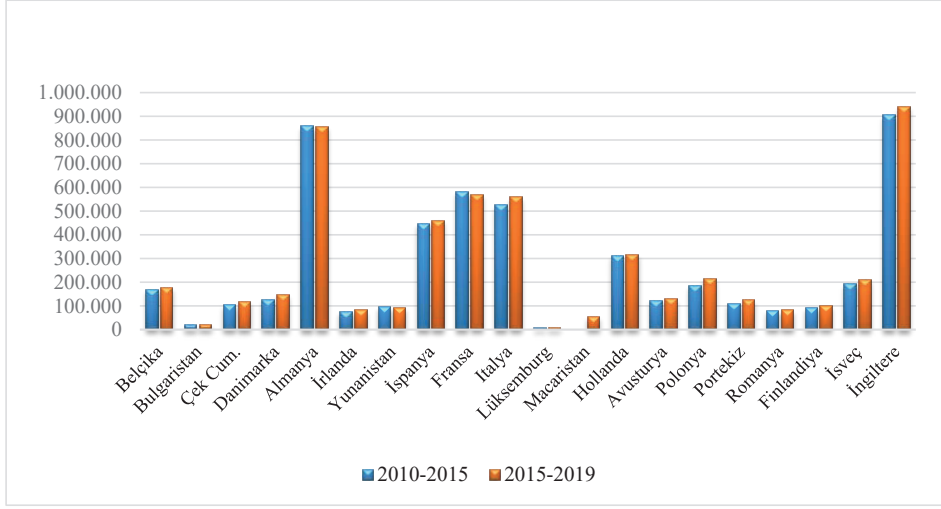
1 Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK) Ulakbim tarafından yayımlanan "Dünya, Ülkeler ve Gruplar Bilimsel Yayın Sayısı (2010-2015)" adlı raporda Estonya, Hırvatistan, GKRY, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Slovenya ve Slovakya'ya ait veriler bulunmadığı için tabloya söz konusu ülkelere ait bilgiler eklenememiştir.

Hollanda	311.597	2.795.449	8.97	65.10
Avusturya	121.638	919.986	7.56	60.56
Polonya	184.663	828.037	4.48	57.6
Portekiz	108.700	627.456	5.77	58.08
Romanya	79.597	232.692	2.92	40.46
Finlandiya	93.063	754.551	8.11	66.24
İsveç	191.948	1.613.346	8.41	66.48
İngiltere	904.456	6.352.959	7.02	56.05

Kaynak: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), Ulakbim. <https://cabim.ulakbim.gov.tr/wp-content/uploads/sites/4/2016/07/D%c3%bcnya-%c3%9cl-keler-ve-Gruplar-Bilimsel-Yay%c4%b1n-Say%c4%b1s%c4%b1-2010-2015.pdf>

Şekil 6’da bazı AB ülkelerine ait bilimsel yayın sayıları grafiksel olarak gösterilmektedir. Genel anlamda 2015-2019 dönemine ait yayın sayılarının 2010-2015 döneminden daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin, Belçika’nın 2010-2015 dönemine ait bilimsel yayın sayısı 169.514 iken 2015-2019 döneminde bu sayı 176.379’a yükselmiştir. İngiltere 2010-2015 döneminde 904.456 bilimsel yayın yapmışken 2015-2019 döneminde bu sayı 941.846’ya ulaşmıştır. Ancak Şekil 6’dan Almanya, Yunanistan ve Fransa’nın 2015-2019 dönemindeki yayın sayılarının 2010-2015 döneminden daha düşük olduğu gözlenmektedir. 2010-2015 döneminde Almanya 858.831, Yunanistan 95.806 ve Fransa 582.232 bilimsel yayın üretmişken 2015-2019 döneminde bu sayılar sırasıyla 857.252, 91.866 ve 570.576 şeklinde değişmiştir. Macaristan’ın 2010-2015 dönemine ait yayın sayısının bulunmadığı şekle göre bu ülkede 2015-2019 döneminde 54.843 bilimsel yayın yapılmıştır.

TUBİTAK Ulakbim Cahit Arf Bilgi Merkezi resmi internet sitesindeki “Ülkelerin Bilimsel Yayın Sayısı (2015-2019)” haritasındaki bilgilerden yararlanılarak oluşturulan Şekil 6’ya göre 2015-2019 döneminde bilimsel yayın yapan diğer ülkelere ait bilgiler ise; Belçika 176.379, Bulgaristan 21.101, Çek Cum. 116.737, Danimarka 147.025, İrlanda 81.911, İspanya 458.899, İtalya 559.606, Lüksemburg 9.918, Hollanda 316.099, Avusturya 131.750, Polonya 215.846, Portekiz 124.157, Romanya 82.172, Finlandiya 100.441, İsveç 209.683, İngiltere 941.836 şeklindedir.

Şekil 6: AB Ülkelerine Ait Bilimsel Yayın Sayıları

Kaynak: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), Ulakbim. file:///C:/Users/Asus/Desktop/kitap%202/KAYNAK/D%C3%BCnya-%C3%9Cİkeler-ve-Gruplar-Bilimsel-Yay%C4%B1n-Say%C4%B1s%C4%B1-2010-2015.pdf, <https://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/>

2.5. Avrupa Birliği Ülkelerinde Patent Başvuru Sayıları

Patent sınırlı bir süre ve yer için üçüncü kişilerce buluşun izin alınmadan üretilmesini, kullanılmasını engellemek amacıyla buluş sahibine tanınan tekel hakkıdır (Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://www.turkpatent.gov.tr>). Ar-Ge yatırımları neticesinde elde edilen teknolojik yenilikler patentlerle güvence altına alınmaktadır. Ar-Ge harcamaları teknolojik yenilikleri üretmek için bir girdi olarak değerlendirilirken, alınan patentler ise bu teknolojik yenilik faaliyetlerinin bir sonucudur. Patentler, Ar-Ge harcamalarının verimliliğini ölçmede fayda sağlayabilecek bir göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Ar-Ge faaliyetleri sadece teknolojik yenilik amaçlı olmayıp ayrıca mevcut ve ithal edilen teknolojinin daha iyi kullanılabilir, uyarlanabilir hale getirilmesi amacıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle Ar-Ge faaliyetleri ile patent sayıları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu kabul edilebilir (Kavak Çeken 2016: 109).

AB ülkelerinde Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması ve birlik genelinde genişletilmesi için sınai mülkiyet haklarının korunmasına dair çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmakla birlikte birçok vergi teşvik politikası da uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalar neticesinde gerçekleştirilen AB'nin yerli, yabancı ve toplam patent başvurularına ait bilgiler Dünya Bankası (WB) resmi internet sitesinden derlenen verilere göre hazırlanan Tablo 10'da gösterilmektedir. 2000-2018 yıllarını

kapsayan tablodan görüldüğü üzere yerli patent başvuru sayıları, yabancı patent başvurularından daha fazla olup başvuru sayılarındaki dalgalanmalar dikkat çekicidir. 2000 yılında birlik genelinde 96.284 yerli, 36.277 yabancı olmak üzere toplam 132.561 başvuru yapılmıştır. 2006 yılında bu rakamlar sırasıyla 82.673, 19.863 ve 102.536 seviyesine kadar düşmüşse de takip eden yıllarda patent başvuru sayılarında tekrar artışlar olduğu gözlenmektedir. Son olarak 2018’de ise yerli 89.574, yabancı 26.639 olmak üzere toplam 116.213 patent başvurusu kayıtlara geçmiştir.

Tablo 10: AB (28 Ülke) Patent Başvuru Sayıları

Yıllar	Patent Başvuru Sayısı		
	Yerli	Yabancı	Toplam
2000	96.284	36.277	132.561
2005	82.973	23.404	106.377
2006	82.673	19.863	102.536
2007	92.853	19.408	112.261
2008	94.756	18.361	113.117
2009	93.676	16.592	110.268
2010	94.332	16.956	111.288
2011	94.116	17.745	111.861
2012	92.961	19.908	112.869
2013	93.229	21.085	114.314
2014	92.991	22.949	115.940
2015	84.301	23.781	108.082
2016	93.621	24.854	118.475
2017	91.618	25.636	117.254
2018	89.574	26.639	116.213

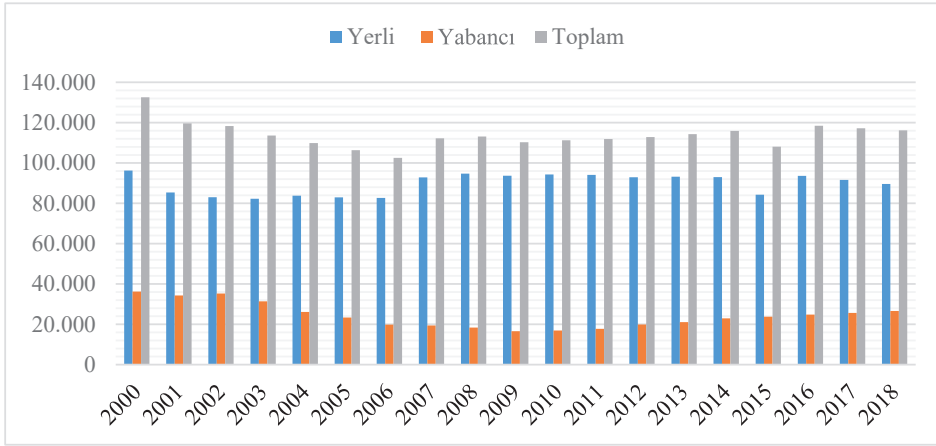
Kaynak: World Bank. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IP.PAT.NRES&country=EUU#>

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IP.PAT.NRES&country=#>

AB’nin yerli, yabancı ve toplam patent başvuru sayılarındaki değişimi Şekil 7 aracılığı ile de gözlemleyebiliriz. Şekle göre 2000-2018 zaman aralığında en yüksek patent başvuru sayısı 2000 yılına aittir. Söz konusu yıla ait başvuruların yaklaşık % 73’ü yerli, % 27’si ise yabancı patent başvurularından oluşmaktadır. 2000-2006 yılları arasında patent başvuru sayılarında azalma gözlenmekte olup bu azalış % 23 civarındadır. 2007-2018 yılları arasında dalgalanmalar gözlenirse de genel anlamda patent başvuru sayılarının arttığı söylenilmektedir.

Tablo 11 ise 2000-2018 zaman aralığında AB üyesi 27 ülke ve İngiltere’ye ait patent başvuru sayılarını göstermektedir. 2000 yılında en yüksek başvuru sayısı 62.142 ile Almanya’ya ait olup bu sayı birliğe ait başvuruların % 47’sini oluşturmaktadır. Almanya ayrıca 2000-2018 yılları arasındaki her yıl en yüksek

başvuru sayısına sahip AB ülkesi olarak kayıtlara geçmiştir. Almanya'yı 32.747 (2000 yılı) başvuru ile İngiltere takip ederek söz konusu alanda ikinci sırada yer almaktadır. İngiltere'nin 2000-2018 zaman aralığındaki patent başvurularında azalma gerçekleşse de ülke sıralamadaki yerini korumuştur. 2018 yılında Almanya 67.898 patent başvurusuna sahip iken İngiltere'de aynı yıl 20.941 başvuru yapılmıştır. En yüksek patent başvurularına sahip ülkelerden biri de Fransa'dır. Ülkede 2000 yılında 17.353 patent başvurusu yapılmış olup bu sayı 2018 yılında 16.222'ye düşmüştür. Yine de Fransa bu sayı ile AB genelindeki toplam patent başvuru sayısının yaklaşık %14'ünü oluşturmaktadır.

Şekil 7: AB (28 Ülke) Patent Başvuruları

Kaynak: World Bank.

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IP.PAT.NRES&country=EUU#>

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IP.PAT.NRES&country=#>

Tablo 11'e göre 2000 yılında en düşük patent başvuru sayısına sahip ülke 70 başvuru ile GKRY'dir. GKRY'den sonra düşük sayıda başvuru yapılan ülkeler arasında; Malta (116), Litvanya (127), Portekiz (146), Lüksemburg (176), Letonya (179) sayılabilir. 2018 yılına gelindiğinde ise Malta'da hiç başvuru yapılmadığı, GKRY'deki başvuru sayısının ise 4'e düştüğü görülmektedir. Ayrıca birlik genelinde de patent başvuru sayılarındaki azalma dikkat çekicidir. Nitekim 2000 yılında birlik genelinde 132.561 başvuru yapılmış iken 2006 yılında bu sayı 102.536 seviyesine kadar düşmüştür. Takip eden yıllarda patent başvurularında artış gözlenirse de bu artış sınırlı düzeyde gerçekleşmiş ve 2018 yılında birlik genelinde 116.213 patent başvurusu yapıldığı kayıtlara geçmiştir.

Tablo 11: AB Üye Ülkelerine Ait Patent Başvuru Sayıları

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (28)	132.561	106.377	102.536	112.261	113.117	110.268	111.288	111.861	112.869	114.314	115.940	108.082	118.475	117.254	116.213
Avusturya	2.301	2.505	2.649	2.672	2.627	2.555	2.673	2.430	2.552	2.406	2.363	2.441	2.315	2.305	2.207
Belçika	820	622	651	617	708	817	760	763	882	876	1.026	1.097	1.173	1.217	1.110
Bulgaristan	940	313	291	239	271	266	260	283	259	297	234	291	241	225	198
Hırvatistan	875	1.012	436	437	401	318	278	251	249	253	200	186	188	159	136
GKRY	70	64	34	19	21	12	8	8	12	3	4	7	4	12	4
Danimarka	1.870	1.823	1.691	1.857	1.829	1.649	1.768	1.771	1.635	1.534	1.583	1.732	1.850	1.772	1.501
Çek Cum.	4.939	830	836	908	854	881	982	880	1.017	1.081	972	952	839	860	732
Estonya	804	38	45	63	72	96	97	77	25	42	50	36	30	41	30
Finlandiya	2.903	2.059	2.018	2.015	1.946	1.933	1.833	1.774	1.827	1.737	1.545	1.416	1.368	1.529	1.487
Fransa	17.353	17.275	17.249	17.109	16.419	15.693	16.580	16.754	16.632	16.886	16.533	16.300	16.218	16.247	16.222
Almanya	62.142	60.222	60.585	60.992	62.417	59.583	59.245	59.444	61.340	63.167	65.965	66.893	67.899	67.712	67.898
Yunanistan	340	482	562	595	658	720	744	741	656	717	670	573	646	589	579
Macaristan	4.937	1.202	924	791	772	787	696	698	758	708	619	633	665	532	443
İtalya	9.273	0	0	10.125	9.449	9.717	9.723	9.721	9.310	9.212	9.382	0	9.821	9.674	9.821
Letonya	179	169	151	147	215	243	185	183	205	233	107	137	113	97	110
Litvanya	127	115	99	82	105	107	114	108	124	137	165	119	153	127	105
Lüksemburg	176	88	52	40	71	84	100	128	161	169	218	247	444	668	395
Malta	116	0	805	39	48	29	19	15	17	17	13	11	4	0	0
Romanya	1.290	984	876	886	1.031	1.091	1.418	1.463	1.077	1.046	1.036	1.053	1.063	1.178	1.147
Portekiz	146	205	220	281	405	617	545	646	647	669	740	945	751	680	690
Slovenya	431	373	299	346	307	385	453	481	-	-	-	-	-	-	278
Slovakya	2.040	250	283	345	242	239	282	257	203	210	234	256	235	206	231
İspanya	3.194	3.353	3.427	3.532	3.884	3.803	3.779	3.626	3.475	3.244	3.178	3.020	2.922	2.343	1.674
İsveç	5.068	2.960	2.859	2.925	2.855	2.649	2.549	2.341	2.436	2.495	2.425	2.428	2.384	2.297	2.280
İngiltere	32.747	27.988	25.745	24.999	23.379	22.465	21.929	22.259	23.235	22.938	23.040	22.801	22.059	22.072	20.941
Polonya	7.303	6.583	2.812	2.753	2.778	3.140	3.430	4.123	4.657	4.411	4.096	4.815	4.396	4.041	4.322
Hollanda	2.994	2.850	2.716	2.446	2.732	2.854	2.767	2.895	2.713	2.764	2.582	2.494	2.604	2.606	2.505
İrlanda	439	406	448	444	457	415	350	230	216	135	118	203	149	137	108

Kaynak: World Intellectual Property Organization -WIPO data. <https://www3.wipo.int/ipstats/IpsStatsResultvalue>

2000-2018 yılları arasında Belçika, Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Portekiz'e ait patent başvurularında kimi yıllarda azalış gözlenirse de genel olarak bu ülkelerdeki patent başvurularının artmış diğer AB ülkelerinde ise başvuru sayılarının azalmış olduğu söylenebilmektedir.

2.6. Avrupa Birliği Ülkelerinde Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı

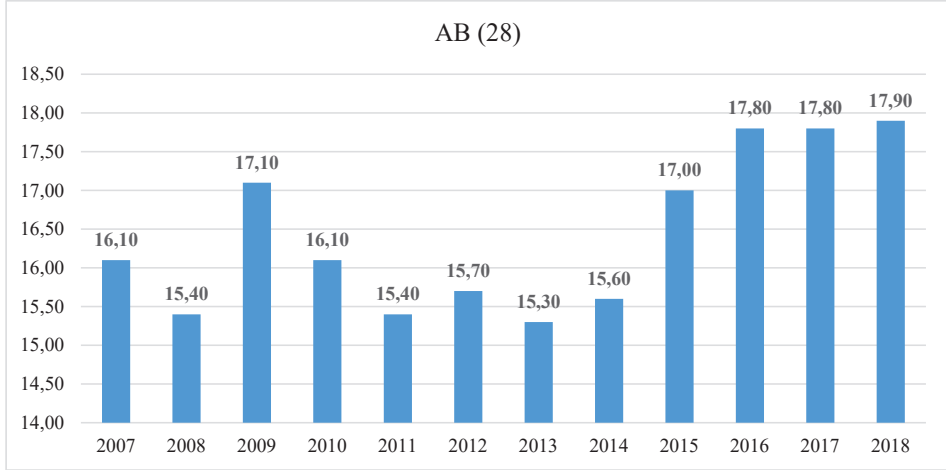
Üretiminde teknolojinin yoğun bir şekilde kullanıldığı ve tüketici davranışlarında önemli değişikliklere yol açan ürünler, yüksek teknoloji ürünleri olarak ifade edilmektedir (Konak, 2018: 64). EUROSTAT'a göre; hava taşıtları ve uzay araçları ve bunlarla ilgili makineler, temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ilişkin diğer malzemeler, bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler yüksek teknoloji ürünleri olarak değerlendirilmektedir (EUROSTAT, https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an6.pdf).

Yapılan son çalışmalar ülkeler arasındaki gelir ve büyüme farklarının ortadan kaldırılabilesinin yollarından birinin Ar-Ge faaliyetleri olduğunu göstermektedir. Ar-Ge faaliyetleri neticesinde üretilen katma değeri yüksek olan yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı artırılarak ülkeye giren döviz miktarının yükseltilmesi ve dolayısıyla ekonomik büyüme rakamlarının artırılması mümkün olabilecektir. Yüksek teknolojili mallar son 20 yıl içerisinde uluslararası ticaretin en dinamik bileşenleri içerisinde yer almakta olup bir ülkenin yüksek teknoloji piyasalarındaki rekabet gücü, küresel piyasalardaki genel rekabeti açısından oldukça önemli hale gelmiştir (Kılıç, Bayar, Özekicioğlu, 2014: 116).

Şekil 8, AB'nin yüksek teknoloji ürünlerinin ihracat oranını göstermektedir. Şekle göre göre, 2007-2018 yılları arasında yüksek teknoloji ürünleri ihracat oranı %15,30 ile % 17,90 arasında dalgalanmaktadır. 2007 yılında %16,10 oranında gerçekleşen yüksek teknoloji ürün ihracatının 2008, 2011 ve 2013 yıllarında oldukça düşük seviyelerde seyrettiği ancak 2015 yılından sonra tekrar yükseliş eğiliminde olduğunu görmekteyiz. 2018 yılına gelindiğinde ise AB genelinde yapılan ihracatın % 17,90'ı yüksek teknoloji ürünlerinden oluşmaktadır.

Eurostat resmi internet sitesinden derlenen verilere göre hazırlanan Tablo 12, AB'ye üye 27 ülke ve İngiltere'nin 2007-2018 zaman aralığında toplam ihracat içerisindeki yüksek teknoloji ürün ihracat paylarını göstermektedir. Tabloya göre 2007 yılında en büyük yüksek teknoloji ihracat oranlarına sahip ülke % 42,8 ile Malta'dır. Ar-Ge yoğunluğu bakımından %1'in altında rakamlara sahip olan bu ülkenin yüksek teknoloji ihracatı konusundaki performansı şaşırtıcıdır. Ancak Malta ilerleyen yıllarda aynı performansı koruyamamış ve yüksek teknoloji ihracatında kayda değer oranda azalma gözlenmiştir. Nitekim 2016 yılında Malta'nın yüksek teknoloji ihracatı % 18,5'e kadar düşmüştür. Takip eden yıllarda yüksek teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payında artış gözlenmekte olup en son 2018 yılında % 25,6 oranı kayıtlara geçmiştir. Doğal kaynakları kısıtlı olan Malta'nın en önemli sektörleri dış ticaret, sanayi, teknoloji ve bilişim, hizmet ve turizmdir. Beşeri sermaye bakımından zengin olan ülkede; emek maliyeti düşük, vergi oranları cazip ve rekabet gücü oldukça yüksektir. Bilgi ekonomisi ve finans sektöründeki ilerlemeler neticesinde Malta Dünya Ekonomik Forumu'nun yayın-

ladığı 2018 Küresel Rekabetçilik Raporunda inovasyon yeteneği açısından 34. sırada yerini almışsa da Avrupa Komisyonunca hazırlanan Avrupa İnovasyon Skor Tahtası 2018 Raporu'na göre Malta'nın performansı birlik ortalamasının altında yer almaktadır. (European Union, 2018; Özşümer, 2017: 2).

Şekil 8: Avrupa Birliği Yüksek Teknoloji İhracatı (%)

Tablo 12'ye göre 2007 yılında AB ülkeleri arasında Lüksemburg yüksek teknoloji ihracat payı en yüksek olan ikinci ülkedir. Lüksemburg özellikle küresel krizin gerçekleşmesinden hemen sonra 2009 yılında %41,9 gibi oldukça yüksek oranda yüksek teknolojik ürünler üretip ihraç etmişse de takip eden yıllarda bu alandaki performansı giderek düşmüştür. 2018 yılında ülkenin yüksek teknolojik ürünler ihracatı toplam ihracatın sadece % 7,2 oranında gerçekleştirilebilmiştir.

Tablo 12'ye bakıldığında ekonomisi tarım sektörüne ve geleneksel imalat sanayine dayalı olan İrlanda ise yüksek teknoloji ürünler ihracatında yüksek oranlara sahip bir diğer ülke olarak göze çarpmaktadır. Son yıllarda toplam Ar-Ge harcamaları, yazılım yatırımı ve üst düzey eğitim gibi alanlarda yaklaşık % 10 oranında artış gösteren ülke 2018 Küresel Rekabetçilik Raporu'nda inovasyon yeteneği bakımından 21. sırada yer almaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2018; Karaman Ticaret ve Sanayi Odası (KTSO), 2018). Ülkenin 2007 yılında yüksek teknolojik ürünler ihracatı toplam ihracatın % 25,7'si iken bu oran 2018 yılında yaklaşık % 35 oranında artarak %34,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 12: Avrupa Birliği Ülkeleri Yüksek Teknoloji İhracatı (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (28 ülke)	16,1	15,4	17,1	16,1	15,4	15,7	15,3	15,6	17	17,8	17,8	17,9
Belçika	6,6	6,8	8,8	8,4	7,7	8,6	8,7	9,6	10,2	10	9,8	10,3
Bulgaristan	3,5	3,6	4,6	4,1	3,7	3,8	4	3,9	4,4	5,1	5,4	5,9
Çek Cum.	14,1	14,1	15,2	16,1	16,4	16,1	15,1	15,3	15,5	15	16,1	17,8

Danimarka	11,7	10,7	12,3	9,3	9,3	9,3	9,3	9,8	10,7	10,6	9,6	9,4
Almanya	13	12,4	14	14	13,5	14,2	14,3	14,3	14,9	15,2	15,1	15,1
Estonya	7,8	7,5	6,9	10,4	14,8	14,1	14,9	16,3	15,5	15,6	12	11,5
İrlanda	25,7	24,3	22,1	19,5	21,2	21,7	20,9	20,9	24,4	28,7	34,5	34,7
Yunanistan	4,2	4,9	7,7	5,6	4,6	3,2	2,7	3,7	4,6	5	4,3	4,5
İspanya	4,2	4,2	4,8	4,8	4,8	5	5,4	5,2	5,5	5,8	5,7	5,5
Fransa	16,7	17,6	19,7	20,4	18,7	20	20,4	20,8	21,7	21,7	20,6	20,5
Hırvatistan	6,5	6,7	7,6	7	5,8	7,2	7,9	6,6	7,1	9,7	9,2	8,1
İtalya	6	5,9	6,8	6,5	6,4	6,4	6,6	6,7	7	7,1	7,6	7,8
GKRY	14,6	19,1	20,1	19,3	14,8	11,7	18,1	5,2	10,9	6,9	10,2	9,5
Letonya	4,6	4,6	5,3	4,8	6,7	6,4	8	9,7	11	10,2	10,6	11,2
Litvanya	7,3	6,5	5,8	6	5,6	5,8	5,8	6,6	7,6	7,8	8,1	7,9
Lüksemburg	32,9	35,6	41,9	30,7	25,8	26,7	21,9	19,6	19,8	15,3	6,9	7,2
Macaristan	21,3	20,2	22,2	21,8	20,9	17,3	16,3	14,5	15,4	15,9	16	15,6
Malta	42,8	38,3	35,2	32,9	30,1	29,6	28,5	28,7	24,1	18,5	25,5	25,6
Hollanda	18,3	16,2	18,4	18,6	17,3	18,8	17,7	18,6	20,4	21	21,6	21,3
Avusturya	11,1	10,8	11,7	11,8	11,2	12,8	14,2	14,4	14,2	13,9	14,8	13,8
Polonya	3	4,3	5,7	6	5,1	6	6,7	7,9	8,5	8,5	8,4	8,4
Portekiz	6,8	6,3	3,7	3	3,1	3,3	3,4	3,6	3,8	4,4	4,5	4
Romanya	3,5	5,4	8,2	9,8	8,8	6,3	5,6	6,4	7,3	8,3	7,9	8,4
Slovenya	4,6	5,2	5,5	5,3	5,3	5,2	5,5	5,4	5,9	5,7	5,6	5,8
Slovakya	5	5,2	5,9	6,6	6,6	8,2	9,6	9,9	10	9,7	10,5	9,6
Finlandiya	17,5	17,3	13,9	10	8	7,3	6,2	6,7	7	6,8	6,6	6,1
İsveç	13,3	13,2	14,6	14,5	13,8	12,8	13	12,9	13,5	13,4	11,9	11,3
İngiltere	16,8	15,4	19	17,7	16,4	17,4	15,5	15,6	16,7	18,4	18,1	16,7

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat). <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tin00140/default/table?lang=en>

Tablo 12'ye göre Çek Cumhuriyeti, Fransa, Hollanda, İngiltere, Macaristan yüksek teknoloji ihracatı konusunda üst sıralarda yer alan ülkeler arasında sayılabilmektedir. Nitekim 2018 yılında Çek Cumhuriyeti % 17,8, Fransa % 20,5, Hollanda % 21,3, İngiltere % 16,7 ve Macaristan ise % 15,6 oranında yüksek teknolojik ürünler ihraç etmiştir.

Bulgaristan, Yunanistan, İspanya, Hırvatistan, İtalya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Slovakya ise Tablo 12'ye göre toplam ihracat içerisinde yüksek teknolojik ürün ihracatı en düşük ülkeler arasında sayılabilmektedir. Örneğin; Bulgaristan 2007 yılında % 3,5, Yunanistan % 4,2 oranında yüksek teknoloji ürünleri ihracatını gerçekleştirmiş iken, 2017 yılında bu oran sırasıyla % 5,9 ve % 4,5 seviyesine yükselmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya genelinde ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerinin çeşitliliği neticesinde ortaya çıktığı gibi özellikle günümüzde, bilgi ve teknoloji alanında yapılan yeniliklerden kaynaklanmaktadır. Bilim ve teknoloji alanında ilerleme kaydetmek maksadıyla kaynakların büyük bölümünü Ar-Ge faaliyetlerine aktaran ülkeler, katma değeri yüksek ürünler üretip ihraç ederek döviz girişi sağlamak ve böylece ekonomik gelişme hızları artmaktadır. Küresel piyasalarda rakiplerini geride bırakan bu ülkeler, bütçelerinden Ar-Ge faaliyetlerine ciddi miktarda kaynak ayırmakta ve bu alanda eğitimli personeller, araştırmacılar istihdam etmektedir.

Ülkelerin Ar-Ge'ye verdiği önem, Ar-Ge yoğunluğu, Ar-Ge personel sayısı, araştırmacı sayısı, bilimsel yayın sayısı, patent başvuru sayısı, yüksek teknoloji ihracat miktarı gibi çeşitli göstergelerle anlaşılabilir. Ar-Ge faaliyetleri kamu, özel sektör ve yükseköğretim kuruluşlarının yanı sıra kar amacı gütmeyen özel sektör kurumları tarafından da gerçekleştirilmektedir.

Diğer dünya ülkeleri gibi AB ülkeleri de Ar-Ge faaliyetlerinin önemini kavrayarak birlik genelinde bu faaliyetlerin yaygınlaşmasını ve artmasını amaçlamaktadırlar. Birlik Lizbon ve Barcelona toplantılarında bilgi ve teknoloji temellerinin güçlendirilmesi, birliğin rekabet gücü yüksek, bilgiye dayalı bir topluluk haline gelmesi yönünde çeşitli hedefler belirlemişlerdir. Bu hedeflerden biri de AB'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'sının (GSYİH) %3'ünün Ar-Ge harcamalarına aktarılması ve bu harcamaların üçte ikisinin özel sektör kuruluşlarınca gerçekleştirilmesidir. Ayrıca AB politikaları kapsamında işbirliği sağlamak, geleceğin teknolojilerine yatırım yapmak, inovasyon temelli kalkınma stratejileri geliştirerek AB'yi dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgiye dayalı ekonomisi haline getirmek gibi amaçlarla Ar-Ge destek programları ve yüksek bütçeli Çerçeve Programları oluşturulmuştur.

AB'nin Ar-Ge faaliyetlerini arttırmak amacıyla gerçekleştirdiği girişimler neticesinde daha önce belirlenen hedefler konusunda ilerleme kaydettiği ancak istenilen başarının sağlanamadığı görülmektedir. Nitekim birlik Ar-Ge yoğunluğunu % 3 seviyesine yükseltmeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda istikrarlı bir performans göstermişse de söz konusu oran 2018 yılı itibariyle % 2,19 seviyesinde kalmıştır. Birlik içerisinde Danimarka, Almanya, Avusturya ve İsveç %3 hedefinin üzerinde Ar-Ge yoğunluğuna sahip iken Bulgaristan, Hırvatistan, GKRY, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya % 1'in ve birlik ortalamasının altında Ar-Ge yoğunluğuna sahiptir. Dolayısıyla birlik içerisinde Ar-Ge faaliyetlerini arttırma hususunda uygulanan ortak politikalardan ülkeler bazında aynı sonuçlar elde edilemediği, dengesizlikler mevcut olduğu ve bu ülkelerin birlik ortalamasını düşürdüğü söylenebilir.

AB genelinde Ar-Ge harcamalarının finansmanı açısından en büyük paya sahip sektör özel sektördür. 2017 yılı itibariyle toplam Ar-Ge harcamalarının %58,2'si özel sektör tarafından finanse edilmektedir. Özel sektör Ar-Ge harcamalarının en büyük finansörü olmakla birlikte yine bu konudaki Ar-Ge harcamalarının üçte ikisinin özel sektör tarafından karşılanması şeklindeki AB hedefinin gerçekleştirilemediği söylenebilmektedir. Özel sektörden sonra ikinci sırayı % 29,3 ile kamu alırken %9,8 oranında yurtdışından Ar-Ge faaliyetleri için kaynak sağlanmaktadır. Ar-Ge harcamaları finansman payı kar amacı gütmeyen özel sektör kuruluşlarında %1,6, yükseköğretim kuruluşlarında ise % 1,1'dir.

AB'nin Ar-Ge'ye verdiği önemi, istihdam ettiği personel ve araştırmacı sayısındaki artışla da anlayabilmekteyiz. Nitekim yıllar itibariyle gerek Ar-Ge personeli gerekse araştırmacı sayısını sürekli arttıran AB'de 2018 yılında toplam istihdamın %1,46'sı Ar-Ge personelinden ve % 0,93'si araştırmacılardan oluşmaktadır. En yüksek Ar-Ge harcamasını gerçekleştiren sektör olan özel sektör bu duruma paralel olarak Ar-Ge personeli ve araştırmacı istihdamında da en yüksek paya sahiptir.

Ar-Ge göstergelerinden biri olan bilimsel yayın sayısı bakımından 2010-2015 ve 2015-2019 dönemi karşılaştırıldığında seçilmiş AB ülkelerinin performansının sınırlı da olsa arttığı gözlenmektedir.

AB, patent başvuru sayısı açısından oldukça istikrarsız bir görüntü sergilemektedir. Yerli başvuru sayısının yabancı başvurulardan yüksek olduğu AB'de 2000 yılında toplam 132.561 patent başvurusu yapılmışken bu sayı 2018 yılında 116.213 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Ar-Ge faaliyetleri neticesinde üretilen yüksek teknoloji ürünlerinin katma değeri yüksek olduğu için ekonomik büyümeye ciddi oranda katkı sağlamaktadır. Ar-Ge faaliyetlerine ayırdığı kaynak miktarını sürekli arttıran AB'nin yüksek teknoloji ürünleri ihracatı özellikle 2014 yılından sonra artış göstermektedir. 2014 yılında toplam ihracatın % 15,6'sı yüksek teknoloji ürünlerinden oluşurken bu oran 2018 yılında %17,9'a yükselmiştir.

Genel anlamda AB'nin Ar-Ge faaliyetleri bakımından gösterdiği performans artış gözlenirse de hedeflenen rakamlara henüz ulaşamadığı, Birlik içerisinde ülkeler arasında büyük dengesizlikler olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla kararlar alınırken, plan ve programlar hazırlanırken belirlenen hedeflere ulaşmak kadar ülkeler arasındaki farklılıkların giderilmesinin de ön planda tutulması birlik genelinde fayda sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alaca Ticaret ve Sanayi Odası, <http://www.alacatso.org.tr/img/rapor/almanya-ulke-raporu.pdf> , (Erişim tarihi: 03.10.2020).
- Alkan, Ozan (2009). Yükseköğretim Kurumlarında Ar-Ge Harcamaları Ve Finansman Şekilleri. *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, Maliye Bakanlığı Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT). <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database> (Erişim Tarihi: 25.08.2020).
- Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT). <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, (Erişim Tarihi: 28.08.2020).
- Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT). <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tin00140/default/table?lang=en>, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database> (Erişim Tarihi: 13.08.2020).
- Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT). https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an6.pdf, (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- Çapanoğlu, S. G., (2010), Geçmişten Günümüze Lizbon Stratejisi ve 2020 İçin Yeni Bir Vizyon Işığında AB 2020 Stratejisi, İKV Değerlendirme Notu, No:12, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/gecmisten_gunumuze_liz_bon_stratejisi_ve_2020_icin_yeni_bir_vizyon_isiginda_ab_2020_strateji_isi.pdf, (Erişim Tarihi: 08.09.2020).
- Çelebi, A. Kemal; Kahrıman, Hamza (2011). Avrupa Birliği Ülkeleri Ve Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri Ve Bunların Karşılaştırmalı Analizi. *Maliye Dergisi*, 161, Temmuz –Aralık.
- Dünya Ekonomik Forumu (2018). The Global Competitiveness Report 2018., <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>. (Erişim tarihi: 11.09.2020).
- Ebhota, W. S., (2014), Engineering Research And Development (R&D) Infrastructure For Developing Economy. *International Journal Of Scientific & Technology Research*, 3(4), ss.186-192.
- European Communities (2004), “Facing the challenge: The Lisbon strategy for growth and employment”, Report from the High Level Group chaired by Wim Kok, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, November. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/88b6bc81-e3ad-4156-960f-f549369aa9d4>, (Erişim Tarihi: 03.10.2020).
- European Union (EU) (2018): EU Innovation Union Scoreboard 2018, European Commission 2018, (Erişim tarihi: 18.09.2020).
- Göker, A. (2006). Avrupa Birliği’nin Bilim Ve Teknoloji Politikası: Aramızdaki Açık. İ. Kalaycı (Ed.), *Avrupa Birliği Dersleri: Ekonomi, Politika- Teknoloji* (s. 405-433). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karaman Ticaret ve Sanayi Odası KTSO (2018). İrlanda Ülke Raporu, <http://www.ktso.org.tr/kose/kategori.asp?kategori=%DCLKE%20RAPORLARI%20-%2020218&baslik=%DDRLAN-DA%20%DClke%20Raporu%20%20Temmuz%202018&sira=1>, (Erişim Tarihi: 03.10.2020).

- Kavak Çeken, Ç. (2016). Türkiye'nin Bilgi Ekonomisi Performansı (2004-2014 Dönemi). *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (34), ss.99-139.
- Kılıç, C., Bayar, Y., ve Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (44), 115-130.
- Konak, Ali (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri Ve Türkiye Örneği. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami Ve Politik Bilimler Dergisi*, 3 (2), 56-80.
- Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD (2015). Frascati Manual- Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development-The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris-France.
- Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD (2002). Araştırma ve Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulamaları”, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/fr_ascati_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- Önel, T. (2011). AB Çerçeve Programları Ve Türkiye “7. Çerçeve Programı Ve Türk Savunma Şirketlerinin Performans Analizi. Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özsümer, S. (2017). Malta Ülke Raporu. Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü. http://izto.org.tr/Demo_Betanix/Uploads/Cms/Yonetim.Ieu.Edu.Tr/5606_1487078365.Pdf. (Erişim Tarihi, 03.01.2019).
- Pablos P.O., Lee W. B. ve Zhao J., (2011). Regional Innovation Systems and Sustainable Development: Emerging, *Technologies Harbin Institute of Technology*, New York.
- Pınar, Ö. ve Uzunoğlu, H., (2009). Avrupa Birliği'nin Ar-Ge Politikaları Ve Türkiye'nin Uyumu, İzmir Ticaret Odası Ar-Ge Mayıs Bülteni, ss. 1-8.
- T.C. Helsinki Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019. 2018 Yılı Finlandiya Ülke Raporu, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2275b0/2018%20Y%C4%B11%C4%B1%20Finlandiya%20%C3%9Clike%20Raporu.docx>, (Erişim tarihi: 05.10.2020).
- Tezcan, E. (2018). Ar-Ge Ve İnovasyonda Türkiye. *Mühendis Ve Makina Güncel*, https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/12_arge.pdf, (Erişim Tarihi: 13.08.2020).
- Toygür, İ. (2010). Avrupa Komisyonu Lizbon Stratejisi'nin Yerini Alacak 2020 Stratejisini Kabul Etti, İKV Değerlendirme Notu, No: 11, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/11-2020_stratejisi_-ilke_toygur-mart_2010.pdf, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).
- Türker, Hande (2017). İsveç Ülke Profili. İzmir Ticaret Odası, Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, <https://docplayer.biz.tr/111037637-Isvec-ulke-profilu-uluslararasi-iliskiler-mudurlugu-ekim-2017-hande-turker.html>, (Erişim tarihi: 22.09.2020).
- Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK) (2012). AB 7. Çerçeve Programı Ara Değerlendirme Raporu, *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Uluslararası İşbirliği Daire Başkanlığı Avrupa Birliği Çerçeve Programları Ulusal Koordinasyon Ofisi*, Temmuz Ankara. http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/BTYK/btyk24/EK1_7CP_Raporu.pdf, (Erişim tarihi: 12.09.2020)

- Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), https://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/birlik%20programlari/horizon_2020_programi.pdf, (Erişim tarihi: 13.09.2020)
- Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK) (2012). H2020: Yeni AB Araştırma ve Yenilik Çerçeve Programı, https://www.abmerkezi-arastirma.itu.edu.tr/docs/librariesprovider81/horizon-2020-belgeler/horizon_2020_btyk_bilgi_notu_26062012_v06.pdf?sfvrsn=4, (Erişim tarihi: 19.09.2020).
- Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), BTY İstatistikleri, <https://www.tubitak.gov.tr>, (Erişim tarihi: 20.09.2020).
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), Ulakbim. <https://cabim.ulakbim.gov.tr/wp-content/uploads/sites/4/2016/07/D%c3%bcnya-%c3%9clkeler-ve-Gruplar-Bilimsel-Yay%c4%b1n-Say%c4%b1s%c4%b1-2010-2015.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.09.2020).
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TUBİTAK), Ulakbim. , <https://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/>, (Erişim Tarihi: 02.09.2020).
- Türk Patent Ve Makt Kurumu , <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/AF964193-C9F5-4B27-94D8-0CF5354EBA1D.pdf>, (Erişim tarihi: 02.10.2020).
- Uludağ İhracatçı Birlikleri (UİB,)Genel Sekreterliği Ar-Ge Şubesi, İsveç Ülke Raporu, 2019. <http://uib.org.tr/tr/kbfile/isvec-ulke-raporu-yms-sektoru-acsndan>, (Erişim tarihi: 03.10.2020)
- Ünal, T., Seçilmiş, N., (2013). Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye Ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması. İşletme Ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 1(1), ss.14-22.
- WorldBank.<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IP.PAT.NRES&country=EUU#>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).
- World Intellectual Property Organization -WIPO data. <https://www3.wipo.int/ipstats/IpsStatsResultvalue>. (Erişim Tarihi: 02.09.2020).
- WorldBank.<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=IP.PAT.NRES&country=#>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).
- World Intellectual Property Organization -WIPO data, <https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.NRES?end=2018&locations=EU&start=2000>, (Erişim tarihi: 20.09.2020).
- World Intellectual Property Organization -WIPO data, <https://www3.wipo.int/ipstats/IpsStatsResultvalue>, (Erişim tarihi: 12.09.2020).
- 5746 Sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun, (2008), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5746.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.08.2020).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ SÜREÇTE TÜRKİYE-BULGARİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ (1990-2020)

Hasan AZAZI¹

Ortak tarihi geçmiş ve kültürel doku uyumuna sahip iki komşu ülke Türkiye ve Bulgaristan, paylaştıkları ortak coğrafyada ilk sekiz yüzyıl yan yana, sonraki altı yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı altında iç içe ve son yüzyılda ise tekrar yan yana yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Tarihin her sayfasına adlarını yazdıran Türk-Bulgar uluslarının ulusal kimlik oluşum süreçlerinde elde ettikleri birikimler, zaman zaman çatışma yaşamalarına neden olsa da bu çatışmalar yaşam haklarını ortadan kaldırmamış aksine daha da güçlendirmiştir. Doğal olarak bu birikimler, günümüz modern Bulgaristan ve Türkiye'sinin devlet yapılarının harcını oluşturmuştur. (Bıçaklı, 2016: 370-371).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Türkiye ve Bulgaristan; siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerini tüm çalkantılara rağmen sürdürmeye devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya çalışılan uluslarüstü örgütlerin ekseninde komşular arasındaki ticari iş birliği süreçleri, özellikle savaş sonrasında takip eden 10 yıl boyunca yeterince yürütülemedi. Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ticaretin istenilen seviyelerde gelişmemesinde en büyük engel olarak iki ülkenin farklı ideolojik bloklarda yer alması gösterilebilir. (Bıçaklı, 2016: 369).

1 Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, BİİBF, İktisat Bölümü, hasanazazi@comu.edu.tr

Bu dönemde Bulgaristan, ticari ilişkilerinin %80'ine yakını kendisi gibi komünist rejimde olan ülkelerle gerçekleştirirken Türkiye ise dış ticaret ortaklıklarını komünist blok karşısında yer alan Batı Avrupa ülkeleriyle sürdürmüştür. Yine de Türkiye, bu dönemde Bulgaristan ile olan ilişkilerini sürekli geliştirme eğilimde olmuştur. Ancak Balkanlarda Türk mevcudiyetinin en fazla olduğu ülkelerden olan Bulgaristan'ın özellikle 1950-1951 ve 1984-1989 yılları arasında Türk varlığına karşı uygulamış olduğu asimilasyon ve baskıcı politikalar ülkeler arasındaki ilişkileri koparma noktasına getirmiş ve bu durum ciddi anlamda ekonomik ve ticari ilişkilere yansımıştır. (Coşkun, 2019: 43)

Siyasi olayların getirmiş olduğu handikaplar, Doğu Bloku'nun yıkılmasına kadar devam ederken 1990 yılından sonra Bulgaristan'da meydana gelen reformların neticesi, Türkiye ile komşusu arasındaki ilişkileri yeniden yapılandırmasını sağlamıştır. Bu zamandan günümüze Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticaret artışı sürekli yukarıya doğru bir ivme kazanmıştır. 2016 yılına gelindiğinde aşağı yukarı 3,5 milyar euro olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2018 yılındaki dalgalanmaya rağmen 2019 yılında, yaklaşık 4,2 milyar euro olarak gerçekleşmesi bu ivmenin en belirgin kanıtını gözler önüne sermektedir. (<https://www.bnr.bg/tr/post/101136205>) Bakıldığında Soğuk Savaş döneminin bitiminden bu yana bu kadar kısa bir sürede komşular arasındaki ekonomik ve ticari etkileşimin bu denli ilerlemiş olması iki ülkenin de birbiri için son derece önem taşıdığı somut göstergesi olarak nitelendirilebilir. Nitekim Türkiye, Bulgaristan'ın önemli bir ticaret ortağı konumundadır ve Türkiye'nin Avrupa ülkelerine yaptığı ticarete karayolu taşımacılığının büyük kısmı Bulgaristan üzerinden yapılmaktadır. Karayolu taşımacılığının Türkiye tarafından bu denli Bulgaristan'a yönlendirilmiş olmasında Bulgaristan'ın Balkanların merkezinde oluşu nedeniyle Avrupa'ya köprü niteliği taşıması ve İstanbul, Kocaeli, Bursa gibi Türkiye'nin üretim merkezlerine yakınlığı etkili olmaktadır. Ayrıca Bulgaristan'ın, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliğine dâhil olmasından dolayı gümrük vergilerinin sıfırlanması, Bulgaristan'daki kurumlar ve gelir vergisi oranlarının düşük olması Türk yatırımcıları bu ülkeye yönlendirmektedir. (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 82). Görüldüğü üzere komşu iki ülke arasındaki ticaret, coğrafyanın da bir kaderi olarak iyi ilişki kurmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada ise komşuların 1990 yılından günümüze oluşturulmaya çalışan yeni dünya düzeni içerisindeki ekonomik ve ticari iş birliği incelenecektir. Nitekim bu düzen, küreselleşmenin etkisi altında liberal ve özelleştirici ekonomilerin bölgesel ittifaklar, çok-uluslu şirketler, uluslararası kurumlar ve uluslararası örgütler tarafından yönlendirilen bir süreci kapsamaktadır. Çalışmanın içeriğinde Türkiye ve Bulgaristan'ın bu kuruluşlar altındaki ekonomik iş birliklerinin getirmiş olduğu karşılıklı kazanımlar da yer alacaktır.

1. Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu

Özel sektörü orta düzeyde gelişmiş olan Bulgaristan ekonomisi, Doğu Bloku'nun yıkılmasının ardından serbest piyasa şartlarını benimseyen dışa dönük bir ekonomidir. 2007 yılında Avrupa Birliğine tam üye olan Bulgaristan ekonomik yapısında önemli reformlar gerçekleştirerek Dünya Bankası tarafından üst orta gelirli ekonomiler sınıfına girmiştir. 2007-2018 yılları arasında Bulgaristan'ın gelir kalemleri Avrupa Birliği ortalamasının yüzde 40'ından yüzde 50'sine yükselmiştir. Bu süreçte ülkede yoksulluk ve sosyal dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya olan nüfusun payı 2/3 oranında azalarak yüzde 22 seviyelerinde gerçekleşmiştir. (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 25). Öte yandan Avrupa Birliği, sınırlar ve sınır bölgeleri için "INTERREG" adı verdiği projeler ile birliği, üyeler arasında sınırların olmadığı bir bütün haline getirerek dengeli kalkınmanın ve gerekli entegrasyonun sağlanmasını hedeflemiş bu doğrultuda da Bulgaristan'a gerekli destekleri vermiştir. (Özel, 2009: 78) Ancak tüm bu olumlu tablolara rağmen Bulgaristan halen Avrupa Birliği'nin en fakir ülkesi konumundadır. Bu bağlamda, reel bireysel tüketim de hanehalkı refahının bir ölçütü olarak kabul edilmektedir. 2018 yılında Avrupa Birliği ülkeleri baz alındığında satın alma gücü standartları olarak kişi başına gerçek bireysel tüketim Avrupa Birliği ortalamasının yüzde 56'sıyla Bulgaristan son sırada yer almıştır. Bu oran ilk sıradaki Lüksemburg'da yüzde 132 şeklinde gerçekleşmiştir. (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 25).

Eurostat, 2018 yılında yapmış olduğu bir çalışma sonucunda Avrupa Birliği yaşam standartları koşulu çerçevesinde Bulgaristan'da yaklaşık 1.500.000 kişinin maddi sıkıntı içerisinde yaşadığını tespit etmiştir. Bu sayıda ülkenin toplam nüfusunun yüzde 21'ine tekabül etmektedir. Ancak Bulgaristan, Avrupa'da yoksulluk içinde yaşayan insanların sayısının azalma oranı bakımından birinci sırada yer alan bir ülkedir. Nitekim 2010 yılında yoksulluk içinde yaşayanların oranı yüzde 45 seviyesinde gerçekleşirken 2017'den 2018'e yoksulluk içinde yaşayanların oranı yüzde 30'dan yüzde 21'e düşmüştür. (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 13).

Bulgaristan'daki Ulusal İstatistik Enstitüsü verilerine göre satın alma standardı olarak kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla, Avrupa Birliği ortalamasının yüzde 49'u kadar gerçekleşmektedir. Aynı kurumunun 2018 verileri ele alındığında ise hanehalkı kişi başı yıllık toplam ortalama gelirin bir önceki yıla göre yüzde 7,6 artarak 3.074 euro (6.013 leva = 18.700 Türk lirası) (<https://tr.valutafx.com/TRY-BGN-history.htm>) şeklinde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 13).

Toplam gelir içerisinde ücretlerin payı % 55,5, emeklilik maaşlarının payı % 27,3, serbest meslek gelirinin payı % 7 ve sosyal kazanımların payı % 2,5'tir. Aynı dönemde hanehalkı kişi başına ortalama harcama % 10,6 artarak 2 951

euro olarak gerçekleşmiştir. Harcamalar içinde gıdanın payı % 29,7, ev ile ilgili giderlerin payı % 13,6, vergi ve sigorta prim giderlerinin payı % 12,8, ulaşım/haberleşme giderlerinin payı % 11,6 ve sağlık hizmetlerinin payı % 5,4 olmuştur. Son on yılda (2009-2018) hanehalkı kişi başına gelir % 62,8, kişi başına gider ise % 73,1 oranında artmıştır. Hanehalkının % 90,7'si kendi evlerine sahip, % 9,4'ü ikinci eve de sahip, % 51,1'inin kendi arabası var, % 99'u televizyon sahibi, % 98,4'ü buzdolabı sahibi, % 92,3'ü otomatik çamaşır makinesi sahibidir. (T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 13).

2019 yılının ikinci döneminde Bulgaristan'daki ortalama maaş tutarı 1.260 leva(4.100 Türk lirası) civarında seyretmiştir. Bu açıdan ortalama maaş 2018 yılının aynı dönemine göre yüzde 4,3 oranında artış göstermiştir. Milletvekillerinin maaşı ortalama maaşa endeksli olarak değişiklik gösterirken son olarak 3.756 leva(12.245 Türk lirası), Cumhurbaşkanının maaşı ise 7.512 leva(24.500 Türk lirası) olarak gerçekleşmiştir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/bulgaristan/bulgaristanda-ortalama-maas-tutari-yukseliyor>). Bu noktada küçük bir değerlendirme yapılacak olunursa, Bulgaristan özellikle son beş yıl içerisinde olduğu gibi ekonomisini büyütme ve geliştirmeye devam etmektedir.

2. Türkiye'nin Genel Ekonomik Durumu

Turgut Özal hükümetinin hamleleriyle ekonomide liberalleşme ve özelleştirme politikaları, Türkiye için Soğuk Savaş sonrası oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzenine adaptasyon sürecini oluşturmaktaydı. Ancak, Ekim 1991'de başlayan koalisyon hükümetleri Özal sonrası ülkeyi daha da istikrarsız hale getirmiş bunun sonucunda Türkiye, 1994 yılından itibaren sürekli ekonomik kriz yaşar olmuş ve 2001 krizi ile de ekonomik ve siyasi hayat tamamen tıkanma noktasına gelmiştir. 2001 yılındaki Türkiye tarihinin en ciddi ekonomik krizi, Ak Parti hükümetlerinin IMF(International Monetary Fund) kontrolünde Kemal Derviş'e hazırlattığı "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile aşılmıştır. 2002-2008 yılları arasında Türkiye'de enflasyon düşmüş, gelir dağılımı rayına oturmuş ve kişi başına gelir hızla artmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisinin yol aldığı mesafe -niteliği ve niceliği tartışılmakla beraber- olumlu bir düzlemde ilerlemiştir. (Yıldırım, 2017: 51-52). Fakat, 2008 Euro Krizi ile takip eden yılda Türkiye ekonomisinin büyüme oranı yaklaşık %6 azalmıştır. 2008 krizi daha bağımsız iktisat politikaları izleyen Türkiye ekonomisinin gelişme hızını yavaşlatsa da Türkiye, krizden en erken çıkan ülkeler arasında yer almış ve 2013 yılında 12. 480 dolar olarak gerçekleşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla(GSYH) ile rekor kırmıştır. (TOBB, 2018: 30).

2009 yılında Türkiye ekonomisi küçülmüş; ancak hemen toparlanıp kriz sonrası 2011 yılında %11,1 büyüyerek en yüksek büyüme oranına ulaşmıştır. Devam eden yıllarda ekonomik büyüme inişli çıkışlı bir seyir sergilese de pozitif yönde

ilerlemiştir. Bu kapsamda **Tablo 1** incelendiğinde kriz sonrası büyüme hızının 2016 yılında en düşük seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Büyüme hızının bu seviyelere inmesinde küresel ekonomik faaliyetlerde görülen yavaşlama, siyasi ve jeopolitik olumsuzlukların etkisinin olduğu düşünülebilir. Ekonomide 2016 yılındaki olumsuz tablonun düzeltilmesi için finansman erişimini kolaylaştıran krediler sağlanmış, istihdam ve üretime yönelik teşvikler artırılmış, vergi indirimleri gerçekleştirilip 2013 yılından sonra en büyük büyüme oranı 2017 yılında yakalanmıştır. (TOBB, 2018: 29).

Tablo 1: 2008 Yılı Ekonomik Kriz Sonrası Türkiye Ekonomisi GSYH Artış Hızı(%)

Yıl	1. Çeyrek (Yüzde)	2. Çeyrek (Yüzde)	3. Çeyrek (Yüzde)	4. Çeyrek (Yüzde)	Yıllık Büyüme Oranı (Yüzde)
2008	7,2	2,3	1,0	-5,9	0,8
2009	-14,4	-6,7	-1,5	3,1	-4,7
2010	7,0	8,1	8,7	9,7	8,5
2011	11,7	11,5	11,6	9,9	11,1
2012	6,8	5,0	3,6	4,2	4,8
2013	8,5	9,8	8,9	6,9	8,5
2014	8,7	2,9	3,7	5,9	5,2
2015	3,6	7,2	5,8	7,5	6,1
2016	4,8	4,9	-0,8	4,2	3,2
2017	5,3	5,3	11,5	7,3	7,5
2018	7,4	5,6	2,3	-2,8	2,8
2019	-2,3	-1,6	0,9	6,0	0,9

Kaynak: <http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler-veritabani/>, (20.04.2020), (Belirtilen kaynaktan derlenerek hazırlanmıştır).

2018 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi, 2009 yılından bu yana ilk kez kriz yaşamıştır. Ağustos ayında yaşanan kur bazlı %50'ye varan artış ve onu izleyen ekonomik daralma, ülkede %25 enflasyon ve ciddi bir işsizlik yaratmıştır. (TÜSİAD, 2020: 10). Nitekim ekonomideki bu dalgalanmalar piyasalara olumsuz yönde yansımış ve 2018 yılı yıllık büyüme oranı 2,8 olarak gerçekleşmiştir. Devam eden yılda hükümetin aldığı önlemler özellikle yılın son çeyreğinde etkisini göstermiş ve Türkiye ekonomisi nispeten düzelme eğilimine girse de GSYH, 2009 yılından sonra en düşük seviyesi olan 754 milyar doları görmüştür. GSYH'deki bu azalma kişi başına düşen geliri de aşağı çekerek 2013 yılındaki rekordan sonra kişi başına düşen gelir miktarı 9.127 dolar olarak belirlenmiştir. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020: 8).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü(OECD) ve G20 büyük ekonomilerin kurucu üyesi olan Türkiye, The World Factbook'a göre büyük ölçüde gelişmiş ekonomiye sahiptir. Yine aynı kurumun verilerine göre Türkiye, nominal GS-

YH'ye göre dünyanın 18. büyük ekonomisi, Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) GSYH'ye göre ise dünyada kendine 13. sırada yer bulmaktadır. (https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/print_tu.html). Diğer taraftan SAGP kişi başı GSYH endeksi Türkiye'de, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi'nin(Eurostat) 2018 yılı verilerine göre Avrupa Birliği ortalamasının %35 altında 65 olarak hesaplanmıştır. (<https://t24.com.tr/haber/turkiye-satin-alma-gucunde-avrupa-nin-yuzde-35-altinda-kaldi,826709>).Bu hesap nispeten olumsuz bir tablo çizse de 1995 yılından beri AB Gümrük Birliği'nin bir parçası olan Türkiye, Bulgaristan vasıtasıyla özellikle karayolu ticaretinde AB'nin önemli ticaret ortağı konumundadır.

2019 yılındaki ekonomik değerler Türkiye adına 2020'ye daha pozitif bir perspektiften bakabilmeyi öngörmekte iken Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve bugünlerde küresel biyolojik bir tehdit haline gelen "Koronavirüs" salgını, henüz 2020'nin ilk çeyreğinde bile dünyadaki ekonomik dengeleri sarsmış gözükmektedir. Salgınla mücadele kapsamında alınan önlemler ve ekonomik zararların asgariye indirilmesi çabaları, dünyadaki tüm ülkeler gibi Türkiye açısından da ciddi problemleri beraberinde getirecektir. Nitekim Dünya Bankası, Türkiye ekonomisi için 2020 büyüme oranı tahminini %3'ten %0,5'e (<https://data.worldbank.org/country/turkey>) düşürürken IMF(Uluslar arası Para Fonu), salgın sonrası Türkiye için %5'lik bir ekonomik daralma öngörmektedir. (<https://www.imf.org/en/Countries/TUR>) IMF'nin Bulgaristan ekonomisi içinse tahmini %4'lük bir daralma olacağı yönündedir. (<https://www.haberler.com/imf-georgieva-co-vid-19-krizi-buyuk-bunalim-dan-da-13142774-haberi/>).

3. Türkiye-Bulgaristan Arasındaki Ticari İlişkilerin Genel Durumu

İki komşu ülke arasındaki ticaretin yeni dönemdeki geçmişini kısaca özetlemek gerekirse, 1990 yılından bu yana sürekli artış eğiliminde olan ticaret hacmi, 2001 krizinden 2007 yılına kadar olan zaman diliminde, yıllık ortalama %26 oranında büyümüştür. (*T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 83*).

Ticari ve ekonomik ilişkiler hacmi 980 milyon eurodan 3 bin 100 milyon euroya ulaşırken Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı %274 artıp bin 550 milyon euroya yükselmiştir. (Bıçaklı, 2016: 356). Türkiye'nin Bulgaristan'ın toplam dış ticaretindeki hissesinin sürekli arttığı ve Bulgaristan'ın en büyük ihracat pazarı olma özelliğini koruduğu bu dönemlerde Bulgaristan, ihracatının %10'undan fazlasını Türkiye'ye yapmıştır. Ayrıca bu süreçte iki ülke ticareti dengede bir seyir izlemiştir (<https://www.nsi.bg/bg/search/node/Turkey>).

2008'deki Euro Krizi olarak adlandırdığımız uluslararası mali krizin etkisiyle komşuların yıllık ticaret hacmi %10 civarında azalırken asıl darbe bir sonraki yıl %35 oranındaki düşüşle yaşanmıştır. 2007 yılında yaklaşık 3 bin 100 milyon

euroya çıkan ticaret hacmi, 2008 yılında 2 bin 750 euro civarına gerilemiştir. (<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/bulgaristan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>). Bu yılda Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatı bin 339 milyon euro, Bulgaristan'a ihracatı ise bin 407 milyon euro tutarında gerçekleşmiştir. Krizin asıl gücünü gösterdiği 2009 yılında ise iki ülke arasındaki ticari ilişkiler hacmi bin 793 milyon euro seviyesine inmiş ve Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatı %35,8 azalarak 859,1 milyon euroya düşmüştür. Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatında ise %33,6'lık bir düşüşle 933,9 milyon euro elde edilmiştir. (Bıçaklı, 2016: 357).

2007 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticari ilişkiler hacminin 3 bin 100 milyon euro tutarındaki zirvesi, 2008 krizinin etkisiyle anca 2012 yılında 3 bin 152 milyon euro olarak aşılabılmıştır. Bu dönemden sonra krizin etkileri azalmaya başlamış ve ikili ticaret, 2014 yılına kadar dengesiz bir şekilde Türkiye'nin aleyhine gerçekleşmiştir. Söz konusu döneme bakıldığında, 2009 yılı ikili ticaretinde Bulgaristan 89 milyon euro açık verirken 2014'te 684 milyon euro fazla vermiştir. Ancak 2015-2018 yıllarında yönelim tersine dönmüştür. Nitekim bu yıllarda Bulgaristan'ın Türkiye'ye ihracatı yıllık ortalama %1'lik bir oranda artarken Türkiye'den ithalatı yaklaşık %10'luk bir oranda artmıştır. Bu bağlamda Bulgaristan'ın Türkiye ile dış ticaret fazlası %75 gibi yüksek bir oranda daralmıştır. (Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 84).

2018 yılında Bulgaristan'ın Türkiye'ye olan ihracatı yaklaşık %13'lük bir değer kaybıyla 2,2 milyar euro seviyesinde gerçekleşirken Türkiye, Bulgaristan'ın ihracatında %7,7'lik oranla dördüncü sırada yer almıştır. Bulgaristan'ın Türkiye'den ithalatında ise 2 milyar euro civarında tutar elde edilerek yıllık bazda %7,5'lik bir artış meydana gelmiştir. Bu oran, Türkiye'yi Bulgaristan'ın toplam ithalat payı içerisinde %6,3'lük oranla beşinci büyük ithalat ortağı haline getirmiştir. (Sofya Ticaret Müşavirliği, 2019: 84). Komşular arasındaki dış ticaret hacmi ise yaklaşık 4,2 milyar euro tutarında gerçekleşirken Bulgaristan'ın toplam dış ticaretindeki Türkiye payı, %6,9'luk oran ile Türkiye'yi Bulgaristan'ın Almanya ve İtalya'dan sonra üçüncü büyük ticaret ortağı haline getirmiştir. Bu noktada dış ticaret dengesi Bulgaristan lehine aşağı yukarı 141 milyon euro tutarında fazla vermiş ve 2018 yılındaki kur baskısı ile küresel ekonomik hamlelerin getirmiş olduğu daralma sonucunda Türkiye, ihracatını azaltarak ithalatını artırmış olması sonucunda dengenin aleyhine bir yılda %76,5 oranında küçülmesine neden olmuştur. (http://bnb.bg/Statistics/StExternalSector/StForeignTrade/StFTImports/index.htm?toLang=_EN&toLang=_EN).

2019 yılı Bulgaristan'ın Türkiye ile olan ticaret hacmini bir önceki yıla göre artırdığı bir yıl olmuştur. Bu doğrultuda **Tablo 2** incelendiğinde, Bulgaristan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin 2009 yılından bu yana yıllık sayısal verileri ve 2019 yılında Bulgaristan'ın 27 milyon euro açık verdiği görülmektedir. Bu açık, 2018

yılına göre ithalat ve ihracat verilerinin artışına rağmen denge Türkiye lehine değiştiğini ifa etmektedir. Ancak, 2019 yılındaki kısmi iyileşmenin 2020 yılına da kapsayacağını söylemek doğru olmayabilir. Nitekim dünyanın mücadele ettiği Koronavirüsün karşılıklı bağımlılık ve küresel sermaye şirketlerini hiçe sayması, ekonomilere ağır darbe indirmeye başlamıştır. Sadece kara taşımacılığı noktasında bile Türkiye'nin Bulgaristan'a açılan Kapıkule ve Hamzabeyli sınır kapılarının 2019-2020 yılları ilk dört (Ocak-Şubat-Mart- 01-15 Nisan) aylık işlem hacimleri karşılaştırıldığında %40'a varan bir azalma söz konusudur. (T.C. Ticaret Bakanlığı, *Kapıkule Gümrük Müdürlüğü*, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Kara Kapıları Taahhüt Takip Programı Sorgulama Ekranı). Ticaretin bu denli azalışı ilerleyen günlerde iki ülkenin ekonomilerine negatif yönde yansıtacak ve Koronavirüsün daha ne tür sonuçlar getireceğini komşular, tüm dünya ile birlikte bekleyecektir.

Tablo 2: Bulgaristan'ın 2009-2019 Yılları Arasında Türkiye İle Yıllık Ticareti (Milyon Euro)

Yıl	İhracat			İthalat			Hacim			Denge
	Tutar	Değişim %	Türkiye'nin Payı %	Tutar	Değişim %	Türkiye'nin Payı %	Tutar	Değişim %	Türkiye'nin Payı %	
2009	847 €	-36,77	7,2	935 €	-33,54	5,5	1.782 €	-35,10	6,2	-89
2010	1.317 €	55,58	8,5	1.067 €	14,09	5,5	2.384 €	33,80	6,8	250
2011	1.733 €	31,59	8,6	1.076 €	0,84	4,6	2.809 €	17,83	6,4	657
2012	1.958 €	12,98	9,4	1.194 €	10,97	4,7	3.152 €	12,21	6,8	764
2013	2.004 €	2,35	9,0	1.378 €	15,41	5,3	3.382 €	7,30	7,0	626
2014	2.077 €	3,64	9,4	1.393 €	1,09	5,3	3.470 €	2,60	7,2	684
2015	2.006 €	-3,42	8,7	1.437 €	3,16	5,5	3.443 €	-0,78	7,0	569
2016	1.889 €	-5,83	8,0	1.603 €	11,55	6,1	3.492 €	1,42	7,0	286
2017	2.481 €	31,34	8,9	1.880 €	17,28	6,2	4.361 €	24,89	7,5	601
2018	2.162 €	-12,86	7,7	2.021 €	7,50	6,3	4.183 €	-4,08	6,9	141
2019	2.165 €	0,14	7,2	2.192 €	8,46	6,5	4.357 €	4,16	6,8	-27

Kaynak: <http://bnb.bg/Statistics/StExternalSector/StForeignTrade/StFTExports/index.htm>, (23.04.2020), (Belirtilen kaynaktan derlenerek hazırlanmıştır).

4. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından 2008 Krizine Bulgaristan Türkiye Ticari İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yakın bir zamanda-özellikle 1984-1989 yılları arası- Bulgaristan'ın ülkesinde yaşadığı Türk azınlığa uygulamış olduğu baskı ve asimilasyon politikaları sonucu ortaya çıkardığı göçmen krizi, Türkiye ile siyasi ilişkilerin kopmasına, ticari ilişkilerin de büyük oranda zayıflamasına neden olmuştur. (Balcı, 2013: 191-195). İki ülke, ekonomik ve ticari ilişkileri

ile ticaret hacmini sürekli artırmak istese de 1990 yılına kadar olan süreçte hem farklı bloklarda yer almaları hem de Türk azınlıklar meselesinin getirmiş olduğu siyasi gerilim dolayısıyla bunda pek başarılı olamamıştır. Ancak, 90'lı yılların başında tersine dönmeye başlamış ve küreselleşmenin etkisini de artırmasıyla Türkiye ile Bulgaristan, yeni süreçteki ekonomik düzenlemelere uyum sağlamaya çalışmıştır.

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu birçok komünist rejime sahip ülke, COMECON'dan ayrıldığını söyleyerek yeni ekonomik modeller içerisinde kendilerine yer edinme yolunu seçmiştir. Nitekim bu ülkelerden biri olan Bulgaristan, yaşamış olduğu rejim değişikliği sonrası liberal ekonomi politikaları uygulamak istemiş ancak yeni dünya düzenine adaptasyonunu kolay kolay gerçekleştirememiştir. (Yurtsever, 1990: 3). Bulgaristan'ın liberal ekonomi politikaları, hükümeti ve küresel sermaye sahiplerini hareket geçirerek bölgede yeni ilişkiler kurmaya itmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ile yaşanan olumsuz ilişkiler dönemini Todor Hristov Jivkov'dan sonra gelen Bulgar siyasetçiler unutturmaya çalışmıştır. Ayrıca COMECON gibi bir pazarı da kaybeden Bulgaristan, güven marjında komşuluk algoritmasını kullanarak Türkiye ile ticari ilişkilerini canlandırma çabası içerisine girmiştir. Türkiye içinse Bulgaristan her zaman önemli bir ticari ortak olma özelliğini korumuştur. Bunun en büyük nedeni, Bulgaristan'ın Türkiye için Avrupa'ya açılan bir pencere olması ve Türkiye'nin üretim mutfağına yakın konumda yer alması söylenebilir. Tarihi akış iki komşu ülkenin ticaretini zaman zaman ideolojik engellerle bağlasa da özellikle Bulgaristan'ın Doğu Blok'undan ayrılmasından sonra Türkiye-Bulgaristan ilişkileri daha sağlıklı bir zemine oturtulmuştur. (Coşkun, 2019: 47).

1990-2008 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a olan ihracatı, 1996 yılı hariç sürekli artış eğiliminde olmuştur. **Tablo 3**'te de görüldüğü üzere 1990 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı 10.366.000 dolar iken 2008 yılına gelindiğinde bu sayı yaklaşık 200 kat artarak 2.151.534.000 dolar seviyesine çıkmıştır. Söz konusu yıllarda Bulgaristan'ın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı da 19 kat artmış ve 2007 yılında %1,9 ile 1990 yılından bu yana en üst seviyesini görmüştür.

Tablo 3: Türkiye'nin 1990-2008 Yılları Arasında Bulgaristan İle Yıllık Ticareti
(Bin Dolar)

Yıl	Türkiye'nin Bulgaristan'a İhracatı	Türkiye'nin Toplam İhracatı İçindeki Bulgaristan Payı %	Türkiye'nin Bulgaristan'dan İthalatı	Türkiye'nin Toplam İthalatı İçindeki Bulgaristan Payı %	İki Ülke Arasındaki Ticaret Hacmi	Denge
1990	10.366	0,1	31.880	0,1	42.246	-21.514
1991	76.069	0,6	139.912	0,7	215.981	-63.843
1992	72.233	0,5	224.542	1	296.775	-152.309
1993	86.217	0,6	243.244	0,8	329.461	-157.027
1994	133.663	0,7	195.508	0,8	329.171	-61.845
1995	183.176	0,8	402.029	1,1	585.205	-218.853
1996	156.906	0,7	362.771	0,8	519.677	-205.865
1997	175.887	0,7	408.852	0,8	584.739	-232.965
1998	213.316	0,8	367.420	0,8	580.736	-154.104
1999	233.595	0,9	295.573	0,7	529.168	-61.978
2000	252.934	0,9	465.408	0,9	718.342	-212.474
2001	299.415	1	393.516	1	692.931	-94.101
2002	380.332	1,1	508.449	1	888.781	-128.117
2003	621.685	1,3	689.462	1	1.311.147	-67.777
2004	894.326	1,4	959.471	1	1.853.797	-65.145
2005	1.179.313	1,6	1.190.079	1	2.369.392	-10.766
2006	1.568.006	1,8	1.663.425	1,2	3.231.431	-95.419
2007	2.060.171	1,9	1.951.656	1,1	4.011.827	108.515
2008	2.151.534	1,6	1.840.008	0,9	3.991.542	311.526

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (25.04.2020).

<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (25.04.2020).

(Belirtilen kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır).

1990-2008 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatına bakılacak olursa **Tablo 3**'teki veriler bir dalgalanmanın olduğu göstermektedir. Bu inişli çıkış ithalat sayıları, Türkiye'nin özellikle 1990 yılından 2001 yılına kadar geçirmiş olduğu kriz dönemlerini ve krizin ticari faaliyetlerine olumsuz etkilerini gözler önüne sermektedir. Nitekim krizin etkilerinin azalmaya başladığı 2002 yılından sonra Türkiye komşusu ile ithalatını artırarak 2007 yılında 1.951.656.000 dolara kadar çıkarmıştır. Bu süreçte iki ülke arasındaki ticaret hacmi, ufak çaptaki dalgalanmalar göz önünde bulundurulmazsa sürekli artış yönündedir denilebilir. 2007 yılında 4 milyar doların üstüne çıkan komşuların ticaret hacmi, 2008 yılındaki küresel krizin etkisi ile azalmaya başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki denge ise 2007 ve 2008 yılları dışında Bulgaristan'ın lehine gerçekleşmiştir. (TÜİK, 2010: 448-462).

90'lı yılların sonlarında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ekonomik ve ticari iş birliğini artırabilmek adına 1 Ocak 1999 tarihinde “Serbest Ticaret Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre 1999'da iki ülke arasındaki ticaret ve iş birliğinin artırılması hedeflense de tüm dünyada etkili olan küresel kriz Türkiye'yi de etkisi altına almış ve Türkiye ticaret hacmini bir önceki döneme göre %8,9 oranında daraltmak zorunda kalmıştır. Krizin etkilerinin azalmaya başlamasından sonra ise Türkiye ticaret hacmini yaklaşık %35 oranında artırarak komşusuyla da ekonomik ilişkilerini güçlendirmek istemiştir. (Demircioğlu, 2003: 19).

2007 yılında Avrupa Birliği üyesi olan Bulgaristan, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olma özelliğini daha da güçlendirmiştir. Bu üyelik doğrultusunda Bulgaristan, AB ile Türkiye arasındaki gümrük birliğine otomatik bir şekilde dâhil olarak Türkiye ile AB arasındaki ticari ilişkiler ayrıcalıklarından yararlanmaya başlamıştır. Nitekim ikili ticarete gümrük vergileri sıfırlanmış ve 1999 yılındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın hükümleri yerini “Gümrük Birliği Anlaşması”na bırakmıştır. (Balci, 2013: 213-216). Böylelikle Bulgaristan, Türk yatırımcıları için cazip bir konjonktüre sahip olmuştur. Avrupa Birliği üyeliğinin ardından Bulgaristan, Türkiye'den en çok metal ve metal ürünler ithal etmiştir. 2008 yılındaki kriz etkisiyle bu ürünlerde bir önceki yıla göre %50'lik bir düşüş yaşansa da 2007 yılında olduğu gibi Bulgaristan'ın Türkiye'den ithal ettiği tüm ürünler içerisinde ilk sırayı metal ve metal ürünleri almıştır. Bu ürünlerin Türkiye'den ithal edilen ürünler içerisindeki payı yaklaşık %20 oranındayken ikinci sırada ise tekstil ürünleri kendine yer bulmuştur. (Bıçaklı, 2016: 356-357). Bulgaristan'ın Türkiye'den ithalatında 2008 yılındaki diğer ticari ürünlere bakılacak olursa; çimento, domates, alüminyum profiller, tel ve kablo, petrol bazlı ve madeni yağlar, örme kumaşlar, turuncgiller, plastik ambalaj, bakır teller ve çeşitli konstrüksiyon parçaları gibi ürünler sıralanmıştır. Türkiye'ye ihraç ettiği ürünler ise bakır ve bakır alaşımları, ayçiçeği tohumu, petrol bazlı ve madeni yağlar, işlenmemiş kurşun, purolar, işlenmemiş çinko, demir-çelik hurdaları, sunta, tel ve kablo ile haddelenmemiş demir çelik ürünleri yer almıştır. (<https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c100%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1>).

Türkiye ile Bulgaristan, 1990-2008 yılları arasında ticari ve ekonomik ilişkilerini hukuki zemine oturtmak ve güçlendirebilmek adına birçok anlaşmaya imza atarak geleceğe daha emin bir şekilde yol almak istemişlerdir. Bu dönemde ikili ticarete yasal dayanak oluşturabilmek için şu anlaşmalar imzalanmıştır: (Coşkun, 2019: 49-50).

- 1975, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1991, 1992, 1993 yıllarında 12 dönem boyunca Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyon (KEK) Protokolü imzalanmıştır.

- *Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1994)*
- *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1994)*
- *Çifte Vergilendirilmenin Önlenmesi Anlaşması (1994)*
- *Veterinerlik Anlaşması (1994)*
- *Bitki Koruma Anlaşması (1994)*
- *Turizm ve Çevre Alanında İşbirliği (1997)*
- *Ticari ve Ekonomik İlişkilere Dair Protokol (1997)*
- *Mutludere Kara ve Deniz Sınır ile Karadeniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşması (1997)*
- *Kültür, Eğitim ve Bilim Alanlarında İşbirliği Anlaşması (1997)*
- *Gümrük Makamları Arasında Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması (1997)*
- *İkili Ticaret İlişkilerinin Serbestleştirilmesi için Alınacak Önlemler ve Serbest Ticaret Anlaşmasının Süratle Akdine İlişkin Protokol (1997)*
- *Türk – Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi 13. Dönem Protokolü (1998)*
- *Enerji ve Altyapı Alanlarında İşbirliği Anlaşması ve Protokolü (1998)*
- *Uzun Vadeli Sözleşme (1999)*
- *İkili Hava Ulaştırma Anlaşması (2004)*
- *Deniz Ticareti Taşımacılık Anlaşması (2004)*
- *Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması (2004)*
- *Bulgaristan, 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren Türkiye ile AB arasında bir gümrük birliği oluşturan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile tarım ürünlerine ilişkin rejim hakkındaki 1/98 sayılı OKK'nın ve Türkiye-AB Kömür-Çelik Serbest Ticaret Anlaşması'nın ve diğer tüm Türkiye-AB hukuki düzenlemelerinin bir parçası haline gelmiştir.*
- *Türkiye-Bulgaristan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) XVII. Dönem Toplantısı 24-25 Ocak 2007 tarihlerinde Sofya'da gerçekleştirilmiştir.*

5. 2009-2020 Yılları Arasında Türkiye-Bulgaristan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

2008 yılındaki Avrupa merkezli Euro Krizi'nin getirmiş olduğu mali sıkıntılar, Bulgaristan ile komşusu Türkiye'nin ikili ticaretine olumsuz yönde yansımıştır. Krizin yaratmış olduğu bu olumsuz tablo, kendini 2009 yılında daha sancılı bir şekilde hissettirmiş ve Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatını yaklaşık 800 milyon dolar azaltarak 1,3 milyar dolar seviyelerine geriletmiştir. Nitekim ithalatta da durum değişmemiş, 2008 yılında 1,8 milyar dolar seviyelerinde olan Türkiye'nin

Bulgaristan'a ithalatı, 2009 yılında 700 milyon dolar civarında azalıp 1,1 milyar dolara inmiştir. İthalat ve ihracattaki düşüşler doğal olarak iki ülkenin ticaret hacmine de yansımıştır. 2007 yılında yaklaşık 4 milyar dolar olan ticaret hacmi, iki yıl gibi kısa bir sürede 2,5 milyar dolar seviyelerine kadar gerilemiştir. (TÜİK, 2014: 454-468). **Tablo 4**'te, bu verilere ulaşmanın yanında Türkiye-Bulgaristan ticari ve ekonomik ilişkiler dengesinin 2016 yılına kadar Bulgaristan'ın lehine olduğunun da görülmesi mümkündür. Hatta 2012 yılında Türkiye, Bulgaristan ile olan ticaretinde Cumhuriyet tarihinin en fazla dış ticaret açığını 1 milyar doların üstünde vermiştir. 2012 yılına kadar Türkiye aleyhine düzenli olarak artan dış ticaret açığı pik noktayı gördükten sonra kademeli bir şekilde azalarak 2016 yılında 240 milyon dolar Türkiye'nin lehine fazla vermiştir. (TÜİK, 2014: 454-468). Başka bir ifade ile 2016 yılına kadar Bulgaristan ülkemizden daha az ürün ithal edip daha çok ürün ihraç etmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üye olmasından sonra ticaretini daha çok AB ülkeleri ile yapması gösterilebilir.

İkili ticarete Türkiye'nin üstünlüğü ile geçen 2016 yılından sonra 2017 yılında Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi, en yüksek seviyesi olan 5 milyar doların üstünü görmüştür. Hacimdeki bu artış iki ülke ticaret dengesinde Bulgaristan'a yaramıştır. Türkiye, Bulgaristan'a olan dış ticaret dengesinde fazla verse de yaklaşık %88 oranında azalma yaşamıştır. Ancak devam eden 2018 ve 2019 yıllarında ülkemiz ticaret dengesini tekrar yukarı yönde -%86 oranında- artırmıştır. Bu artış, 2017 yılındaki rekor ticaret hacmine kıyasla 2018-2019 yıllarına daha az yansımış ve komşular arasındaki ticaret hacmi, son iki yılda azalış trendine girmiştir. (TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>).

Tablo 4: Türkiye'nin 2009-2019 Yılları Arasında Bulgaristan İle Yıllık Ticareti
(Bin Dolar)

Yıl	Türkiye'nin Bulgaristan'a İhracatı	Türkiye'nin Toplam İhracatı İçindeki Bulgaristan Payı %	Türkiye'nin Bulgaristan'dan İthalatı	Türkiye'nin Toplam İthalatı İçindeki Bulgaristan Payı %	İki Ülke Arasındaki Ticaret Hacmi	Denge
2009	1.385.544	1,4	1.116.902	0,8	2.502.446	268.642
2010	1.497.384	1,3	1.702.534	0,9	3.199.918	-205.150
2011	1.622.777	1,2	2.474.621	1	4.097.398	-851.844
2012	1.684.989	1,1	2.753.650	1,2	4.438.639	-1.068.661
2013	1.971.247	1,3	2.760.303	1,1	4.731.550	-789.056
2014	2.040.157	1,3	2.846.185	1,2	4.886.342	-806.028
2015	1.675.928	1,2	2.254.180	1,1	3.930.108	-578.252
2016	2.383.500	1,7	2.142.523	1,1	4.526.023	240.977
2017	2.803.182	1,8	2.773.127	1,2	5.576.309	30.055
2018	2.669.699	1,5	2.501.393	1,1	5.171.092	168.306
2019	2.541.739	1,5	2.337.792	1,1	4.879.531	203.947

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&-sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (26.04.2020), (Belirtilen kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır).

Bu bağlamda Türkiye ile Bulgaristan arasında önceki paragraflarda bahsedilen sayısal verilerin oluşabilmesi için 2009-2020 yılları arasını kapsayan birçok anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar;

- Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Uygunluk Değerlendirmesi ve Metroloji Alanlarında Danışma ve İşbirliği Mekanizması Tesis Edilmesine Dair Mutabakat Zaptı (2009)
- Nabucco Projesi Anlaşması (Diğer taraf devletler: Avusturya-Macaristan-Romanya)-(2010)
- Svilengrad-Kapıkule Demiryolu Sınır Geçiş Faaliyetlerinin ve Kapıkule Sınır Mübadele Garındaki Demiryolu Sınır Hizmetlerinin Düzenlenmesine İlişkin Anlaşma (2010)
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Katılım Öncesi Yardım Aracı, Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programının Uygulamasına İlişkin Mutabakat Zaptı (2011)
- Türkiye-Bulgaristan Karma Ulaştırma Komisyonu (KUK) 24. Dönem

Toplantısı 4-6 Ocak 2012 tarihlerinde Sofya’da yapılmıştır.

- Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti’nin Demiryolu Bağlantısı Olan Limanları Arasındaki Uluslararası Demiryolu-Feribot Hattının Organizasyonu ile İlgili Anlaşma (2015)
- Karayoluyla Uluslararası Yük ve Yolcu Taşımacılığı Anlaşması (2015)
- Acil Durumlar Alanında İşbirliği Anlaşması (2015)
- Polis ve Gümrük İşbirliği Ortak Temas Merkezi Kuruluş ve İşleyişi Hakkında Anlaşma (Diğer taraf devletler: Yunanistan) (2016)
- Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA-II) Kapsamında Bulgaristan-Türkiye 2014-2020 Interreg-IPA Sınır Ötesi İşbirliği Programının Uygulama Zaptı (2016)
- Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2017)

şeklinde sıralanabilir (<https://www.resmigazete.gov.tr/>).

Birbirleri için Ortadoğu ve Avrupa’nın anahtarı olma özellikleri taşıyan Bulgaristan ile Türkiye’nin ticaretlerine konu olan ürünler incelenecek olursa, Türkiye Bulgaristan’a sırasıyla:

- Petrol yağları ve diğer bitümenli minerallerden elde edilen yağlar- ham olmayan
- Başka yerde belirtilmeyen mallar
- İşlenmemiş bakır alaşımlar ve bakır rafine edilmemiş bakır anotlar
- İlaçlar
- Buğday ve mahlut
- Elektrik enerjisi ve izole tel kablo
- Ayçiçeği tohumları
- Elektrikli makine yedek parçaları
- Demir-çelik tüp ve borular
- Biyodizel karışımlar
- İnsan taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
- Kıymetli metal cevherleri
- Erkek ve bayan takım elbise
- Elektrik kontrol dağıtım tabloları
- Mobilyalar
- Bakır levhalar

gibi ürünleri ihraç etmektedir. (<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/bulgaristan/ulke-profil/dis-ticaret/>).

Türkiye'nin, Bulgaristan'dan ithal ettiği ürünler ise aşağıdaki gibidir (<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/bulgaristan/ulke-profil/dis-ticaret/>):

- Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar- ham yağlar dahil
- Başka yerde belirtilmeyen mallar
- Bakır cevheri konsantreleri
- İlaçlar
- İnsan taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
- Petrol yağları ve diğer bitümenli minerallerden elde edilen yağlar- ham olmayan
- Petrol gazları
- Telefon setleri
- Biyodizel karışımlar
- Traktörler
- İzole tel kablo
- Bakır atık hurda
- Elektrik enerjisi
- Otomatik bilgi işlem cihazları
- Elektrikli makineler yedek parçaları
- Demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri (Genişlikleri 600mm veya daha fazla, sıcak haddelenmiş, kaplanmamış)
- İşlenmemiş alüminyum
- Bakır rafine ve bakır alaşımlar(İşlenmemiş)
- Domuz eti(Taze, soğutulmuş veya dondurulmuş)
- Motorlu taşıtlar yedek parçaları

6. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkilerinde Kara Sınır Kapılarının ve Sınır Şehirlerinin Önemi-Edirne Örneği

Edirne, Yunanistan ve Bulgaristan ile sınır komşusu olan bir şehirdir. Bu açıdan Türkiye'nin Avrupa ve Balkanlara açılan kapısı olma adına önem arz etmektedir. Şehir, üçü Yunanistan sınırında olmak üzere İpsala, Pazarkule, Uzunköprü sınır kapılarına ikisi de Bulgaristan sınırında olmak üzere Kapıkule ve Hamzabeyli sınır kapılarına sahiptir. (<http://trakya.ticaret.gov.tr/yayinlar>). Bu sınır kapılarından özellikle Kapıkule ve Hamzabeyli sınır kapılarındaki yıllık işlem hacmi oldukça yüksektir. Kapıkule Sınır Kapısı'ndan 2019 yılında ithalata konu olan

Tır aracının Türkiye'ye giriş sayısı 344.086'dır. Aynı şekilde ihracata konu olan Türkiye'den çıkış yapmış Tır aracı sayısı ise 353.323'tür. Bu sayılar bir önceki yıla göre girişte yüzde 25, çıkışta ise yüzde 20 oranlarında ciddi bir artış göstermiştir. 2018 yılına göre 2019 yılı verilerindeki değişim oranlarının pozitif yönlü oluşunu yolcu aracı ve yolcu sayılarında da görmek mümkündür. Bu doğrultuda **Tablo 5** incelendiğinde 2019 yılı yolcu aracı giriş sayılarının bir önceki yıla göre yüzde 12, çıkış sayılarının ise yüzde 11 arttığı gözlemlenmektedir. 2019 yılı Kapıkule Gümrük Kapısı için giriş-çıkış yapan yolcu sayısı anlamında da yüksek trendde seyrederek toplamda 7.134.130 kişi ya Edirne'den transit geçmiş ya da direkt Edirne'yi ziyaret etmiştir. (Bir yolcu birden çok kez de giriş-çıkış yapmış olabilir.)

Edirne'nin Bulgaristan'a açılan bir diğer kapısı olan Hamzabeyli Gümrük Kapısı, Kapıkule'ye nazaran aşağı yukarı dört kat daha düşük işlem hacmiyle çalışmalarını sürdürmektedir. Bunun nedeni Hamzabeyli Sınır Kapısı'nın hem güzergâh bakımından sapa kalması hem de Avrupa Otoyolu'nun daha çok tercih edilmesi olarak gösterilebilir. Bu dezavantajlara rağmen Hamzabeyli'nin 2019 istatistik verileri incelendiğinde sınır kapısının modernizasyon çalışmaları nedeniyle sadece Türkiye'ye giriş yönündeki Tır aracı sayılarında negatif yönlü bir değişim olmuştur. Öte yandan **Tablo 6**'da da görüldüğü gibi 2018 yılına göre geçtiğimiz yılın yolcu aracı ve yolcu sayılarında artış söz konusudur. Bu artış yolcu aracında Türkiye'ye giriş yönünde yüzde 5, Türkiye'den çıkış yönünde yüzde 8 iken yolcu sayılarında giriş yönünde yüzde 4, çıkış yönünde ise yüzde 7 olarak gerçekleşmiştir

Tablo 5: Kapıkule Gümrük Kapısı 2018-2019 Yılları Tır Aracı, Yolcu Aracı ve Yolcu Sayıları

Kapıkule Gümrük Müdürlüğü	Giriş			Çıkış		
	2018	2019	Değişim Oranı (Yüzde)	2018	2019	Değişim Oranı (Yüzde)
Tır Aracı	274.562	344.086	25,32	295.082	353.323	19,74
Yolcu Aracı	719.941	805.176	11,84	666.768	737.947	10,68
Yolcu	3.144.327	3.693.707	17,47	2.976.064	3.440.423	15,6

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Kapıkule Gümrük Müdürlüğü, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Kara Kapıları Taşıt Takip Programı Sorgulama Ekranı, (27.04.2020). (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve derlenerek hazırlanmıştır).

Tablo 6: Hamzabeyli Gümrük Kapısı 2018-2019 Yılları Tır Aracı, Yolcu Aracı ve Yolcu Sayıları

Hamzabeyli Gümrük Müdürlüğü	Giriş			Çıkış		
	2018	2019	Değişim Oranı (Yüzde)	2018	2019	Değişim Oranı (Yüzde)
Tır Aracı	118.171	110.779	-6,26	113.330	115.261	1,7
Yolcu Aracı	182.603	192.340	5,33	186.142	200.652	7,8
Yolcu	765.056	798.587	4,38	796.793	854.536	7,25

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, Hamzabeyli Gümrük Müdürlüğü, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Kara Kapıları Taşıt Takip Programı Sorgulama Ekranı, (27.04.2020). (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve derlenerek hazırlanmıştır).

Tablo 5 ve Tablo 6 Edirne'nin hem karayolu ticareti bakımından hem de Avrupa'nın Türkiye ve Ortadoğu'ya geçiş köprüsü olması bakımından önemli bir sınır kenti olduğunun genel göstergesini sunmaktadır. Nitekim şehir her açıdan dışarıdan gelen kişilerin ilk, dışarıya giden kişilerin son uğrak noktasını oluşturmaktadır. Edirne'nin, bu özelliğine karşın gerek geçmişteki siyasi doktrinlerin gerekse sınır ötesi iş birliklerinin hükümetler arası anlamda zayıf kurulmasından dolayı ekonomik fayda gördüğü söylenemez. Ancak son yıllarda özellikle Bulgar vatandaşların bu algıyı adeta tersine çevirip, Edirne'ye ziyaretler gerçekleştirerek hem şehrin hem de Türkiye'nin ekonomisine canlılık kazandırmışlardır. Nitekim **Tablo 7** ele alındığında 2019 yılı içerisinde Türkiye'ye 1.986.607 Bulgar vatandaşı girişi gerçekleştirilirken Türkiye'den de 1.984.089 Bulgar vatandaşı çıkış yapmıştır. Bu sayılar yıl içerisinde tüm Avrupa'dan giriş-çıkış yapan yolcu sayılarının nerdeyse yarısını oluşturmaktadır. Edirne'nin Bulgar vatandaşları tarafından son yıllarda bu kadar rağbet görmesine özellikle 2018 yılındaki döviz artışı nedeniyle Türk lirasının değer kaybetmesi ve Bulgar vatandaşlarının satın alma güçlerindeki değişim gösterilebilir (<https://leva.tlkur.com/turk-lirasi/5yil>). Dolayısıyla yurt dışından Edirne'ye gelen yabancı uyruklu vatandaşların alışveriş potansiyelleri artmış bu da şehrin piyasasına olumlu yansımıştır.

Tablo 7: 2019 Yılında Kapıkule ve Hamzabeyli Sınır Kapılarından Giriş-Çıkış Yapan Toplam Yolcu Sayıları İçerisinde Bulgar Vatandaşların Oranı

Toplam Yolcu Giriş	Toplam Yolcu Çıkış	Bulgar Vatandaşı Giriş	Bulgar Vatandaşı Çıkış	Toplam Yolcu İçerisinde Giriş Yapan Bulgar Vatandaşı Oranı (Yüzde)	Toplam Yolcu İçerisinde Çıkış Yapan Bulgar Vatandaşı Oranı (Yüzde)
4.492.294	4.294.959	1.986.607	1.984.089	44,22	46,2

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Hudut Kapıları Daire Başkanlığı, Hudut Kontrol Sistemi Sorgulama Ekranı, (27.04.2020). (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve derlenerek hazırlanmıştır).

Sonuç

Son 30-35 yılda teknolojideki gelişmelerle birlikte kitle iletişim araçların aktif rolü, tüm dünya topluluklarını etkileyen bir süreci gözler önüne sermektedir. Nitekim bu süreç, son yılların popüler ismi “küreselleşme” adıyla anılmakta ve süreç dünyayı etkilemeye devam etmektedir. Bu noktada uluslararası ilişkileri bir nevi dizayn etme niteliği kazanan küreselleşme olgusu, ulus-devletin durumunu değerlendirmeye açmaktadır. Bu değerlendirme uluslar arasındaki sınırların giderek saydamlaştığı fikrini ortaya çıkarmakta; dolayısıyla ülkelerin siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkileri sonucunda sınırların yeniden gözden geçirilmesini söz konusu yapmaktadır. Sınırları neredeyse ortadan kaldıran bu yeni süreç, özellikle komşu ülkeler nezdinde sıkı iş birlikleriyle güçlendirilirse ticari faaliyetleri kolaylaştıran bir unsur haline gelmektedir. Siyasi çatışmaların bozucu çemberinden uzaklaşabilen komşularda ise ekonomik ve ticari kazanımlar karşılıklı olarak artmakta, hem devletlerin hem de halkların geçmişten gelen olumsuzluklara bakış açıları değişmektedir. Nitekim 1990 yılından sonra oluşturulmaya çalışılan yeni düzen, çok-uluslu şirketler ile iş dünyasının ulus-devletlerin yanında-hatta üstünde- daha çok aktif rol almasıyla devletler ve halklar arasındaki bağımlılığı artırarak bu bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ılımlı yaklaşım ticaretin de gelişim araçlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Bu kapsamda komşuluk ilişkileri yüzyıllar öncesine dayanan Türk-Bulgar halklarının ticari faaliyetleri, bugünkü modern yapılarını oluşturdukları zamana kadar geçen süre boyunca en sıkıntılı günlerde dahi kopmadan devam etmiştir.

Küresel sermaye ve iş dünyasının ulus-devletler üzerindeki nüfuzunu artırmaya başladığı 90’lı yılların başında Türkiye ile Bulgaristan, ticari ilişkilerinde yeni bir döneme girdiklerin farkındaydılar. Geçmişten gelen siyasi gerilimleri bir kenara bırakıp yeni dünya sistemine angaje olabilmek adına ılımlı bir süreci takip etmeleri gerekmektedir. Ancak, komşu iki ülke için bu süreç pek kolay olmamıştır. 1990-2001 yılları arasında ardı ardına gerçekleşen küresel krizlerin ekonomik sıkıntılarıyla boğuşan Türkiye ile Bulgaristan, krizlerin etkisini azaltabilmek için ticaret hacimlerini sürekli artırmışlardır. 2001 yılına kadar olan süreçte iki ülke, ticaret hacmini yaklaşık yüzde 94 oranında artırmış ve ticaret dengesi Bulgaristan’ın lehine gelişmiştir. 2007 ve 2008 yılları Türkiye’nin dengedeki üstünlüğü ile geçilse de 2008 yılındaki kriz, bir sonraki yıl ticaret hacmini yüzde 40’a varan bir oranda azaltmıştır. İkili ticaretlerinde ithalat ve ihracat ürün portföylerini genişleten iki ülke, 2017 yılındaki rekor ticaret hacminin ardından 2019 yılında, 2009 yılına göre ticaret hacimlerini %50 oranında yukarıya çekmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye ile Bulgaristan ticari ilişkileri, gerek siyasi gerekse ekonomik krizlerden etkilense de güçlenmeye ve gelişmeye devam etmektedir.

Türkiye ve Bulgaristan, hem karşılıklı bağımlılık ilkesi hem de ortak tarihi arka plan doğrultusunda ilişkilerini sağlıklı bir noktaya getirmeye çalışmaktadırlar.

Çünkü Bulgaristan için hem Türkiye hem de Ortadoğu ülkeleri önemli bir pazarken Türkiye için de Avrupa aynı öneme sahiptir. Bu doğrultuda iki ülke ticari etkileşim açısından birbirlerinin köprüleri durumundadır. Ayrıca Türkiye ile Bulgaristan arasındaki olumlu ilişkilerin sürmesi bölgedeki diğer ülkelere örnek olarak Türkiye'nin Balkanlardaki etkinliğini artırabilir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Balkan Yarımadası'nda önemli bir yere sahip olan Bulgaristan ile ilişkilerini karşılıklı olarak dostane bir şekilde sürdürmesi, ticari hamlelere yansımaya devam etmektedir. Ancak, son günlerde tüm dünyayı etkisi altına alan ve biyolojik bir tehdit haline gelmiş Koronavirüs salgınının ülke ekonomilerine vereceği zarardan Türkiye ile Bulgaristan ticaretinin nasıl etkileneceği ise ilerleyen günlerde belli olacaktır.

KAYNAKÇA

- BALCI, Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.
- BİÇAKLI, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri(1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara 2016.
- COŞKUN Özgür, *Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri(1969-2016)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hülya Kayalı, İstanbul 2019.
- DEMİRCİOĞLU, İpek, *Bulgaristan Ülke Etüdü ve Türk Yatırımcıları*, İTO Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZEL, Mehmet, “*Bölgelerarası (Sinirötesi) İşbirliği ve Avrupa’da Gelişimi*”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2009, ss. 75-85.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Türkiye Ekonomisinde Haftalık Gelişmeler ve Genel Görünüm*, Nisan 2020.
- T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Hudut Kapıları Daire Başkanlığı, Hudut Kontrol Sistemi Sorgulama Ekranı, (27.04.2020), (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve derlenerek hazırlanmıştır).
- T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, *Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri(2018-2019)*, Kasım 2019.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *Hamzabeyli Gümrük Müdürlüğü*, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Kara Kapıları Taahhüt Takip Programı Sorgulama Ekranı, (27.04.2020), (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve derlenerek hazırlanmıştır).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *Kapıkule Gümrük Müdürlüğü*, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Kara Kapıları Taahhüt Takip Programı Sorgulama Ekranı, (24.04.2020), (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve oranlar karşılaştırma sonucu hesaplanmıştır).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *Kapıkule Gümrük Müdürlüğü*, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, Kara Kapıları Taahhüt Takip Programı Sorgulama Ekranı, (27.04.2020), (Belirtilen kaynaktan kurum şifresi ile giriş yapılmış ve derlenerek hazırlanmıştır).
- Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler(1923-2009)*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No 3493, Ankara 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler(1923-2013)*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, *Ekonomik Raporu 2018*, Ankara 2019.

TÜSİAD, *2020 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi*, Ekonomik Araştırmalar Bölümü, Şubat 2020.

YILDIRIM, Cengizhan, “*Ak Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*”, Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt 2, Sayı 2, Mayıs 2017.

Yurtsever, Barlas, “*Bulgaristan’da Ekonomik Deprem*”, Milliyet, 15 Nisan 1990.

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (26.04.2020), (Belirtilen kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır).

<http://bnb.bg/Statistics/StExternalSector/StForeignTrade/StFTEExports/index.htm>, (23.04.2020), (Belirtilen kaynaktan derlenerek hazırlanmıştır).

http://bnb.bg/Statistics/StExternalSector/StForeignTrade/StFTImports/index.htm?toLang=_EN&toLang=_EN, (22.04.2020).

<https://data.worldbank.org/country/turkey>, (20.04.2020).

<https://leva.tlkur.com/turk-lirasi/5yil>, (27.04.2020).

<https://t24.com.tr/haber/turkiye-satin-alma-gucunde-avrupa-nin-yuzde-35-altinda-kaldi,826709>, (21.04.2020).

<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/bulgaristan/bulgaristanda-ortalama-maas-tutari-yukseliyor>, (15.04.2020).

<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (25.04.2020).

<http://trakya.ticaret.gov.tr/yayinlar>, (27.04.2020).

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/bulgaristan/ulke-profilu/dis-ticaret>, (27.04.2020).

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/bulgaristan/ulke-profilu/turkiye-ile-ticaret>, (22.04.2020).

<https://tr.valutafx.com/TRY-BGN-history.htm>, (15.04.2020).

<https://www.bnr.bg/tr/post/101136205>, (15.04.2020).

https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/print_tu.html, (21.04.2020).

<https://www.haberler.com/imf-georgieva-covid-19-krizi-buyuk-bunalim-dan-da-13142774-haberleri/>, (21.04.2020).

<https://www.imf.org/en/Countries/TUR>, (20.04.2020).

<https://www.nsi.bg/bg/search/node/Turkey>, (22.04.2020).

<https://www.resmigazete.gov.tr/>, (27.04.2020).

<http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler-veritabani/>, (20.04.2020), (Belirtilen kaynaktan derlenerek hazırlanmıştır).

<https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvp=1%7c792%7c%7c100%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1>, (26.04.2020).

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, (26.04.2020).

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (25.04.2020).